

Asclepius vagy Aesculapius leánya volt. Homer, Hesiod és Pindar, kik Aesculapiust még nem esmerék istennek, természetesen Hygieia istenszszonyról sem tudnak semmit. Hihető, akkor támadt ezen mythus, midőn Asclepius templomi tisztelete kezdődött. Minthogy ennek templomaiban az orvosi tudomány is gyakoroltaték: azért az egészség istenasszonya mindig szorosabb öszveköttetésbe jött a' gyógyító istennel, templomai ezéi mellett voltak, 's képszobra ezekben is felállítva. H. karcu termetű leányzónak ábrázoltatik, hosszú talarisba burkolódzva; caractere szelid szűzesség, akar az atyja mellett álljon nyájasan, akar pedig külön legyen ábrázolva. Egy maza (bizonyos árpa kenyér) csészét tart kezében, mellyből egy kigyó eszik (mert a' kigyó a' gyógytudomány jelképei közé tartozik). Innen Hygiastica az emberek egészsége fentartásának, 's az élet meghosszabbításának mestersége. *op.*

HYGROMETER, HYGROSCOP, (Nedvmérő, nedvmutató). A' meteorológiára nézve nagy fontosságu a' levegőben lévő viznek mennyiségét mindenker tudni. Az erre szolgáló eszközök neve: nedvmérő. A' mindennapi tapasztalás pedig arra tanita meg, hogy több test igen képes a' levegőbeli vizet vagy nedvet magába színi, 's az által, tulajdon alkata szerint, hosszú vagy kereszt rostjai szerint meghosszabbul vagy rövidül. I. y a' bélhurok p. o. a' nedvesség által megrövidülnek 's egyszerűmind felfejlődnek, 's erre épül Lambert esmeretes nedvmutatója, de a' melly igen tökélyetlen a' hur mozgásainak rendetlensége miatt, a' nedvesség-fokokat hiányosan mutatja, 's innét nedvmérőnek nem is mondathatik. Saussure és de Luc tehát más tárgyakat kerestek, a' nedv által rendszeren kiterjedőket vagy rövidülőket. Az ezen tulajdonságot a' lugban főzés által minden zsirtól megfosztott emberhajban gyanítá lenni; emez egy igen vékony, keresztbenetszett halcsont szálacskában. Saussure egy kicsiny, finom, igen könnyen mozogható hengerre feszíti ki a' jól elkészített hajszált egy kis súly által (mig de Luc egy finom aranszálat használ a' halcsont kifeszítésére), úgy hogy ha a' nedv vagy szárazság hatására a' haj megrövidül vagy hosszabbul, a' henger 's a' iajta lévő mutató forog, és a' levegőbeli nedvesség szaporodását vagy fogyását megmutatja. De hogy annak mennyiségét is meg lehessen határozni, esmerni kell a' legnagyobb nedvesség és szárazság pontjait. Saussure úgy határozza meg nedvmérőjén a' legnagyobb nedvesség pontját, hogy azt vízzel zárt 's belől vízzel megnedvesített üvegharang alá teszi; de Luc pedig azt egyenesen vízbe mártva. A' legfőbb szárazság pontját amaz üvegharang alatt határozza meg, melly egész izzásig meghevített 's kiizzott hamaggal (hamuzsírral) fedett ércslapon áll; emez a' nedvmérőt szoroson zárt, most égetett, részint meg nem oltott mésszel töltött czinedényben függeszti fel. — Mennyire van kétség mindenik eszköznek mutatásán, megmagyarazza Zylius e' munkában: „*Prüfung der neuen Theorie des Herrn de Luc vom Regen und seiner daraus abgeleiteten Einwürfe gegen die Auflösung.*“ (Berlin 1795).

HYLAS, egy szép fiu, kinek szülőjéről különbféle a' rege. Hercules szereté őt, 's elvivé magával az argonauta vándorlásra; de midőn ez Troja vidékén partra szállván, Ascanius folyójából vizet merítene, 's bájló képét a' nymphák a' tiszta hullámokban meglátták volna, annyira elragadtattak szépsége által, hogy a' földről magokhoz levonának. Hercules hasztalan kiáltozá a' parton kedvencez nevét, 's e' miatt elmulaszta Argohoz visszatérni, a' ki ő nála nélkül folytató utját Colchis felé.

HYLOZOISMUS, tulajdonképen azon nézet felállítása 's kivívása, hogy az anyag él. Ezen szélesebb értelemben vett életet némellyek egy, a' természet által elterjesztetett világlélektől származtatják; minél fogva ezen tanítás is gyakran Hylozoismusnak nevezetik. *op.*

HYMEN, HYMNÆOS, az egybekelés istene a' későbbi Görögöknél. Sokan innét származtatják az egybekelés 's menyekzői

ének Hymenaeos nevét. Azonban hihetőbb, hogy megfordítva az egybekelés istene veré nevét a' menyekzői énektől, mert ennek korábban találni nyomát, mint amannak. A' közönséges vélemény szerint Hymenaeos olly szép ifju volt, hogy könnyen leánynak lehetett tartani, hanem szegény lévén, szerelme, ámbár viszonztatott, nem vala szerencsés. Hogy szeretőjéhez közelebb lehessen, egykor, az eleusisi Ceres innepén, asszonyi öltözetet vön magára, 's így az inneplők közé elegyedék. Azonban nem sokára előnyomult egy csapat tengeri rabló, 's minden szűzekkel együtt őt is elragadta. Midőn a' rablók, egy puszta szigetre kiszálva, faradságok miatt elszunnyadtak volna, meggyilkolá' őket, aztán visszasiete Athenébe, 's megigéré, hogy az elrablott szűzeket mind visszahozándja, ha kedvesét neki nőül adják. Örömmel megegyeztek ebben, 's mivel — a' rege szerint — házassága igen szerencsés vala: azért legelsőben is ő róla emlékeztek minden menyekzői énekekben, míg végre isten gyanánt tisztelteték. Azonban vannak róla még más mondák is, hanem azok is olly különfélék, hogy belőlök az ő származása felől semmi bizonyosat nem reménylhetni. Majd Magnes hangmivész fíjának mondatik, majd Bacchus és Venusénak, majd Apollo 's egy Musáénak; hanem itt megint nem emlittetik, Urania, Terpsichore, Clio vagy Calliope volt e anyja. Claudian azt mondja, hogy Venus a' Musa fíjának fő hatalmat ada a' házasságok felett, hogy nála nélkül nem szabad menyekzői ágyban egyesülni 's a' menyekzői fáklyákat meggyújtani. Elég, hogy a' szerelem istennéje kísérete 's Amor társai közé került. Nem tartaték egybekelés, mellynél ő, a' házasságszerző, innepélyesen nem hivatott volna segédül. Homlokán majoránna virággal, baljában menyekzői fátyolt, jobbában menyekzői fáklyát tartva, 's lábain arany bocskorral jelenik meg; ének és tancz kísérik. Adonis halálánál eloltatja vele Bion a' menyekzői fáklyát 's eltépeti a' menyekzői koszorut. Ha Catull ezen istenséghez intézett szép hymnusának hiszünk, ugy Hymen a' Heliconon, a' Musáknál lakott.

HYMETTUS (most Trelowuno), egy helység Atticában, híres a' méhek itt gyűjtötte méz sokasága 's jóságáról. Ez a' méz mindig hig marad. Jupiter, kinek ezen a' hegyen saját tisztelet vala szentelve, innét viseli *Hymettius*, hymettusi, melléknevet.

HYMNUS. Ezen görög szóval leginkább ama' dicséző dalokat nevezték el, mellyeket hajdan innepélyes áldozatok 's inneplések alkalmával muzsika kíséret, gyakran innepélyes tánczok mellett is, istenek tiszteletére énekeltek, 's az istenségek szerint különféle melléknevet és caractert nyertek, p. o. Dithyrambus, Páan 'sat. Azért minden magasztaló ének, minden óda hymnussá vált, midőn abban valamelly érzékfeletti, vagy felsőbb tárgy költeményi magasabb fellegezéssel énekeltetett. Ezen tekintetnél fogva a' Zsidóknak sok zsolomájokat is hymnusoknak lehet nevezni, mellyek napkeleti caracterek és vallások következésében még tüzesebbek 's vallásosabbak voltak a' Görögök hymnusainál. Az utóbbiak korábbi időkben majd egészen epikai valának, mint Homer énekei; többnyire az istenek mythusait 's az embereknek képleges tetteit adták elő. A' későbbiek, p. o. Callimachuséi, már lyricalabbak voltak, 's inkább csak istenségekhez irányzott fordulásokot tárgyaztak. Keresztény hymnusaink többnyire 's egészen lyricaliak, 's az emberek érzését fejezik ki, kik belső ömledezéssel telve a' mindenhatóhoz törekésznek emelkedni. Ezek többnyire csak figurált muzsikával énekeltetnek; mivel a' lassu, 's egyforma haladásu, éneklés közben a' choralnak huzamos, nyujtott melodiája a' hymnusi tüzes folyamatot gyakran akadályozza; azért énekes könyveinkben levő legtöbb magasztaló énekeink, mellyek tartalmok szerint hymnusokhoz tartoznak, ha azok valamelly meghatározott melodiára készítettek, a' lágyabb, nyugodtabb rimes éneknek hangjában mintegy prosává süllyednek alá. Csak

Klopstock, Voss, 's némely mások énekei szenvedhetnek ezen tekintetben kivételt.

HYPERBOLE, a' beszédben **FIGURA** (l. e.), melly a' dolgot nagyított világosságban vagy árnyékban, azaz nagyítva vagy kicsinyítve adja elő. Megindult elméleti állapot, a' képzelő tehetség hevültsége vagy szélső feltételezik.

HYPERBORAEUSOK, Boreason tul lakók. Így nevezték a' régiek minden előtök esmeretlen lakosait nyugot és éjszakknak, kikről azt hívék, hogy szüntelen egy kedvező ég befolyása alatt állanak. Korábbi időkben a' nyugoti tartományokba az éj lakát és az árnyékországot helyezék, 's az örök homályban lakó Cimmeriusokat. E' helyett azonban szerencsés 's meglehetősen erkölcsű népeket találtak ott, kik arannyal gazdag földet laktak 's nem nyugtalanítottak Görögország éjszaki szele által, melly ellen az Alpések és Pyrenék védelmezik őket. Ekkor egy monda keletkezett oly népekről, kik állandó egészségben hosszú életet élnek, 's mint Apollo kedvencei, kinek a' termékeny síkságokon hanggával 's áldozattal szolgálnak, védetve az éjszaki szél ellen, legboldogabb napokban részesülnek. Nálók örök tavasz uralkodik és örök ifjúság. Egész évezredek töltenek szünteleni ünnepek és mulatozásokban. Hanem később, midőn a' nyugoti tartományok lakosait közelebbről tanulák esmerni, kiszoríták innét a' Hyperboraeus nevet, 's éjszakra tevék által.

HYPERION, I. **TITANOK**.

HYPERMNESTRA, I. **DANAIDÁK**.

HYPNOS, I. **SOMNUS**

HYPOCHONDRIA, fordítva rászta kór (mivel hypochondrium rászta), természetétől hasagy-inger-nek mondathatnék; alkalmatlan lassu betegség. Tányája az altestben van, külöösen a' rövid bordák alatt, de nagyra nővén, az egész testben terem körjeleket elő, igen különbéletek 's szörnyen változókat. Mert alig létez valamely betegség, mellynek bajairól a' rászta kóros valaha ne panaszkodik. A' panaszlott betegséget mind is érezi; csak a' baj okainak meghatározásában hibáz. Majd nyomást érez jobb oldalán 's májkeményedésre gyanít; majd melyfájdalomról panaszodik 's tüdőgyuladástól fél; máskor feje lesz nehéz, tompa, szédelő, és semmi nem bizonyosabb, mint hogy guttaitis fog rá következni; hirtelenül csengés, morgás, zugás támad füleiben, és ó' vérgutat vár; néha föltok jönnek szemei elé 's a' fekete hályognak nem sokára következnie kell. Ha szive dobog, szivhabarzatól fél, a' kevéssé görcsös melyszorulástól melyvízkórságra okoskodik. Egy csekély persenés gyógyíthatatlan rákfekélyé változik nála, egy hamar szünendő hasdugulás misererévé, egy kis hasmenés örökhasás'at. Mind ezen jel világosítást nyer a' betegség valójából, helye 's okaiból. A' hypochondria az altest idegrendszer munkálatának megsértése, különösen pedig a' gyomór megetti fonaté, melly a' hasnak középponti idege. Ez okból az idegrendszer érzékenysége betegesen fel van magasztatva, ható ereje pedig csökkent. Egyszersmind az altesti és agyi idegrendszer határa megkisebült, úgy hogy az altestben eredő érzések, az egészséges állapotban észre nem vétetők, most az öntudás tárgyává lesznek 's távol műszerekhez vezéreltetnek. Az altest idegrendszer munkálatának megháborodása először is az emésztés gyengeségét 's megháborodását vonja maga után; ezek pedig a' hypochondria előhajait szülik, mellyektől azután a' többi mind származik, a' mint a' beteges szenvedés az egész műszereten elterjed. Először is tehát feszülés, nyomás, szorulás támad a' hamis bordák alatt, majd egyik, majd másik oldalon, majd a' szivgödörben; lassu vagy rekedő hasürülés, szélszorulás, haspuffadás, étvágyhiány, nagyobb nyomás, 's általában magát rosszulérzés az evés után. Utóbb lélekzésbeli nehézség, egy leírhatatlan irtózó félelem, fej-tompulás. Elgyomorban is nyomás támad utóbb, emelgés, és hanyás is.

Pillantatokig a' megemésztés után jól érzi magát a' rásztakóros, jó kedvű és vidor, de gyanunál előbb visszatérnek az előbbi bajok. Az ideg állapotjának megváltozása az egész elmét is hasonló változásra bírja. Az ilyen betegek majd rendkívül szomorúak, majd felette vigak; testi állapotjokkal örökké bajlódva testek legkisebb változására is figyelnek. A' legkisebb esetet meg akarják magyaráztatni; mindenik alatt nagy betegséget keresnek, mindenik ellen hathatós szert kérnek. Illyenkor felénekek, kétségtelték, minden pillanatban halált várók, kegyesek, buzgók, sőt vakbuzgók. Néha egy pillanatban felrettennek 's nyugalmat nemelve járnak. Mások annyira elvesztik emlékező erejüket, hogy önnevekről elfelejtkeznek. A' legkomolyabb tárgyknál, sőt az imádkozás alatt nevetséges dolgok jutnak eszükbe; mások különös tettekre lesznek hajlandók, 's ezektől csak nagy erőlködés után tartóztathatják meg magokat. Gerjesztő oka lehet ezen betegségek minden, az altást idegrendszerének munkáját megzavaró, annak érzékenységet felmagasztaló, az emésztést gyengítő 's a' visszaszerző idegrendszernek elválasztását az érzőtől, kisebbítő dolog. Oda tartoznak különösen az elme erőltetés, ülő élet, szesz italokkal bőven élés, mint kávéval, kicsepangás a' szerelemben; de egyszersmind a' testi 's lelki erők gyakorlásának hiánya, a' henyélés és unatkozás. A' hypochondria nem veszedelmes betegség, noha a' rásztakóros a' hét ó napján által mindig halált vár, nyomorult lételű, magának terhe, az övéinek és orvosának kizozója. Nehezen és lassan gyógyítható, mivel a' beteg maga ellensége gyógyulásának. A' rásztakórosnak meg kellene magát tartóztatni a' sok szerivástól, de ha nyugtalan daemonja felébred, tizféle orvosság is kevés neki; érzékiségét meg kellene zaboláznia, de ingerlékeny idegrendszere gyenge Cupido viadalma ellen; elméjén kellene uralkodnia, hanem teste uralkodik elméjén; fel kell hagynia az üléssel, tanulással 's testi mozgáshoz látnia, de ezt vagy viszonyai, hajlandósága, élelemgondja vagy lomhasága, restsége megátolják; végre egy szoros terv szerint évekig egyszerű életet kellene követnie, orvosának kivétel nélkül engedelmeskednie 's csak akkor vennie orvosságot, ha ez a' kórjelek miatt szükségesnek állítja; — hanem ő két három hét alatt egészséges akar lenni, legnyomoseb feltételei el lesznek egy hét alatt feledve, 's inkább az egész világnak akarja panaszozni kinjait, 's egyszerre tiz orvostól kér tanácsot 's mindannyival perel, mert valamennyit sem tartja olly okosnak, mint ő maga, 's egynek sem engedelmeskedik. Innét van az, hogy ritkán gyógyul meg valamely rásztakóros, hanem magát 's a' kik körülé vannak, évekig kizozva, vagy más hozzá járuló betegségekben vagy műszeri hibákban hal meg, vagy pedig az öregségben, kisebbülve idegeinek tulérzékenysége, betegsége lassanként eltűnik. —j—á.

HYPOTHECA, I. JELZÁLOG.

HYPOTHECÁS HITELINTÉZETEK, I. JELZÁLOGI HITELINTÉZETEK.

HYPOTHENUSA. Igy neveztetik a' derék szegletű háromszegben a' derék szeglettel átellenest fekvő oldal, ellentétben a' más két oldalal, mellyek Cathetusoknak hivatnak. *opq.*

HYPOTHESIS, feltételes állitmány, mellynek hihetőségéből magyarázunk valami más dolgot, a' mit különben meg nem magyarázhatnánk. Kétféle a' hypothesis, természeti, és természetesen tuli. Az első a' tapasztalat határán belül marad, 's az adattal egybefüggésben áll, természeti törvények szerint. A' természeti hypothesisben megkiváztatik, hogy semmi olly dolgot ne foglaljon magában, a' mi maga magával ellenkezik, 's hogy megegyezzen azon igazságokkal és bizonyos körülményekkel, mellyek a' belőle magyarázandó dologban különben is már megvagnak. Ezen felül több egynemű feltételes állitmányok közül legelfogadhatóbb és egyszerűbb legyen, 's hihetőségének megmagyarázása végett ne kelljen újra más hypothesishez folyamodni. Minden természetesen tuli feltételes

állitmány csak üres ábrándozás. A' tapasztalati adatokat természetluli (transcendentalis) képzetekből kiformalni lehetetlen; mert a' képzet lelki munkásság, a' természeti rendszert pedig, mint az a' tapasztalati tárgyakban mutatkozik, magának a' természetnek törvényeiből és okaiból lehet csak helyesen magyarázni, 's nem ideális nézetekből, mellyek a' hypothesis természetével öszve nem férnek, mihelyt természeti adatok magyarázatjára kell azt használni.

HYPOTYPOSE, az ékesszólásban azon figura, mellynél fogva valamely tárgy nagyobb átláthatás végett, jelen lévőnek ábrázoltatik. Oktatásban a' fogatok világosabbá, nézhetőbbé tételét jelenti. E' végre közkép, példa, hasonlítás vagy analogia, 's általjában minden, czélnak megfelelő, láthatóvá tételek használtnak.

HYPISPYLE, Thoas lemnosi király leánya, ki, midőn a' lemnosi asszonyok férjeiket, azért hogy thraciai rabszolgálokat választottak ágyasoknak, aludtokban megölték volna, atyját megkímélé, 's szorgosan elvívé Chios szigetére. Midőn az Argonanták ezután kevéssel Lemnosnál kikötöttek, jól fogadá őket Hypsipyle, 's két fiat nemze Jasonnal, Thoast és Enneust. Utóbb megtudák a' lemnosi asszonyok, hogy Hypsipyle atyját megtartotta, 's meg akarák őt gyilkolni. Szökés által megmenté életét; hanem tengeri rablók elfogák 's eladák Lycus (vagy nemaeai Lycurgus) királynak, ki őt fija, Opheltes, dajkájává tevé. Midőn a' hét fejedelem serege Lycurgus birtokán keresztül Theba felé nyomulna, egy ligetben egyedül találá Hypsipylét, a' firt melyén tartva, kit a' szomjasok megenyhítése végett letelve. Ezt azonban megöle egy kigyó. Ennek emlékére alapíták a' Görögök a' nemaeai játékokat. Most Hypsipyle börtönbe vetetett, 's a' szerencsétlen történetért halállal vala lakolandó, ha fiai ki nem szabadították volna.

HYRCANIA, hegyekkel körülvéttett, belsejében borral és gyümölcssel bővelkedő tartomány a régi Persiának, melly a' mai Khorasan éjszaki felét, a' tenger menttében pedig Masenderan keleti részét foglalá magában. Hyrcania lakosai hihetőleg az éjszaki Scythaktól származtak. Már az első században voltak független királyok Hyrcaniában, gyakran veszedelmesek a' Parthusok birodalmára nézve.

HYSTERIA (anyakór), valójára nézve az a' nőknél, a' mi a' hypochondria a' férfiaknál, csak azon különbséggel, a' mit az asszonyi test és character tulajdonsága magával hoz. Itt is az idegrendszer betegesen felmagasztalt érzékenysége szolgál forrásul azon különbözőféle körjeleknek, mellyek az anyakóros asszonyokon láttatnak, csak azon különbözőséssel, hogy itt a' bajok a' nemző részekről veszik eredeteket, 's hogy az agyidegrendszer is már érzékenyebb lévén a' nőknél, a' jelek könnyebben lesznek általánosakká, 's hamarább mutatkoznak más testrészekben, különösen az izomrendszerben; innét némelly görcsnem, a' nyak összehúzódása, főfájás, ájulás, szívdobogás 'sat. gyakran mutatkozik 's néha olly nyakas, hogy az illy nők álmálba eshetnek. Hajdanában a' gyomorból felszáló gőzöknek tulajdoníták az illyen jeleneteket, innét nevek vapeurs vala, 's nagy divatban voltak a' dámáknál; most görcsöktől váltattak fel.

I.

I az abc. kilenczedik betűje, a' magánhangzók közt középső, néha röviden, néha nyujtva mondatik ki. Mint számot jegyző betű, a' Romaiaknál egyet tett. A' törvénytudományban I. fél alperest jelent.

IAMBUS I. RHYTHMUS.

IARBAS I. DIDO.

IASON, Aesonnak Thessaliában jolcosi királynak és Polymédának, (mások szerint Polymete, Aleimede, Polypheme) fija, régi Görögország hőse, ki az argonauta ut vállalatáról esmeretes. Előbb jelen volt a' calydoniai vadászatban. Tanítója Chiron centaurus, nevelője csaknem minden akkor élt görög hősnak. Atyja letevő a' jolcosi uralkodást, mi előtt Iason nagykoru lett volna. Ezért atyja testvére Pelias uralkodott mint gyám. Iason Colchisba menetelének okát a' mythus közönségesen így adja elő: Pelias egy Neptunnak bemutatandó innepélyes áldozatra minden rokonait, következőleg Iasont is meghívá. Midőn ez Jolcos felé mentében Evenus (Enipeus, Anaurus) folyóhoz érne, Junoval találkozik öregasszony alakban, 's ez kéré, vinné át a' folyón. Iason meg is tevő ezt, de egyik cipője az iszapban maradt. Így jöve Peliashoz, ki ezen megboradt, mert azt jövendőlé neki egy oraculum jóslata, hogy az, a' ki cipő nélkül jövend az áldozásra, meg fogja fosztani thronjától 's életétől. Erre Pelias illy kérdést tön Iasonnak, valljon mit csinálna azzal, kit az oraculum gyilkosának jövendölt volna? Iason Juno sugallására így felele, hogy ő azt Colchisba küldené, az arany gyapju elhozása vegett. Iason tehát e' megbizatást vevő Peliastól. Mások szerint Pelias elrablá testvérétől Aesontól a' királyi széket. Midőn Iason 20 esztendő volt, megkérdezé az oraculumot, miként juthatna igazságos örökségéhez? Az oraculum azt parancsolá neki, menjen magnesiaian öltöződve, leopard bőrt vetve vállára 's két láncával fegyverkezve, Jolcosba, Pelias udvarába. Ez megtörtént. De Iason csak egy cipőben ért Peliashoz, mivel a' másikat a' fen említett módon elveszté. Mindenki csudálkozék ezen készületen; 's Pelias, ki reá nem esmert, honnét származtatá tudakozá tőle. Iason bátran felelé, hogy ő Aeson fia, 's ezután megmutattatván magának atyja lakhelyét, ott 5 napig innepelé Pheres, Nelus, Admetus, Amythron, Acastus és Melampus rokonaival a' viszontlátás innepét. Ezután mindnyájan elmentek Peliashoz, 'a' azt kívánták, mondjon le az országjáról. Pelias nem bátorkodván őt eligazítani, azt felelé, hogy kívánságát teljesíteni kész, ha előbb egy jeles tettet vizsgál véghöz 's az arany gyapjat Thessaliába ismét visszahozza, mint ezt Phryxus árnyéka és az oraculum parancsolta, öregsége neki nem engedvén meg, hogy ezen vállalatot önmaga hajtsa végre. Iason Colchisba hajóztában (I. ARCONAUTÁK) Hypsipylevel Lemnosban Euneus és Nebrophonost (Deipylust) nemzé. MEDEÁTOL (I. e) segittetve szeréncsesen elérte utja célját, 's ezzel mint nejevel, visszatért honjába, sok tévelygés után. Itt szülei és testvére meggyilkoltatását Pelias halálával bosszulá meg. Azonban még sem léphete a' jolcosi thronra, mellyet Acastusnak, Pelias fiának kelle átengednie, maga pedig nejevel együtt Corinthusba vala kénytelen szökni. 10 évet legboldogabb házasságban töltött, míg végre Medeát megunva, Glauceba (mások szerint Creusába) Creon corinthusi király leányába szeretvén, ezt nőjeül vevé, első feleségén pedig gyermekeivel együtt kiada. De Medea tettenetes bosszút állt vetekedő társnéján, 's midőn ezért Iason meg akarná büntetni, miután

Iasonnal nemzett fiai Mermerost és Pheretost megölte, Athené-királyjához Aegenshoz szökött sárkány kocsiján. Erre Iason némelyek szerint kétségbe esve meggyilkolá magát, mások szerint pedig ezolta szomorú és hontalan életet élt, 's midőn egyszer a' tengerparton elbágyadva azon hajó árnyékában aludnék, melly őt Colchisba vivé, egy arról leeső gerenda által öszvezetott. Még mások azt beszélik, hogy későbbben Medéával megbékülvén, visszament vele Colchisba, hol nője atyja halála után a' thronra lépett 's még számos esztendeig élt békeségben.

IBELL (Károly Fridrik), szül. 1780 Oct. 30. Wasenben a' nassau hercegségben, hol atyja hivatalt viselt. Előbb az idsteini gymnasiumban tanult, későbbben pedig Göttingában hallgatá a' törvényt. Krusét, a' nassau kormány elölülőjét, elkísérte titoknoki ranggal Regensburgba, hol 1803 a' németországi küldöttség öszve volt gyűlve, tanácskozni a' hadi kárptótlás ügye felett. Visszatérte után a' wiesbadeni igazgatásnál titoknok, 1806 pedig tanácsos lett, mikor is ő a' nassau hercegségben lévő uri rendek viszonyainak meghatározásában nem kis részt vett. Közönségesen azt hiszik, hogy az adó új rendszere is az ő munkája, melly a' nevezett hercegségben 1811 állott lábra. Ez a' rendszer egyszerű alapon nyugszik, könnyű és bizonyos praxissal van egybekötte, fő elve az egyenlőség, melly szerint minden polgár, különbség nélkül, tartozik adózni. A' nassau régi alkotmánynak képviselői-é változtatásában Ibell, mint az igazgatás elölülője, és titkos tanácsos, bizonyosan nagy részt vön. Burkusország királya a' veres sas, a' hanoveri király pedig a' Guelf renddel tisztelték meg kölcsönös tanácskozásaik és alkudozásaik szerencsés végrehajtásáért. Azonban titkos ellenségei is akadtak, kiket az új változtatások miatt ki sem kerülhetett. Így történt, hogy 1819 Jul. első napján, mikor a' schwalbachi ferdőben volna, egy 28 esztendő fiatal fanaticus, Lőning Károly idsteini gyűszeráros meg akarta gyilkolni, de ő szerencsésen eltaszította magától a' szurást, 's a' gyilkos elfogtván fogóságban önmagát áldozta fel. Ez eset után nem sokára teljes fizetéssel nyugalomba lépett, hanem azután sem szűnt meg a' kormánynak tanácsával segítségül lenni. *Összes Széchenyi Könyvtár*

IBERIA, egy nagy termékeny tartomány volt hajdan északkeleti Asiában; a' mai Georgia egy része, hegyekkel körülkerített síkság. Valaha a' nagy persiai birodalomhoz tartozhatott, legalább Cyrus nevű folyó vize arra mutat. Nagy Sándor és serege nem nyomultak ide be; azért hihető is, hogy Persia meghódoltatása után függetlenné lett az ország, mind addig, míg Pompejus és Trajannus győzedelmeik következtében romai birtokká nem vált, melly állapotjában Julianus császár idejéig volt, mikor viszont persiai hatalom alá jutott. Hajdan Iberiának nevezetett a' mai Spanyolország is. Iberus vagy Ebro főfolyójától, 's lakosai Iberusoknak, 's ezek szóhagyomány szerint az ásiái Iberusok ivadékaiknak tartotnak, kik a' második népvándorlásokor költöztek volna ki Asiából Spanyolországba vagy is nyugoti Iberiába.

IBIS, az egyiptomi szerzetesektől, mint jelképe hazájoknak, szentnek tartatott madár, és Aelian X. 29 szerint a' beszéd jelképe. Fenmaradt képei szerint egy az Egyiptomban még ma is jótékony kigyó-ölővel. Az Ibis valamint nagyobb a' mi golyánknál; mert 30—40 hüvelyknyi hosszú. Pálmafákon fészkel, 's elédelt leginkább olly helyeken keresi, hol a' Nilus, ágyába visszatérvén, kigyókat, békákat, halakat és féregtojásokat hagyott maga után az iszapban. Egyiptomnak 2 Ibisfaja van, az egyik verhenyeges fejű, veres orru és lábu, 's teste fekete tollazatu; a' másik is verhenyeges csupasz képű, de teste fejez verhenyeges tollazatu. Sárga orra mintegy 7 hüvelyknyi, hegye felé veres, kevéssé horgas, gégeje csupasz, 's nyelésnél igen kiterjedhető. *B.*

IBYCUS, görög lautos, Anacreon kortársa, közönséges állítás szerint Rhegiumból alsó Olaszországból való. A' 6 század közepé táján élt K. e. Samosba költözött, hol akkor Polycrates uralkodott a' szigeten. 's

itt tölté életét. Azt mondják, hogy egy utazásában rablók által megtámadtatván megöletett. Midőn már semmi szabadulást nem látna, azzal fenyegeté őket, hogy azon daruk, melyek épen akkor repültek el feje felett, bosszulói fognak lenni. Midőn azután ezen rablók Corinthusban egy sereg darut szemlélték meg a levegőben, ezt mondá egyik mosolyogva a másiknak „nézd imhol Ibycus bosszulójit!” Ezt meghallván egyike a körülállóknak, bejelenté a felsőségeknek, mely a rablókat elfogató, s miután Ibycus meggyilkolását megvallották volna, halállal bünteté őket. Ibycus 7 lántos költeményt irt doriai dialectusban, s Sambuca hangszer feltalálását is neki tulajdonítják, valamint egy különös nemű költeményt is, melyben életét éneklé, s mely az ő nevérol ibycynusi daloknak nevezetik. Már csak kevés töredékeket birunk tőle. Egyébiránt Ibycus balsorsa adott alkalmat Schiller ezen szép balladájára „Die Kraniche des Ibycus.“

ICARUS, I. DARDALUS.

ICHTHYOLITH, HALKŐ, kővé változott hal; HALNYOMAT, olyan kő, melyre hal van lenyomva.

ICON, görögül képet tesz, innen Iconismus, előképmássa, Iconolatria képmádás, Iconoclastok képdulók, Iconomachia képháboru, vagy képhad, Iconographia képek, képszobrok leírása Michel Angelo és Ursini voltak helyreállítói az Iconographiának, a mennyiben az a régisegeket tárgyazza, melyet azután Canini és Montfaucon Bernárd tökéletesítettek.

IDA (Nagy-), mezőváros Abaujvármegye kassai járásában. Hajdan erős várral diszkeskedett, mely sok vizontagságokat álla ki. Nevezetes az 1557-ki ostromoltatása. Perényi Ferencznek hírül vitetvén, hogy Ferdinand hada a vidéket megközelítette, ez a körül fekvő helységek lakosait mind fegyverfogásra szólította, s néhány rendes katonájival együtt a vár oltalmazására rendelé. Nem sokára megszállotta ezt az ellenség, de minden igyekezetét haszontalaná tette a sánczokat védelmező Czigányok vitézsége, kik a várnagy felszólítására huzgó részvétellel gyülekeztek volt össze. Puskájiknak jó hasznát tudák venni, zápor gyanánt hullott ezekből a golyó ellenségeikre; s a várt három ízben megrohánok mindannyiszor nagy veszteséggel üzetek vissza. A nyert győzelmeken való öröm annyira erőt vett az ellenséget üldöző Czigányokon, hogy a futóknak fenszóval kiáltoznák: volna csak még puskaporunk, egy lábíg lelövöldöznenk benneteket. Ezt megértvén a Magyarokkal vegyes katonaság, visszafordult a hiv Czigányokra, s győzdelmi örömeiket hirtelen bura fordítá. Együgyűségek miatt nagyobb részint fegyver élén hulltak el, a kevés életben maradtak pedig elfogatván, kétél által multak ki. Ezeknek emlékét tisztelettel a nagy idai kesergő náta, melyet a hangász ujmagyar, szomorodva s csak jó fizetésért zendit meg. — A vár később Bethlen Gábor kezére is jutott, ki azt a Czoboroktól foglalá el. — Itt 1650 a Zsidók igen nevezetes gyűlést tartottak, mellyen majdnem Europa minden résziből jelent meg néhány israelita, hogy vallások ágazataira nézve tanácskoznának; de egy Romából érkezett parancs következtében csak hamar szélyeloszlattak. 54.

IDA (régí geogr.) I) hegy Troas tájékán, mellynek tövénél Troja városa fekiadt, s mellynek lejtője egész a tengerig síkságot képez. Erről történt Troja városa ostromoltatása. Déli része Gargarusnak nevezetett, ennek pedig legmagasabb csúsa Cotyllusnak. Ida hegyén temploma volt Cybelenek, ki is azért idai anyának (Idaca mater) nevezetett. Itt vetett véget Paris a három istenné visszázkodásainak, Venusnak ítélvén a szépség koszornját. Azt tartják, hogy Ganymedes is innét oroztatott el. Ida általjában sok görög mythus nézőhelye. Rajta leginkább fenyő fa diszlett, a honnét nevezetes volt az idai szurok. 2) Egy hegy Creta szigetén, tulajdonképen csak közép és legmagasabb csúsa a hegynek, melly ny-ról kelet felé hasítja a szigetet. Nyugoti része Leukinak (al-

bi montes), a' keleti Diktenek neveztetett. Ezen hegy legmagasabb csúcának, melly Idának főleg neveztetett, 's most Psiloriti, 600 stadium kerületű (Barthelemy szerint 360,000 láb.) a' töve. Ezen tető feljül két szikla csucban végződik, mellyek csak nem mindig hóval és jéggel vagynak fedve. Magassága miatt igen messze kilátást enged 's fenyőjávör és czedrus erdőcskéik övedzik, egyébiránt nem igen termékeny. Azon kevés növények közt, mellyek e' hegyen nőnek, a' Tragacantha esmeretes. Gazdag források esörgedeznek róla, mellyek a' közel lévő sziklákat termékennyé teszik. Üregeiben laktak legelsőben Creta lakosai. Azt tartják, hogy a' vasat is itt találták fel. Mindenek felett arról nevezet, hogy Jupiter rajta született. B.

IDALIUM egy, a' költőktől sokszor nevezett hely Cyprus szigetén. E' mellett állt egy hegyen Venus temploma és berke (Venus Idalia). B.

IDEA, a' görög nyelv szellemében annyi mint esmeret tudás, vagy észfogát, melly az ész munkásságának legfelsőbb potentiaájában okosságai gondolattá válik. Ugyan is vagynak lelkünkben olly bizonyos előterjesztések, mellyeknek tárgyait sem a' csupa észfogát, sem a' megtekintés utján teljesen és tisztán nem adhatjuk elő, minthogy azokat, mint feltétel, korlát és vég nélkül valókat, semmi idő és tér egészen be nem foghatják, 's azért azok tiszta tünethetben tökéletesen nem is előterjeszthetők. Az az erő, melly a' feltételelt, véghetlelt gondolatja velünk, melly időn és téren felül áll, nem más, mint az ész (ratio), mellynek képzetjei vagy gondolatjai a' philosophiai nyelvben ideáknak nevezetnek.

IDEÁL, közönségesen eredeti kép, fő tökéletesség tárgya, a' mint mi azt ideák által gondoljuk és képzelő tehetség által szemlélhetővé tesszük; ideális az, a' mi a' valóságon felülemelkedik, és csak a' képzelő tehetség tárgya. Az aestheticában ezen kifejezés által olly valamit jelentenek, a' mi valamely idea szerint képzetett, ellenébe téve annak, a' minek csupán a' valóság az előképe. Két neme van t. i. az aestheticai másoló képzetnek, a' csupa individualis és az ideális. Mindeniknek megvan az ő saját characterere. Amabban az alakok a' valódi vagy közönséges természet characterében tűnnek fel, annak minden individualis hijányai-val, határozatival és hibájival; ebben mint lényei egy felségesb természetnek, 's ez csak a' létalapot terjeszti elő, és az individualis képzetnek minden történetes vonásait, hijányait és határozatait eltávoloztatja. A' képzelő tehetség az individualis képzetek szemléleteitől való abstrahálás által jut illy mivészai ideálokhoz. Midőn a' képzelő tehetség a' csupa individualis és történetes czimereket elválasztja a' létalaposoktól, és csak ezeket terjeszti elő, különös nemű ideálképzetek állnak elő; ha ezen nemnek sajátosságát a' létalapotól és közönségestől újra elválasztja, akkor fentebb nemű ideálképzetek állnak elő; ha pedig a' különös határozatoknak ezen elválasztásával mind tovább tovább megyen, végre egy legfőbb, közönséges ideálhoz jut, mellyet az egész nemnek tiszta, és semmi további elválasztás és közönségesítés alá nem eshető ideál képe gyanánt lehet tekinteni. Ezen tehetség által terem az ember olly képzeteket, mellyek a' természetnek való képzetain felül vannak. De azért még nincsenek felül magán a' természetben, mert mi a' természetben nem csupán a' testvilágban lévő valódi jeleneteket értjük, hanem az azoknak alapul szolgáló törvényeket és eredeti képeket is. Ezek szerint képi a' képzelő tehetség a' maga ideáljait, mellyek tehát hasonlóan természetesek, csak hogy fentebb értelemben mint a' való tárgyak. Altrepül az a' valónak határain, 's a' lehetőknek e' törvényei szerint képez egy ideális világot, és megnépesíti azt olly lényekkel, mellyek tökéletesbek és szebbek a' látható világ lakójainál. A' tárgyat e' költsékekhez a' valóságból veszi, de az ész ideáji szerint dolgozza azt ki, és a' tökéletesnek, nagyoknak és szépnek vonásait, mellyek a' való világban csak egyenként 's elszórva találhatnak, egyesíti a' tökéletesnek, nagyoknak és szépnek egy ideáljává.

Nem kell azonban hinni, hogy minden ideál, mint olyan, szép is legyen, közönséges értelemben; mert lehet ideálja a' rutnak, a' rettentőnek, 's a' gonoszoknak is. Az ideál egyedül csak a' tökéletességre megy, már ez akár jóban vagy gonoszban, akár felségesben vagy alacsonyban, akár szépben (kellemetesben) vagy rutban mutassa ki magát; a' képzelő tehetség ugyan azon munkálat által teremt egy homeroszi Olympt és egy dantei poklot, egy istent és egy ördögöt, a' szerelemistennének egy varázs ligetét és egy setét birodalmat, hol a' halál lakozik minden rettenetéseivel, egy madonnát és egy ocsmány vázképet. Ahoz képest e' kifejezések: szép ideál, idealis szépség, és a' szépség ideálja, mellyek egymás helyett gyakran minden megkülönböztetés nélkül használtak, koránt sem egy jelentésűek. A' szépség ideálja a' tökéletes; a' szép ideál a' valamely lénynem ideájában alapult szépségnek legközönséges előterjesztése; az idealis szépség az, midőn valamely tárgynak szépsége az idealisálás által feljebb emelve jelenik meg. Neminemüképen ellenébe van téve az ideálnak a' characteristicum, a' mi valamely képzetnek a' tiszta nemi formától való elhajlásában alapul. Mindenik ezen elhajlások közül valami különös meghatározás, és így az alak ideáljának, az ő formájának egymáshoz 's az egészhez való különös viszonyaira szorítása. Midőn azonban az ideál minden eltávozás által a' nemi formától, veszt valamit a' maga eredeti tisztaságából, más oldalról ugyan annyi character-t nyer az által, és ezen az uton kielégíti az idealis szép mellett meghatározott jelentést és individualitást (sajátságot) is kívánó mivészi érzéket, melly nem csak szépséget, hanem valóságot is kíván. Ez a' mivészi valóság a' characteristicumnak kifejezése által éretik el. Innen önkényt jó, hogy a' valóság és characteristicum se nem egészen teljes, se nem legfőbb célja a' mivészességnek, hanem hogy még ahoz hozzá kell járulnia a' forma idealitásának és az előterjesztés szépségének. Semmi esetben sem szabad a' valóságot a' szépségnek feláldozni. Egy eszköznek kell hát a' kettő közé lépnie, hogy a' valóság ne másként hanem szépen terjesztethessék elő. Ez az eszköz az ideál. Midőn ez mindent, a' mi csupán individualis és történet szerint való, elhárít, és csak a' létalapot veszi fel magába, ugyan akkor eltűnik minden, a' mi a' szépséggel ellenkezhetnék. Így vala ez a' Görögök plasticájában; mint a' mellynek alaptételül és egyszersmind az ő munkájiknak közönséges characterül idealis individualitást (vagy az ideálnak szép előterjesztését characteristicum feltételek alatt) kell felvenni. Az ideáloknak közönségesen két nemét különböztetik meg. Valamely ideának megfogásokra vitele által származnak az ész ideáljai, valamely ideának szemléletekre vitele által pedig a' képzelő tehetségéi, mellyek megkülönböztetve ideáloknak nevezetnek. Eddig az utóbbiakról vala szó. Az észnek speculativus és practicus észre való osztása szerint, az észnek két ideálját állítá fel Kant, u. m. a' tiszta ész ideálját, melly alatt ő egy minden lények lényének előterjesztését érti, és a' practicus ész ideálját, azaz, a' legfőbb jót, egy olly lénynek előterjesztését, melly az erkölcsikép legtökéletesb akaratot a' legfőbb boldogsággal egyesíti magában, és oka minden boldogságnak a' világban, a' mennyiben az az erkölcsiséggel szoros viszonyban áll. Végre az ideál, kivált a' practicus kerületben, gyakran használtatik egyet jelentőleg az ideával, még pedig úgy, hogy az alatt valamely végetlen feladás gondoltatik, mint az emberi törekedés tárgya. A. B. S.

IDEALISÁLNI, annyi mint: valóságos tárgyakkal a' képzelő tehetség által úgy bálni, hogy ezek észideák gyanánt tűnjenek fel; vagy a' valót úgy terjeszteni elő, mint valami ideált. Miként munkálódik e' részben a' képzelő tehetség, megmutattatott az IDEAL cikkelyben, a' honnan egyszersmind az is kijő, minő fontosságu legyen ez a' munkálat a' szép mivészességnek előterjesztéseiben; mert bizonyos tekintetben azt lehet állítani, hogy minden szép mivészesség, a' mennyiben az a' természeti valóság pusztá' utánozásának ellenébe tétetik, ezen alapul.

Hogy ezt még szorosabban kifejtjük, legyen itt felhozva Ciceronak egy helye, melly oly nevezetes, hogy e' tárgy tökéletes theoriájának alapja gyanánt szolgálhatna. „Midőn Phidias“ mond Cicero, „Minerva vagy Jupiter szobrát készíté, nem szorítá magát csupán valamely minta szemléléséhez, hogy azt úgy utánozza, a' mint van, hanem egy más felsőbb nemű eredeti kép lakozott az ő beljében, mellynek szépsége magára vonzá az ő tekinteteit, és vezérlé feltalálását és kivitelét.“ Midőn Cicero itt ezt mondja: Phidias nem szorítá magát csupán valamely minta szemléléséhez (*non contempletur aliquem, e quo similitudinem duceret*), az alatt nem azt érti, hogy általjában semmi mintát nem használt, hanem azt, hogy: nem ez vagy amaz vala, a' kit utánozott; az ő utánozása nem ragaszkodott valamely individuumnak szoros hasonlottságához; az ő szándéka nem vala azon mintának szolgálai másolása, melly szemei előtt vala. 'S mihelyt a' mivésznek nem az a' célja, hogy valamely adatott individuumnak hűséges rajzát adja, hanem hogy az alak formáji által valamely szépség ideáját kifejezze, mellynek egészét a' természet egy mintában neki eleibe nem terjeszthetné: — akkor őrizkedni kell neki a' minta szoros utánozásától. Akkor magának kell az ő képzelő tehetségének, a' neki saját tehetség által alakokat képzeni, hogy a' képet előállithassa. 'S ezt tevő Phidias. A' szépek eredeti képe, mellyet a' mivész keblében hordoz, lesz, mint Cicero mondja, az ő mivészségének és kezének igazgatója, és az által lesz a' mivész teremtővé, mennyire az ember az lehet. A' költő és képző képzelő tehetségének munkálatja által az előállított tárgy részint úgy tűnik fel, mint nem való (csupán lehet), részint pedig mint olyan, melly minden valóságot felülmul. Ekkor már a' mivész munkája és a' természet munkája nem ugyan azon megyében áll többé, és nem is esmeri többé ugyan azon sinőrmértéket. Micsoda következetek folynak innen, meg lehet látni ott, hol a' szépmivésztség mivolta fejtegette-tik.

A. B. S.

IDEALISMUS-nak nevezik közönségesen azt a' philosophiai rendszert, melly szerint a' kívülünk lévő dolgok csupa tüneteknek tekintetnek, 's az emberi előterjesztő tehetségből magyaráztatnak, és csak a' szemlélő tartja önmagát valami valónak; vagy más teljesebb meghatározás szerint azt, mellyben az ideale tetetik eredetinek, az úgy nevezett reale pedig arra vitetik vissza. A' régiak philosophiájában az illy idealismus természet szerint lehetlen volt; Descartes adá arra az alkalmat; Malebranche még tovább mene egy lépéssel; Berkeley püspök pedig legelőször igyekezék a' materiának nemlétét megmutatni, azért is az újabb idealismusnak feje gyanánt tekinthetik. Az ő rendszere ez: Nincs a' mi előterjesztéseinktől független materia, hanem a' mi testvilág felől való ideáink, az istennek a' mi értelmünkre való munkálkodása által származnak, a' ki bizonyos megszabott rend szerint gerjeszti bennünk az érzéki előterjesztéseket, melly rend teszi a' természet folyását. Kant ezt dogmaticus vagy ábrándozó idealismusnak nevezi, és a' maga criticus idealismusát teszi annak ellenébe, melly formalisnak és transcendentálisnak is nevezetik. Midőn amaz azt állítja, hogy minden érzékek és tapasztalás által való esmeret nem egyéb, hanem csupa tünet, és csak a' tiszta értelemnek és észnek ideájában van valóság; akkor ellenben ez azt állítja, hogy minden érzékek és tapasztalás által való esmeret csak a' tünetek esmerete ugyan, de egyetlen egy esmeret reánk nézve, mellyben valóság van. Kant idealismusa sublimálva tűnik fel Fichte philosophiájában, melly a' természetnek elmellőzésével, egyedül az absoluta subjectivitást akarja tiszta valóságnak tartatni. Ezen philosophiának szelleme az objectivumnak subjectivitásában áll; minden az Én-re vitetik vissza, melly egy Nem-Ént teszen magának ellenébe, és abból fejtődött ki a' subjectivumnak és objectivumnak (az előterjesztésnek és előterjesztetettnek, a' világnak

bennünk és a' világnak kívülünk, a' gondolatnak és a' tárgyknak, a' szellemnek és a' materiának) az En-ben való absoluta identitásának (ugyanazonosságának) rendszere, melly, kivált Schelling által, csábító módon adatott elő. A. B. S.

IDEÁLPÉNZ, másképen gondolati pénz, mellynek nem valami ér-zéki materia, hanem csak gondolat szolgál alapul, 's melly szerint a' va-gyon bece se nem testi megmérés által, hanem csak gondolatban határoz-tatik el. Ilyen idealis becsmértékek van a' Szerecseneknek Afrika Arany-partjain, Makute név alatt. Ők minden dolgot Makute szerint becsül-nek meg, pedig a' Makute se nem pénz, se nem vagyon, hanem csak az értéknek gondolati mértéke, melly minden áru és vagyon becsének meghatározására sinórmértékül szolgál.

IDEGENEKNEK törvényeink azon személyeket nevezik, kik ha-zánkat vagy csak mint utazók látogatják meg, vagy kebelében csak rövid időre telepednek le, 's ennél fogva a' magyar korona alattvalójának nem nevezethetnek. Minden nemzet egy külön társaságot képezvén, melly magát nyelve, szelleme, törvénye, szokása, viselete 'sat. által megkülönbözteti: nagyon természetes következés, hogy önnön tagjai iránt mindig nagyobb figyelemmel, részvétellel és megkülönböztetéssel van, mint oly egyének iránt, kik az épen most nevezett kapcsoltnak egyike által sem szoríttatnak ő hozzá. A' hazafiai megtiszteltetésnek ezen nyomát honi törvényeinkben is világosan láthatjuk, midőn az idegeneket sok olyan jogoktól méltán eltiltva szemléljük, mellyek a' született Ma-gyaroktól, legalább ezeknek egy részétől, megtiltva nincsenek. Azok-nak rendelése szerint ugyanis elzárattnak az idegenek a' nemességétől 's az ezt megnyerésre való tehetségtől, az országos közhivataloktól, az egyházi haszonvételektől (beneficium), a' magyar ügyek viselésétől, kereskedéstől, más egyéb polgári közösülés módjától, 's végre az in-gattar javak birtokától. Ez utolsóra nézve különösen, minden nemesnek szabadság adatik, hogy annak birtokából, a' jószág árának lefizetése mellett, az idegent mindenkor kiűzhesse. De részesülnek ellenben az ide-genek némelly kedvezésekben is, mert azon kívül, hogy a' közönséges jog és az igazság kiszolgáltatása körében a' hazafiakkal egyenlőknek te-kintetnek, tökéletesen (azaz csak úgy mint a' honfiak) a' törvény védel-me alatt állanak, adósságaikért be nem fogatnak, 's közülök számosan a' hazafiak sorába is felvételnek.

—no—

IDEGNYAVALYÁK, vagy az idegrendszeren alapuló, vagy az ideg-rendszer nagy háborodása által mutatkozó. Az idegrendszer érzékeny-sége betegen fellévén magasztalva, minden benyomás gyors és erős ér-zést gerjeszt 's a' miveleteket háboritva ösztönözi. Ekkor a' közönséges érzések is fájdalmasak, az érzékek kellemetlenül munkálódnak, a' kép-zeletek hevések, rendetlenek, a' képzelődés élénk, a' mozgások akarat-lanok, rángatólódzó. Ha pedig az idegrendszer ereje lenyomatott, ak-kor tompák az érzékek, lassu vagy semmi munkálátuak; közönséges be-nyomás nem is érzetik, a' képzelődés lomha, az izommozgás rest. De az idegrendszernek ereje nevedés vagy fogyatkozás nélkül is beteg minőséget nyerhet, úgy hogy bizonyos benyomások egészen más ellen-hatást gerjesztenek, mint közönségesen. Innét az ugy nevezett IDIOSYN-CRASIA (l. e.). Az idegnyavalyák jelei különbélek, a' mint az idegrend-szer különbéle részei szenvednek. Ha a' tápélet idegei nagyobb részint betegek, fájdalom támad, a' különbéle részekként különbéle idomban mutatkozó, mint éh, szomj, fáradtság, csemer, fázás, hév, szorongás; mint viszkető, húzó, nyomó, metsző, szuró, kopogó, furó, rágó fájdalom, a' tagok zsibbadása vagy senyvedése, különös étvágy, a' közér-zet betegsége, melly által a' dolgok máskép képzeltetnek, mint a' mily-lyenek valósággal. Így p. o. voltak azt képzelő betegek, hogy ketté vál-tak, kettősek, üvegből vagy viaszból állanak, szalmalábuak 'sat. A' ré-zsek különbélesége és idegeik megváltozása szerint is láttatnak beteg-

ségjelek. Némellyeknél a' bőr érzéke olly tompa, hogy sem meleget, sem hideget, sem keményt sem puhat nem tudnak megkülönböztetni. — A' szaglás és izlés nem kevesbé mint a' hallás vagy igen éles vagy igen tompa lehet. A' látideg betegségei még különbélebbek, p. o. rendfeletti érzékenység, valamint tompaság, gyengeség, foltok, szikrák, ívek, gyöngyfüzetek; kettőslátás, alaklítás 'sat. A' belső érzésnek szinte vannak nyavalyáji, az érzés és képzelődés hibáji által mutatkoznak. A' beteges érzés hamis képzeleteket 's hibás képeket teremt elő, mellyek egész a' valódiság erejéig nevedkedhetnek, úgy hogy a' beteg végtére nem tudja magát a' tárgyaktól 's a'gya szüleményit a' valóságtól megkülönböztetni. Akaratja, vágyja ezektől igazgattatik. Innét az ok nélküli szomorúság, vigság, szakos bátortalanság, felelmes élénk álmak, eszelőködés, boszorkány-nyomás. Különbfélekép mutatják az idegnyavalyák magokat, mint helybi, vagy általános, futó vagy tartós rángatódás és görcs. Némelly lázban p. o. az arcizmok különös játékot tesznek, a' testen az inak ugrálnak, a' szemek mozognak 'sat. Az idegnyavalyákra való hajlandóság vele születetik már az emberrel, de utób is szerződhetik ellágyulás, bujálkodás, az idegrendszer erőltetése által. A' gerjesztő okok különbélek. Ide számlálható a' külvilág befolyása, p. o. a' lég 's annak különbéle vegyítékei, villanyossága, szárazsága, nedvessége, az étek 's italok, ha hevitők, ingerlők, vagy pedig igen érdeketlenek. Az állati 's növényi mérgek többnyire szörnyű idegtüneteményeket okoznak. — Részint a' testben lévő idegen dolgok szolgálják gerjekül idegnyavalyákra, p. o. férgek a' belsőben, ott dugult levegő 's erős ganéj. Végre test 's idegtulajdonok is okoznak idegkört, p. o. igen sok virrasztás, kérok, különösen láz, némelly szakaszok a' női életben, midőn az idegrendszer érzékenysége nagyon fel van magasztalva; az elmemunkásság nagy foka, terhesség, igen erős indulatok és szenvedélyek. —j—a.

IDEGRENDSZER. Az idegek zömök, lágy, fejr kötelek és szálak, részint az agy és gerinczaggal lévő szoros összeköttetésben, részint magokban állók, mintegy tulajdon létezetűek. Minden ideg vékony hengerképi szálcákból áll, egymás mellett fekvőkből, és sejtszövet által öszvefoglaltakból. Az idegrost fejr állományos velővel, és ezt körülvevő borítékkal (ideghüvely, nevrilema) bír. Ez sima, merő, érmeczcs vagy rugékony hártya; az agykérnek nem folytatása. A' mondottak szerint az idegek két fő osztályra szakadnak, az első a' gyidegrendszernek, a' másik duczrendszernek mondatik. Az első osztály a' külérzésekhez és az akarat izmaihoz küld idegeket, 's viszont két seregre oszlik, az elsőhöz tartozva az agybeli idegek, azaz az agyból 's az öreg lyuk felett a' gerinczagyból eredők, a' másodikhoz pedig a' gerinczagy idegei, azaz, mellyek az öreglyuk alatt a' gerinczagyból származnak. Szorosan vett agyideg 12 pár van, neveik ezek 1) szagi-deg, 2) látideg, 3) szemmozgató ideg, 4) sodorideg, 5) osztott ideg 6) távoztató ideg, 7) abrázatideg, 8) hallideg, 9) nyelvgaratideg, 10) bolyg ideg, 11) Willis járulékos idege, 12) nyelvalati ideg. — Gerinczagyideg 30 pár van, u. m. 8 tarkó ideg, hova még a' rekeszideg is tartozik, 12 hátideg, 5 ágyékidég és 5 keresztideg. Mind ezen idegek a' legszorosabb egybeköttetésben vannak az aggyal és gerinczaggal, elrendelések szépidomzatos (hasonmértékes). Elterjedések különbözökép történik, majd mint magányos szálak futván egyes részekbe, majd a' véredényeket és kivezető csöket környelve és hurkokat szülve, majd elágazva és ismét egyesülve, fontokat készítnek, majd foltokban feladagnak 's duczokká lesznek. A' mi a' duczrendszerrel illeti l. GANGLIONOK. Az agy, gerinczagy és idegek egy egész valamit képeznek a' testben; ők kormányozóji, vivőji az állati életnek, a' mozgásoknak finom indító ereje ő benne van, általok dolgozik az izmokra, csontokra, a' nekik csupán eszközül szolgálókra. Az érzés, a' dolgok észrevétele, a' benyomásokra tett visszahatás, általok történik. Az idegek fogják fel a' sugarakat 's a'

sugarak okozták minden jelenést, a' hangokat, szagokat, izeket, az idegek fogják fel az érintést, ők vezetik mind ezen benyomást az agyhoz, a' figyelmező erővel bíróhoz, melly erő a' hozott képzeleteket felfogja, összevegyüjti, összehasonlitja, a' hasonlítás pedig okoskodás lévén, okoskodik, itél 's az emberben ítéleteinek hangokat teremt, ezeket milliókra gyüjti, ezer viszonyban függeszti össze, és így szüleményeinek tengerében uszkál.

IDENTITAS, philosophiai műszó gondolt tárgyakra nézve, a' mennyiben azok vagy egyenlők (ugyan azonság), vagy csak némelly részekben egyeznek meg egymással (relativa identitas, hasonlóság). Ellentétele ez a' különféleségnek. P. o. e' megfogások: kutya és oroszlán relative identicusok, a' mennyiben e' megfogásokat: négy lábú szoptató állatok, ragadozó állatok 'sat. mind ketten magokban foglalják; egyéb tulajdonságokban pedig különbözők; és így relativa egyenlőség, azaz hasonlóság csak ott van, hol egyszersmind különbözőzés is van. Szokásban van ez a' kifejezés a' mathesisben is, és jelenti azt, a' mi nagyságára és formájára nézve tökéletesen megegyez egymással; p. o. két háromszeglet, mellynek egyenlő területe, egyenlő szegletei és egyenlő oldalai vannak, identicus. A. B. S.

IDENTITAS RENDSZERE, I. SCHELLING PHILOSOPHIÁJA.

IDEOLOGIA. Így nevezték az újabb Francziák azt a' tudományt, mellyet ők a' tölök gyűlölt metaphysica helyébe tettek vala. Különösen kimiveltett Destutt de Tracy által. (L. FRANZ. PHILOSOPHIA.)

IDEZÉS, törvénykezési cselekedet, melly szerint, a' felperes kérésére, az alperes, a' bíróság által bizonyos időre vagyis határnapra és helyre, az ügy megvizsgálhatása 's elintézése tekintetéből törvényesen meghivatik. Az idézés, a' nemesi sarkalatos szabadságok szerint, elmulhatlanul megkivántatik arra, hogy valamely nemes személy, a' bíróság által személyére avagy birtokára nézve elmarasztaltathassék; de egyszersmind az emberiség joga parancsolja azt is, hogy meghallgattatás nélkül senki, még legszegényebb állapotú, 's a' legnagyobb gonosztévő se ítéltessek el. Az idézést minden törvényszéknél csak az erre meghatalmazott hiteles személyek vihetik végbe. Illyenek az egész országra nézve a' királyi tábla hites jegyzőji; ön megyéjökben a' szolgabírák és esküdtek; a' kerületi tábláknál, királyi 's mező városoknál és úrszékeknel az illető hites irnokok; a' sz. széknél pedig az egyházi személyek. Mind ezek által az idézés, vagy személyesen vagy jószágról vagy lakházról történik. Az első esetben az idézőlevél, egyenesen magának az alperesnek kezeibe adatik; a' másodikban, valamely szolgálja, szolgálója, jobbágya vagy zsellérje és ezeknek felesége, vagy az alperesnek saját, törvényes idejű gyermeke által juttatik kézhez; a' harmadik esetben, midőn t. i. sem az alperes sem törvényhatósága alatt lévő személy nem találatik, egy két alkalmas tanúnak jelenlétében, felszegeztetik az alperes lakásának ajtajára. Azonban az idézésnek mindenkor napvilággal, a' törvénykezési tettekhez illő helyen, a' vád vagy keresetlevél másolatjának közlésével, 's legalább is az idézőlevél költétől vagy az idéző személynek átadásától számlált 60 napi közben kell megtörténnie. Az alperes továbbá vagy „személyes megjelenésre és törvény elibe állásra“, vagy csupán „személyes megjelenésre“, vagy végre „szokás szerinti megjelenésre“ idéztetik. Az első kifejezés következtében, tüstént a' a' per kezdetekor személyesen köteleztetik megjelenni, de nem tilalmaztatik egyszersmind ügyvédet is vinni magával; a' másodiknál fogva elég, ha maga a' rendelt ügyvéd jelenik meg, kinyilatkoztatván, hogy a' midőn kivántatni fog, az alperes személyesen is megjelenendik; a' harmadik kifejezés szerint végre, mindent az ügyvéd eszközölhet, 's az alperes jelenléte épen nem szükséges, kivévén ha időközben valamely nem várt eset adná elő magát, melly azt elkerülhetlenül megkivánná. Szükséges

végre, hogy az idézésben, az ügy felvételére 's megvizsgálására határozott hely és idő világosan kitéssék, a' megjelenésre elégséges idő hagyassék, melly törvényeink szerint az ugyanazon megyében lakó alperesre nézve 15, a' másodikban 30, a' harmadikban 45, a' negyedikben, sőt a' legtovábbikban lévőre nézve pedig 60 nap; továbbá, hogy az idézésnek törvényes végbevételéről hiteles bizonyáglevél adassék. Ennek magában kell foglalnia az idéző bírót, az idéztető felperes és az idéztetett alperes nevét, rangját, megkülönböztető tulajdonit 'sat., továbbá a' határnapot és helyet, végre az idézőlevél kézhez adásának idejét, helyét és módját.

Kunoss.

IDÉZŐLEVÉL-nek mondatik azon törvénykezési iromány, melly által a' panaszlott félnek, a' közte és a' panaszolkodó között fenforgó ügy elintézésére bíróiképen rendelt hely és idő, törvényesen 's jó idején korán tudtára adatik, a' végett, hogy a' meghatározott napon és helyen, személyesen vagy ügyvédje által megjelenni 's jogaira felvigyázní tudhasson.

—no—

IDIOELECTRICUS I. ELECTRICITAS.

IDIOMA I. IDIOTICON.

IDIOSYNCRASIA (ingeriszony), azon állapot, midőn valamely állat különös iszonyodással van némelly inger ellen. Ez igen gyakran vétetik a' nőknél észre. Sokan vannak p. o., kik a' rózsza vagy más virág szagot ki nem állhatják, mások a' pézsma szagtól irtóznak 'stb. Az elmére is átviteték ezen kifejezés, 's ottan is valamely hajlandóságtól való iszonyodást jelent. Némellyek az elmebeli különös hajlandóságot is Idiosyncrasia névvel nevezik.

—j—a.

IDIOTA, a' Görögöknél oly polgár volt, ki magányosan és csendesen ön magának élt; a' kormányban, a' község bajában vagy szerencséjében részt nem vett; 's innen még most is, a' sajátképi észfogat kiterjesztésével, minden buta vagy tompa elméjű ember idiotának mondatik.

IDIOTICON, oly szókönyv, mellyben csak bizonyos tájék, tartomány, vagy vidék sajtáságok szavai, beszéd és szólás-formái (idiotismus) foglaltatnak. A' Németeknek van schweizi idioticonjok Staldertől, sváb Schmidtől, bajor és felső pfalzi Praschtól, Niclaitól, Zaupsertől, Hübnertől és Westenriedertől, ausztriai Höfertől, hennebergi Reinwaldtól, hamburgi Richeytől, breimi Tillingtól, holsteini Schützetől, westfali Strodtmantól, alljas német, vagy alsó szász (plattdeutsch) Dähnertől, porosz Henningtől, lief- és esthlandi Hupeltől, Adelong szókönyve pedig felső szász idioticon gyanánt tekinthető. Fulda egy közönséges német idioticont adott ki. — Vajha tudósaink is nyelvünk különféle beszédmódjainak 's itt ott divatozó szólás-formájának összekeresésére es rendbeszedésére több figyelmet fordítanak: mennyivel gyarapodnék nyelvünk gazdagsága!

IDIOTISMUS, kifejezésbeli sajtáság, melly csak e' vagy ama' nyelvben divatoz. E' sajtáságok eredeteket a' rideg népcharacterától veszik, 's a' nyelvnek azon körében fejlenek ki, mellyet társalkodás vagy mindennapi élet nyelvének nevezünk. Mivel az emberi indulat, nyilatkozásának ezerféle lépcsőjén mindenfelé fordul, 's észkepei érzékitésére és ábrázolására minden felől képeket keres és talál, következik, hogy minden nyelvben, épen a' társalkodási nyelv a' legnehezebb rész, 's innen, kivált idegen nyelvekben legfigyelmesebb tanulást kíván. Mivel egyébiránt a' régi nyelvek mirelése már befejezve van, 's különösen a' Görögök és Romaiak társalkodási nyelvére, melly ránk nézve csaknem egészen elenyészett, figyelnünk sem szükség, nyilvánvaló, hogy újabb nyelveket, mellyeknél a' gondolkodó és bölcselkedő komoly nyelven kívül, a' mindennapi élet társalkodó nyelvét is magunkévá tenni szükséges, sokkal nehezebb megtanulni, mint a' régieket.

IDŐ, a' gőzkör különféle állapotja, melegségére, szárazságára, nedvességére stb. nézve. Az uralkodó szétől és az évszaktól függ. —j—a.

IDŐ, az a' közönséges viszony, mellyben állnak minden észrevehe-

tó dolgok, a' mennyiben azok származnak, virágzanak és elenyésznek. Az idő, mint az észrevevő léleknek szükséges formája, melly által az észrevehető különféle, mint egymás után létező, egységgé összeköttetett, nem külső tárgy, 's nem is külső dolgok egymáshoz viszonyja. Sőt inkább végtelen az és félbeszakadatlan, mint a' tünemény-világ, mellynek ő formája. Meghatározott időről pedig (relatív idő) csak arra nézve szólunk, mi az időt betölti. E' szerint különböztetjük meg a' multat, jelent és jövőt is, mint annak relativ alkotó részeit, mellyek szüntelen egymásba általmennek. — Hogy az egyes dolgok és történetek következtését és tartását az emberi szükséghez képest megmérhessék, azon égi testek nagy és szüntelen egyforma mozgásait vették fel mértékül, mellyek a' földdel legközelebbi egybeköttetésben állanak; innen van a' physical vagy astronomiai idő. Ily időmértéket nyújt t. i. nekünk maga a' természet, az égboltozatnak mindennapi ugylátszó megfordulása, azaz, a' mi földünknek a' maga tengelye körül való megfordulása által. Ez adja a' CSILLAGIDŐT (l. e.). De a' polgári életviszonyokra nézve a' csillagidő időmértékül fontos okoknál fogva nem szolgálhatott. E' végett a' napidőt kellett felvenni. Ambár már ez nem egyenlő, és sem a' csillagidővel, sem azon idővel, mellyet az óra előad, szorosan meg nem egyezik; mindazáltal ezen hibán segítenek az időegyenlítés által, mellynél fogva a' valóságos napidőt közép napidővé változtatják. (L. IDŐEGYENLITÉS.) Az időről vallásos tekintetben egy tanító költeményt irt Pollock Rob.: „*The course of time*,” 10 könyvb.; erkölcsi paedagogiai tekintetben pedig ajánlható: Jullien „*Essai sur l'emploi du tems*”-a (4-dik kiad. Paris, 1829).

A. B. S.

IDŐ EGYENLITÉS, a' közép és valódi napi idő között való különbség. Képzeljünk a' valódi naphoz (hogy ezen homályosb tárgy könnyebben megvilágosíttassék) egy másik (közép) napot, futópályául az egyenlítővel birót 's ezen egyidomu gyorsasággal futót. Ez mutatna közép-időt, megegyezve a' mi jól járó zseb és függönyös óráinkkal, míg a' mostani napon szaladó igazi nap, melly változó sebességet tart, az igazi időt teszi, a' jól készült napóra által jeleltet. Innét időegyenlítés más szavakkal a' nap közép és valódi emelkedésének különbözőzése, melly magyarázatot érteni kell, megfontolva, hogy a' valódi nappal együtt culmináló (tetőtérő) egyenlítőpont amannak igazi egyenes emelkedetét határozza meg. Vö. a' többi csillagászati munkák közül, Bode „*Sternkunde*” (3 kiad. Berl. 1808) czimű munkáját.

55.

IDŐ ESMERÉS, másképp Meteorologia, nem egyéb tudomány-csiránál, melly az időjárással foglalatoskodik 's annak bizonyos törvényeit és szabályait törekszik meghatározni. Melly kis lépéseket tett légyen ez előre, abból kitetszik, hogy óránként fejlenek ki előttünk az időváltozások, 's minden parasztjövendéléseink, légsúlymérőink (barometer) 's kivált kalendariumi hamis időtalálgatásaink ellenére is, semmit vagy alig valamit tudunk előre rólok meghatározni. Hogy valaki az időesmerésben előmenetelt tehessen, sok tudományokban kell jártasnak lennie, 's ezer viszonyra kell figyelnie. Ide tartozik p. o. minden légnekem és azok atyafiságának esmerete; a' földszin külső alkatának, különösen a' hérczek és hegyek menetelének, a' folyamok lefolyásának, a' nagy tavak, erdők és tengereknek esmerete; tudása, mint hajlanak a' száraz földek a' tengerek felé, 's mint lapul az egész föld a' sarkokhoz az egyenlítőtl; mint kereng a' föld naponként és évenként; mint tódogl viszonyosan egymás felé a' földövek heve és hidege; mint vonatik a' száraz föld által magához a' nagy tengerek és tavak kigőzölgése; mint folyamszik ki a' levegő a' hegyek mélységeiből a' föld naponkénti megfordulásánál; mint támadnak szelek a' hegyek árnyékos oldalainál, egyes hegyek, felhők, a' föld éjeli oldala stb. e' féle miatt; mint háborítatik a' levegő súlyegyene villámpattanások 's más tüzes légi tünemények által; melly behatásnak 's létezetűek a' magas hegyek hó és jégtelepei stb. Hogy

ezen, és hozzájuk hasonló okokon épül az időjárás, nem kételjük, 's hogy ha valaki ezeket képes volna vizsgáló szemével áthatni, időesmerő is lenne, hisszük. De mi kis időre és térre szorított emberek, aprók vagyunk ezen szörnyű munkára, és sokaságunk 's írásbeli gyors véleményközlésünk sem pótolja ki értelenségünk, kicsinységünk hiányát. A' régiek a' fentebb említett tudományokban igen járatlanok lévén, rossz időesmerők is voltak, a' középkorban az astrologiával kevertették az időesmerés össze, mellynek szégyenletes és csufos maradványi állanak fen a' kalendariomokban, bizonyosági a' mult setétségének 's a' lassu virradásnak a' népnél. Theophrastus Paracelsus még a' 17-dik század elején légszellemeiktől csinált, sárga réz medenczéknek mondá a' melléknápokát, a' csillaghullást pedig a' csillagok ganalásának, melly astralis étkeiktől származik. A' paraszt időészrevételekben sok bizonyos van, valamint az észrevételek száma is jó nagy, de általánosság nélkül szükölködnek. Illyen p. o.: a' szép őszre szeles tél jó; ha a' vándor madarak korán és nagy csoportokban bucsuznak, erős előtél lesz; ha a' fecskék alatt, a' méhek nem meszsze repülnek, ha a' harang igen erős hangu, eső lesz, stb. Egy időtájban a' légsulymérőt csalhatatlan időprófétának kezdék tartani, azonban a' csalódás hamar világos lön. Ma is egyre profétáskodnak az emberek, de nagy feladásokat tudományosan nem fejthetnek meg. A' ki bővebben akarja tanulni, olvassa meg e' munkákat: „*Traité de météorologie*“ (Paris 1744, 4.) Cotte-tól; „*Lehrbuch der physischen Astronomie und Meteorologie*“ (Göttinga 1805, rezekekkel) Mayertól; „*Atmosphärologie*“ (Freib. 1806), Lampadius-tól; „*Witterungskunde in ihren Grundlagen*“ (Berlin 1818), Schöntól; „*Gedanken über den Witterungslauf*“ (1819) Bodétól; „*Meteorologisches Jahrbuch*“ 1813—17, Starktól. Az időjárás eszközökről jól oktat Stark e' munkában: „*Anleitung zum Gebrauch der meteorologischen Instrumente*“, (Augsb. 1815, rezekekkel). —j—a.

IDŐFÉNY, egy jelentésű az **ILONATÜZ**-zel (l. e.).

IDŐFORDÍTÓ, azon hely valamely tájékon, merre a' kőd és felhők vonulni, vagy a' hol eloszlni szoknak. Gondosan figyelmezve az ő fogjuk tapasztalni, hogy ha uralkodó séztől nem hajtának a' felhők, mindig halmok, hegyek, tavak vagy nagy folyók felé irányzódnak. A' dolog mindig a' vidék fekvésétől függ. Ha valamely helység egy olly magason fekszik, melly bizonyos távolságban nagy erdőkötől vagy tavaktól vétetik körül, a' felhők többnyire a' hegy két oldala felé oszlnak el, 's ritkán lát nyáron esőt azon hely. Oka még nem világos; a' kigőzölésben, villanyosságban, a' levegő folyamában 'stb. kereshető. —j—a.

IDŐKOR, (mythologiai négy). Azon gondolat, hogy az emberi nem hajdan tökéletesen boldog időket élt, mellyeket saját rosszabbulása miatt lassanként elvesztett, mind a' mellett, hogy keserű érzelmet gerjeszt, mégis mind a' körülmények terhe alatt meghajtott gondolkodó emberre, mind, a' költők phantasiájára nézve valami olly bájoló, hogy az utóbbiak, már régi időben, amaz ideális időkort festegetni bátrak voltak. Hesiodus és Ovidius azon első költők, kik amaz időkorok, 's lassankénti romlásának teljesebb és képzetelek szerint bájoló leírását adák. Ovidius „*Metamorphoses*“ -ei szerint, a' világ kezdete óta, négy különböző időkor következett egymás után, ugymint: 1) az arany időkor Saturnus országlása alatt. Akkor az emberek szabadon, törvény és bíró nélkül éltek; egyedül partjaikat esmerték, nem pedig hajót, fegyvert, katonát, vagy háborút; földjeik szántás nélkül termettek; ez időkorban szüntelen tavasz uralkodott. Jupiter országlása alatt következett 2) az ezüst időkor. Jupiter az évet 4 évrészre osztá. Az emberek, eddigelé mezőn és erdőben lakozván, most már házakba szálni és földet művelni kezdtek. Azután kezdődött 3) a' réz vagy érez időkor, mellyben a' vadság és fegyverszeretet mutatkozni kezdett, hanem az emberi nem még semmi vétek által nem bünhösült. Utoljára beállott 4) a' vas időkor. Ebben minden hűség és becsület elveszett, ellenben csalárdság, ravaszság, haszonlesés

és erőszak felkapott. Az emberek elkezdtek hajót építeni, 's a' földeket kimérni, a' föld alatti kincseket kiásni, vasat találni 's belőle fegyvert készíteni; háboru, préda 's gyilkolás üzetett, és Astraea a' menyekbe eltávozott. Az óriások az eget megtámadták. Ezen előadását Ovidiusnak számtalan költő és philosphus követte és tovább fejtegette. Hesiodus a' réz és a' vas idők közé még egy leventást iktat be, melly a' görög leventás időkort foglalja magában. Az Indusok Jugaiban is van valami ezen időkörökhöz hasonló.

IDOM (Ánlage). A' psychológiában idomnak nevezzük azon belső feltételeket, mellyek által valamely emberi cselekvés vagy szenvedés lehetségessé lesz. Van közönséges emberi idom, és individualis vagy személyes idom. Ha az ember idoma kitünik, p. o. valamely mesterségnek megtanulásában és gyakorlásában, akkor az idomot **TALENTUMNAK** (l. e.) is nevezzük.

A. B. S.

IDOMENEUS, Deucalion fija 's Minos cretai király unokája. Az mondatik róla, hogy igen szép volt 's egyike Helena szeretőjének; de még is barátja maradt Menelausnak, 's gyakran meglátogatótá őt Lacedaemonban. Meriones kíséretében 80 hajóval vezette a' Cretaiakat Troja alá, hol magát vitézségben kimutató. Patroclus halotti játéka alkalmával meghasonlott Ajax Oileussal, mert ez Eumelust, ő pedig Diomedest tartotta elsőnek a' versenykocsizók közt. Achilles mind a' kettőnek hallgatást parancsolt; 's Diomedes Idomeneusnak még esztendeji által okozott látásbeli gyengeségét is szemére hányta; a' honnét kitépszó, hogy ő már akkor idős lehetett. Troja elfoglalása után minden Görögök közt legelső indult vissza, Nestor kíséretében, 's útjában nagy szélvész lép meg. Ennek elhárítása végett azt a' megdondolatlan fogadást tevő, hogy Neptunnak, ha ez őt szerencsésen honjába vezetendi, a' vele legelsőben találkozendó személyt feláldozza. Lecsillapodván erre a' fergeteg, szerencsésen beért a' kikötőbe; de elsőben is fijával találkozott, ki megtudván atyja jövetelét, annak elébe sietett. Ezt tehát feláldozta Idomeneus. Alattvalóji, félvén, hogy az istenek megharagszanak a' honjokban elkövetett égbe kiáltó vétékért, fellázadtak ellene, 's elűzik a' szigetről. Italiába ment, 's Salent városát építé, hova Minos bölcs törvényeit bevívé, 's halála után az istenek közé számláltatott. Más írók szerint Leucus üzé el Idomeneust Cretából; ki azután Colophonba költözöködött, 's ott meghalván Cerca-phus hegyén temettetett el. Ismét mások, névszerint Diodor, nem is említvén azon megdondolatlan fogadást, azt állítják, hogy Idomeneus szerencsésen visszaérkezvén Cretába, hosszas 's békés nprakodása után csendesen halt meg, Gnossusnál temettetett el, 's istenkép tiszteltett.

B.

IDÓMÉRŐ (Chronometer) mind azon eszköz, melly a' szakaszokra osztott idő egyes szakaszait mutatja. Minden óra időmérő, de különösen ennek mondathatik a' tengeri óra, melly egy Angolhonban feltaláltatott 's igen pontosan készített neme a' perczórának, az Angoloktól „*Stoph-Watch*“-nak mondatik, 's a' geogr. hosszúság meghatározására szolgál. A' jó időmérőnek havakig is csak néhány perczet vagy legfeljebb minutát (hatvanodot) szabad hibáznia.

j—a—

IDÓMÉRTÉK. Idómértéknek (*Zeitmass, tempo, mouvement*) nevezzük általjában valamely bizonyos időköznek elhatárolását, különösen pedig a' muzsikában a' hamarság sebességének fokát, melly szerint valamely hangmű előadatik (l. *TEMPO*).

IDÓMULTA, **ELIDŐSÍTÉS**, törvényeinkben olly polgári szerzősmódot jelent, melly szerint a' hosszasan birt 's használt dolog, az azt bírónak 's használónak sajátjává lesz. Az elidősítési jog az örök igarságu természettörvényeknél fogva a' természeti jogban meg nem állhat, noha sokan voltak 's vannak, kik lételét ott is igyekeznek fentartani. A' társas élethez alkalmazott polgári törvények szerint azonban, minden miveltebb nemzeteknél divatkozik, 's noha egy felől igaz, hogy e' nélkül a' vagyoni sajátságára nézve nagyobb bátorság 's háborithatlanabb hasz-

nát eszközöltetik: más részről nem lehet tagadni, hogy ugyan az szolgáltatást okot és alkalmat számtalan vizsgálódásokra, 's igazságtalan birtokvesztésekre. E' hiányosságot azonban a' szabott törvények korlátozásai, inkább vagy kevesbé, minden jól rendelt törvénykezési országban megszüntetik. Honunkban két neme különböztetik meg törvénytudóink által az időmultának, vagyis elidősítésnek. Az első a' nagy időközű elidősítés (longi temporis praescriptio), midőn az ellenfélnek hosszas hallgatása miatt, ugyan annak keresete, követelése megszűnik. Így a' hatalmaskodásokra, az osztály igazításra és új osztályra nézve, 32 év lefolytával megszűnik a' kereset. Ugyan ez határideje az indított per folytatásának, az ellenmondásnak, a' visszaüzésnek, a' felebbvitelnek, a' perújításnak. Ennyi ideig tart a' zálogos és kötelező levelekereje is, azontul elvesztik bizonyítási erejüket. — Az elidősítés második neme: a' régi birtokbeli elidősítés (longae possessionis praescriptio), mellynek az ingó és ingatlan vagyonra 's az ezekhez tartozó mellékes jogokra és haszonvételekre nézve van törvényes ereje, úgy, hogy az elfoglalt, megvásárlott, vagy bár mi más módon elidegenített királyi haszonvételek 100, egyházi jogok, telkek 's haszonvételek 40, a' nemesiek 32, a' polgáriak pedig és jobbágyiak egy év 's egy nap lefolyta után vissza nem követeltethetnek. Hogy azonban az elidősítésnek ezen törvényes következzése lehessen, szükség, hogy az elidősítő az elidősítendő tárgynak legalább is polgári birtokában lett légyen, mellynek egyszersmind, a' törvények által meghatározott időben szakadatlanul folytatottnak ugyan, de nem szükségkép igazságosnak kellett lennie. Mint-hogy pedig a' polgári bírásit megkívánja, világos 1) hogy időmulta vagy is elidősítés által senki többet magáévé nem tehet, mint a' mennyit birt, 2) hogy a' ki mit birni tilalmaztatik, mint p. o. idegen nemesi javakat, 'sat. azokat el sem is idősítheti, valamint szinte 3) az sem, ki nem maga neve alatt birt valamit, p. o. a' haszonbérelő. Továbbá 4) két vagy több egymást követő birtokosnak bírása szakadatlanul folyónak tartatik, csak a' bírás címé ne változzék, 's ennél fogva más kezdheti az elidősítést, 's viszont más fejezheti azt be; de ha az új birtokos egészen más név alatt, egyezés, alku, 'sat. mellett veszi által a' vagyont, újra kezdődik az elidősítés megszokott ideje. Azonban törvényeink rendelkezése szerint némely más folyvást tartó bírásra nézve is megszakad egy ideig az elidősítés. Így az árvák, korok 16 évéig, az ellenség fogságában lévő, vagy a' száműzött atyát kísérelők pedig egész távol létek ideje alatt, az elidősítés mind két nemének terhe alól fel vannak szabadítva. Sőt bizonyos időszakokat is kivettek törvényeink az elidősítés folyamából; ilyen a' Zápolya, Bethlen, Bocskay, Rákóczy és Tököly által viselt háborúságoknak ideje. — Az így megakadályozott elidősítés szunnyadozni mondatik, mely egészen más mint félbe szakadni, mert az első esetben a' szunnyadozás előtti évek annak megszüntével ismét összefüggésbe jönnek az elidősítés későbbi éveivel, holott a' félbe szakadás alkalmával az első idő törvényes ereje egészen megsemmisül. Ezen megszakadás perindítás, bírói intés, inepélyes ellenmondás, tilalmazás, letiltás és a' birtok elfoglalása által eszközölhetni; de az utolsó esetben visszahelyezés által ismét megorvosoltathatik annak egész léte. Végre a' kötelező levelekre nézve a' csupa barátságos megintés is félbe szakasztja az elidősítést. Az elidősítés alól honunkban fel vannak mentve 1) a' határigazítás, 2) a' törvényes jegypénz és jószágnegyed, 3) a' testvérek közötti osztatlan javak, de ezek csupán sajátásra, nem pedig egyszersmind használatra nézve is; végre 4) a' zálogok, akár bíróiak akár egyezségbeliek legyenek azok. A' többi ki nem vett tárgyakra nézve olly erővel bir az elidősítés, hogy ha az a' perben eléggé hebizonyítatik, a' követelést eloltja, 's minden további keresetet örökre kizár. De mind a' mellett is ennek csak utolsó védszernek kell lennie, mellyhez a' perlekedő fél, minden már előbb kimerített mentségek sikerelensége után

folyamodjék; mert ennek felhozása által halkan elesmeri ellenfelének jogát 's keresetének igazságát. Mivel pedig az elidősítés egyedül csak magán személyek javára létesítettett törvényeink által, az, a' királyi ügyvédek, mint nem magán személynek, soha sem szolgálhat védelméül. Nem használ végre az elidősítés olly vétkekre nézve is, mellyek a' törvényhatóságok által egyébiránt megbüntetendők. *Kunoss.*

IDŐSZAKASZAI AZ ÉLETNEK, I. SZAKASZAI AZ ÉLETNEK.

IDŐSZAKASZA AZ IRÁSMÓDNAK, I. PERIODUS.

IDŐSZAKASZAI A' TÖRTÉNETIRÁSNAK, I. PERIODUS.

IDŐSZAKI IRÁSOK, I. UJSÁGOK, ÉVI 'S HAVI IRÁSOK.

IDŐSZAKI NYAVALYÁK, I. SZAKASZOS NYAVALYÁK.

IDŐSZÁMOLÁS I. CHRONOLOGIA.

IDŐSZELLEME. Minthogy e' kifejezéshez a' legnagyobb félreértések vannak köttetve, 's ez alatt egy vagy több emberek subjectiv nézetei, óhajtati és szükségei, valamelly időkorbeli népek és statusok szükségeivel igen gyakran felcseréltetnek: tehát egy olly munkában, melly az időszellemének megfelelni tartozik, czélirányos dolog annak némi meghatározását el nem mellőzni. A' sokat író de Pradt, ki egyszersmind örömet szeretne ezen időszellem orgánja lenni, az élő emberek szükségei kifejezésének és az ő erejek mértékének tartja azt. Még meghatározóban fejezi ki magát a' felől a' lelkes Übelen ekképen: „Az időszelleme azon uralkodó ideák summája, mellyek mind foglalatjuk mind formájuk által sajátlag valamelly időkoréi, és azt más időkoroktól megkülönböztetik. Szabadság és szükségesség együtt szül időszellemet.“ Valóban olly meghatározás, mellyre nem illik ama' jól talált mondas: „A' mit némelly urak az idők szellemének neveznek. az azon uraknak saját szellemek.“ *A. B. S.*

IDŐTÉVESZTÉS I. ANACHRONISMUS.

IDRIA, felette gazdag kénéső bányájáról nevezetes város Belsőkrainban (austriai illyriai királyság) 380 h. (mellyek szélylyel szórva fekszenek dombokon) és 4139 l., kik közt 617 bányász. Helye a' fő bányahivatalnak. Az 1497 felfedezett bányák most nem sokkal adnak többet esztendőnként 5000 mázsa kénésőnél és 2000 mázsa kénés higanynál. A' várostól éjszak felé egy órányira Alsóidria mvárosa fekszik. Az idriai kerület 3 nsz. mf. és 10,000 lakost számlál, kik csipkét és gyolcsot is készítenk.

IDUNA, IDUNNA I. ÉJSZAKI MYTHOLOGIA.

IDUS I. KALENDÁRIUM.

IDYLLA (ιδυλλιον, egy kis kép, egy kis rajz, 's általában egy kis költemény), általános nevezete azon költeményeknek, mellyek az embert amaz egyszerűség 's erkölcsi épségben festik le, mellyben őt a' polgári viszonyok eredete 's az ebből származott romlottság előtt gondoljuk. Már ha az emberek valami első eredeti állapotját kell felvennünk, természetesen az a' gondolat fog el bennünket, hogy azt (az eredeti állapotot) a' pásztori állapotnak kellett tennie; mert marhatenyésztés és földmívelés első foglalatosságai voltak az embereknek, régiebbek bizonyosan a' polgári egyesülés minden más foglalatosságainál. Minthogy pedig a' költészet legkorábbi kezdetét az emberi nem eredetében kell keresni: természetesen következik, hogy nem csupán ezen oknál fogva, hanem mivel ezen állapot természete szükségképen alkalmat nyujta a' költészetre, minden költészet eredetét a' pásztori életben találhatni fel. A' természet csudái minden pillanatban tárva álltak a' pásztor előtt, 's azoknak vizsgálása, fontolgatása, felébrészté lelkében a' költői szikrát 's őt költővé tevé. Hanem a' tulajdonképi idylla, mint a' költészet különös szüleménye, csak ellentétben mutatkozik a' polgári romlottsággal, mint rajzolatja az ártatlanság 's el nem fogódottságnak, az őszinteség és igazságnak, 's leginkább az embernek jobb állapot, a' természettel viszonti egyesülés után való vágyódása nyujt reá okot 's alkalmat. Ennél fogva

az ilyen rajzolatokra örömet és főleg a' mezei élet személyei, jelenetei 's esetei használtanak, mert ezen élet a' természethez még legközelebb áll, ámbár nem szabad azon rajzolatot csupán erre szorítani (ezért a' bucolicai költemény, pásztorköltemény, és juhász költemény nagyon szűk nevei a' költészet e' nemének); 's főképen a' régi népek gondtalan, butalan pásztori élete, egybekötve egy aranykor idealjával, az ártatlanság világáéval, melyben az emberek ön magok 's a' természet békés éldelésében kevéssel megelegetve, semmit nem kívánva éltek, ada gazdag anyagot ilyen rajzolatokra. Mivel ezen rajzolatok részint elbeszélők, részint közvetlenül előállítók lehetnek, azért az idylla epozsi vagy drámai. Epozsiak a' régi és újabb költők esmeretes pásztorrománjai, tovább Vosz „*Luise*“, Göthe „*Herrmann und Dorothea*“ című költeményei, 's korlátozottabb alakban Theocrit 's az ő utánzóji Virgilius és Calpurnius idylláinak legnagyobb része; drámaiak: Guarini „*Pastor fido*“-ja, melyet valóban romantus helyekkel kevert pásztorkölteménynek nevezhetni, Gessner „*Evander-e*“, 's különféle darabok az újabb költőktől, melyekhez még a' Görögök satyrdramái is számlálthatnak; ellenben csupán lyraiak a' régiek és újabbak legtöbb bucoliai és eclogái (például Kleistéi és Götzei a' Németeknél). Az idylla, mint már mondatott, az emberi élet egyszerű természeti állapotjába helyez bennünket, 's tartalmának, mind az anyag mind az alak és előadásra nézve, ezen állapot characterét kell pontosan ábrázolnia. Olly világra kell benne esmerni, hol csupán a' természet szab törvényeket. Benne az emberek, polgári szokások 's a' jóllét önkényes szabályai által meg nem szorítatva, csupán a' természet benyomásainak hódolnak. Nem esmernek semmi szükségét a' természet kívánatán, semmi vagyont a' természet adományán kívül. Fő szenvedélyek a' szerelem, és pedig kinszerítés, tettetés és platoi nemesítés nélküli szerelem. Mesterségeik a' testi gyakorlatok, ének és tánc; gazdagságok a' szép és termékeny marha; butorjok pásztor pálcza, fuvolya és billikom. Vannak allegorica idyllák is, melyek közé Virgil első és tizedik eclogája, Deshoulièrs asszony idyllái, 's neminemüképen Pope „*Messias*“-a is, tartoznak. — A' régiek legnagyobb idyllaköltője Theocrit volt, ki a' városi élet legegyszerűbb viszonyait is festsgeti idyllájiban; utána Bion és Moschus követekeznek. Pope nem sikeretlenül utánzá 4 idyllájában Virgilt; Gessnert (magyarra Kazinczy Ferenc fordítá) némelly régibb criticusok az idyllaköltők mustrapéldányává tevék, 's azt állíták, hogy ő még Theocritot is fülmulá. De miolta Müller, a' képiro, Vosz, Göthe és mások az idylla mezejére felléptek, nagyon elhomályosodott Gessner dicsősége.

IFFERTEN I. YVERDUN.

IFFLAND (August Vilhelm); szül. Apr. 1759 nagy tekintetű vagyonos szüléktől; czélirányos nevelést nyert, de mint maga megvallja, azt nem használta ugy, mint észtehetsége engedte volna. Mert a' drámai előadások látogatása ugy megkedvelteté vele a' színészetet, hogy miatta minden mást felejtene. 18 éves korában szülei tudta nélkül elhagyá Hannoverát, először Gothában lépett fel, 's midőn Eckhof halála után, ki barátja és műstraképe vala, az itteni színész társaság eloszlott, 1779 Manheimba ment, 's innen 1796 Berlinbe a' kir. nemzeti játékszin igazgatósára hívak meg. Itt a' király 1811 minden királyi színjátékok generaldirectorává 's a' veres sasrend harmadik osztálybeli vitézévé nevezte. Mgh. Sept. 22. 1814. Maga irta életrajza munkái első kötetében talál-tatik. Mint színészt, igazi következetességben 's szoros belső összefüggésben, (mellyet minden művészség, tehát a' színészség is multhatlanul megkiván) eddig senki sem érte utól, 's annál kevésbé előzte meg. Ha egy évekig gyakorlott critica, egy olly éleslátás, millýent csak a' színészségnek legőszintébb 's legállhatatosb tanulása adhat, I. játékában amaz össze nem függő hézagokat, a' gyakorlásnak ama' nem tudott nyilatkozásait, melyek a' közönséges mechanicusok játékát bélyegzik, észfe

nem vehette; ha ellenben ábrázolásának minden egyes részeiből a' leg-tisztább eszmélet, 's a' tárggyal legkorlátlanabban bánás tünt ki; ha végre minden ábrázolása egy szoros, magában összefüggő, soha meg nem szakasztott egészet tett: ugy Iflandot a' szónak legkiterjedtebb értelmében valódi művésznek kell neveznünk. Szomorú ábrázolásokhoz, kivált élte vége felé, külseje nem igen vala alkalmas; 's ámbár Lear királyját közön-ségesen megesmerték, még is kérdésen kívül van, hogy I. művészi cha-ractere általán fogva inkább utánazó, meggondolt és hiv erkölcsábrázolá-sra, mint olyanra alkalmas, mellyben érzelem és phantasia teremtő erő-vel mutatkozik. Komoly háznépi characterei, 's tréfás, csupán elmélke-dő ábrázolatai, mellyekben az emberi magát csak a' gunyban tükrözi, minden szívet, minden értelmet megörvendeztető dicsőséggel lépnek elő; 's itt van, hol a' művésznek kell itélnünk a' pálmát. Mint drámairól ugyan e' charactereket fejté ki. Valamint itt a' képzelődés felemelkedésének fo-gyatkozása, sajátképi magasabb, költőileg szabad szüleményekre tehet-lenné tevé: ugy épen e' hiány miatt magas költői tartalmu drámai mű-veket írni nem vala képes. Innen majd minden darabjainak alapját egy felületes érzékenykedés teszi, melly mélyebb epedés nélkül, valódi, min-dennapi szorgalom körében mutatkozik, 's darabjaiban az ironia és comica erő nem cselekvőleg mint parancsoló vezér, hanem mint alárendelt szolg-áló szokott feltünni. A' „Jäger“ (talán a' „Hagestolzen“ és a' „Herbst-tag“ némelly része), mint a' durva, mesterkéletlen természet pásztori ábrázolásában csaknem tökéletes darab, innen kivethető. Vannak darab-jaiban itt ott valódi comicus characterek is, mellyek, ha tisztán tréfásan tartott egészben állnának, legnagyobb foganatuk lehetnének. Most dar-abjait általán igen megnyujtottaknak találják, 's azzal vádolják, hogy a' gyakori és felette hosszú erkölcsoktatások miatt, a' cselekvés benne lankadt, a' kettős beszédek darabosak, a' familiai hasonlatosság rendki-vül nagy. „Szinész kalendáriomába“ ígatott szemlélődő értekezésiben, megkapó pillanatokat vetett I. az ember ábrázolás lényébe, 's a' magát képző művésznek hasznos intéseket adott. Drámai iratai „*Iflands dra-mat. Werke*“ (Leipz. 1798—1802 16 köt.) és „*Neue dramat. Werke*“ (Berl. 1807) czim alatt jöttek ki.

IGAZGATÓ (Director), a' ki valamely társaság dolgait folytatja, 's arra ügyel, hogy a' társaság a' kívánt czélt elérje. A' társaság tagjainak száma és céljai, 's a' dolgok nagyobb vagy kisebb fontossága határozzák el az igazgató hatalmát a' munkásságban, kötelességeit a' kivitelben, 's mindenkor feltétetik felőle, hogy a' benne vetett köz bizo-dalomnak tud is igyekszik is megfelelni. Az életből a' mesterségi művekre itt is áltment az igazgató szó, 's több gépelyekből öszveszerkezete-tett egészben az, a' mi mozgásban tartja az egészet, igazgató műszer-nek, máskép Regulatornak, Directornak is neveztetik.

IGAZHITÜSÉG (Orthodoxia), szoros hitele az ecclesiai dogmák-nak, 's azoknak igazságáról vallásos meggyőződés.

IGAZÍTÁS (Rectificatio), néha a' dolgok, néha pedig a' vélemé-nyek hiányainak kipótlása és javítása. A' chemiában a' második le-szűrés vagy csepegtetés által nyert tisztább folyadék, millyen p. o. a' pálinka főzésben a' tisztázás. A' political arithmetiában a' lelkek szá-máról vitetett jegyzőkönyveknek minden esztendő végével való kipótlása, p. o. az öszveírás igazítása, melly különösen a' katonai határszéleken nagy pontossággal szokott megtetetni.

IGAZÍTÁS. IGAZÍTÓ VILLA. Igazítás (muzsikai tekintetben) azon viszonyzatba áll, mellyet rendszerint annak alapjául adott vala-mely bizonyos hangnál fogva a' muzsikai műszerek, vagy szóhangok nyernek. Szükséges pedig az illyes megállapított rendszeres hang (Nor-malton, Stimnton) szerinti meghatározás, mivel attól függ az egyes hangnemek characteré, melly felemelés vagy lenyomás által megváltoz-hatik; továbbá azért, mivel valamennyi műszernek és szóhangnak ma-

gassága vagy mélységére nézve bizonyos határa vagyon, 's nevezetesen igen kívánatos, hogy az énekes, hangjainak bizonyos szakaszai 's viszonyzatai miatt tartós hanghatározottsággal bírjon, hogy szavát bátorsággal lejtse. Hogy pedig illy rendszeres hangra szert lehessen tenni, valamely hangzó test szükséges, mellynek hangja olly kevesse változék, a' mint csak lehet. Erre az előtt igazító sippal (Stimmpfeife) éltek. Ez olly fásip volt, mellyel valamely hangot, vagy (az egymásba tolt sipdaraboknak meghatározott kihuzása szerint) egy egész octavának hangjait, a' mint a' kihuzandó darabon kijelelve volt, kiadni lehetett. De mivel az igazító sip hangjait az erősebb vagy gyengébb fuvás könnyen változtathatá, az igazító hangok meghatározottsága bizonytalan-ságon alapult. Az orgona igazítók (felhangoztatók) a' nyitva levő sip-műnek igazítására ugynevezett igazító szarival (Stimmhorn) élnek, mellyet a' sipba dugnak. Az igazító sipnál sokkal célirányosb és nagyobb dívatban vagyon az igazító villa (Stimmgabel); ezen villaforma acélszernek egyik csucsával valamely szilárd testre ütnek, azután hamar megfordítatik a' villa, és nyelére állittatik, és pedig azon megütött helyre; ekkor a' rezgésbe hozott villa hangot szokott adni, mellyet azután a' műszerek feligazítására sinórmértékül használnak. Némelly villák C, mások A hangot adnak, 's ezért C vagy A villáknak neveztetnek. Ennél fogva tehát a' felhangoztatások különfélesége részint a' villák különféleségén, részint szokáson és önkényen alapul. Továbbá attól is sok függ, milyen viszonyzatot adunk egymás iránt a' rendszeres hangtól tovább léptetett hangoknak. A' hangászkarok (orchestra) igazítása közönségesen a' magasság vagy mélység fokára nézve keveset különbözik egymástól; a' legnagyobb különbség legfeljebb egy és fél hangközre mehet. Rendszerint az énekesek mélyebb igazítást szeretnek. Az előtt különbség volt a' kamarai és karbeli hang között (I. KAMARAI MUZSIKA).

Utóbbi időkben az orchestrák magasabb hangra igazítottak, mivel a' fuvószeretek sokasága miatt a' hurok szereket erősebbíteni kellett. Szükséges volna tehát, hogy régibb szerzemények előadásakor mélyebb hangra igazítottának a' hangszerek. A' klavírok igazítása felől l. „*Asioli sul temperamento proprio degl' istromenti stabili*“ (Leipzig. Hofmeister); vagy Müller klaviriskolájában a' temperatura és igazítás czikkelyét; 's szinte ezt Dömény „Utmutatásában a' klavír helyes játszására.“

IGAZSÁG (veritas), logikai értelemben gondolatink megegyezése önmagokkal, vagy a' gondolkozás egyetemi törvényeivel. Innen nevezetik formális igazságnak is, mivel ama'törvények csak az esmeret formájára vitetnek, annak anyagját vagy tárgyát pedig nem veszik tekintetbe. Ugy de valamely esmeret, melly a' logikai formával, azaz önmagával nem ellenkezik, mind a' mellett ellenkezhetik azon tárgyakkal, a' mellyekre vitetik. Valamely esmeretnek logicával egyezése tehát, vagy is a' helyesség, csak tagadólagos esmeretető jegye az igazságnak. Ebben a' tekintetben igaz valamely megfogás akkor, mikor annak jegyei vagy czimerei egymás közt megegyeznek; valamely ítélet akkor, mikor az a' gondolkozás törvényeivel egyezőleg gondoltatik; végre igaz valamely okoskodás akkor, mikor az az okoskodás törvényével megegyez. De nem csak a' mi egybekötő munkásságunknak önmagával egyezését vesszük mi czélba, hanem az igazságnak magasb és tágasabb ideájában foglaltatik egyszersmind az a' kívánat is, hogy a' mi tudásunk a' maga tárgyával tökéletesen megegyezzen. Ha már a' mi munkásságunk a' tapasztalásban adatott egyes tárgyakra intéztetik, akkor az igazság tapasztalati; a' csupán önmagából 's önmagában az észben megismert igazság pedig rationalis igazság, melly tudományban kiképezve philosophiai igazságnak neveztetik. Az igazság az ő egész kiterjedésében pedig a' gondolkozásnak és lételnek általános egysége, melly csak az empiriai és rationalis tudásnak egyesítése által az emberi szellem kifejlődésében, approximative szereztethetik meg. Abban eltűnik az objectiv és subjectiv

igazság különbözőése is; mert ha ama' megegyezés egyetemes és szükségképen való minden gondolkozó lényekre nézve: tehát a' subjectiv igazság csak úgy marad hátra, mint az individuumnak valamit igaz gyánánt tartása, minek annál több becsé van, mennél inkább megegyezésbe teszi magát az individuum gondolkozása az egyetemi ésszel. — Minthogy az igazságra nézve, ha annak foglalatját vesszük fel, semmi egyetemi czimer (criterium) nincs, mellyről azt tüstént meg lehetne esmerni, és semmi tétel, melly alá az magát subsumálni hagyná, mivel minden tételt is épen csak ő teszen igazzá: tehát ő csak önmagáról tesz közvetlen hiradást, 's az emberi esmeret különbözőféle gondolkozás módokat és ellentéteket mutat ugyan, mellyek egymással ellenkezni és az esmeretet lerontani láttatnak, de a' mellyek magában az esmeretben a' kifejtőzés momentumaiként tűnnek fel, és az igazság körébe felvetetnek. — A' mi vésetben az igazság részint külső, azaz, a' kiábrázoltnak megegyezése egy a' való világban adatott tárggyal, részint belső, azaz, az ábrázolásnak megegyezése önmagában és a' maga tulajdon előre való fel-tételeivel.

A. B. S.

IGAZSÁG SZOLGÁLTATÁS, JOBBÁGYOK ELLEN (Impensio). Nem lévén eddigi törvényeink szerint a' jobbágyoknak megengedve, hogy személyes vagy birtoki ügyre nézve valamely nemes személlyel önfelperes-ségek alatt perbe szállhassanak: a' viszonyosság szabálya szerint, alperesképen sem jelenhetének meg a' törvényszékek előtt saját védelmekre; vagy igazabban fejezve ki magunkat: méltatlanoknak tartattak a' nemes-ség által arra, hogy ezekkel csak mint alperesek is a' bíróság előtt személyes érintésbe, annál inkább pedig peres szóváltásba bírhessenek. Szükség volt tehát a' törvényhozó testnek, vagy is inkább a' nemességnek, arról gondoskodnia, hogy a' személyt és birtokot sértő, 's gyakrabban előfordulható hatalmaskodási esetekben a' vétkes nemtelent közvetlenül elégtételre vonhassák, a' nélkül, hogy vele közelebbi érintésbe kelljen jönniek. Így vevé lételét az igazságszolgáltatás, a' mi nem egyéb törvényes elégtételnél, mellyet a' földes ur, önindulából hatalmaskodó jobbágyára nézve, a' megsértetett nemes birói felszólítása következésében, ugyan annak megrendelni tartozik. — Igazságszolgáltatás tehát csak nemes által kívántathatik a' földes uraságtól, és csupán oly személyre nézve, ki ennek egyenesen uri hatalma alá tartozik. Kieszközlése módját törvényeink következőkép állapították meg: A' sérelmet szenvedett nemes, mindeneknek előtte törvényesen meginteti a' hatalmaskodottnak földes uraságát az iránt, hogy neki elégtételt szerezni iparkodjék, közölvén egyszersmind vele az intő elégtétes vádlevél (actio admonitorio-impensoria) láttamozott (vidimált) másolatját, mellyben a' cselekedet idejének, helyének, módjának 's nemének, de továbbá annak is nyilvánosan foglaltatnia kell, hogy a' sértő, alattvalója a' megintetendő uraságnak. Ennek következésében tartozik a' megintetett uraság az igazságszolgáltatásra határnapot rendelni, 's azt az intető félnek idején korán tudtára adni. Ezen határnapot elhalaszthatja ugyan egyszer büntetés nélkül, de már másodsor csak igen nyomos okokból, 's a' felperesnél idején bejelentés mellett. Ha pedig másodsor is elhalasztván, ezt vagy nyomos ok nélkül teszi, vagy a' felperesnek be nem jelenti, — elégtétlenség büntetése (poena non impensionis) száll reá. — Megengedtetik ebben a' perben, a' leszállító (condescensoria) ítéletnek a' megyei törvényszék eleibe leendő felebbvitele, melly esetben a' legközelebbi törvényszéken felvetendő per az uraság által a' jelenlévő bírónak átadatik; ki ha ezt cselekedni elmulasztaná, miatta az elégtétlenség bünébe esik. — Ha az urszék eleibe hivatott erőszakoskodó meg nem jelenik, azonnal elmarasztaltatik a' felperes minden követelésében. A' tanuknak meghíttetése, az uraságnak 's tisztviselőinek jelen nem létében vitetik végbe a' törvényes bizonyosság és meghívottak előtt. A' költségek megtérítettésének nűnd a' két fél részéről van helye, 's a' törvényszék által, a' dolog ve-

lejében hozott ítélet után, a' vesztes félén tñtatént megvéteik. — Az erőszakoskodási perben a' felebbvitel a' várm. törvényszék eleibe birtokon belől, onnét pedig tovább birtokon kívül történik; a' fő hatalmaskodásiban ellenben egyenesen a' királyi tábla eleibe, minthogy a' törvényszékeknek nincs hatalma ezen bűnről ítélni. — Az előszámlált több eseteken kívül még akkor is elégtétlenség büntetésébe esik az uraság, ha a' törvényszék által folytatás végett visszaküldetett pert nem folytatja. — Az elégtétlenség büntetésének megvételére indított per az intő-elégtétes vádlevélre hivatkozással (cum provocacione ad actionem admonitorio-impensionalem) az alispány előtt foly, 's ha az elégtétlenség bebizonyittatik, az uraság ön személyére nézve (minthogy fő vétkesnek tekintetik) 100 frtra, — azoknak, kik helyett elégtételt adni nem akart, díjára, az elfoglalt dolgoknak és okozott károknak 's költségeknek megtérítésére büntettetik. Ha az erőszakoskodottak az uraság hibája nélkül elszöktek, hátra hagyott javaikból fogatnak ki díjai, 's az okozott károk és költségek; a' főhatalmaskodás esetében pedig a' most mondottakon kívül, minden vagyonaiknak egyharmada a' felperesé, két harmada pedig (mint bírőé) az uraságé lesz. Ha pedig azok az uraság ravaszsága vagy gondatlansága miatt szöktek el, az tartozik mindért egy pénzig elégséget tenni. — Ha a' földes uraság sérti meg jobbágyait, vagy ellenkezőleg ezek azt: csak szózatoss per (summarium processus) támad az urszék előtt, melyben a' jegyzőnek tudósításából hozatik ítélet a' károknak 's költségeknek megtérítésére, sőt a' környülállások szerint pénzbeli fizetésre, vagy valamelly testi büntetés elsznvedésére.

Kunoss.

I G E cselekvést, vagy sznvedést vagy csupa lételt jelentő szó. Igen nevezetes beszédrész ez; különösen a' magyar nyelv ennek közzönheti különös erejét, hathatóságát. Mi itt a' magyar igékről fogunk szólni, de állításaink többé kevesebbé más keleti 's nyugoti nyelvekre is illendek. A' magyar igék különbféle tekintetből osztatnak fel. Gyökerökre nézve (melly különös figyelmet kíván): vagy tiszta (iktelen) gyökerűek, vagy ik-es gyökűek, (lát, latszik); hatásokra nézve: tevők, mellyeknek cselekvése más tárgyra hat; sznvedők, mellyek más tárgytól veszik fel a' hatást; közép igék más tárgyba át nem ható tevést, vagy csupa lételt jelentők (vág, kedveltetik, megy, van); eredetökre nézve: gyök igék, eredt, — összetett igék (jó, poroz, megáld). A' tevő igéknek viszont két idoma van: határozott, midón a' cselekvés bizonyos, meghatározott tárgyra hat, határozatlan, midón a' cselekvés általjában jelentetik. Az eredt igéknek nevezetesebb fajai ezek: tetető (mivellető) igék, p. o. adat, javítat, mondat, ható igék, p. o. örülhet, járhat, tetethető igék, p. o. ugrathat, verethet, gyakorló igék, p. o. ad-ogat, ingadozik, beszélget, csapdos, önhatásu igék, p. o. gondolkozik, értekezik, mosdik. A' sznvedő igének egy különös fajtája van, melly a' sznvedést maga magától veszi 's magában sznvedő-nek mondathatik, p. o. csalódik, emésztődik. A' középigék között néhány néha személytelen is találatik, p. o. kell, villámlik. Legkülönösebb pedig a' kétszemélyű és viszonttagló ige, amaz lak, lek-be végződik, és az első személy hatását jelenti az egyes vagy többes második személyre p. o. lát-lak, nézlek; emez kölesönös egymásra hatást jelent, p. o. csókolkozik, társalkodik. — Az igénél tekintetbe jó a' mód (kép), az idő, a' szám, a' személy. Közönségesen négy mód (kép) vétetik fel: a' mutató, melly az igehatást egyenesen tudatja, a' parancsoló, melly a' cselekvést, sznvedést, lételt parancsolja, a' csatoló, melly többnyire mondatokat 's képeleteket köt össze, a' határozatlan, melly a' személyeket vagy nem, vagy ritkán (p. o. váraom) határozza meg 's név helyett is állhat. Emlithető itt az előlható (gerundium praesens, p. o. mulatva éli életét) és az előlhatott (gerundium perfectum, p. o. belgrádi csatáját megküzdvéen nem emelt többé kardot). Az előlha-

tónak többese is van, melly különösen a' szeuvedő idomot szereti, p. o. rakvák sebekkel. — Idő csak három lehetséges, jelen, mult és jövőendő. A' multidő vagy általjában jelenti a' multat, vagy egy másik szinte mult idővel van viszonyban. Ha ő ezen másik időre nézve jelen idő volt, akkor a' félig mult idő származik, ha pedig ezen már szinte elmúlt-idő feltüntéssel ő mult volt, régmult időnek neveztetik, p. o. olvasék (olvasó valék), mikor hozzám jött; — mi már eszünk gyümölcsét szedtük vala, mikor ti a' javításról csak gondolkodtatok. A' jövőendő idő nyelvünkben kétféleképp képeztetik, egyszerű raggal 's a' fog segéd igével, p. o. vár-and, vár-ni fog. Azon felül jövőendő ideink egészen jelen-idő gyanánt tekintve hajtatnak vagy ragasztatnak tovább, úgy hogy van benne féligmult, mult és új (kétszeres) jövőendő, p. o. várand vagy várni fog, váranda vagy várni foga, várandot vagy fogott várni, várandani fog vagy várandó lesz. Ez utolsó legiokább a' jövőendőben mult idővel köthetetik össze, p. o. nem leszek elbujdosandó hazámból, ha csak ködj meg nem gyözendé világát. — Szám kétfő van igéinkben, egyes és többes; a' görög nyelvben kétfő is találtatik. Személy három van mindenik számban, első én és mi, második te és ti, harmadik ő és ők. Hanem ezek az ige előtt nem, vagy csak bizonyos esetekben tétetnek ki, általjában raggá változva állanak az igejük megett. — Az igejük vagy tiszta vagy ikes, és mindig a' mutató mód, jelen ideje egyesének harmadik személye. Ettől képződnek az algyökök többnyire egy betű raggal (a, t, j. vel p. o. vár-a, vár-t, vár-j), néha több betűvel (na, ne, and, end-el p. o. vár-na, vár-and). — j—a.

IJEDES, tulajdon, kellemetlen indulat, hirtelen meglepő, különösen veszéllyel fenyegető tárgytól származó. Az ijedés hirtelen rázza meg az elmét, elterjed az idegrendszeren ált, mellyet lever, bénít, úgy hogy elszédülés, ájulás, izomdermedés, guta, tébolyodás 'sat. származhatik belőle. A' nagyon megijedt ember mintegy villámütést kap egész testében, öntudása elvész rövidebb vagy hosszabb időre, avagy legalább ijesztett tárgyánál egyébre nem irányozható; izmai megmerevednek, állását nem tudja mindjárt változtatni; első kénytelen felkiáltása után elveszti szólását, szíve nem dobog, erei nem vernek; innét az arcz halvány lesz, 's csak az ijedség szüntével tér az élet színe vissza. Az arcz annál előbb piros lesz, minél kellemesebb a' tárgy közelebbi vizsgálás mellett; — a' nagy, hirtelen öröm is ijeszti. A' valóban kellemetlen tárgytól okozott ijedés sokkal hosszabban munkálkodik, noha a' további hatás mindig gyengébb lesz, minthogy minden indulat maga magát emészti. Az ijesztő tárgy valóságos vagy képzelt lehet, mert nem ritkán ijednek el az emberek önagyok szüleményétől, melly a' csekélységet vagy semmit iszonyunak veszi 's elszörnyed előtte. — Minden szomorú indulat gyengítve dolgozván az agyra, idegekre és elmére, nem lesz az ijedéssel is különben a' dolog, csak hogy ez a' legerősb indulat lévén, rontóbban dolgozik, percz alatt téve azt, a' mit a' többiek hetekig, havakig. Ugyan azon iszonyu tárgy nem bír minden embernél hasonló ijesztő erővel, ezt ugyan is megretenti, azt megijeszti, emezt megdöbbeníti, amaz egy kicsit megrezszenti. — Mivel az ijedés gyorsan és sebesen munkálkodik a' testben, mindig szükséges elejét venni rossz következtéseinek. Olly szerek kellene tehát, mellyek azon befolyásokkal ellenkező benyomást tesznek. A' megrázott elmét el kell vonni az ijesztő tárgyról, figyelmét más tárgyra kell fordítani, sőt az ijesztő tárgyat is veszedelmellen oldalról kell megmutatni. Természeti tekintetben az idegrendszer bennlőségét, az izom és vérrendszer görését fel kell oldozni. Mindenkor igen jó e' végre a' meleg ferdő, legalább lábferdő, néha néha méhfű vagy más thé, a' testnek dörzsölése tenyérral, posztóval, szeszekkel. Szagoltassék gyakran illy égény vagy szesz p. o. az angol szagsó, szalmiák-szesz, levendula olajjal, kölni viz 'sat. Belől hatalmas származtató és nyugtató adathatik, p. o. vízben olvasztott só, salétrom borkőfellel; az el-

só ostrom eltávoztával pedig adhatni egy kevés bort, néhány csepp eczetégyényt vízben, thében, valamint Hoffmann csepjeit is. —j—a.

IKTATÁS, BEAVATÁS, az adományosnak az adomány-javakba való törvényes bevezettetése. — Megkívánatai ezek: 1) hogy ezen foglalatosságra alkalmasok együtt lévő személyek, t. i. a' királyi (vagy az adomány különbsége szerint, nádori vagy főpapi) ember és káptalanbeli biznyság által vitessék végbe. — A' királyi embernek pedig a) nemesnek, b) mind azon vármegyékben birtokosnak kell lennie, melyekben az adomány-javak fekszenek, ha csak a' javaknak bizonyos kijelölt fejek nincsen; mert akkor elég, ha csak azon egy vármegyében birtokos is, hol a' javak feje helyeztetik; a' kir. ítélő tábla hites jegyzőjének azonban a' végett sem a' nemesség, sem a' birtokosság nem szükséges. c) Megkívánatják, hogy iktatási vagy bevezetési parancsa legyen; ki, ha megkérétvén, az iktatást végbevinni nem akarja, a' szolgabíró előtt 6 nehéz márka fizetésében, 's a' költségek és károk megtérítésében elmarasztaltatik. — Az iktatási parancsban vagy ezen záradék van: midőn mi, tekintetbe vévén 's megvizsgálván érdemeit 'sat. (*cum nos attentis et consideratis meritis*) vagy: mondatik nekünk (*dicitur nobis*) 'sat. Az első záradékkal valót maga az adományzó adja ki, ez utóbbival pedig az ország rendes bírója. Amannak az iktatásra ható ereje egész évig tart, 's a' perben törvényes bebizonyításul szolgál az adomány-levell nem léte esetében, mivel ennek egész tartalmát magában foglalja; emennek ereje 60 nap lefolyta után megszűnik 's a' törvényszékek által bizonyítás gyanánt nem fogadtatik el. — A' káptalanbeli biznyságra nézve szükséges: a) hogy azon hely, mellyől kiküldetik, hiteles legyen; b) hogy ezen foglalatosságot csak kerületében vállalja magára; c) hogy azon helynek igazi tagja legyen, ellenben ne fiatol, ne durva és a' honi nyelvben 's törvényben ne járatlan; d) foglalatosságára hittel köteleztessék; és végre e) hogy minden iktatásra különösen legyen kiküldve. A' kiküldés az iktatási parancs hátra szokott iratni. — 2) Az iktatásnak egy év lefolyta alatt, az időt az adomány-levell kiadásától számítván, végbe kell vitetnie, hanemha a' királyi jóváhagyásban (l. e.) bizonyos feltétel vagy jóvendőbeli eset volna kitéve, — mert akkor a' feltétel kimenetelétől kell számítani. Hogyha tehát a' királyi jóváhagyáshoz egyszersmind a' királyi jog is hozzá van csatolva, tanácsos kétszer iktattatni, t. i. először az adomány költétől esztendő alatt, 's a' királyi jogra nézve, — másodsor pedig a' feltétel kimenetelének napjától számítandó évben 's a' királyi jóváhagyásra nézve. 3) Az iktatásnak az adományjavak hely-zínein kell megtörténnie, 's ha azok több tagban lévőek 's egy megnevezett fej nélkül valók, mindenütt külön kell azt végbe vinni, egyébként az utolsó esetben elég volna azt a' javak fejében teljesíteni 's a' tagbeliekre csak szóval terjeszteni ki. Az ellenségtől való félelem és garázdálkodó ragadós nyavalya azonban felment a' hely zínein való iktatásnak köteleességétől; hanem azon két esetben is csak ott lehet és kell azt végbe vinni, hol a' vármegyének szokott gyűlései 's törvényszékei tartatnak. 4) Az iktatásnak nyilván, közönséges helyen, mindennek láttára és fényes nappal kell történnie, nem pedig az adományosnak előbbi saját vagyonán és magán személyek előtt, máskép alattomos és csalárd lesz, 's miatta az adományos a' nyert javaknak örök becsében marasztaltatik el. Nem szabad továbbá annak olyan személyek által birt jóságokban is megtörténnie, kik követségben, ország-gyűlésen vannak, vagy a' király és az ország megbizásaiban fáradoznak. — Az iktatásra idején meghívott de meg nem jelent szomszédok, és határosok, az alispány előtt ellenek mozdított perben 16 nehéz márka fizetésére büntetettek. — Régi bevett szokás szerint az iktatás következőkép történik. Az iktatás napján feljegyeztetik az iktatók által a' meghívottaknak neve, rangja és lakása; azután egy téres helyre kimenvén, 's a' meghívottakat a' tétetendőkre figyelmeztetvén, az adományzó embere az adományt

szóval megjelenti, 's minekutána annak egész tartalmát felolvasta, elmondja, hogy az adományzó figyelemre méltatván 's tekintetbe vévén az adományosnak érdemeit, azokat így kívánta légyen megjutalmazni; továbbá, hogy nékie adatott azon hatalom, a' jelenlévő káptalan bizonyosságával, az adományost javaiba iktatni; 's ekkor egyszerűs mind az iktatási parancsot olvassa el 's magyarázza meg. Ezek után az iktató személyek az adományost karján fogva néhány léptekkel előbbre vezetik, ki nek ekkor a' királyi ember egy föld-hantot (gleba) ad, 's általa jelképen az adomány-jószágot kezére bocsátja. Ennek megtörténte után az iktatóknak még folyvásti harmadnapig azon helyben kell maradniok, hogy a' leendő ellenmondókat mind feljegyezhezzék, 's őket a' káptalan bizonyossága tizenötöd napra a' királyi tábla eleibe kihivhassa, ellenmondásaiknak ok-adása végett. A' három nap elmúltával elmehetnek ugyan az iktatók az iktatás helyéről, de a' még mindig történhető ellenmondások feljegyzése tekintetéből tizenötöd napig, a' midőn tudósításokat beadják, együtt kell maradniok. — Hajdan a' káptalan bizonyosságának az ellenmondókat királyi tábla eleibe kihívása, idézés gyanánt elégséges volt, de ma már innepélyes idézés is kívántatik. — Az iktatás utáni 15 nap elmúltával visszatér az adományzó embere és a' káptalan bizonyossága azon hiteles helybe, mellyből ez kiküldetett, 's írásba foglalt munkálkodásoknak történetét aláírván, a' hiteles hely előtt megjelennek, — és az adományzó embere ugyan híven tett tudósítására megesküszik, a' káptalan bizonyossága pedig azon esküre hivatkozik, mellyet akkor tett le, midőn azon helynek tagjává neveztetett. Így adják által írásbeli tudósításokat, melly a' káptalan, vagy szerzetes gyülekezet előtt felolvastatik, két tag által aláíratik, a' jegyzőkönyvbe beiktattatik, 's eredetije a' levéltárba eltéteik. Az azt kérő adományosnak, év elfolyta előtt parancs nélkül adatik ki a' tudósító-bizonyosság levél, év lefolyta után pedig csak felszólító parancs (*mandatum requisitorium*) mellett; benne elmulthatatlanul meg kell említtetni annak, hogy a' tudósítás hit alatt tétetett. Ha ebbe az adománylevél egész tartalma bele van írva, a' törvényeszek előtt bebizonyításul szolgál, különben pedig nem. — Hamis iktatást vagy tudósítást tevő káptalan bizonyossága, jótétes vagyonának elvesztésével, a' megtüzesített pecsétnek arczára sütésével, 's örökös fogsággal büntetetik. Ha az a' káptalannak is tudtára volt: elveszti pecsétjét, 's a' csalárdságot tudó minden egyes tag, a' most említett büntetésnek vettetik alája; az adományzó embere pedig a' mondottakért javainak 's életének elvesztésével lakol. — Ha a' tudósító levélbe írásbeli hiba csuszott, a' káptalan, szerzetes gyülekezet, vagy ezeknek jegyzője által javittatik meg; — ha a' hiba mellelleges (*accidentalis*), javítottó parancs (*mandatum correctorium*) mellett, 's egy év eltölte előtt hozathatik helyre; ha pedig állományos (*substantialis*), — csak új iktatás által tétethetik jóvá. — A' kir. ügyészeknek azonban, az iktatásnak hibásan történte vagy épen egészen elmulasztatása miatt, nincsen keresete. — Az iktatás tiszta, ha a' veszélyes napokban, azaz: iktatás kezdetétől a' tudósítás megtételéig lefolytakban, semmi ellenmondás nem történt; ellenkező esetben pedig sebesített. — Ha pedig a' veszélyes ellenmondás ugyan megtétetett, de valami okból megszünt: az iktatás tisztultnak mondatik. — Veszélytelen ellenmondás az, melly az iktatás 's tudósítás közti tizenöt nap után az ország rendes bírāja vagy hiteles hely előtt tétetik. Ez csak a' jus fentartására 's az elidősítés meggátlására szolgál; de azon sikerrel nem bír, hogy ennél fogva az ellenmondó az adományost ellenmondása okának elfogadására perbe idézhethné.

Kunóss.

ILIAS, ILIADE, I HOMER.

ILITHYIA, helyesebben Eileithyia, a' Görögöknél azon istenné volt, ki a' szülő asszonyoknak segedelmet nyujta. Neve, mellyet némellyek keleti nyelvekből származtatnak, tiszta görögnek, 's a' jövőt jelentőnek

látszik. Óhajtott pillanatban ugyan is megjelenik a' szülés esdeklett istennéje, háromszori hívásra, 's a' szülő meg van mentve. Azt mondja Pausanias, hogy Athenében, Serapis kápolnája közelében, templom építetett Ilithyának, ki a' Hyperboreausoktól jöttében Delosban a' vajudó Latonának segítségét nyujta. A' Cretaiak ellenben azt hívék, hogy Ilithya Amnisusban, Cnosus tájékán született, és Here (Juno) leánya. Így tehát két egymástól jól megkülönböztetendő Ilithya van a' görög monda szerint. Herenek, a' házasság védőjének, két leánya volt: Hebe, ki a' szeplőtlen szüzet, és Ilithya, ki a' szülőt jelenté. Azért küldi vagy tagadja meg Here leánya, Ilithya, segítségét; sőt ő maga is gyakran a' világosságra hozót, a' segitőt (Lucina) képezi, a' mint Terentius ezen helyéből; „*Juno Lucina fer opem*“ látható. Horácz sec. odájában Ilithya és Lucina egy személy. A' másik illy nevű istenné egy istenség volt, melly Kisásiában a' szülő és mindent tápláló erő jelképének tartott a' természetben, és Mediából a' fekete tenger ársiai partjain lefelé Kisásiáig elterjedt. Ezen istenné jelképe az égen a' hold, a' földön pedig a' tehén volt. Scythiában bika istenné volt, Kisásiában ellenben, öszvekapcsolva a' phrygiai Cybele tiszteletével sok emlőjü nagyanya. Főhelye Ephesus volt, és maga is Latona későbbi gyermekeinek tiszteletével egygye olvadva, utóbb a' Görögök Artemise és a' Romaiak Dianája lön. Későbbben, hihető, háromra emelkedék az Ilithyák száma, kik közül kető jó, egy pedig rosz volt. Utóbb mind a' hárman öszvesen Genetyllideseknek vagy szülés istennéjének hivatának.

ILIUM-nak a' régi geographiában két város neveztetik, mellyeket jól meg kell egymástól különböztetni: 1) Ujilium, még most is a' régi Troja vagy az újabb Trojahi név alatt esmeretes város Troas tartományában, közel a' Hellespontnak az aegaei tengerbe ömléséhez. 2) Óilium, vagy maga a' híres Troja, melly Ilustól, Troa egyik fijától neveztetett Iliumnak, 's a' tengertől valamivel beljebb feküdt. (L. Troja). B.

ILLUSIO, I. ALTATÁS.

ILLYÉSHÁZI (Gáspár, Illyésházi), Illyésházi Istvánnak, Bazing és Göding örökös urának. Trencsény és Liptó vármegyék főispányának, Magyarország nádorának 'sat. öröklített (adoptált) fija 's unokaöccse, 1593 született. Végezvén honi tanulását a' lipsiai iskolákba költözött, 's olly szorgalommal szentelé magát a' tudományoknak, hogy tanítójnak szeretetét ez által felette megnyeré. Visszatérvén hazájába, könyvhuvárkodását ujjolag folytatá, 's noha a' csaták zaja mindenkit fegyverre riasztott: ő tudományos foglalatokodása által igyekezett magának békenapokat szerezni. Turzó György nádornak leányával, Ilonával házasságra kelvén, több gyermekeket nemzett, kik közül Gábornak és Györgynek számára Beust Joachim áhitatosságos kézi könyvét magyarra fordítá (Debreczen 1639), mellyben az akkori magyar költészetnek jeles példái találtnak. Adott ki még egy más munkát is 1643, tartalmára nézve erkölcsi vallásosat. Meghalt 1648 Apr. 54.

ILLYRIAIAK, ILLYRIA. Az Illyriaiak a' régi (Görögök, Phoeniciaiak, Siciliaiak 's Celtákból kevert) Thrákoktól származtak, 's az adriai tenger napkeleti partján, az oda tartozó szigeteken, 's a' nyugóti Macedoniában egész Epirusig telepedtek meg. Filep, macedoniai király, egész a' Drinius (most Drino) folyóig elvette tőlök a' macedoniai kerületet, 's ettől fogva Illyria, graeca 's barbarára osztatott. Az első (a' mostani Albania) Macedoniához csatoltatott, 's annak egyik alkotó részét tévé. Fővárosai voltak: Dyrhachium (Durazzo), hol a' Romaiak, midőn Görögországba mentek, hajóra szoktak ülni, és Apollonia nevezetes görög kereskedő város, egy academiával. Az utóbbi (Illyria barbara) Arsia (Arsa) folyótól a' Drinusig terjedt, 's Japydia, Liburnia 's Dalmatiára osztatott. Japydiában volt: Flanona (Fiona), Metulum (Metling) és Segnia (Zeng); Liburniában: Jadera, Scardona, 's tengerpartja előtt feküdt Issa (la Grossa) szigete,

mellynél Caesar admirálja Vatinius, Cn. Octaviust meggyőzte; Dalmatiában végre: Sicum (Sebenigo), Tragurium (Tran) márványjáról híres, Salona, Naronna (Narenta) Dalmium (híhetőleg Almissa), Dioclea, Diocletianus császár születése helye, Epidaurus (Ragusa), Rhizinium (Rhizano), Scodra (Scutari), Olcinium (Dolcigno) és Lissus (Alessio), — előtte feküdtek e' következő szigetek: Tauria (Zuri), Rharus (Lessina) és Buua, melly romai statusfoghely volt. — E' tartomány fényes híre jött a' romai császárok történeteiben, kik közül sokan születtek itt. Tengeri rablás volt a' hadakozó Illyriaiak főletmódja, melly miatt a' Romaiakkal háboruba keveredvén, ezek őket megföldították. Igyekeztek ők ugyan e' jármat levetni nyakokról; de Caesar által meggyőzetvén, 's Augustus, Germanicus és Tiberius által elérőtelnitvén, hazajök utóbb romai tartománnyá lön, de így is nevezetes helyet foglalt mindenkor a' nagy birodalomban. — A' romai birodalom felosztásakor Illyria a' nyugoti császársághoz jutott, mellynek elbomlása után (476) a' keleti császároké lön. — A' 6 század közepén tót szállítványok telepedtek meg benne Orosz- és Lengyelországból, mellyek magokat az erőtelen byzanti uralkodóktól függetlenekké tevék. Igy támadtak a' dalmát és horvátországi kis királyságok. Meghódíták ugyan őket 1020-ban a' császárok, de 20 év múlva ismét függetlenekké tevék magokat. — A' Velenceiek és Magyarok (1090) szinte elfoglaltak kisebb részeket belőlök. 1170-ben támadta Rácország, mellyből 200 év múlva Bosnia alkotá magát. Dalmatia, melly a' Velenceieknek hódolt, 1270-ben nagyobb részint a' Magyarok prédájává lön, kik a' fekete tengerig előre nyomultak. De a' Törökök majd mindent elvettek mind ezektől, mind a' Velenceiektől, ugy hogy ezeknek Dalmatiából csak egy rész, a' Magyaroknak pedig Tót- és Horvátország egy része maradt. — Igy a' régi Illyriának egyedül híre maradt a' történetek évkönyviben. — A' campo-formioi békeség (1797) által a' velencei Dalmatia, szigetivel együtt egész Cattaroig Auszriáé lett, a' többet ellenben a' francia köztársaság tulajdonítá magának. 1809-ben jelent meg azon pillanat, mellyben Napoleon a' rég feloldozott Illyricumot, mint valamely árnyékot a' régi világból elé akará állítani. Az ő határozata szerint a' villachi és karinthiai kerület, az előbbi auszriai Istria, Fiume és Triest, a' tengerparti tartomány (Littorale) 's minden föld a' Száva jobb partján, Dalmatia szigeteivel együtt „Illyriai tartományok“ nevezete alatt egygyé alkotattott, 6 polgári (Carinthia, Carniola, Istria, polgári Croatia, Dalmatia és Ragusa) 's egy horvát katonai tartományra osztattott, 's olly belső alkotmányt 's szerkezetetést kapott, mellyből kitetszék, hogy Napoleon azt tengeri hatalma egyik alkotó részévé akarja formálni, a' mire, miveletlen hadakozó 's vad természetű lakosai igen is alkalmasok lettek volna. — Most e' tartományok Auszriához visszakerülvén, annak tengeri ereje oszlopainak méltán tekintethetnek.

Sz. E.

ILONA, magyar királyné, I. ISTVÁN (II.) és BÉLA (II.)

ILONA TŰZE (St. Elmo v. Illés tüze, feu St. Elme) légtünemény, a' levegőben égékeny gőzöktől származó, lángidomban a' hajók árboczain mutatkozó. Ha két láng jelenik meg, (Castor és Pollux) jó jel gyanánt szolgál, ha csak egy, a' mit Ilonának neveznek, rossz jel. Physicai okát keresve, mi villanyi tűneménynek tartjuk.

—j—a.

IMÁDKOZNI, annyi mint kérni, de olly különbözéssel, hogy az imádkozás mindig csak az istenségre vonatkozik, mellytől valamit kérünk. Már a' régi Görögök és Latinok is imádkoztak: azért a' kérés és imádság képzetét kifejező szavak nálök nagy rokonságban állnak. De mélyebb értelemben az imádkozás csak a' keresztény vallás tulajdona. A' Görögök és Romaiak, valamint minden pogány nemzetek, imádkozás közben kiterjeszték kezeiket, mivel valaminek megnyeréséért könyörögtek. Az imádkozás azon régi módját eleinte a' keresztények is megtar-

ták, de megváltoztatták később, midőn a Staurodulia divatba jött, mert a megváltó felfeszítettetésének jelképiesítése végett merőn terjeszték ki karjaikat, úgy hogy gyakran órákig tartó imádkozásaik alatt gyámtalan kezeiket szolgálk által tartaták. Később a karokat keresztbe is tevék a melyre, hogy a keletiek kérés közti alázatosság és áhítatosságát utánozzák; azután csak félig homoruan 's keresztbe téve emelék fel kezeiket, míg nem végre a kezeknek nálunk szokásban lévő öszvekulcsolása jött divatba, melly hajdan a legnagyobb fájdalom és lealacsonyítás jele volt. Több nemzetek, mint például a Görögök, imádkozás közben kelet, azaz a szent sir tájéka felé szoktak fordulni. X.

IMAGINATIO I. KÉPZELŐDÉS.

IMANOK, azon török papi személyek, kik a tenplomokban isteni szolgálatot tesznek: imádkoznak, a koránt olvassák, a beteget ápolják, a házasság-kötéseknél áldást mondanak, 's tulajdonképen való papjaik a Törököknek. Ruházatjuk a világi személyekétől a tulbend által különbözik, mellyet ők emezeknél magasabban viselnek. Fizetésüket azon mecsetektől kapják, mellyekben szolgálnak, 's a nép előtt nagy tekintetben állanak. Maga a török császár is, mint egyszersmind a Törököknek egyházi fejedelme, viseli ezen nevet. Sz. E.

IMAUS, a régieknél a mai Himalaya hegy.

IMMATICULATIO, bejegyeztetés a MATRICULÁ-ba (l. e.).

IMMEDIATRENDEK I. KÖZVETETLEN RENDEK.

IMMUNITAS, az immunis latin szótól, mentességet jelent valamely tehertől, főként pedig az adótól.

IMPERATOR-nak a Romaiaknál általjában a sereg fő parancsnoka nevezetett, imperiumnak pedig a hadi fő parancs. Hanem tulajdonképen ezen szó Imperator olly czim volt, mellyel különféle időben különböző értelem vala öszvekapcsolatva. Így a consulok imperator nevet viseltek, mi előtt a Consul név szokásba jött, azután olly nevezet lett belőle, mellyet a katonák és a Senatus a hadi vezéreknek adtak nagy győzedelem után, 's mellyet ezek mindaddig viseltek, míg homlokokat diadalkoszoru nem ékesíté. Később senki sem tisztelt meg imperator czimmal, ha csak 10,000 emberből álló ellenséget meg nem vert. A köztársasági alkotmány elenyészte után imperator a császárok legfőbb czimje volt, mellyel az ő legfelsőbb hatalmokat jelentették. Kiváltképen Augustus utódjai éltek vele, 's egy értelmű volt ez az olly igen utált Rex czimmiel. Még későbbi időben egészen egy értelmű lett a mi császár szavunkkal; diadalmaskodó tábornokoknak azonban még ekkor is adaték, 's ezen esetben hajdani értelmében vetetett. Ugy látszik, a császárok leginkább azért nyerték ezen nevezetet, mivel minden hadvezérek úgy tekintettek, mint alattok valók. A köztársaság idejében ezen czim a név után tetetett, p. o. Cicero imperator: de a császárok nevével elől állt. A praenestei lakosoknál imperator Jupiternek mellékeve is volt.

IMPRAEGNATIO (fertőztetés), chemiai kifejezés 's némelly anyagok egyesülését jelenti, ha az olvadáskor egymást meghajtják. Fertőztetésnek nevezetik különösen a só és gáznevek felolvadása vízben vagy más nedvekben. Ha az mondatik: ennyi és ennyi sótól fertőztetik meg ennyi és ennyi víz, — annyit tesz: ennyi vízben annyi só olvad fel.

—j—a.

IMPROVISATOROK (Improvisatori), Olaszországban azon költészek, kik minden feladott tárgyról hevenyében verselnek és declamálnak, vagy egy muzsikaszerszám mellett énekelnek. A vad népeknél, hol a képzelődés erősebb, élénkebb és zabolátlanabb, alkalmasint közsőséges az improvisáló tehetség, kivált ha muzsika által gerjesztetik, (p. o. sok Négertörzsököknél); de a régiek több helyeiből is azt lehet következtetni, hogy a legrégebb görög költők nem egyebek voltak, mint improvisatorok. Új Európában az improvisáló tehetség az olasz

föld természeti terményének látszik; de Spanyolország, kivált Valencia és Minorca, sem szűkölködik a' költői nemzetiség bő szavú tanúi nélkül. Míután a' hevenyében költés a' 12 században a' provençalival együtt Olaszországba is bevándorlott, ugy látszik, Petrarca is üzé ezen mesterséget; legalább tudva van róla, hogy a' hevenyébenköltők szép szokását, az éneknek lanttal kíséretét Olaszországban ő hozta divatba. A' tudományok visszaállítása oltá, mind két nemen találtatának Olaszországban olyanok, kik hevenyében nagyobb terjedményű költeményeket is szerkeztettek. E' végre eleinte a' latin nyelv, mint a' 15 század végéig tudósok nyelve, használtatott. Különös szenvedelemmel kedvelék a' hevenyébenköltést X Leo alatt, 's jelesen az urbinói, ferrarai, mantuai, majlandi és nápolyi udvaroknál. A' legrégebb improvisatorok közé tartozik *Serafino d' Aquila*, szül. 1466, megh. 1500, ki ugyan most felejtve van, de míg élt, Petrarccal hirben vetélkedett. Még is fellülmúl a' vele egykoru *Bernardo Accolti*, kit egyetlen Arezzoinak (l' unico Aretino) neveztek. Ha hire futott, hogy az Egyetlen közhegyen mondandja el verseit, minden mozgásba jött, z' boltok bezáratlak, 's dolgát félbenszakasztva, tudós nem tudós hozzá tódult. Csaknem illy hirben állott a' florenzi improvisator *Cristoforo* is, kit legmagasabbnak (Altissimo) hívának. A' 15 század végén 's a' 16 elején mint improvisatorok diszlének: Nicolo Leonceno, Mario Filelso, Pamfilo Sassi, Ippolito da Ferrara, Battista Strozzi, Pero, Nicolo Franciotti, Cesare da Fano. Ez időkorból Cristoforo Sordi, Aurelio Brandolini, 's ennek öccse Rafaello improvisatorok, vakok valának. Ugy látszik, a' 16 század elején Konstantinápolyból Olaszországba menekedett görög tudósok, nyelvek és litteraturájok megkedveltetésével szokásaikat is elterjeszték. Több olasz városokban divatba jövének ama' symposiák, mellyeknél az asztal örömei az elmé örömeivel párosultak. Ezekben X Leo igen gyönyörködött, 's asztalánál örömet gyűjté össze a' tudósokat. Köztök *Andrea Marone* improvisator, kedvence vala. Ennek észtehetségéről csodákat beszélnek az egykoru írók. VI Hadrián, ki a' költöket némi hálványoknak nézé, elűzte őt a' Vaticanumból, hol Leo adta szálásban lakék, de VII Kelemen ismét visszahitta. Egy másik, *Querno* nevű improvisator, Leo udvarában udvari bolond forma szerepet játszott. Ez a' hort nem kevésé szereté, 's ha az asztalnál minden feladott tárgyra legalább két diák verset csinált, a' pápa saját poharából nyere italt; ha pedig versei rosszak voltak, bora legalább félig vízzel vegyítettett. Leo tréfából főpoétának (Archipoeta) nevezé. Leo halála után elhagyák a' diák improvisalást, mert minden jó fejek a' *lingva volgare*-n kezdenek írni, 's az improvisatorok is ezeket követték. Gondolható, hogy ez által igen megszaporodtak. Itt csak néhány legnevezetesebbeket említünk. Első *Silvio Antoniano*, ki 1540 Romában alacsony sorsban született, de észtehetsége által cardinali méltóságra emelkedett. Ez a' régi nyelvek tudós esmerője, 's minden tudományokban derekasan jártas volt. Improvisalói tehetségéért *Poetino* nevet kapott. Egykor egy szép tavaszi este, egy falusi mulató erdőcskében, számos társaság között kezdé improvisálni, midőn egy fölmile, mintegy énekétől varázsolva, egy közel fára szállott, 's mintha egy szebb irigy bánat fogta volna el, egészen szokatlan élenkséggel csattogtatá dalát. A' hallgatónak e' váratlan versenyezésen bámulása uj ingert ada a' költő verseinek, ki a' különös történet által lelkesülve, elhagyá felvett tárgyát, a' fölmiléhez fordult, 's annak bájoló hangját és énekének kellemét olly érzékeny és harmóniás versekben magasztalá, hogy minden hallgatók nyelvekre fakadnának. Egyik leghiresebb improvisator volt *Perfetti* lovag, szül. Sienában 1680, megh. Romában 1747. Életrajzát Fabronitól birjuk; improvisalt költeményei kijöttek 1748 2. k. Tiszta előadása mellett, minden tárgyon sajátos diszt tudá előnteni, 's mivel hihetlen emlékező tehetséggel birt, előadása végén költemé-

nyének egész tartalmát kevés versekbe szoritotta. E' felett ugy látszék, mintha némi ihletet szálta volna meg, 's dala végével az elbádjadság mozdulatlaná és félholtá tevę. Verseit éneklőleg recitalta, hogy gondolkodásra több időt nyerjen, 's a' mértéket jobban megtarthassa; náha énekéhez gitarát pengettetett. Legkedvesb versmértéke az ottava volt. Eltének legdicsebb napja az vala, mellyen (XIII. Benedek alatt) Violanta bajor hercezegasszony közbenjártára a' capitoliumban borostyánkoszorut nyert, melly tisztelet annál hizelkedőbb volt, mivel akkorig csak Petrarca és Tasso találtatának rá érdemeseknek, 's így még addig becséből a' gyakori osztogatás által semmit sem vesztett. A' romai polgársági jus, és a' borostyánkoszorúnak cziméréhez tüzhetése, rá nézve új megkülönböztetesül szolgált. *Metastasio* kora ifjúságától fogva szinte ritka tehetséget mutatá az improvisálásra, de e' tehetség gyakorlása, nála a' természet erőszakos kinszerítése volt. Ha darabig improvisált, minden ereje ellankadt, ágyba kelle vinni 's ingerlő szerekkel élesztgetni, mégis erejét 24 óra alatt soha sem nyerte vissza. Elte fentartása végett tehát, illy veszélyes mesterséggel felhagyni kénytelen vala. Egyébiránt asszonyokat is nevezhetni, kik e' tehetséget nagy mértékben kivívték. Quadrio három híres improvisatoréról emlíkezik; ezek: *Cecilia Micheli* Velenczéből, *Giovanna de Santi*, és *Barbara di Correggio* apácza. Azonban egyik sem szerze olly nagy nevet, mint VI Pius alatt a' híres *Maddalena Morelli Fernandez*, kit az Arcadiak közt *Corilla Olimpiciának* neveztek, 's minden utazók hámulának. Szül. Pistojában, hol észtehetsége, mellyet sokféle tanulással gondosan kiképzett, jókor kifejlék. Az Olaszországban iránta mutatott harsogó tetszés, I. Ferencz császárt is arra bírá, hogy Bécsbe hívná, hol megkülönböztetéssel fogadtatott, 's kegyvel halmozva bocsáttatott el. Katalin császárné is hívá Pétervárába, de oda a' zord éghajlattól féltében nem mert menni. Az Arcadiak academiaja tagjának választá, 1776 Romában forma szerint megkoronázzák, 's a' romai tanács nemes polgárnének (*nobile cittadina*) nevezé. Romából aztán Florenzbe költözött, hol 1800 megholt. Ujabb improvisatornek *BANDETTINI* (I. e.), *Fantastici* Florenzben, és *Mazzei* született *Lanti*, ki phantasiája termékenységgel, kifejezése gazdagságával és tisztaságával, versei kedves zengésével és szabályosságával talán valamennyit felülmulja. Próbát tett a' szomorjátékan is. 1764 holt meg Veronában a' híres improvisator *Zucco*, ki Lorenzi apátban méltó nevendéket és kövítőket hagyott. Derék improvisator volt Romában *Bernardi* ügyvéd is. Körünk improvisatorai közt nagy hírnek *Francesco GIANNI* (I. e.) kinek improvisált énekeiből 1795 egy gyűjtemény jelent meg; továbbá *Sestini*. (Az olasz improvisatorokról l. „*Abendzeitung*“ 1820 évfolyamat, 123, 124 sz.) Mind ezeknél is hiresebbé tevę magát *Tommaso Sgricci* Arezzoból, ki 1816 Florenzben egy improvisált tragoediával lépett fel, mellyhez tárgyat és személyeket a' nézők dictáltak. Parisban 1826 a' „*Missonghy*“ czimű szomorjátékok nagy tetszés mellett improvisálta. Turinban szinte így improvisálta a' „*Hector*“ szomorjátékok, mellyet sebesirő *Delpino* (Turinban 1823) könyomatott. Florenzben improvisálá *Stuart Mária* halálát, mint szomorjátékok, mellyért megneemesítettet. — Azonban legcsodáltabb improvisatorok nyomtatott művei is alig emelkedének túl a' középszerűn. Azért *Perfetti* igen okos volt, hogy hevenyekölteményeit nyomtatni nem engedé, 's hihető, *Metastasio*tól sem bírnánk olly bájos költeményeket, ha az improvisálással felhagyni kénytelen nem lett volna. Az önkényt felderül. Azért az efféle költészi gyönyörködések ellenségeinek szigorú ítéletei nem egészen igazságtalanok, de más részről az improvisatorok csodálójinak jó izlését 's belátását sem lehet gyanuba hozni. A' költésznek valódi vagy tetsző lelkesedése, élénk érzelme, találó actioja 's arczjátéka, a' muzsikaszerszám kísérete, 's általában az eleven jelenlét egész felemelt hatása nem hibázhatja el a'

legerősebb fogantat, 's szórszálhasogatásra nem igen hagy időt. He-lyesen mondja tehát Bouterwek „az olasz költészet történetében“, hogy: „A' mai Olaszország költői nevezetességei közt nagyobb fontos-ságu az improvisatorok mestersége, mint az újabb olasz költemények legtöbb nyomtatott gyűjteménye.“ Ezek mestersége megmutatja, mi hajlékonysággal és erővel tud az olasz phantasia, ha egyszer felindult, képeket és szókat költői idomba összehordani. Ebből magyarázható, mint képes az Olasz, egy kötetke nem rossz vers által, az előtte fekvő sokak számát szaporítani, ha bár elődei poesiáit csak emlékezettel fogta is fel. A' mai improvisatorok mesterkélts és még is szerencsés buzgalma élő emléke az olasz szellem jobb korának.“ Természetes, hogy mennél több ész és költői tűz lelkesíti az improvisator, annál jelesebben fog munkája sikerülni; a' mindennapi, kóborló improvisatorok-ról, kik p. o. Romában a' Termini piaczon mesterségeket naponként mutogatják, mindnyájokat nem lehet megítélnünk. Különös, hogy csaknem minden improvisatorok Toscanában vagy Velenczében, főkép pedig Veronában és Sienában születtek, 's hogy az improvisalói tehetség épen e' helyeken szakadatlanul tenyészett. — A' Németeknél, mint első nyilvános improvisator, az elmés *Wolf* (altonai születés, most a' weimari gymnasiumban az újabb nyelvek tanítója), 1824 több helyeken dicsérettel lépett fel. Franciaországban *Eugène de Pradel* 1825 kedvelt improvisatori esti mulatságokat adott.

IMPUTATIO. I. TULAJDONITÁS.

IMRE. Magyarok királyja 1196—1204. Még az apja, III. Béla, életében meg lévén koronázva, mihelyt ennek holtá után átalvatta az uralkodást, megháborította azt öccsének, András herczegnek, nyugtalankodása, a' ki, meg nem elégedve a' III. Bélától számára rendeltetett jövedelemmel, Horvát és Dalmátországot kívánta magának herczegi birtokul, és midőn a' bátyja fen akarná apjok rendeletét tartani, a' keresztháborura szánt pénzen katonákat fogadván, nem csak a' nevezett tartományokat, hanem Bosnyát és Khulmot is erővel elfoglalta 1197, és, a' romai pápa közbenjártára, a' bátyja megegyeztével meg is tartotta. De mivel függetlenül akará ő birni e' tartományokat, és a' függetlenség kiviyására számos hadakat szerze 's tarta bátyja ellen: egyházi átokkal fenyegeté őt a' pápa, ha örökségül vett kötelezetének, a' szent háboruba indulni, teljesítését tovább is halogatná. Imre király pedig haddal ütött reá 1199, és magát Ausztriába szalasztván, birtokát elfoglalta. Ekkor a' németországi fejedelmek, kik közül sokan keresztháborura készülének, és Magyarországon által kívánák venni utjokat, Konrád mainzi érseket küldötték Magyarországra a' pápa tudtával, hogy egyezést szerezne a' testvérek között. Konrád javaslati Magyarországnak a' Németbirodalomtól függésbe hozatását irányzák; azért Imrétől csak annyiban fogadtattak el, hogy Horvát és Dalmátországot visszaadná Andrásnak, olly köte-mény alatt, hogy szent kötelezetét teljesíteni ne késnék, sőt maga részéről is ígérget tenne, részesülöi a' szent háboruban. Ezen ígérget azonban olly kevéssé teljesítette ő, valamint az öccse; hanem a' helyett Szerbország fejedelmét, Istvánt, hódította meg, és Bolgárországnak is egy részét elfoglalta. Késedelmének mentséget szolgáltatott a' pápa előtt az, hogy a' francia kereszthad, melly velencei hajókon szállították a' szent földre, a' doge kívánata szerint hajóbér fejében Zarát v. Jádrát 1202 a' köztársaság számára megvette 's kirabolta. Azután egyenes ellenkezésbe tette magát a' pápával, midőn Leo egyházi bibonokot, a' ki a' bolgár fejedelem, Kalojohannes, királlyá koronázására vala 1203 küldve, elfogatta, hogy a' maga jogainak csonkítására irányzott szándékát meggátolja. Ezt ő szabadon bocsátotta ugyan a' pápa intésére 's nyugtatására; d' azután sem ment a' szent földre, hanem segédhadakat küldött Premisl Ottokár csehországi királynak, a' ki Imre hugát, Konstanziát, tartotta feleségül, és a' Németbirodalomban IV. Otto császárt pár-

tolá annak vágytársa, Filep, ellen; mely segedelmezésben megegyezett a' pápa, mivel ő is Otto pártját fogá. András herczeg az alatt, a' pápa gyakor sürgetésének ellenére is, folyvást halasztotta szent földre indultát; hadakat azonban gyűjtött és háborúra készült, de a' bátyja ellen; és midőn ennek legbiztosabb hadai a' külföldön viaskodának Ottokár mellett, ellenséges mozdulatokat tett a' király ellen. Imre felkerekedett ellene rendeletére maradott haderejével; de midőn öccse táborával szemközt állana, öszvevetvén a' vele lévők csekély számát a' herczeg fegyvereseinek sokaságával, éjjeli visszavonulást ajánlának a' királynak, sőt többen közülök által is mentek András táborába. Ekkor a' király, letévén minden fegyverét, és meghagyván, hogy senki őt ne kövesse, egyedül és csak egy vesszőt tartva kezében az öccse táborába ment, és zuzó pillanatokat vetvén az ellene fegyvert viselőkre, fenszóval mondá: „majd meglátja ő, ki mer felkent királyjához nyulni.“ Megdöbbenve s elszörényedve utat adának neki a' katonák, és ő akadály nélkül az öccse sátoráig haladott, a' hol ennek kezét megfogta, 's őt fogolyként a' táborból kivезette, azután pedig Keene (Kneginecz) várba záratta Varasd közelében. Ezután készségét jelentette a' pápának, a' szent földre indulni, mihelyt 3 esztendő fiaácskája, László, meg lenne koronázva. A' koronázás 1204 Aug. 26. megtörtént ugyan, de ígértét nem teljesíthette Imre, mert gyógyíthatatlan idegbágyba esvén, ugyan azon év hanyatlatán kimúlt, minekutána kiszabadított öccsét tette volna végrendelete által fia gyámnokává 's az ország gondviselőjévé. Lélekerő 's nemes büszkeség lank engedékenységgel és hunyászattal küzde e' fiatal királyban; és jóllehet egyes tetteiben hatalmaskodva lépett fel a' romai pápa 's a' honi egyháziak ellen, általánosan még is az ő uralkodása alatt tetemesen tágult Magyarországon a' szent szék befolyása 's az egyházi kar hatalma a' királynak szükítésével. Hatalmaskodása fő példáját a' váczai püspökön a'cta, a' kit, mivel András herczeggel tartott, 1199 Mart. 17. saját kezével megragadott az oltár előtt, és ennek fokozatján letaszítván, kihurczoltatott a' szentegyházból, a' templom kincsét pedig elszedette; mely tettének bírálására vizgálatot rendelt ugyan a' romai pápa, de annak foganatjáról sehol sincs említés. A' felesége Imrének Konstanzia vala, II. Alfonzo arragoni király leánya, kivel 1199 kelt öszve.

IMRE (János), a' magy. kir. tud. egyetemenél philosophia professorá, 's a' magy. tudós társ. a' philosophia osztályában helybeli első rendes tag, szül. Octob. 6-kán 1790 Nagy-Fügeden Hevesvármegyében. Atyja helybeli kántor 's oskolamester hivatalt viselt. Tanulását szülőföldén kezdve többi oskoláit Gyöngyösön és Egerben folytatta és végezte. Tanulási 's erkölcsi kitünő jelességével a' legnagyobb pártfogóknak kegyelésit érdemlette meg. 1805 Sept. 9-dikén az egri érseki nevendék papok számába vétetett fel; hol is a' philosophiát 's theologiát dicséretes előmenettel tanulván, már 1808 Aug. 30-kán a' philosophiai doctori diszt a' pesti kir. tud. egyetemben elnyerte. A' pap-nevelő intézetből kilépván, azonnal az egri érseki lyceum könyvtárának őrségével tiszteltett meg 1812-ben Octoberben. 1813 Maj. 2-kán kiállván minden theologiai azoros vizgálatokat, theologiai doctorságra a' pesti kir. tud. egyetemben emeltett. És így már mind a' két karbeli doctori koszorúval ékesülve, 1813 Jun. 19-kén áldozó papnak kenetvén fel, az egri érseki káptalannak káplánává neveztetett, előbbi hivatalának is megtartásával. A' tudomány pályán tágasb kör nyílék előtte, midőn 1814 az ottani nevendék pápsági theologiai vezetőjének elválasztatván, egyszersmind az egri lyceumban segéd tanítóságot nyert, mely hivatalokat egyesítve két esztendeig viselte. Ezután a' philosophiának rendes tanítói székére hivatott. E' helyzetében, minekutána 1818 nyomtatásban kibocsátani kezdett és 1821 szerencsésen bevezett philosophiai munkájával a' köz figyelmet egészen magára vonta, azonkívül, hogy a' pesti egyetemi philosophiai kar kebe-

lebeli doctori tagsággal megtisztelte, néhai Szücs Antalnak, a' philosophia híres tanítójának a' philosophiai kar igazgatására történt előléptével megüresült rendes kir. egyetemi tanítói székre, a' több jeles vetélkedők közül ötet nevezte ki felséges Urunk 1822 Decemb. 4-kén. Ezen fő tanítói széken emelkedett neve azon dicső fokra, melyről nem csak tudományosságának sugári terültek mindenfelé hazánkban, hanem egyszerűsmind az ifju elméket világító tanításával felderítvén, jótékonyan érlelé azon gyümölcsöket, melyek számtalan tanítványiban, nem csak kik itt alatta, hanem kik másutt is kiadott és oskolaiul elfogadott könyveiből vették oktatásokat, országszerte tenyésztek. Itt nyílt azon nagy tér előtte, mellyen, a' mint önnön, ugy ezerekre számítható tanítványinak tökéletesítésére is legutolsó pihenéséig szakadatlan fáradozott. Közönségesen megesmert ügyessége azt a' tekintetet is megszerzé Imrének, hogy a' philosophiai kar dékánuságára is elválasztatnék; melyet 18^{25/26} és 18^{26/27} egymásra következett oskolai években férfimi elszántsággal viselt, az ezen terhes hivatallal összeszótó nehézségektől semmit nem irótván. És hogy a' theologiai kar is megbizonyítaná, mennyire ohajtotta a' jeles theologust is kebelébe fogadhatni, 1828 kebelbeli tagjai közé méltatta. Az egri érsek 's patriarcha Pyrker János ó excellentziája Heves és Szolnok vármegye táblabíróságával díszesítette 1827. A' magyar tudós társaság igazgatósága, Posonban Nov. 17-kén 1830 a' philosophia osztályába 2-dik tagnak nevezte ki; Döbrenteinnek pedig Febr. 20-kán 1831 titoknokká választásával első tag lett, fizetéssel. — Nyomatásban megjelent munkái illy renddel következnek: 1) *Amicum foedus rationis cum experientia, seu Philosophia criti reneantissima deducta.* a) *Introductio in universam Philosophiam.* Pars. I. *philosophiae theor. Logica.* (Pesten 1818 8.) — b) Pars II. *philos. theor. Metaphysica pura.* (Pesten 1819 8.) — c) Pars III. *Metaphysica applicata (Cosmologia, Anthropologia)* (u.o. 1821 8.) — d) *Aretologia (Ethica)* (u.o. 1824 8.) — 2) *Logica novis curis edita.* (u.o. 1824, 8.) — 3) *Metaphysica pura cum historia ejusdem* (uj. kiad. ugyan ott 1825, 8.) — 4) *Metaphysica applicata,* (uj. kiad. u. ott 1827, 8.) — 5) *Aretologia novis curis edita* (u. ott 1829, 8.) — 6) A' bölcselkedésnek első darabja, a' gondolkodás tudománya. (Pesten. 1829, 8.) — 7) A' bölcselkedésnek második darabja, az észmérés tudománya. (Pesten. 1829, 8.) — 8) *Logica, iterum novis curis aucta.* (Pest. 1830, 8.) — 9) Az ifju bölcselkedő (Pesten 1830, 8.) melyet a' magy. kir. tud. egyetemnek felszázados innepé alkalmával a' köz életre kilépendő tanítványinak az élet boldogságára vezető kalauzul készített a' boldogult. Philosophiai szótárhoz tett előkészületeiből többet adott be a' társaságnak, valamint több, osztályabeli reabizott tárgyak kidolgozását. — Imrének emberszerető, 's nyájasan kedveltető társalkodása, tudományossággal párosított szép ízlése, melyet drága 's válogatott kép, rajz, 's művészi ritkaságok gyűjteménye is nyilvánosított, ötet sorsosi közt szembetűnőleg megkülönbözteté; 's valamint a' tanuló ifjuságnak, ugy minden rendű émbertársainak határtalan bizodal-mát erőltetés nélkül megnyerni, 's birni mintegy hatalmában állott. — Ezt a' jeles tudóst, mely hatású philosophust, a' magyar nyelvnek tanítványai közt lelkes terjesztőjét, tisztelt emberbarátot, jó keresztényt, buzgó papot, korunk 's hazánk literatorát, mint munkásságának áldozatját, majd három hónapig tartó tüdőorvadásból következett halál sirba ragadta 1832 Majus 12-kén, életének 42-ik évében. Az elhunynak hideg temetést nem csak az egész a' 's fő osztálybeli tanuló ifjuság, 's velek a' tanítók rok, 's a' magy. tud. társaság itteni tagjai; hanem a' két rokon városnak igen számos minden rendű 's nemű lakosa mely szomorúság kijelentésével kísértte; háláadó tanítványi pedig egymást felváltva vállakon vitték ki azeretett tanítójok földi részét a' vácsi ut melletti temetőbe. Köemlék emleltetését sirjára közakarattal ígérték meg. Szalay Imre.

IMRE herczeg (szent), I István király fia, született Székesfejérvá-

ratt 1007, és az anyja bátyja nevére kereszteltetett, mert a' magyar Imre — Henrik. Neveltetett és oktattatott a' legtanultabb és jámborabb egyházi férjfiaktól, utoljára három esztendeig sz. Gellérttől is. Feleségül jegyeztetett neki 1026 egy szép és jámbor szüz, némellyek szerint a' görög császár (Basil?), mások szerint Crescimir horvátországi király leánya vagy húga, Csika (Cicha, Pray sajditmánya), a' kivel ha egyházilag öszveköttetett is, mint a' történetírók többsége tartja, áhitatos fogadmányból még is szüzen élt mellette. Nagy reményt helyezett ezen Imrében I István Magyarország jövődjére nézve; 's minekutána oktató könyvet írt volna számára (I. Sz. István végzeteinek első könyvét a' törvénytestben, ambár az, a' mint van, későbbi szerkezmény), maga valamely monostorba visszavonulni, 's az országglást ezen már csak egyetlen fiának általadni szándékozik: de minekelőtte ezt teljesitené, megholt Imre herczeg 1031 Sept. 2. Halálának oka nem tudatik; az egykoru hildesheimi évkönyv vadkantól szaggattatja őt el vadászat közben; hihetőbb, hogy az önsanyargatás, melyet áhitathól szerfelett üze, sajtolta ki belőle az életerőt, és döntötte őt halálos betegségbe. Ötven esztendővel holta után az apjával együtt szentnek hirdtetett. Szüz özvegye asszony-monostorba költözött, vagy a' passauiba, vagy, a' Prayfele sajditmánnyal öszvefüggőleg, a' jádraiba, melyet maga állított, és a' mellynek ő lett első apátasszonya. — Egy költeményes monda a' portugáli királyház törökújává teszi Imre herceget. Egyértelműleg t. i. néhány régiebb portugáli írókkal, azt mondja Camoëns a' Lusiadában, hogy több külföldi kalandorvitézek között, a' kik VI. Alfonzo, Castilia 's Leon királyjához gyűlének, és mellette viaskodának az Arabokkal, leginkább kitüntette magát Enrik, a' Magyarok királyjának második fia, a' kinek érdemeit azzal jutalmazta meg Alfonzo, hogy Therez nevű leányát feleségül, és Portugált birtokul adná neki. De ez az Enrik, a' kiról itt van a' szó, burgundi Henrik gróf, a' kapet ház ivadéka vala, a' ki a' Duero torkolatja körül fekvő vidéket nyerte VI. Alfonzótól, mint örökös grófságot, és a' kinek fia, Alfonzo, 1128 Portugál királyjának kezdte magát nevezni.

Fábrí Pák.

IN az izmoknak (husnak) fényes fehér színű része. Az in rítkán van az izom közepén, többnyire végét teszi az izomnak, az izom-rostnál keményebb, merőbb, huzódékonyabb és nem olly hajlékony. Szinte mint a' veres izomrész, rostokból áll, de nem olly közegesen futókból; szöveteire is különbözik amattól, 's észrevetetlenül mennek egymásba által. A' széles, elterjedő in bőnyének mondatik. —j—a.

INACHUS, Oceanus és Thetys fia, az argolisi legrégebb királyi nemzetség törökútyja. Ezen nemzetség K. sz. előtt 1800 oltá 381 esztendeig uralkodott. Midőn Juno és Neptun Argos birásán czivódtak, Inachus mint választott bíró Junonak ítélte azt. Inachus kiváltképen leányáról Ioról lett nevezetes. B.

INCESTUS I. VÉRFRATELEM.

INCHOFFER (Menyhárt), Kőszegen szül. 1584. Eleinte a' törvényt tanuló, de ezzel utóbb felhagyott 's az egyháznak szentelvén magát, Romában a' Jesuita rendbe lépett. Később Messinába küldték, 's itt egy ideig a' bölcselkedést, szám- és hittudományt tanítá. Végre lemondván ezen hivataláról, hogy annál inkább tudományos dolgozásainak élhesen, Milanoba vonta el magát, hol 1598-ki Sept. 28. mult ki. Számos, latin nyelven írt vallásos, csillagtudományi és történetirati dolgozásai közül a' következőket említjük meg: „*Examen thematum coelestium variorum astronomorum usque ad Tychonem*“, „*Theoretica planetarum*“, „*Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*“ (Roma 1644, félr.) mellynek azonban csak az első része jött ki, az 1050-ik évig terjedő. Maradt egy kézírata, mellyre a' híres Desericius „*Initia et majores Hungarorum*“ című munkájában gyakran hivatkozik. 54.

INCOGNITO (olasz szó), esmeretlenül. Fejedelmi utazókról szokás

mondanin incognito utaznak, ha idegen név alatt 's fő fő rangjok külső jegyeit letéve mennek valahová.

INCOMMENSURABILIS, megmérhetetlen, oly mennyiség a' mathesisben, melly semmi más egységül felvett mennyiség által meg nem mérhetetik. Illyenek p. o. mind azon négyszeg gyökerek, mellyek nem egész számok, mint 12-nek négyszeg gyökere = 3,4641... 's így a' végetlenségig. A' honnét ezen tulajdonsága a' mennyiségeknek *incommensurabilitas*, megmérhetetlenség nevet visel.

INCUBUS (Boszorkányomás), néha álom alatt történő beteg állapot. Az ebben szenvedő ugyan is azt véli, hogy iszonyu teher van rajta, melly alatt meg kell fulnia; felingerlett képzelődése pedig egy szörnyet (boszorkányt) láttat vele, melly őt alvót kinozza. Okai vérmelegség, szakürületek fenakadása, rekedése, háton alvás, gyomor megterhelés, 's minden az, a' mi akadályozza a' vérkeringést. —j—a.

INCUNABULA név alatt, mellyet néha palaeotypus, első nyomat, zsenge nyomat, vagy öreg nyomat kifejezésekkel váltogatnak, értik Németországon közönségesen azon könyveket, mellyek a' nyomtatás feltalálásától fogva 1500-ig jöttek ki. Peignot helyesen határozza így e' nevezet értelmét: „*éditions, qui touchent au berceau de l'imprimerie*“. Az illy zsenge nyomatok leghelyesebben szorítottanak a' kitett időszakra, mertaddig a' nyomtatás mestersége, legalább fő részeiben, tökéletesen kiképezetett. Hogy Panzer a' maga munkáját 1526-ig, Maittaire még tovább viszi, e' megszorítás ellen mit sem bizonyít, mert mind a' két tudós inkább a' nyomtatásmesterség általános történetét, mint különösen a' zsenge nyomatokét tartá szem előtt. Ezek esmerete annál fontosabb, mivel gyakran a' nyomtatásmesterség fejtegető történetére ezek egyedüli kútfők; azonban a' legnevezetesebb bibliographok érdemteljes fáradozásai mellett is mindig széles mező áll még ezek körül tárva a' legérdekesebb nyomozásokra. Mi ekkorig ezek esmeretére tétetett, leginkább a' kezünkön levők átnézésére szolgál; különösebb characteristicák és kölcsönös összehasonlítások körül még végtelen sok volna teendő. E' felett sok illy könyv, részint a' művészet történetére nézve a' hozzá toldott különféle ékesgetések által, részint tudományos tekintetben fontos és érdekes, melly utolsó rendhez a' régi és újabb remekíróknak első kiadásai (*editiones principes*) tartoznak. Itt azonban inkább azon érdeket foglalatoskodtat bennünket, mellyel az illy könyvek a' gyűjtőre nézve bírnak. Ezt választásában leginkább következő fő tekintetek vezetik: 1) A' nyomtatásmesterségnek első kezdetei, mellyek közé legelő a' xylographi készítmények és az időszámmal jelelt legelső nyomtatványok tartoznak; ezek sora V. Miklós bucsulevelével 1454 kezdődik, ha bár a' legelső, egészen kétségtelen időszámú könyv még mindig az 1457-iki énekes könyv is. 2) Ezekhez legközelebb állnak az egyes tartományok és helyek első nyomtatványai, mellyek rendszerint az elsőbekenél nem kevésbre becsültetnek. 3) Bizonyos nyelven vagy különös betűkkel nyomtatott első könyvek. A' legrégebb nyomtatványok ugy nevezett góth betűkkel készültek, a' kerek vagy romai betűk valamivel később jöttek szokásba, 's különösen Olaszországban elsőseget nyertek. Egyes görög szavak, fába metszve, legelőször Ciceronak „*De Officiis*“ irt munkájában 1465, 's az ugyan ez évben kijött Lactantiusban mutatkoztak; a' legelső egészen görögül nyomtatott könyv, Lascaris „*Görög grammaticája*“ Majlandban 1476 jött ki. 4) Oly műhelyek nyomtatványai, mellyekből kevés munka került ki, p. o. Roth Adámé, Bruxella Arnoldé, Kuné Memmingenben; de a' ritkaságok közé tartoznak némelly munkás műhelyekből kijött könyvek egyes nemei is, p. o. Meutelinól a' romai classicusok. 5) Oly nyomtatványok, mellyekben a' mesterség lassankénti haladtának nyoma először tapasztaltatik, p. o. „*I. Nideri praeceptorium divinae legis*“ (Köln, Koelhof, 1472. fol.), a' jelekkel nyomtatott legelső könyv „*Sermo ad populum praedicabilis*“ (Köln, ther Hoernen 1470, 4), a'

lapszámokkal nyomtatott legelső Cicero de officiis 1465 első negyedét, és az „*Offium b. Mariae virg.*“ (Ven. Jenson, 1473, 32.) legelső legkisebb szabásu. Czimlapok csak 1485-től kezdődnek. 6) Olly nyomtatványok, mellyekben a' könyvek ékítésére mesterség is fordítottatott. Legelső nyomtatott könyv, mellyben rézmetszetek vannak, Antonio da Siena: „*Monte santo di Dio*“ (Flor. 1477 fol.) Legjelesebb fametszetek, mellyeket különösen straszburgi Grüninger kedvelt, német és olasz nyomtatványokban találkoznak. Ide számlálándók a' miniatur festeményekkel jeleskedő példányok is. 7) Olly egyes példányok, mellyek különös ékítésekre nézve kitüntetést érdemelnek, p. o. pergamennyomatok, aranynyomatok (millyeket már a' 15 század is mutathat) 's több eff. A' pergamennyomatványokból, mellyek a' könyvnyomatás kezdetén olly közönségesek voltak, hogy az első könyveknél az egész kiadás pergamenen történt, 's a' későbbiek közt a' papirospéldányok (p. o. a' diák biblia 1462) ritkábbak, leginkább azon példányok kerestetnek, mellyek, a' pergamenre keveset dolgozott műhelyekből kerültek, p. o. Schweinheim és Pannarz Romában, kiktől csak 6 pergamennyomatvány esmeretes. 8) Végre vannak még némelly egyes gyűjtemények, mellyeket a' műjártas gyűjtő tökéletesen megszerzeni iparkodik, p. o. a' Florenczben 1494—96 Alopá nyomtatta 6 görög munka (Anthologia, Apollonius Rhodius, Euripides, Callimachus, Gnomae, Musaeus), vagy a' majlandi nevezetes kerek betűjű görög nyomtatványok, mellyek közt I. ascaris 1476 első, 's Suidas 1499 utolsó. Szorgalmasan kerestetnek a' 15 század híres műhelyeinek példányai is, p. o. az említett Schweinheim és Pannarzi; mint vadásszák az Angolok Caxon, Pynson és Wynkyn nyomtatványait, közönségesen tudva van. Mi az illy zsenge nyomtatványok segédeszközeit illeti, Panzer „*Annales typographici*“ és „*Annalen der deutschen Litteratur*“ czimű munkájiban 1536-ig legfölkételesh czimek foglaltatnak. Tökéletesebb de tovább vitt Maittaire „*Annalen*“ műve. Igen haszonvehető Serna Santandertől „*Dictionnaire bibliographique choisi du 15 siècle*“ (Brüss. 1805 3 k.) 'sat.

INCZE. Ezen nevezetű pápák közül nevezetesek valának a) III. Incze, 1161 Anaganiban szül. 1198 pedig papának választatott. Hatalmatlan uralkodásra vágyó. A' királyokat és császárokat önkénye alá hajtá. 1215 a' negyedik laterani zsinatot tartá, mellyben egyházi átok alatt rendeltetik, hogy minden keresztény bűneit legalább egyszer husvét táján meggyónja. Ő alatta kezdődtek sz. Ferencz és sz. Domonkos rendjei. Megholt 1216. — b) IV. Incze 1243 pápává lett. II. Fridrik császár 's fíjainak ellensége, kiken azonban nem győződelmeskedett; 1254 megholt. Ő ada a' cardinálnak ves kalapot, annak jelénf, hogy mindenkor készek legyenek a' vallásért, és a' romai székért véreket ontani. — c) XI. Incze, előbb Odescalchi Benedek, szül. 1611 Comoban, választatott 1676. Szoros fenytékü, 's a' visszaéléseket gondosan irtogató. Austriát a' Törökök ellen pénzzel segíté. Megholt 1689.

INDEPENDENSEK, a' protestáns felekezet egyik ágazatja, melly Angliában Ersébet királyné alatt a' 16-ik század vége felé keletkezett, 's Hollandba is elterjedt. Mivel ez a' felekezet az angol ecclesia szertartásait romai szertartásoknak nézte, 's azoktól egészen elvált, azért Puritanus felekezetnek is neveztetett. Hanem a' Puritanusok magok közt is sokban meghasonlottak, és több ágazatokra oszlottak. Egyik legkitűndtebb és indulatosabb részét tették a' Puritanusoknak a' Brownisták, így neveztetve alkotójokról Brown Robertról. Ezeknél minden gyülekezet magában fenálló ecclesia volt, melly sem a' püspököktől sem a' presbyterektől vagy öregebbektől nem függött; minden ecclesia maga magát külön kormányozta, papjait választotta vagy elbocsátotta. a' szó többség szerint; minden tagja az ecclesiának. ha neki tetszett, prédikálhatott, vagy mint mondani szokták, jövendülhetett. A' Brownisták sok alkalmatlanságot okozván a' kormánynak, némellyek közülök bezárattak, mások felakasztattak, többen Hollandba száműzettek. Minden ke-

m'ny bánás mellett is, Congregationalisták neve alatt, fenmaradt e' felekezet, 's egyik predikátora, Robinson János, felhagyván Brown el-
lenségés okfejeivel, a' keresztyén szeretethez és mérséklethez szoktatta
hallgatóit. Robinson ideje olta a' gyülekezetek independenseknek nevez-
ték magokat, 's Cronwellnek a' polgári háboru alatt nagy segítségére
voltak. — Ma más protestans ecclesiáktól semmiben sem különböznek,
hanem hogy a' hit külső formulájiról semmit sem tartanak, 's csak azt ki-
vánják, hogy társaik higgyék az evangeliumot, 's a' mellett nem szen-
teltek fel predikátoraikat, kik között sok tudós emberek találatnak.

INDIA, I. KELET- ÉS NYUGOTINDIA.

INDIAI LITERATURA, I. KELETINDIAI LITERATURA.

INDIAI MYTHOLOGIA, I. KELETINDIAI MYTHOLOGIA.

INDIAI NYELVEK, I. KELETINDIAI NYELVEK.

INDICATIVUS, I. JELENTŐ MÓD.

INDIFFERENTISMUS, közönösség, oly gondolkodásmód, mely
az ítélet és hajlandóság különböző tárgyaknak megválasztásában el nem
határozza magát, a' tárgyak becseében semmi érdeketest nem esmer, mi-
vel egyikhez sem vonzódik, vagy nem is akarja azokat megismerni. Ez
a' gondolkodásmód ámbár rendesen tudatlanságból 's a' dolgok iránt való
hidegségből folyik, mindazáltal pártoskodással is fenállhat; sőt annival
nagyobb illyenkor az indifferentismus, minél meggondolatlanabbul és
hamarébb változtatja valaki szerepét. Vagynak a' politicában, philoso-
phiában, vallásban, és erkölcsi tudományban indifferentisták, kik kön-
nyen szökdelnek egyik rendszerből a' másikba által, mivel egyiket sem
veszik fel, egyiket sem tanulják ki alaposan; ezért mindegy nekik, akár-
melyik rendszerhez álljanak, 's ha hasznokat érzik, minden színt könnyen
cserélnek. A' pártoskodási indifferentismusban szó sem lehet az igazság
szeretetéről, 's characteri állhatatosságról, 's ha szinte a' politica és is-
kolai philosophia téréen megállhat bizonyos tekintetből a' csendet kívá-
nó neutralitás, mely egy párthoz sem adja magát; de a' gyakori 's meg-
győződés nélküli szerepváltoztatás, nem is tekintve tisztátalan okaira,
mindig valami lelketlenséget áru el. Valódi pallérozott ember a' törvény
és igazság érdeketi iránt nem indifferent; vallásos hit, és erkölcsi meg-
győződés tárgyaiban pedig senki egészen közönös nem lehet, különben a'
legszentebb iránt bünös hidegséget mutatna; mert itt teljes ereje van a'
rég példabeszédnek, „a' ki velem nem tart, ellenem van.“
Van még egy más kevély nemű indifferentismus is, mely illetlenségnek
tartja mélyébe hatni a' tudományoknak, mellyeket az alacsonyabb sor-
suaik ápolgatnak. Az illy indifferentismusnak leggyengébb neve emberte-
lenség. Ez leginkább a' főrangnak közt mutatkozik.

INDIGENATUS, I. HAZAFIUSITÁS.

INDIGÓ (Indigofera), a' különvetűek között a' pillangósokhoz tar-
tozó növényem ezen jegyekkel: csészéje öfogu; bokréája mind a' két
oldalról ár vagy kupidomu sajka, hüvelye különböző. Több faja közt
legnevezetesebb a' festő I. (*I. tinctoria*) ezen jegyeivel: szára majd cser-
jés, egyenes; levelei 4—5 párosak, levélcséji tojás-hosszudak, alól alig-
fanosak. Hónali fürtjei a' leveleknél rövidebbek; hüvelye gömbölyüded,
ívbehajlott, lehajló, vastagdad, 8—12 magu. Virágai veresek, vagy
veres sárga keverékűek. Az Araboktól Nil vagy Annil-nak nevezte-
tik. Ezen növény learattatik, mikor 8—12 hétnyi, és virágai még ki
nem jöttek, 's ez néhányszor ismételtetik, míg a' növény 2—3 éves lesz.
A' learattott növény csomókba köttetik, nagy kádokban kövekkel vagy
sulyos testekkel lenyomatik 's vízzel megöntöztetik. 16—18 óra után
forrásba jó, 's ha megforrott, más edényekbe csapoltatik a' zöldszínű viz,
ott durongokkal, lapátokkal addig kevertetik, míg két ülepedet szárma-
zik, 's a' viz aransyárga lesz. Minekutána azon üledék egészen fenékre
szállt, a' viz csapok által leböcsátatik, az üledék váson-edényekbe tét-
tetik 's tiszta vízzel megöblítetik. Ekkor kiböcsátatva, faszekrények-

ben megkeménykedvén 's a' napon egészen megszáritatván, darabokra töretik és eladás végett eltétetik. Van több indigó-faj (nilfaj) 's más készítő mód is, de azok a' fő dologban megegyeznek egymással. A' legjobb indigó feketékék, a' körmökön dörzsöltetvén rézszint játszik, és igen könnyű. Keleti India adja a' legjobb fajt. Némelyek azt vélik, hogy az indigó több mint kétezer év olta szolgál festő gyanánt, noha a' Plinius-tól említett „*Indicum*“-ot mások képfestéknek tartják. Bizonyosan 1194-ben említetik egy emlékiratban az indigó, de ez is csak képfestéknek tartatik, mivel egy utóbi író, Giovanni Ventura Rosetti, ki 1548-ban a' festő-mesterségről írt, a' mi indigókat nem esmeré. A' 16 század közepén hozák a' Hollandusok Keletindiából Európába, de közönségesen csak a' 17-dik században lön esmeretes. Mailandban — úgy mondják — egy éjszak-carolinai növényből ezt színre 's becsre sokkal meghaladó indigót készítenek. Többi pótolóji között a' csülleng (isatis) első rangu.

INDIVIDUALIS, az etymologia és megfogás szerint az, a' valamelly egyes tárgyhoz elválatatlanul, azaz, úgy tartozik, hogy attól el nem szakaszthatatik a' nélkül, hogy annak, mint egyes dolognak, (a' honnan *Individuum*) természetét le ne rontsa. Ezen tulajdonok vagy czimerek foglalaltja, mellyek valamelly egyes lényt, mint olytant, illetnek, avagy annak sajátágos volta, *individualitas*; az által esmertetik valamelly dolog magánállónak, mert ez az egyszersmind, mi által az minden egyébtől megkülönböztetik. Az *individualitas* tehát a' nemi természetétől, az *individuum* a' fajtól és nemtől, az *individualis* a' közönségtől megkülönböztetik, és annak neminemüképen ellenébe tetetik. Az individualis t. i. a' szemléletnek tárgya, mely az egyes tünetekre van függesztve, és csak szemlélet által esmertethetik meg; azon tulajdonságok, mellyek az individualitást képzik, véghetetlenek, és a' gondolkozás által ki nem merithetők. A' közönséges pedig az, a' mit mint több *individuum*okkal közöst esmerünk meg, a' mit tehát nem szemlélet, hanem összehasonlítás, elmélkedés által találunk fel; ez a' gondolkozás tárgya, és az észre nem vehető, a' dolgokban törvény szerint munkálkodó, 's a' tünetekben rejtező erőre vitetik. — E' szerint a' megfogás csak az inkább vagy kevésbé közönségest, csak a' fajok és nemek különbségeit adhatja előnkbe, és a' legszorosabb (legmeghatározottabb) megfogás is soha sem szüntetheti meg az individualitas különözését, és annak külső formáját, a' *numericus* különözleését. Az pedig, a' mi által az individualisnak előterjesztése a' megfogáshoz közelit, a' képzelődő tehetségnek köz ösképe vagy schemája. Az individualis továbbá a' különbféle és sokképen változó, mert az a' tünetre tartozik; és így az határ közé van egyszersmind szorítva azon erőre nézve, mely magát abban kinyilatkoztatja. Ebben a' tekintetben az Individualis az *Idealis*nak tetetik ellenébe; mert az idealis az ideával egyező, és úgy van az Individualishoz mint a' Lehető a' Valóhoz, az idea pedig a' tünetek végtelen különbféleiségének egysége. Így lebeg p. o. minden egyes ember felett az ember ideája, így képzí és intézi magát minden erkölcsi-képen jó ember ezen idea szerint. — A' dolgok individualitása pedig annál nagyobb lesz, és annál meghatározottabban kinyilatkoztatja magát, mennél inkább eltávoznak a' dolgok az organisálatlantól, és mennél magasbb 's ébrebb az ő állati életek. Minden dolgok közt, mellyeket mi esmerünk, az ember individualitása legnagyobb. A' mi pedig az ember individualitását különbözöbben illeti, tehát az szellemikép-érzeli, és így egy részről szabad, más részről testiképen határok közé szorítottatott. Ez az oka, miért nem lehet egy egyes ember individualitásának alapját kimerítve meghatározni, annál inkább, mennél homályosabb a' physical és ethical oldalnak összefüggése. De annyi mégis bizonyos, hogy a' mivelődés nevedésével, melly a' szabadságon épül, az embernek individualitása is szembetünőbbé lesz; a' honnan talán nagyobb különb-

ség van két művelt ember, mint két miveletlen népség közt, és a' gyermekek életek kezdetén csak külső és csekély különbözést mutatnak. E' szerint az ember individualitása benyomatok által, és az erőnek önmunkás mozdulata által fejlődik ki; mert általánosan egy magányos lény sem önálló, hanem élő, orgános egybeköttetésben áll az Egésszel, de ömágában van úgy szólván az individualitás csirája, melyet az ember egy szabad, erős, 's az emberiség ideájához illő individualitásra (character) felemelni törekszik. Azt mondani, hogy minden ember tulajdon éltének kezdetpontja (mivel mi a' lelkek eredeti különbségéről semmi meghatározott megfogást magunknak nem csinálhatunk) az idegrendszerben van, mellynek képződése a' test minden egyéb részeinek képződését megelőzi (mint Meckel tanítja), nem csak meg nem fejt az emberi természet individualitásainak megmérhetetlen különbféleségét, és azok alapján különös minőségét, mint Schulze mondja physica antropológiájában, hanem félszegség is, mivel az az emberi természetnek csak physikai, és a' szellemnek csak az érzéki oldalát érdekli. Az idealisnak és individualisnak ellenbetétele vagy inkább megkülönböztetése kiváltképen a' philosophiai művészségtudományban jön elő. Az ideának, úgy mondatik itt, a' művészségben az individualis által kell magát előállítania, és így az individualisnak idealiter megjelennie. Minthogy pedig a' művésznak teremtő szelleme, mellyben a' phantasia ideák szerint alkot, a' valóság és az ideák láthatlan világa közt láttatik helyezve lenni, tehát a' reflexio álláspontjáról rendszeren azt kívánják a' művésztől, hogy idealisáljon és individualisáljon, és ő mind az egyiket, mind a' másikat valóban tenni is láttatik, a' szerint, a' mint a' maga szellemének belső önmunkás gondolatait az érzékvilágnak új originalis formájába nyomja és ezeket kifejezi, vagy inkább kívülről és a' természetnek 's valóságnak szemlélése által izgattatván, az adatott formákat az idea tökéletességére felemelni igyekszik. (I. IDEAL, IDEALISÁLNI). Mindkettő különböző irány, mellyet a' phantasia, a' földinek és földfelettinek, a' láthatónak és érzékfelettinek közbenjárója veszen, a' midőn az a' tüneteknek nagyobb báját, tökélyt és belső jelentőséget, a' szellemnek formát és érzéki szemlélhetőséget, egy szóval, a' testeknek szellemet, a' szellemeknek lelket ad. Találunk olly munkákat is, mellyeknek jelentősége az individuálisra van szorítva, a' miben áll a' characteristicai műv kiváltképi értelemben. De a' való művész szellem sem az individualisból sem az idealisból nem indul ki, hanem mindkettőt elválhatatlan egybeköttetésben fogja fel.

A. B. S.

INDOLENTIA, érzéketlenség, közönösség, restség. Az ember arra van rendeltetve, hogy részint a' külső világra munkálkodjék, részint pedig a' külvilág behatásait elfogadja, 's így magát a' munkálat és elfogadás egymásra kölcsönös dolgozásai közt (activitas, passivitas) önállóan és tulajdonu valóságnak képezze ki. Ez a' kölcsönös viszonzhatóság (reactio) teszi az ember életét. Az a' tehetség, mellynél fogva az élő valóság alkalmas, külső benyomásokat magába befogadni, é r z ő t e h e t s é g n e k nevezetik, melly minden emberrel köz; azért nincs is teljese érzéketlenségű ember; de különfele meg nem magyarázható mértékei vagynak az izgató érzőtehetség fogyasztóasának, vagy is inkább gyengeségének, mellyet indolentiának szoktunk nevezni. A' gyengeség vagy természetes, mikor inkább physikai okból származik, 's ekkor az életerő az inak izgathatósága, 's különösen az érzéki munkásság kisebb mértéke által határozottatik meg; vagy szerzett, a' mi az érzéki munkásság eltompulásából áll, melly a' mód nélkül való megfeszítésből következik. Ez inkább lelki okból ered. Az indolentia továbbá vagy örökös, vagy ideig tartó, a' beható tárgyakra tekintve pedig mindig particularis, a' míg az ember életben van.

INDOSSÁLNI, valamelly váltólevelet béváltás végett, vagy pedig örökös tulajdonul is másnak általadni. Egy értelmű szó a' girirozással. Az indossatlót így írja fel a' váltólevelé birtokosa annak hátra, a' szokott

formula szerint: Érettem N. N. rendelésére. Az általadót hívják Indossansnak, a' másikat Indossatusnak vagy Indossatariusnak. E' formula: „Érettem N. N. rendelésére“ annyit tesz, hogy az indossans helyett a' megbízott vagy hatalmazott kezéhez veheti a' váltó levélben kitett summa pénzt.

INDUCTIO (a' Logicában), okoskodás a' különösről a' közönségesre. Egyébként a' szoros okoskodások mind a' közönségesről szoktak a' különösré menni, és ott szoktak használtatni, a' hol a' közönségesnek esmerete elébb megvan a' specialisnak esmereténél, és logikai bizonyosságot adnak; ellenben amazok csak empiriai hihetőséget szereznek. A' specialis alatt t. i. értetik mind az, valami egy közönséges megfogás alatt befoglaltatott, legyenek bár azok alsóbb rendű megfogatok vagy bizonyos esetek (respectus), mellyek a' közönséges megfogás alatt gondoltathatnak, vagy a' mellyekre ez vitethetik. Ha már abban, a' mi valamely megfogás (subjectum) alatt be van foglalva, feltalálhatni annak okát, miért van jusunk ezen subjectummal valamely praedicatumot összekötni: akkor ezt inductionnak nevezik. Az, a' mi valamely közönséges megfogás alatt befoglaltatik, vagy ismét közönséges megfogásokat foglal magában, vagy magányos eseteket. Elsőbb esetben az okoskodás a' közönségesből indul ugyan ki, de, olly valamire, a' mi még közönségesebb. Ha p. o. a' feladás ez volna: mellyik uralkodásforma a' legjobb? ez valami közönséges. Mindjárt első tekintettel e' kérdésre természetes, hogy egy vagy több esetet gondoljunk, mellyben a' praedicatum a' subjectumról mondathassék. De ha már egy illy esetet meg akarnánk mutatni, nem lenne az elég, hogy valamelyiket a' lehető esetek közül elfogadjuk, és directe megmutassuk, ha szinte ez megeshetnék is. Mert hiszen még azon felül azt is akarjuk tudni, valljon minden esetek közt egy sem találhat-e helyet ezen kívül, és valljon ez-e az egyetlen egy eset? — következésképen a' specialis esmeretnek teljes számúnak kell lennie. Minthogy már az alsóbb rendű tagok njra közönséges megfogások, mint p. o. az uralkodási forma neme t. i. monarchia, democratia, aristocratia sat.; tehát egy illy inductio a' közönségesből indul ugyan ki, de még közönségesebben végződik, és így méltán a' priori-nak mondathatik. Mindazáltal ha egyes existáló dolgok vagy esetek azok, mika' specialis esmeretet teszik, ugy az inductio a' posteriori-nak mondatik. Ez némellyektől inductio primaria is nevezetik. Az inductio továbbá vagy teljes vagy hiányos, a' szerint a' mint meg lehet mutatni, hogy a' fő megfogásnak, mellyből okoskodni kell, egész sphaerája kimeritetett, és egy eset sem mellőztetett el, vagy pedig ellenkezően van a' dolog. A' teljes inductio nem attól függ, mint sokan hitték, ha valljon minden alsóbb rendű megfogásoknál épen ugyan az az egy praedicatum tapasztaltatott-e. Ez ugyan megeshetett; de ha ellenkezően van is a' dolog, mindazáltal az inductio teljes marad, feltévé az, hogy mind azon esetek, mellyekben a' közönséges idea előjöhet, felynyomoztattak. Az inductio primaria, melly ritkán lehet teljes, csupán empiriai esmereteket nyújthat, mellyek csak összehasonlító közönségességre tarthatnak just. A' mathesis is kénytelen néhol inductio által való megmutatásokhoz folyamodni.

A. B. S.

INDULAT. Kant a' szenvedelmet olly hajlandóságnak nevezi, melly nagy behatásánál fogva akadályul szolgál az okosságnek, hogy az, bizonyos választási esetben egyességbe jöjjön a' többi öszveséges hajlandóságok summájával. Ez a' meghatározás kiterjed az indulatra is, mert ez a' léleknek nagyon is eleven érzetisége, melly az örömmek vagy kedvetlenségnek rendetlen mértékével van párosodva. A' mint a' testi érzetiség a' lélek öntudatjában érzéssé válik, ugy támadnak az indulatok is abban eleven és tiszta előterjesztések által, mellyek osztán a' lélek céljait és törekedését vagy elősegítik, vagy hátráltatják; azért indulatai is vagy kedvesek, vagy kedvetlenek, mellyek a' lélekből hatnak ki a' testre, 's így a' psychicum munkál a' physicumra; 's épen ebben áll az indulat és szen-

vedelem (passio) valódi különbsége. A' szenvedelmek gyakran okot szolgáltathatnak az indulatokra, minthogy az előterjesztések foglatját mind az okosság, mind az érzékiség, valóságos vagy képzelt jók és rosszak is szülhetik, 's így a' lelki érzetiséget felizgathatják. Az elmének csendje mindig megzavartatik az indulatok által, melly felháborgatás kihat osztán az inazatokra és az egész testre. Különbféle mértékei vannak az indulatoknak; mind a' gyönyörködötök mind a' kedvetlenek, ha nagy mértékben jönnek elő, bódítók és halálosak is lehetnek. Természetekre nézve kellemetesekek, vagy kellemetlenek, mint p. o. a' gyönyörűség minden módosításaival együtt, millyenek az öröm, kedv, nyájas elragadtatás 'sat., vagy a' fájdalom, szomorúság, megnemelégedés, szánakozás, bánat. Szeretet és gyűlölség, remény és félelem vegyes indulatok. Kihatások modjára nézve vagy munkások, mint a' harag, vagy szenvedélyesek, mint az epedés. Az indulatok nagy mértékben ártalmosak az életre és egészségre nézve; azért a' természet gondoskodott is megrázó munkálataiknak erejét a' könyhullatás által megtompítani. Csak az ember alkalmas igaz indulatok elfogadására, és egyedül bir azzal a' tehetséggel, hogy indulatainak hevességét sirás által szelidítheti.

INDULGENTIA (bucsu, bünbocsánat, egyhazi fenyték alól felmentés). A' Niceában tartott egyházi zsinat 12 can. azt rendelte volt, hogy az egyházi fenyték alóli felmentésnek csak ott legyen helye, hol a' bünös valódi jobbulása kétségtelen. A' 11században már egy más neme keletkezék a' bünbocsánatoknak. Ekkor már osztogatni kezdék azt minden olly fáradságos munkáért, melly az anyaszentegyház nyilvános hasznáért vállalatott. A' clermonti zsinat (1085—96) azt határozá, hogy mindennek, ki Jerusalem megszábadítása végett nem hir vagy pénzvágyból, hanem csupán ájtatosságból a' szent földre utazik, e' terhes utazás bünbánat helyett vétessék. Innen a' szerencsétlen kereszties hadak. Később ez engedelem azokra is kiterjesztetett, kik magok nem mehetvén, saját költségeiken bajnokokat küldének. Majd azok is nyerének teljes vagy nem teljes bünbocsánatot, kik p. o. egy templom v. klastrom felállítására almizsnát adtak 'sat. Így a' nyilvános egyházi bünbánat végkép megszűnt. Visszaélések kezdének becsuszni. Adóvá vált a' bünbocsánat a' kereszttyénségen. Hogy illy környülmények közt a' bünbocsánatról 's annak erejéről, a' népnél elforgatott képzetek keletkeztek: könnyen átlátható. (Vö. TEZER.). Tudva van, hogy a' reformationok is előn indító oka a' X. Leo rendelte bünbocsánat-osztogatás vala. A' Trientben egybegyült egyházi atyák nyilván roszalák e' visszaéléseket, nehogy az, mit csak egyesek koholának, hitágazat gyanánt divatozzon, 's így fejezé ki magát a' zsinat sess. 24. cap. 8 de reformatione: „Az apostol (Pál, Timoth.) rendeli, hogy a' nyilvános bünösök nyilvánosan dorgáltassanak meg. Ha tehát valaki nyilván, 's többek láttára olly vétket követett el, mellyről nem kétkedhetni, hogy általa másoknak ártalmas példa adatott, az illyent, vétkéhez mért nyilvános egyházi fenyték alá kell vetni, hogy azokat, kiket rosz példája által rosz erkölcsre indított, jobbulásának bizonyítása által ismét a' jó utra visszavezesse. Azonban a' püspök e' nyilvános fenytéket titkossá is változtathatja, ha azt célirányosabbnak találá.“ — Felvilágultabb korunkban a' bünbocsánatok eladogatása nincs divatban.

INYUSTRIA I. SZORGALOM.

INES DE CASTRO. IV. Alfons portugál királynak fija Pedro infans, miután nője Constantia (1344) megholt, alattomban szeretőjével de Castro Inessel (Agnessel) kelt össze, ki castiliai királyi vérből származott, mellyből anyai részen maga Pedro is eredetét vevé. Midőn így minden újabb házasság iránti javalatoakat állhatatosan megvetne, keresztülpillanta titkán a' gyanu, 's a' szép Ines irigyei attól tartának, hogy bátyja és rokonai a' majdani királyt kegyét kizárólag bírandják. Diego Lopez Pacheco, Pedro Coelho és Alvaro Gonsalvez ravasz tanácsnokok könnyen

megnyerék az öreg királyt. Azon aggodalmat gerjeszték benne, hogy e' szövetség kiskoru unokájának Ferdinandnak (Pedro elhalt nőjétől született fijának) kárára lehetne. Alfonso megkérdezé a fiát, ha Inessel össze kelt-e? Pedro nem meré atyjának az igazat megvallani, 's még kevésbé engedhete a' király azon parancsának, hogy szeretőjéről lemondván másikkal keljen össze. Alfonso újra tanácsot tartá kegyenczeivel, 's a' szerencsétlen Ines kivégzése elhatároztaték. Pedro anyja Beatrix királyné az irtózatossá válva meghallván, előre inté a' fiát. De Pedro e' jeladást, sőt a' bragai érsek intését is megvetvén, ugy vélekedék, hogy e' fenyegető hirt csak ijesztése végett kobolták. Midőn egykor Pedro néhány napi vadászatra eltávozék, Coimbra sietett a' király, hol Ines gyermekeivel együtt sz. Klára klostromában lakott. Rettenettel ért meg Alfonso érkezését a' szerencsétlen; de mégis magát összeszedve elibe ment, 's gyermekeivel lábaihoz borulva könyvek közt esdeklel kegyelmet. Ugy megindítá Alfonsot e' pillanat, hogy a' borzasztó tett végbevételére bátorágát veszténé. De el tudák e' behatást törlni gonosz tanácsnoki, 's az elhatározott gyilkosság végrehajtására engedelmet ada nekik. Ez még azon órában meg is történt; ellenségei gyilkai alatt alála el Ines. Holt testét (1355) az említett klostromban temeték el. Magán kívül vala Pedro, midőn az iszonyító hirt vetté. Fellázada atya ellen; de a' királyné 's a' bragai érsek összebékíték az atyát és fiut. Több előjogokat nyere most Pedro, de mint mondják, esküvel kelle igérnie, hogy kedvese gyilkosain boszut nem álland. Két év múlva megholt Alfonso; 's tanácsára ama' három férfit, kiket a' gyilkosság sulya terhele, még holta előtt kitarokodék az országból, 's Castiliában keresé menedéket. Itt akkor kegyetlen Péter uralkodott, kinek rémitő keménysége elől néhány castiliai nemes Portugáliába illant. Ez azon ajánlatot tevé a' portugál királynak, hogy eme' szökevényeket a' szerencsétlen Ines gyilkosaiért cserélné ki. Pedro elfogató 's kiadatá a' castiliaiakat, 's helyettük megkapá Coelho és Gonsalvez, de Pachecot nem, ki jókor Aragoniába futott. A' király ön szeme előtt kintoztató e' gyilkosokat, hogy büntarcsaikat kitudhassa, azután sziveket kiszaggattatván, testeket megégetette, 's hamvokat a' levegőbe szóratta, (1360). Két év eltöltével birodalma nagyjait Catanedába szolítá, 's innepélyes esküvel bizonyítá, hogy nője Constantia halála után, magát pápai engedelem mellett de Castro Inessel Braganzában a' gnardai érsek és Lobato István udvari tisztje jelenlétében megeskettette. Aztán Coimbra ment. Az érseknek és Lobatonak erősitnie kelle a' király szavát, 's a' pápai engedelemlevél, mellyre a' király hivatkozék, nyilvánosan kihirdtetett. Ekkor Pedro kedvelt Inese holt testét a' sírból kivéteté, 's királyi köntőssel és koronával ékesítve thronra ülteteté, az ország nagyjait pedig hozzá járulni 's ruhája szélét csókolni kinszerité, hogy így holta után tennék neki azon hódolást, mellyben míg élt, részesülnie nem leheté. Ekkor a' holt test egy gyzskocsin Alcobazába vitetett. A' király, a' püspökök, az ország nagyjai és nemesei gyalog követék, és az egész 17 mértföldnyi ut mind a' két felére Coimbrától Alcobazáig sok ezer égő fákyát tartó ember állitatott. Alcobazában pompás sirenlek emelteté neki fejer márványból, mellyen képe királyi koronás fővel szemlétteték. A' szerencsétlen Inés története különféle nemzetek több költőjinek nyujta anyagot szomorjátéokra; de a' portugál költészet musája legszebben örökíté nevét Camoens által, kinek híres „Lusiade“-jében szerelmének története egy a' legdicsoőbb epizódot formálja.

J.

INFANS (lat. gyermek), Portugáliában 's Spanyolországban jelesen a' királyi ház hercegeinek czime, a' koronaörököszt ide nem érte. Ugyan e' czimet viselik az említett udvarok minden hercegasszonyai is.

INFANTADO (herceg), első rendű spanyol grand. szül. 1773 körül, anyjának Salm-Salm hercegasszonynak szeme előtt Spanyolországban neveltetett. Az 1793-ki háboruban Cataloniában saját költségén egy ezre-

det fogadott. Az asturiai királyi herczeg hozzá csatlakozék, mivel I. a' király kegyenczét Godoi-t kerülte. Ez tehát 1806 egy parancsot eszközö ki, melly szerint I. Madridot elhagyni kénytelenített. Majd szorosabban szövetkezék a' királyi herczeggel (I. VII. FERDINAND), 's az a' király halála esetére Uj-Castilia general kapitányává szánta. E' miatt az escuriali perbe keveredék, mellyben a' királyi ügyvéd ellene és Escoiquiz ellen halalos büntetést kívánt; de ezt a' nép gondolkodása és Beauharnois francia követ közbenjárása miatt nem merék kimondani. 1808 Bayonneba kíséré VII. Ferdinándot. Azután Jul. 7. 1808 aláírta a' constitutiót, mellyet Napoleon Bayonneban Spanyolországnak adni szándékozott, 's mint ezredes József király testőrei közé lépett; de hivatalát csak hamar letevé, 's a' nemzetet Franciaország ellen fegyverre szólítá, miért Napoleon Nov. 12. 1808 mint árulót száműzé. 1809 egy spanyol hadtestet vezérlett, de Sebastiani két izben megverte. Minden vitézsége mellett elveszté a' fő Junta bizodalját, 's ez elvevé tőle a' vezérséget. Ekkor Sevillába ment. 1811 a' cortesek a' spanyolországi és indiai tanács elölülőjévé nevezék, 's rendkívüli követséggel Angliába küldék. 1812 visszatért Cadixba; innen a' Francziák kitarakodta után 1813 Madridba ment, de a' Junta parancsára innen is távoznia kelle, mivel a' Serviles nevet hordó párt fejei közé tartozott. Azonban VII. Ferdinand magához hívá a' herczeget, a' castiliai tanács elölülőjévé tevé, 's különös kegyel bánt vele. A' constitutio visszaállítása után Mart. 1820 letevé hivatalát, 's Madrid melletti mezei jószágára vonult, de Majorcába számkivetett. 1823 a' Francziák által Madridban a' háboru alatt felállított kormány elölülője lett. Augustusban Saez Victorral Puerto Santa Mariaba utazott, hogy a' királynak a' kormányt átadja. Ekkor VII. Ferdinand a' statustanács tagjává tevé. Kidolgozta a' testőri ezredek elszervezésének tervét, 's hitele által a' királynak 100,000 forintot szerzett az aranjezei utra. 1825 Zea helyett a' ministerium elejébe állítottatt. Most Zea tanakodó juntáját statustanáccsá változtatta, de ez a' status miveszközének, mellynek mozgását az apostoliak akadályozák, nem adhatta előre haladást. Végre a' herczeg egy egész évi jövedelmét (500,000 fr.) a' kormány szükségére adá, 's Oct. 1826 megnyeré elbocsáttatását, mire hivatalát ideiglen Salmon folytatá.

INFANTERIA I. GYALOGSÁG.

INFERIAK (inferiae) haláláldozatok, mellyek a' föld alatti istenségeknek áldoztattak a' megholtak lekeikért. Innét származtak talám a' keresztýen egyházban is az exequiák.

B.

INFINITESIMALIS SZÁMVETÉS, vagy a' végetlen analysise. Az öszves mathematicai analysis alsóra 's felsőbbre osztatik (I. ANALYSIS). A' felsőbbnek tanításához számítatik kizárólag a' differentialis számvetés (melly, kérdéseinek a' legnagyobb 's léghkisebbnek feltételei szerint való legszélesebb kiterjesztése által még egy különös számvetésre, a' variatio calculusra, vezérel) és integralis számvetés. Mind a' két számvetésnem közönségesen infinitesimalis calculus, végetlen számvetése vagy analysise név alatt foglaltatik. Ugyanis minden közönséges számvetési kitétel, melly állandó mennyiségen kívül egy vagy több változót is foglal magában, ezen utóbbi functionjának neveztetik, 's ezen kérdés támad: mi lézen ily functionból, ha a' benne foglalt változó mennyiségek más értéket vesznek fel? A' szóban forgó function legyen p. o. egy a' fél átmérőjü kör ordinátájának 's x abszcissának esmeretes kitétele, ugymint $\sqrt{2ax - xx}$: már most az lézen meghatározandó, micsoda megváltoztatott értéket nyer ezen egész kitétel, ha a' benne foglalt változó mennyiség = x p. o. x + i - vá nő. A' function theoríaja ezen új értéket, egy az i egész igenlő potenciáji szerint folyó rendben tanítja előadni; az ugy nevezett infinitesimalis calculus pedig ezen több tagu rendet, az egyetlen i első potenciájával ruházott tagra szoritja, olly ürügy alatt, hogy a' következő x neveke-

désének felsőbb potenciáját magában foglaló tagok elmellőzhetőnek, ha ezen nevek edések, melyeket már most továbbá nem *i*-vel hanem *dx*-el (*x* differentiálisa) jelet, végtelen kicsinyeknek vétetnek. Annak, mivel az infinitesimalis calculus változó mennyiségeit változtatja, végtelen kicsinségének megkivánásától vette nevét. Vagy valamely adott functionról ennek differentialisára megyen által, mely esetben differentialis számvetést viszen véghez 's általa számos analytical hasznokat nyer, melyek közül például csak az illy módon szerezhető meghatározását emlitjük a' functionalis mennyiségek legnagyobb 's legkisebb értékeinek, vagy pedig fontosabb második részében, az integralis számvetésben, a' feladás környülményeiből, magának megforditva a' differentialis formálja, hogy abból az integralist, mint tulajdonképi feleletet az adott kérdésre, számvetési fogások csupa további használása által keresse ki. — Ezen analytical tanításnak, melynek műfogásai által lett egyedül lehető a' mennyiségtudomány eddig egészen hozzá férhetetlen terjedésébe behatni, tulajdonképi kezdőji NEWTON és LEIBNITZ (l. e.)

INFLUENZA (befolyási betegség), általában minden járvány kór, mely az időjárás általános befolyásaitól származik. Különösen pedig egy keletről nyugotnak vagy éjszokról délnek, keleti Oroszhonból Lengyel, Burkus, Német, Franciaországig 's Hollandig menő 's melyés idegjelektől kísért hurutláz neveztetik ennek. 1800-ban uralkodék illyen Influenza, mely 1782-ben is észrevétetek 's Most orvostól 1822-re jövendőtették, de meg nem jelent. Mindig éjszakkéleti Oroszhonból terjedt dél nyugotnak egész Portugaliáig. Kitkit váratlanul lepett meg 's mindjárt eleinte többé vagy kevesbé erős náthával 's rendszeren igen zaklató huruttal, nyomó fősíjdalommal, hasdugulattal és lázzal volt kötve. Némelyeknél véres gan ürült ki, másoknál a' gyomor is szenvedett. Königsbergben oly közönséges volt (1782) a' betegség, hogy a' foglalatosságok szenvedtek általa, 's az öröket nem lehet elegendőkép megrakni. Az előbb hurutban nem szenvedtek is megtámadtattak általa, míg a' különben is gyenge melyűek részint nagyon megbetegedtek, részint gyakran bele visszaestek, részint tüdőlobot kaptak. Másoknál a' hajlandóság szerint más tünetények láttattak, p. o. aranyér, highas, szemlob, melygörcs, iszfájdalom, különösen pedig egy tulajdon fájdalmas húzás a' tagokban. Az 1800-ki influenzánál különös volt még az erő gyors hanyatlása. Két, három nap alatt, ha a' láz nem volt is igen erős, olly erőtlenek lettek a' betegek, hogy az ágyból kilépve elszedültek és segéd nélkül nem tarthaták meg magokat lábaikon. Majdnem illyenek voltak az 1833-ban Europa nagyobb részében dühösködött Influenza jelenségei is.

—j—a.

INFULA. Igy nevezék a' Romaiak azon főtakarót, melyet aláztosság jelétül a' papok, Vesta szüzei, áldozók 'sat használtak. Utóbb méltóság jele lön a' császári helytartóknál; a' 7-ik századtól fogva pedig a' catholicus püspökök egyházi ékességeihez tartozik; most minden apát az egyházi szertartásoknál használja.

INFUSORIA (Ázalek férges F.). Utolsó rendnek szokás őket tenni az állatországban, minthogy pusztá szemmel alig látható aprók, de némelyek közülök olly kifejlődött műszeriek, hogy csupán apróságok miatt állanak végen. Bennek a' figyelmetes vizsgáló uj világot talál, 's ók különben is uj világot tesznek, mert őseink előtt, míg a' mikroszkop fel nem találták, esmeretlenek voltak. Fejlődést többnyire akkor nyernek, ha állati és növényi részekre viz töltetik, hol öntermés (generatio aequivoca) által is kaphatnak lételre. De vannak társaik az álló, csendes vizekben, savanyu nedvekben, állati nyálkában, belső részekben, 'nemző magvakban stb. Alkotások különbéle, némelyek átlátszó hólyagcsák, belső részeik is kiesmerhetők; másokban semmi külső műszerek nem láttatnak. — Nagy részek igen vidoran mozog, és érzéssel is látszik birni, mert kerülí a' neki nem kedvező tárgyakat, 's ha nedvessége száradni kezd, a' nedves

helyek felé vonul. Némelyek szárazra hozatva mindjárt meghalnak, többé fel nem támadandók; mások pedig éveikig fehetnek szárazon, 's megnedvesítetvén viszont életre jőnek; sőt azt is erősítik, hogy némelyeknek sem a' forró viz heve sem a' legnagyobb hideg nem árt. Cuviernél két rendre vannak osztva. Első rendet a' kerekdedek (*Les Rotifères*) teszik, melyeknek teste tojásdad és nyálkás. Megesmerhető rajtok a' száj, gyomor, étcső és végbélnyílás közel a' szájhoz. Hátul gyakran különbözőképen alkatott farkra végződnek. A' második rendnek egy anyaga ázalékférgek a' neve (*Les infusoires homogènes*), melyeknek testén gyakran szájnyomot sem találni, annál kevesebé bélrészeket. A' mint mondók, a' régiek előtt észmeretlenek voltak; Földi 6 nem alatt tiz fajt ír le, Cuvier-nél is csak néhány nem iratik le. Böven zölő munka rólok: „*Essai d' une classification des animaux microscopiques*.” (Paris 1826.) Ezen apró lények ott 82 nemre vannak felosztva. —j—a.

INGADOZÁSA A' FÖLD TENGELYÉNEK (nutatio, deviatio). Ezen szavakkal a' föld tengelyének azon kis és időszakaszos (periodicus) mozgását fejezzük ki, melly a' holdnak a' sphaeroida idomu földre való behatásának következtében történik. A' hold okozza t. i. leginkább az éjnapegyenlítőknél szünetnélküli előhaladását, de az ő hatása nem lehet egyenlő minden esztendőben, mivel (a' midőn pályájának gombjai lassan lassan visszafelé kerengenek, és ő maga majd továbbra mint a' nap, majd kevesebbre távozik az egyenlítőtől) pályájának helyzete is folyvást változik. Ez által történik, hogy azon szeglet, melyet a' föld tengelye a' föld pályájával formál, és így az Ecclipticának hátrátsága is, némely ingadozásokat csinál, melyek azonban 9 másodpercet soha felül nem haladnak, és egy 18 évi periodusba foglaltatva vannak. Ezen időszakos alatt a' holdpályának gombjai (gomb, nodus), napkeletről napnyugtá felé történő mozgásokban, egyszer kerengik be az eget egészen, és a' földnek tengelye egy kis (18 m. p. tevő) kört ír le a' való ii sarkok körül. — Már Flamstead („*Histor. coelest. Brittan.*“ Tom. III. l. 123) gyanította volt ezen ingadozást, valamint Römer Olaus is, egy, Horebowius által 1692 közzé tetetett irásában („*Basis astron.*“ Havniae 1735 l. 66) hasonló gondolatokat nyilatkoztatott ki; de az akkori eszközök koránt sem bírtak azon pontossággal, melly az olly kis mozgásoknak bizonyosítására kívántatik. Bradley Jakab, a' sugártévesztésnek híres feltalálója, volt az első, ki (1727-től — 1745-ig) az említett ingadozások lételeinek valóságát szorgalmatos és pontos vizsgálások által bizonyossá tette. — Főkövetkezése már felebb mondatott, hogy tudniillik általa az Ecclipticának hátrátsága változandóvá lesz; de azon kívül még az is következtéseinek egyike, hogy az állandó csillagoknak elhajlásait szinte változtatja. — A' földtengelye nutatiojának tökéletes megmagyarázása, egy része a' felsőbb Csillagtudománynak, 's az onnét származó tűneményeknek felvetésében igen akadályos és öszvekevert számvetések fordulnak elő. D'Alembert mutatta meg legelső azon tűneménynek a' közönséges nehézkedéssel való szoros öszveköttetését, és a' „*Récherches sur la précession des équinoxes et sur la nutation*“ (Paris 1749) című irásában a' földtengelye ingadozásának minden következtetéseit igen genialis analysis által vetette ki a' nehézkedés törvényei szerint. Más híres égvizsgálók, és köztök főként Laplace, később D'Alembert nyomdokát követvén, az egész ezen tárgyat illető theoriát annyira kimivelték és öregbítették, hogy mostanában, a' theoriából következtetett javításai az eccliptica hátrátságának, és a' csillagok elhajlásainak, a' valóságos vizsgálatokkal legszebb egyezésben állanak. *Albert Fer.*

INGEMANN (Bernhard Severin), szül. 1789. a' legjelesb élő dán költészek egyike. Alig esett keresztül a' kopenhagai egyetem vizsgálatain, már is köz figyelmet vont magára musája zsengejével, egy versgyűjteménnyel 1811—1812. (Uj kiad. 1817. 2. k.). Már ez ifjui munkák a' kül-

tői kifejezésben ritka ügyességet, könnyen indítható de nem nagy nemű vagy merész képzelő tehetséget, különösen belső érzelmet és szép gondolkodást bizonyítanak. I. e' jelességeket későbbi műveiben is megtartá, mellyek hírért még inkább terjeszték. Ezekben Öhlenschläger munkájának, képzsére volt befolyása nyilván kitetszik. I. mint lyricus jeles műveket szerzett. Képgazdag nyelve többnyire hibátlan, kecses, tiszta és szép; nemzeti dalai, p. o. „Danebroghoz“ (dán tengeri lobogó) igaz lelkesüléssel teljesek. Azon tetszés, mellyet allegorikai versezetei találtak, egy nagy allegorikai költeményre bátorítá, mellynek egyszersmind regényesnek és hősinek kell vala lennie. De illy ellenkező tárgyak nem könnyen egyesíthetők. Innen „Fekete lovagok“ czimű allegorikai hős versezete (9. énekb. Kopenh. 1814) bár sok költői érdemmel és sok szép egyes helyekkel bír, általában még is ugyan azon hiányokkal gyengélkedik, mellyekkel Spenser „Fairly Queen“ hasonló műve. Egy illy messzire kiszótt allegoria a' poesisnek mindig idegen, erőltető kötelék marad. Öhlenschläger szomorjátékai dramai próbálatokra is lelkesíték költészünet. De első szomordarabjai „Mithridates“ és „Turnus“ nem jöttek színpadra, 's az olvasó közönségre sem nagy behatást tettek. De „Masaniello“ (1815) új korában nagy tetszést nyert, 's a' még azon évben kijött „Blanca“ is sokáig kedvence vala a' közönségnek. Ugy látszék, hogy e' két dráma, kivált Blanca, a' költészeknek mint drámáirónak is fényes pályát nyitand, de ő arra, a' játékszint értve, többé vissza nem tért. Későbbi dramai művei („Hang a' pusztában“, „Reynald“, „A' csodagyermek“) részint nem játékszínre irattak, részint az előbbieknél kevesebb tetszést kaptak, mint „A' tolosai pásztor“ és „Az oroszánvitéz“. Kötetlen elbeszélés Inge-manntól a' jól irt „Karácsonyesti ajándék“ (1816), mellyben az említett „Danebroghoz“ költemény is foglaltatik; még érdekesebbek „A' földalatiak“, nagyobb elbeszélés (1817). Német-, Francia és Olaszországi utazásait (1818—1819) apróbb versezetekben (2. k. 1820) költőileg irta le. 1822 mint aethetica és dán nyelv tanítója a' sorocsi academiához nevezetett, hol 1824 „Nagy Waldemar“ hősi versezetét adá ki, mellyben vitéze száradának szellemét, erkölcsét, szokásait és életmodját Scott Walter szerint festi. „Tasso megszabadulása“ (a' szerencsétlen Torquato életének vég esetei (dramai költeménye történeti foglalatajára nézve Göthe „Tassojához“ szit.

INGENHOUSZ (János), természetvizsgáló, szül. 1730 Bredában, hol mint gyakorló orvos élt, azután Londonba ment, hol tudományos törekedései nagyobb mezőt nyertek. A' tudományok kir. társaságától tagnak fogadtaték 's annal előlülőjétől, a' híres Pringletől különös jó akarral tisztelteték meg. Történt azonban, hogy Mária Theresia császárné két gyermekét veszté el a' természeti himlőben, 's ez őt azon gondolatra bírá, hogy a' többibe beoltasson. A' Londonban volt austriai követ megbízaték tehát, hogy e' nagy, új munkára angol orvost válasszon ki, 's a' választás, Pringle ajánlására Ing-ra esett, ki Bécsbe utazva a' nagy munkát könnyen végrehajtá, és becsülettel 's ajándékokkal halmoztaték. Hosszasan tartózkodék Bécsben, utóbb nagy utakat tön, Angolhonban megtelepedett 's London közeletén halt meg 1799-ben. Számos értekezése van a' természeti tárgyról, mellyeket sok és fontos feltalálással gazdagita.

—j—a.

INGENIEURTUDOMÁNYOK-nak különösen a' vārerősítést (ide értve az ostromháborút is), 's az országmérést nevezzük, minden hozzá tartozó munkálatokkal együtt.

INGERENS (avatkozó) által azon törvénykezési mellékes személyt értjük, ki a' függő perbe bele bocsátkozik. — Ha már a' per végitélet vagy transactio (peralku) által elvégeztetett, abba bele avatkozni nem lehet, sőt még akkor sem, ha a' felperes a' függőben lévő pert leteszi; ha azonban a' végitélet, vagy az avatkozóra nézve a' levelek előmutatásának itéletnél fogva történt elrendelése után köt peralkut a' felperes,

a' szövethozónak részletét ki kell adni, különben az, maga részéről folytathatja a pert. — Az avatkozás három okból történhetik meg, ugyau- is 1) vérségi jognál fogva, midőn t. i. valaki némelly javak iránt pert mozdit, 's annak perébe más valaki, vérségi köteleknél 's közös jurnál fogva, bele avatkozik; 2) királyi jognál fogva, midőn t. i. kettőnek egy- más ellen folyó perébe szövethozók egy harmadik, mivel erős jogát egyik fél sem tudta amazok közül beh bizonyítani, vagy azt kivívni, hogy a' per- beli javak nemzetségének sajátja; 3) egyenlően közös jognál fogva; mi- dőn p. o. összehívó, v. gyűltadósági (concurualis) per indittatik, mert ebbe minden hitelző szabadon avatkozhatik, mind addig, míg a' kire- kesztés határnappa el nem érkezett. — Az első esetben az avatkozónak, vérségét és osztályosságát kell a' felperes ellen beh bizonyítania; a' máso- dikban a' királyi jog valóságát; a' harmadikban sem vérséget sem osztályosságot, hanem a' keresetnek alapját, t. i. a felhozott esetben az adós- ság valóságát és elsőbbségét; különben az avatkozás birói ítélet által visszavetetik. — A' esupa személyes perekben nincs helye az avatkozás- nak, p. o. a' megveretésért indított főhatalmasságiban. Nincs helye végre akkor is, midőn a' királyi ügyész megszabadás vagy hütlenség alapjából indit pert valaki ellen. —no—

INGERLÉKENYSÉG, az izmoknak azon tulajdona, mellynél fogva bizonyos ingerek hatására összehúzódnak, és a' mozgás tevő eszközei lesznek. Hajdanában kézmivileg akarák az állati mozgásokat megmagya- rázni, mint rugékonyság által; utóbb erők, az életszemlelem közvetlen befolyása, ideghatás által. Haller tanuló ki, 's esmerteté meg az izmok ingerlékenységét. Tanítványi különösen az ingerlékenység viszonyát az érzékenységhez vizsgálák Némelly gyógyászok az ingerlékenységet, mint minden műszerzeti tünetényt, az idegmunkásságtól származtatták, 's így eredt az ugy nevezett idegelmélet (Nerventheorie); mások pedig az ideghatást és ingerlékenységet életerő név alatt egyé olvaszták. Brown ingerlési theoriát alkota belőlök, 's híressé lett rendszerének tette alapjául. De ezen magasságon nem tarthatá fen magát az ingerlékeny- ségnek olly ferde képzelete, 's midőn újabb időkben az élet ideája leg- magasabbra emelteték, az ingerlékenység is, mint amannak tüneténye tekintették, a' nélkül, hogy a' többi életjelenések alája rendeltettek, vagy tőle megtagadtattak volna. — A' hosszú rostképzés leginkább tulajdona az ingerlékenységnek, 's ez legjobban látható azon műszerekben, mel- lyek legerősebb mozgást tesznek, millyen p. o. az izom, a' sziv. A' nádában nem tapasztaltaték. Az izomrostok hosszúsága két véget okoz benne; az egyik vég feszülő, a' másik mozgó pontul szolgál. Szokásba jött, hogy csak az összehúzódnás tekintessék az ingerlékenység munká- latának; azonban a' kiterjedés, kitágulás, lazulás is némelly tekintethen annak vétethetik. Az izmokban mégis többnyire az összehúzódnás a' cél, a' zárizmokban a' kitágulás is. Van az izmokban ellenhatás is, mellynél fogva némellyek akkor húzódnak öszve, mikor mások neki tágulnak, és viszont. Ezen változó munkálatok által támad minden mozgás, melly a' pótoló és tápláló műszerekben szünet nélkül létez, az önkényes rendszerek- ben pedig csupán az agy akaratjára. Itt a' mozgás nyugalmat tesz szük- ségessé, melly az álom idején leginkább történik. Az ingerek, az inger- lékenység jelenetit előhozók, igen különbéfék. Ide tartozik a' vér és más nedvei a' testnek, a' levegő (p. o. a' tüdőben), az akarat az önké- nyes mozgásokra. Vannak beteg ingerek is, beteg mozgásokat okozók, érintés vagy egyetérzés által, mellyek görcsöknek nevezetnek. Mind ezen mozgásokhoz szükséges az idegrendszer befolyása, 's a' mozgató 's moz- gatandó műszerek rendes táplálása. —j—a.

INGERLÉSI THEORIA V. ELMÉLET, Brown theoriája, német orvosok kidolgozása, 's más orvosi elméletekből vett állítások bele ke- verése által módosítva. Az ugy nevezett Brown-rendszernek nevezet- seb és tulajdon állításai ezek: Az ingerlődnetés ugyan az az egész műszer-

zetben és annak egyes részeiben; minden állati műszerzet bizonyos mértéket nyer eredetekor az ingerlődhetésből. Az ingerek mind egy módon ingerelnek, csak hogy egyik erősen, másik gyengébben. Az ingereknek az ingerlékenységre való hatása az ingerlést vagy ingerlődést szüli, mely ezen két tevőnek hozata, t. i. az ingeré és ingerlékenysége; az elsőnek erejével és az utolsóinak fokával szoros viszonyban áll az élet valódi oka. Az ingerlés által megemésztetik az ingerlékenység, ingerhijány által pedig összehalmozódik. Az inger és ingerlődhetés illendő foka, mérsékelt ingerlést okoz és egészségnek nevezetik. A test nedvei inger gyanánt munkálkodnak. Az inger viszonyának meghaborodása az érzékenységhez, ingerlési rendetlenséget szül. Igen nagy vagy kicsiny ingerlés már betegség vagy legalább hajlandóság a' betegségre. A' betegségek vagy általánosak, vagy helyiek. Az általánosak két idomban mutatkoznak, ingerü (sthenicus) és ingerhijányu (asthenicus) betegségek. Mindenkélt hajlandóság előzi meg. Ingerü hajlandóságnál nem támadhat ingertelen kör, 's viszontingerhijányúnál ingerü betegség. Az ingerü betegség változott érveréssel forróságaak (pyrexia), ingertelen betegség pedig gyorsabb érütéssel láznak (febris) mondatik. Nincs a' betegségeknek valódi különbségek; mint az ingerőség vagy ingerhijány fokában; az orvos ne nézzen a' kór idomára, hanem a' jelen ingerlés fokára. Ezen fok kitanulása végett, meg kell vizsgálnia az előre járt ártalmakat. A' természet semmikéort nem gyógyít meg; hanem ez az ingerek viszonyának megváltozása által történik. Az ingerü körnél csupán csak az ingert kibebbitse az orvos, az ingerhijányunál nevelje, 's mindenik esetben addig, míg az ingerlés középfoka, azaz, az egészség, újra visszaátl. A' gyógyszerek vagy gyengítve dolgoznak, az ingerlést kibebbitók, vagy ingerelve. Minden szer csupán ingerlése mértékében különbözik, mind az egészre dolgozik, bizonyos rend vagy műszerre egy sem. Az ingerü betegség gyógyszerei olly hatalmak, mellyek kisebb ingerrel bírnak az egészségre megkivántatónál; az ingerhijányu betegség gyógyszereinek nagyobb ingerlést kell okozniok, mint az egészséghez szükséges. A' számtalan gyengítő szerek között leghathatosabb az érvágás; az ingerlők között pedig első a' mákony (opium). A' mákony nem hat különösen az idegrendszerre, mint nyugtató, bódító szer; hanem általjában az ingerlékenységre, mint ingerlő szer. Inné minden nemü és foku ingerhijányúnál használandó. — Brown rendszerének ezen és egyéb állításából keletkezett idővel az ugy nevezett ingerlési elmélet, a' német orvosok kidolgozása, javításai és kiegészítése által. Ezek közül nevezetesebbek: Röschlaub, ki azt, a' mit Brown homályosan, röviden vagy érintve mondott, szorosán és tudományosan törekekvék megalapítani. Az ingerlékenység egységéről szóló tudományt erősen kezdé megalapítani, az ingerlékenység kifejezetének életerővel való felcserélését hijányosnak vitatá, az alkalmatosság vagy hajlandóság (opportunitas) szónak magyarázatát adá 'sat. Hufeland ugyan nem ragaszkodott Brown rendszeréhez, de a' sok jót megismeré benne 's használá. Kipótolá a'on csorbát, mellyet Brown a' műszerzetre kevés tekintése által hagyott, 's megmutatá a' műszeresség fontosságát az életre; megmutatá, hogy a' természet általános törvényei a' műszeresség és ingerlés által módositatnak ugyan, de egészen el nem törültenek, sőt a' hanyatló ingerlésnél el is kezdenek hatalmasodni, mint látható a' rothadási láznál, emésztési gyengeségnél 'sat. Ellene szólt azon állításnak, hogy az ingerek minden különbsége csak az ingerlés fokától függ, megmutatva egyes szereknek különösen egyes rend és műszerekre hatását, p. o. a' higányét a' nyirk és mirigyrendszerre, a' „squilla“ét a' vesékre. Állitá, hogy ingerhijányu hajlandóságnál, gyengeségnél, sőt ideglázban is lehet gyuladás jelen 'sat. — Frank Jósef eleinte buzgó követője Brown rendszerének, de utóbb hijányait észrevévén némelleyeket javita benne, p. o. hogy nem minden áz, különösen szakláz, ingerhijányu; a' mákony használatát korlátozta.

Más orvosok más rendszerekből vettek fel bele állításokat, nevezetesen a nedvkórta nból (Humoralpathologie). Az azonban született természeti philosophia is munkálkodott Brown rendszerére, 's eleinte összeolvadt vele. Így p. o. Kilian egészen a' term. philosophia okfejeire akará alkotni, Hecker is a' termész. philosophiából vette ingerlési elméletek alapideáját. Ezekből látható, hogy az ingerlési theoria nem lön magában zárt egész, hanem majd minden orvosnál más színbe öltözött, a' mint Brown tudománya régibb oskolák tanításaival, chemiai feltételekkel, a' bel- és nedvkörtudomány állításaival kevertették, vagy a' term. philosophia ideái által elváltoztatták. —j—u.

INGÓ VAGYON (Ingóság). Leginkább az örökösödés nagyobb meghatározottsága tekintetéből két osztályát különböztetik meg törvényeink az ősi és szerzeményjavaknak, melly szerint ingóknak és ingatlanoknak nevezetnek. Ingó vagyon alatt általában olly tárgyak értetnek, mellyek idomok változása és állományok épsége nélkül, egy helyből mas helyre át nem tetethetnek; de a' Hk. I. 102. cz. 4 § és az 1647 V. 125. cz. a' zalogba adott nemesi telket is ingóság gyanánt tekint. Megjegyzésre méltó, hogy a' ВЪКРЕХАТЪС (l. e.) alkalmával az ingóságok csak akkor vehetnek bírói zalogba, midőn már a' vesztes félnek semminémű ingatlan vagyona nincs, mellyből a' nyertes magát kielégíthetné. —no—

INGOVÁNY, (Moor). Ingoványnak nevezetik ollyan lapos mocsáros feketé földű térség, mellyből rendszerint turfa ásatik ki; magas ingoványnak (*Hochmoor*), ha magasan, p. o. magas hegyvölgyekben fekszik, 's csak hangafüvet 's csalétot terem, ellentétben a' mélyen fekvő lapos ingovánnyal. A***s.

INKA, I. PERU. INKAUT, egy régi perui munka, Cuzcotól Quitoig 700 órányira nyulik, mindíg egészséges hegyi vidéken, 's néha a' tenger színe felett 12,475 lábnyira is emelkedve.

INNEPEK. Minden vallásnak vannak innepei, ezek tartják 's ujítják meg a' vallásos életet. Valánnint a' vallásnak általában érzéki módon kell az érzéki emberhez közeledni, ugy ez különösen az innepeknél történik, hol ugy szólván az idők szentekké lesznek. Nincs vallás, melly tisztán magából, minden más, már esmerthitertelem mód befolyása nélkül, képződött volna. Így az indiai szertartások nyomai a' zsidóságnál nyilván tapasztaltatnak; a' keresztyénség a' zaidóságból eredt. Innen nem lehet csodálnunk, ha annyi keresztyén innepek hasonlatosságát idegen vallásokban is találjuk. Első innep, mellyet a' keresztyének ülték, az ur feltámadásának napja volt, ez a' Zsidók husvétjával egy időre esett; a' szent lélek kiadásának napja a' zsidó pünkösödöt pótolá. Hetenként előforduló feltámadási innep a' vasárnap volt, egyszersmind a' zaidó szombat pótléka. Az innepek sokféleképp osztatának el: héti (vasárnap) és évi vagy sajátképi, rendes vagy rendkívüli, állandó vagy változó, nagy és sátoros (husvét, pünkösöd, karácson), közép és kicsiny, egész és fél, régi és új, küzönséges és különös innepekre. Rendes változó innepek p. o. husvét, pünkösöd'sat.; állandók: karácson, Mihály, vizkereszt, gyertyaszentelő, sz. János, Mária innepei'sat. Rendkívüli innepek vagy innepnapok, mellyeket különös esetekben a' kormány rendel. Így p. o. Urnapja, nálunk sz. István király napja'sat. Első századokban csekély volt az egyházi innepek száma, mi azon nyommasztó viszonyokból, mellyekkel eleinte a' keresztyénségnek küzdenie kelle, könnyen magyarázható. Legrégibb időkben a' vasárnapon kívül csak a' csendes pénteket, husvétot, pünkösödöt, néhány mártir nem egészen pontosan meghatározott emléknapjait, 's a' 4 században behozott karácsont találjuk, mint a' keresztyének szent ideit feljegyezve. De noha ez innepeknél a' zaidó's részint pogány eredet kétségtelen; később mégis egyházi törvények által rendeltetett, hogy azok a' Zsidókkal 's pogányokkal közösen ne tartassanak. E' szent idők és innepek alapideája és célja a' keresztyénség jótételeire 's a' megváltó személyére emlékeztetésnek élénk fentartása, az isteni

gondviselés iránti hálára buzdítás, és keresztyéni erények gyakorlására indítás vala. Bőjtöléssel készülének ezekre, 's úgy tekinték, mint örömapokat, melyeken a' keresztyén semmi világi munka által nem zavarva, egyedül szent dolgok vig szemléletével és gyakorlásával foglalatoskodják. De ez innepi örömöknek olly kevéssé kell vala érzéki gyönyörökre fajulniok, 's a' pogány szokásoktól annyira kelle különbözniök, hogy a' keresztyén anyaszentegyháznak azon pillanattól fogva, midőn az országokban uralkodni kezdé, fő gondja lenne a' kormány hatalmát a' szent napok és szertartások védelmezésére, 's minden nyilvános multságoknak, melyek által az isteni tisztelet szentsége botránkozást szenvedhetné, eltiltására felszólítani. Illy módon a' keresztyén innepek egyesíték a' zsidó innepek komoly erkölcsiségét, de egyszersmind a' pogány vígságból is némi szabadabb gondolkodást és vidámságot vettek fel. Noha a' szent napok ferriák, azaz olly napok válnak, melyeken minden nyilvános és törvényes munkáknak 's minden ájtatosságot zavaró multságoknak megazünniök kelle: mégis az úgy nevezett szükség és szeretettétemények nemcsak megengedtettek, de parancsoltattak is. Ellenben az isteni tiszteletben való részvét minden keresztyénnek különös kötelességévé tétetett, 's nem csak az isteni tisztelet helyei, hanem magok a' keresztyének lakhelyei is rendkívüli módon díszesítették, 's a' keresztyének illendő és innepélyes öltözködésre intettek. Ekkor nem böjtölének, szeretetlakomákat (Agapen) tartának, ezek eltörlése után pedig a' gazdagoknak kötelességül tétetett, hogy a' szegényeket táplálják 's alamizsnával segítsék. Valamint a' vallás egy hatalmas uralkodóné gyanant hata az életre, úgy hata az évre és időre is. Egy tökéletes egyházi kalendáriom készült, melly az évet innepek szerint felosztá, az időt megszentelé. Az innepek három fő cyclusa oszták az évet. Nem történeti eredete szerint, de az egyházi kalendáriomban még is első cyclus a' karácson cyclusa, vagy a' Megváltó emberréle és születése ideje. E' szent idő első ADVENTTEL (I. e.) kezdődik, 's vizkeresztig tart. A' karácson származásáról 's származásának okáról oszolva vannak a' vélemények; legyen elég Hammernek azon nézetét megemlíteni, hogy Harpocrates születése napját az Egyiptomiak, Mithrasét a' Persák és Romaiak is Dec. 25-én tartották, hogy a' karácson éjele 's a' következő 12 nap innepi szertartásai már az Egyiptomiaknál, Indusoknál és Persáknál épen ekkor kezdétni szokot játékokban 's multságokban feltaláltnak, 's így az anyaszentegyház is épen ezen pogány innepi Dec. 25-két választotta az Ur születése napjává. Minden esetre nem megvetendő gyanítás, hogy a' pogány időt illy módon próbálhatták megszentelni. Ha meggondoljuk, hogy Mithras tisztelete a' nap tiszteletével összeült, 's hogy sok régi karácsoni énekekben a' hajdani naptiszteletre félremerhetlen célzások foglaltatnak, Hammer feltétele épen nem fog hihetlennnek tetszeni. Karácsonra, mint születési innepre, nyomban három halálnap következik, u. m. martir sz. Istváné, János evangélistáé, 's az apró szenteké. Karácson után nyolczad napra Jézus körülméltetésének 's nevének innepét üljük, mellyel az új év innepe párosítatott. Egyik legemlékezetesb innep volt vizkereszt Jan. 6., mellyel, míg karácson be nem hozatt, Urunk születését együtt inneplék. Ez innep Jézus életének minden nevezetességeit magában foglalá, 's általa Jézus egész ifju korának oknyomozó történetileg kelle ábrázoltatni. Nem lehet bát megütközni, hogy a' szent históriának olly különféle főpontjai, mint az Idvezítő születése (míg e' végett saját innep nem rendeltetett), a' varázslók megjelenése, Krisztusnak a' Jordán vízében megkereszteltetése, 's Jézusnak galilaeai Kana városban véghez vitt első csodatétele egymáshoz kapcsolattak. Emlékezetre méltó, hogy ugyan e' Jan. 6. az Egyiptomiaknál is legnagyobb innep vala, mellyen Osiris epiphaniáját, vagy a' megtalált Osiris örömet innepelték. — 2 Cyclus a' Husvét vagy a' Jézus halálának és feltámadásának emlékére szentelt napok. Virág vasárnap 40 napi böjtölés után nyitja meg a' husvétit szertartásokat. Ez

innepet a' görög egyház már jókor, a' diák pedig csak a' 7 század körül kezdte ülni. Nagycsötörtökön az urvacsorájának és a' lábmosságának innepe tartatik. Ez innepnek nyomai az afrikai egyháznál már 4 században találatnak: a' többieknél későbbben. A' Zöld csötörtök (l. e.) nevezet eredete iránt sokféle a' vélemények. Ezt követi Nagy péntek, Krisztus halálának innepe, egyszersmind fájdalom és gyásznapi. Ez innep a' husvétal és vasárnapal egykorn. Husvét szombatja egyedül az, mellyet a' keresztény anyaszentegyház a' zsidó szombatok közül megtartott; ez innep fő hitágazatja a' megváltónak az alvilágra alászálla. Végre első a' sz. husvét vagy Jézus Krisztus feltámadásának innepe, legrégibb de legnagyobb keresztény innep is, mivel az esztendő minden vasárnapjai ennek nyolczadai. Husvét az örömmek napja; különösen élénkek pedig ez örömmek kifejezése a' Görögöknel. — A' 3 Cyclicus Pünkösöd, vagy a' keresztynségnek mint intézetnek fenebbi meghitelesítése és szemlémítése. Krisztusnak az első két cyclusban jelképül és történetileg innepelt földi élte már lefolyt, most már Krisztus az ő szent atyjánál lakott, 's elküldötte a' vigasztalót, ki az ember szívet megvilagitná, és erősítné. Pünkösöd cyclusában első innep a' menybemenetel napja, vagy áldozó csötörtök, 's Pünkösöd nyolczad napja berekeszti a' cyclust a' sz. Háromság innepével, melly a' cath. anyaszentegyházban csak a' 9 század táján állították fel, 's most az egyházi idősámlálást advenzig meghatározza. Biztosan híhetni, hogy a' keresztények mind áldozó csötörtököt mind pünkösödöt már a' 4 század végén szeltére megültek. Ez tehát a' 3 cyclicus. De ezek eddig csak Jézus innepeivel telének el; azonban a' többi innepnek is e' cyclusok közé esnek. Mária tisztelete 5 században, 's azon időtől kezdődik, midőn a' Nestorius által megtámadtatott, de az ephesusi (431) és chálcedoni (451) egyházi zsinatok által megerősített kifejezés: Θεοτοκος különös fontosságot nyert; maga a' kifejezés már régi volt. Mária tiszteletének indító okát homály fedi. Gondolhatni, hogy a' tengerből kelt pogány istenasszony tisztelete megszűnven, az elmékben e' miatt támadt hézag a' szeplőtlen szüz és istenanya tiszteletével töltött be; maga az érzéki pogányágnak a' komoly keresztynséggel ellenkezése is, mennyiben amannál a' cyprisi Venus történetei épen nem legépületesebbek, ez pedig a' szüzesség képzetét olly magasan helyezi, oda vezete, hogy ezen szüzességnek egy megvalósult idealja állíttassék fel. Így mi az urani Venus tiszteletében gyengéd és szívhez szóló volt, megtartott, megemesített, 's a' cyprisi melléktárgyaíttól megszabadított. Szigornt gyengéddel párosítani, emberi természetben fekszik, 's ha Schlegel az egyháznak a' művészetekkel egyesültét megénekelte, hól a' mennyei szüz a' Parnassusról elfutott művészségeket vigasztalja, 's szolgálatjába fogadva a' keresztények közé viszi, ezt itt bővebben magyarázni nem szükség. Mária tisztelete, mivel az istenség imáadásától pontosan megkülönböztetett — nem ártott a' keresztynségnek, sőt ezt 's ennek szüzességről képzetét terjesztette. Magoknál az egyházi atyáknál is lelhetni etymologiai czélzásokat a' tengerre (mare, Mária) 's a' tengerből kelő esti csillagra (Ave maris stella) Mária innep van kilencz, u. m. 1) Gyümölcsöltő Boldogasszony napja. 2) Mária tisztulása vagy Gyertya szentelő Boldogasszony napja. 3) Mária látogatása vagy Sárlos Boldogasszony. 4) Mária Magdolna napja. 5) Mária fogantatása. 6) Mária születése, v. Kisasszony napja. 7) Mária bemutatása. 8) Mária mennybe menetele vagy nagy Boldogasszony napja. 's 9) több apró Máriainnepek. — Megtartják még a' martirok és apostolok emléknappait, ugy a' különféle szentek, angyalok és Krisztus innepeit is. — Nov. 1 je minden szentek innepe. A' Görögök már a' 4. században közönséges innepet szentelének pünkösöd nyolczadán, vagy a' mai sz. háromság vasárnapján, minden martiroknak és szenteknek. Nov. 2. minden lelkek, vagy halottak emléke innepeltetik. Ugy látszik Clugni Odillo 998 vitte ezt klastromaiba, honnan lassanként az anyaszentegyházba is becsuszott.

Hogy ez még is az anyaszentegyháznak nem közönséges innepé, Campagni cardinal reformjavalata 1524 bizonyítja, melyben (cap. 20) a németbirodalmi rendek panaszaira ez innep eltörlését tüstént megengedte. Nov. 29. esik Mihály innepé, mely egyszermind minden anygalek innepének is tekintetik. Aug. 6. Urszine változása, melyet különösen a Görögök fényes szertartással ülnék. — A keresztisztelete két innepre adott alkalmat, egyik a Keresztfeltalálás Maj. 3., másik a Keresztfelemelés innepé Sept. 1. — URNAPJA (l. e.) innepé 1264 állítottatott fel, 's sz. háromság vasárnapját követő csötörtökön ülik. Mint különös és rendkívüli innepék említendők még itt a templomszentelési innepék, mellyek nyilván a zsidóságtól erednek. — A 18 században a cath. egyház számtalan innepet eltörlött vagy a vasárnapokra szorított, de számok még most is tetemes. — Kik a vallásos innepeket világiakkal, mint p. o. természet, tavasz, őszi 'sat. innepéivel vágyának felcserélni, csak erőtlen vizhangjai annak, mit e' részben a francia köztársaság olly méltósággal fejeze ki. Midőn t. i. a' nemzeti gyűlés Robespierre indítására egy legfőbb valóság lételet 's a' lélek halhatatlanságát elhatározta, 's e' valóságnak Prairial 20. nemzeti innepet rendelt, egyszermind a' tized napokra ez innepeket tűzé ki: 1) a' legfőbb lény és természet, 2) az emberi nemzet, 3) a' francia nemzet, 4) az emberiség jötevőji, 5) a' szabadság és egyenlőség, 6) a' szabadság martírjai, 7) a' köztársaság, 8) a' világ szabadsága, 9) hazaszeretet, 10) a' zsarnokok és árulás iránti gyűlölség, 11) az igazság, 12) a' törvényesség, 13) szemérmesség, 14) a' dicsőség és halhatatlanság, 15) a' barátság, 16) a' mértékletesség, 17) a' vitézség, 18) a' hűség, 19) a' haszonnemlés, 20) a' stoicismus, 21) szeretet, 22) a' házassági hűség, 23) a' gyermeki szeretet, 24) a' gyermekkor, 25) az ifjkor, 26) a' férjkor, 27) az aggkor, 28) a' szerencsétlenség, 29) a' földmivelés, 30) a' szorgalom, 31) az ősök, 32) az utóvilág és boldogság innepét.

INNEPÉLY (solennitas). Minden józanul munkálódó embernek kell foglalatosságában bizonyos rendet követni. Ennek megválasztása ön tevékenységétől függ, 's nem is kívánhatja azt a' hatalma alatt nem levő személyektől, hogy ugyanazon munkáltságban, mellyet ő végeztet, ezek is az általa használt rendszabásokat kövessék. A' törvény, mint mindenekre egyiránt kiterjedni kellő erejű, kötelezheti azonban az embereket, hogy bizonyos cselekedeteknél, mellyek t. i. a' törvénykezés körébe tartoznak, mindnyájan ugyanazon szabályok szerint munkálódjanak, 's miveteiket az általa meghatározott mód szerint intézzék. Az illy törvényes megkívánatok innepélyeknek mondatnak. A' mint ezek a' dolognak belsejét vagyis állományát, 's külsejét vagyis idomát tárgyazzák, a' szerint két ágra osztlanak, u. m. belső és külső innepélyekre, mellyek közül a' tárgy erős létehez rendszerint a' külsőknek megtartatása szintolly elmulthatatlanul szükséges, mint a' belsőké. Vö. KIVÁLTSÁG, ÖRÖKBEVALLÁS ÉS VÉGRENDÉLET. Azonban a' dologra nézve, általában majdnem annyi félek lehetnének, a' mennyi foglalatosság és tárgy magát a' törvénykezésben előadja. De a' mennyire kívánatos és hasznos az, hogy a' nyomosabb munkálatoknál a' tárgyakkal való bánásmód törvények által meghatározottassék 's mindeneknek szoros kötelességévé tétessék: olly kívánatlan és káros dolog volna ellenben, hogy minden csekély tárgyak körül elmúlóhatatlan formalitásokkal kénytelenitessék valaki bájlódni. Törvényeink óta alkotói igen átlátták ezen igazságot, 's ennél fogva csak kevés tárgyakra nézve rendeltek innepélyeket. A' szokás azonban, melly lassanként erős törvényé vált, sok haszontalant is kevert törvénykezési rendszerünkbe; de reménylhető, hogy az idővel együtt, lassanként ez is megtisztuland. Innepélyesnek a' törvény értelmében azon tárgy vagy cselekvés nevezetik, melly bizonyos szabályokkal van összekapcsolva, p. o. innepélyes ellenmondás, tilalmazás, peralku 'sat. Sőt a' törvénykezésen kívül, a' közéletben is innepélyesnek szokták közönségesen mondani mind azt, a'

mínek végbevitelénél nem csak bizonyos rendszabásokra van figyelem, hanem egyszersmind fényes szertartások is gyakoroltatnak. Ilyen értelemben mondhatni innepélyesnek p. o. a' koronázást, temetkezést 'sat.

Kunoss.

INNSBRUCK (Innsbruck), Tirolis fővárosa az Inn mellett, mellyen egy szép hid áll. A' város (tenger felett 1754') nevezetes fiókvárosokat, szép templomokat, 574 házat és 10,200 lakost számlál. Széke az ország kapitányának és a' tirolisi kormányának. I. Leopold császár 1672 egyetemet állított benne, melly 1782 lyceummá változtatott, 1792 ismét visszaállított, 1810 ujra lyceummá tétetett, 's Maj. I. 1826 ismét egyetemé emeltetett. Ezzel egy kispap nevelő ház is van összekötve. Keztyü-, selyem-, pántlika- és kartongyárai, valamint üvegmevei is nevezetesek. Híresek műemlékei az udvari templom ezüst kápolnájában, I. Maximilian sirköve a' Franciscanusok templomában, az udvari vár és az Ambras kastélybeli gyűjtemények, melly utolsó most Bécsben van, 'sat. (Vö. WEL-ER). Itt alapította az ország kormányozója, gróf Chotek Károly 1823, a' koronaörökös pártfogása alatt álló Ferdinandeumot, vagy tirolisi nemzeti muzeumot, mellynek tagjai 1825-től fogva a' „*Beiträge zur Gesch., Statist., Naturk. und Kunst von Tirol und Vorarlberg*“ című folyóiratot adják ki. 1826 a' hippodromus helyén V. Leopold főherczegnek tirolisi szobrász Gras Gáspár és rézöntő Reinhart Henrik (mind ketten a' 17 század első felében éltek) által bronzból készített szép lovag szobra álltatott fel.

INO, Cadmus és Harmonia leánya, Athamas thebai király második nője, magára vonta Juno haragját az által, hogy a' kis Bacchust, testvére Semele fiját szoptatá. Mivel pedig később, hogy ön gyermekeinek kedvezhessen, mostoha gyermekeit, Phryxust és Hellét, meg akarta öletni, hanem ezek édes anyjok Nephele megjelenése által álom közben megintetvén elszöktek: annál több okot talált Juno elleni gyűlölségének kielegítésére. Férjét Athamast megdühíté. Ez özszvezuzá egy kősziklán Inoval nemzett legidősbik fiját Learchust. Ino legifjabbik fijával, Melicertessel, elszaladt 's a' tengerbe szökök. A' gyermek holt teste egy delphin által partra vitetett, hol azt Sisypus király eltemeteté, 's tiszteletére a' híres ISTHUSI JÁTÉKOT (I. e.) hozá szokásba, mert Venus kérésére Ino és Melicertes felvetettek a' tengeri istenek közé. Ino Leucothea név alatt tiszteltetett. Más elbeszélés szerint, Melicertes holt teste temetetlen hevert egy ideig, 's rettenetes dőghalált okozott, mellyre azt a' parancsolatot adá az oraculum, hogy a' gyermek teteme szoleott innepélyességgel takaritassék el, 's tiszteletére játékok rendeltessenek.

INQUISITIO, I. TANUVALLATÁS.

INQUISITIO (egyházi), I. SZENT HIVATAL.

INSCRIPTIO-nak (érdembér) törvényes értelemben azon nemesi birtok nevezetik, mellyet valaki, önszemélye iránt tett jeles érdemek és szolgálataok tekintetéből, másnak jutalmul ad; az érdembéradás pedig oly cselekedet, melly szerint valaki saját nemesi birtokát másnak, az ő személye iránt bebizonyított jeles tettek 's szerzett érdemek tekintetéből átadja. — Az érdembérül adott jószág vagy ősi vagy szerzemény, 's mind a' két nemű viszont vagy adománybeli vagy adományküli, továbbá vagy örökbe, vagy ideiglen adatott, és ez utolsó ismét bizonyos vagy bizonytalan ideig való. Az érdembéradás vagy ezen zárlattal tétetett: semmi jogot, semmi jogbeli vagy urasági sajátaságot fen nem tartván, — vagy nélküle. A' királyi ügyészre nézve pedig vagy királyi jóváhagyással megerősített, vagy nem. Végre a' nemzetségre nézve: helyes oku vagy oknélküli; az okoknak helyes volta pedig leginkább az érdembérelvélben megnevezett szolgálattételekből ítéltetik meg. Végre az érdembér tiszta, midőn minden pénzbeli fizetés nélkül tétetik, — vagy vegyes, midőn bizonyos somma adatik érte. — Az ér-

dembért adónak megszakadása vagy hűtlensége esetében csak úgy követeltethetnek vissza az örök érdembérjükhöz a' kir. ügyész által, ha a' járuk adománybeliek, 's az érdembér-adásra nézve kir. jóváhagyás nem eszközöltetett ki; az adománykülviek pedig csak akkor, ha azokban esk. jog lappang; de ez az ideigleni érdembéradást sem döntheti el, akár tiszta legyen az, akár vegyes. — A' rokonokra nézve itt nem szükség megkínálást (praemonitio) előbocsátni, mert az így elidegenítendő javakat nem szerezhetik meg a' rokonok, sőt a' megkínálás szükséges volta a' dolog természetével egészen is ellenkezik. — Az ideigleni érdembér-adás a' praepjudicium (joggát) alapjából nem rontatik el, valamint a' helyes oku örök sem, ha csak az ősiekből igen felesleg nem tétetett. Ha a' szolgálatok csak általánosan vannak kifejezve, tartozik azokat az inscriptionalista (érdembéres) nevek szerint előadni, 's azt is bizonyítani, hogy azok valóban tétettek, máskülönben kétes lesz, ha az érdembér-adás helyes oku-e vagy nem. Ezen zárlat: semmi jogot 'sat. itt is a' szokott sikerrel használtatik. — A' szerzeményből adott érdembér nem változtattatik meg, minthogy a' szerzeményjükhöz szabad rendelkezés alá tartoznak.

Kunoss.

INSCRIPTIO (epigraphé), felülírás valamely épületen vagy könyvön. — *Epigraphica*, felülírásek esmerete vagy felülírástudomány, egy, leginkább a' Hollandiak (Smet Márton, Gruter János) és Olaszok (Maffei Scipio) által alapítottatott historiai segéd tudomány. Ujabb gyűjtemények e' részben: „*Inscriptionum latinarum selecta collectio*“ Orellitől (Zürich, 1828); „*Corpus inscript. graec.*“ Boeckhtől (Berlin, 1828) és „*Sylloge epigrammatum Graecorum ex marmoribus et libris.*“ Welcker-től (2. kiad. Bonn, 1828). — *Epigraphicai* a' pénz azon oldala, melyen a' kép és felírás vagyon; *monepigraphicai*, ha csak felülírás, *anepigraphicai*, ha csak kép van rajta.

INSOLIDUM, I. MINDNYÁJAN EGYÉRT.

INSTINCTUS, I. ÖSZTÖN.

INSTITUTUM, I. INTÉZET.

INSTRUMENTALIS MUZSIKA, I. HANGSZERES MUZSIKA.

INSURRECTIO (felkelés, lázadás). A' szó eredeti értelmében *Insurrectio* és *Insurgensek* lázadást, lázadókat tesz, még pedig rendesen akkor használtatik mind a' két szó, mikor a' zendülés közönséges, 's ekkor a' törvényes kormány iránti engedetlenség ideáját fejezi ki. Azonban másféle jó és rossz értelemben is használja a' szokás mind a' kétót. Magyarországbn nevezetesen az Insurrectionnak statutörvényi értelme van, melly szerint, ha az országot valamely külső vagy belső nagy veszedelem fenyegeti, a' király parancsára tartozik minden nemes fegyvert fogni, 's a' haza és király oltalmára sietni. Az illy felkelő nemes hadi sereg a' törvényekben Insurrectionnak, a' honvédők Insurgenseknek nevezetnek. Utolsó ízben 1809-ben látott Magyarország illy Insurrectiot, mikor a' Francziák az ország határán beütöttek, melly alkalommal a' hazafiuságnak és vitézségnek sokan derék jeleit adták. A' magyar nemes embernek elejétől fogva tisztje volt a' katonáskodás, még pedig a' birtokosabbak, mint a' magnások és főpapok, nem csak személyesen mentek el hajdanta a' haddal, hanem tulajdon zászlójik alatt vezettek haderiumot is. A' magyarországi Insurrectio vagy közönséges, mikor az egész országheli nemesség felkel, vagy részes (particularis), mikor hazájában csak az azon részben lakó nemesség kelhet fel, mellyet az ellenség legközelebb érhet, és fenyeget; de ez az utolsó ma már csak ritkán történik. A' közönséges Insurrectio újra vagy személyes, mikor minden nemes tartozik felkelni, mint a' milyen személyes felkelés 1658-ban határozottatott meg, vagy porta szerint való, (portalis) mikor a' nemesség, birtokához képest, még katonákat is tartozik kiállítani, mint p. o. 1805-ben. Az ország portákra lévén felosztva (a' mi már ma nem udvart vagy kaput, hanem nagyobb földet jelent, úgy hogy az egész or-

szág 6210 portát tett 1805-ben) az országgyűlés határozza el, hogy egy portától hány katonát kelljen kiállítani a nemességnek. Egyébiránt a nemesi felkelés és honvédelmezés régi s újabb módjairól bővebben értekezni nem ide tartozó dolog, mivel azt Magyarország constitutiójában és historiájában, különösen pedig a magyar bandériumban kell körülállásosobban kifejteni.

A mi már az Insurrectiot a szó eredeti értelmében, mint lázadást illeti, nincs még eldönve e kérdés, hogy az törvényes e vagy nem? Annyi ugyan kétségen kívül van, mint az újabb történetek bizonyítják, hogy a hatalombitorlás (usurpatio) esetében a politica is helyesnek találta az Insurrectiot, mint p. o. mikor a Spanyolok felköltek Napoleon seregei ellen; hasonló módon a nagy elnyomtatás esetében is pártját fogta a politica némely insurrectióknak, p. o. a legújabb időkben Délamerika és Görögország felkelései lassanként helyben hagytak. Nagyon bajos azonban az erőszakos kitörésekről általánosan valamit elhatározottan mondani, mivel azok bizonyos körülmények szerint más meg más formák alatt jönnek elő, és a legerősökösabb kitörésekben is, a mennyire azokban a nép nagy része vagy az egész nép is részt vesz, nem használhatók a törvényes és erkölcsi imputatiók szokott mértékei; mert az illy mértékek csak az egyeseknek egyes tetteikre alkalmaztathatók, s ezért az egyes tettek méltán is törvényes megítélés alá huzathatók, noha még ezen esetben is van kifogás; mert ha az egyes tettek szerencsés kimenetelűek; már azoknak indítóji kihúzták magokat a dolog jó kimenetele által a törvényes megbírállás alól, és a historia ítélete alá jutottak, melly még Tell és Washington felett nem mondotta ki ítéletét, hogy bűnösök volnának, holott mind a ketten meglakoltak volna tetteikért, ha vállalatjuk jól nem sült volna el. Ezek szerint látni való, hogy az Insurrectio szó sokat veszített régi gyűlöletes értelméből, sőt többször már egészen ellenkező értelemben használtatik. A mi az Insurgensekkel való hadi bánást illeti háboru idejében, szokás szerint nem úgy bánnak velek mint rendes katonákkal szokás bánni, mert lakhelyeiket is felégetik, magokat, ha fogságba esnek, mint vétkeseket megbüntetik; de itt is csak attól függ a dolog, milyen ereje van az Insurgenseknek, mert ha repressaliákat tudnak tenni, mint p. o. a spanyol Insurgensek: a másik fél is fog arra hajolni, hogy velek úgy bánjék, mint rendes katona sereggel. *Kállay.*

INTABULATIO (bejegyzés), törvényes cselekedet, melly szerint az adósság, azon vármegye gyűlése vagy város tanácsa előtt, mellynek törvényhatósága alatt a batorságul szolgálandó javak vannak, szokott módon kihirdettetik, s a hiteles jegyzőkönyvbe, az elsőbbségi jog megnyerése végett beiratik. A most adott határozatból eléggé kitetszik, hogy a bejegyzés joga, sem az ország bírját, sem más egyes személyeket vagy káptalanokat és szerzetes gyűlekezeteket nem illeti, hanem csupán csak a vármegyék, szabad kir. városok, és privilegiaiknál (kegyleveleiknél) fogva a Jászok és Kunok által gyakoroltathatik. Egyébiránt pedig idejére nézve azt kell megjegyezni, hogy, minekutána már a hitelezők nagyobb része összehívó (gyűltadóssági) pert indita az adós ellen, több a bejegyzésnek hely nem adatik. Azonban külön hitelezők által egyenként mozdított világos adóssági perek, habár nagyobb számmal volnának is, nem gátolhatják meg azt, valamint szinte az adós félnek ellenmondása sem; mert a bejegyztetésre nézve az ő megegyezése nem kívántatik. Erejére s foganatosságára, egyet ér a bejegyzet a bírói végrehajtás által megerősített ítélettel, a pusztá ítéletet pedig felül mulja. De e tárgyban a bejegyzés ideje is bír némely befolyással, mert az előbb bejegyzett adósság eleibe tétetik a későbbinek, habár netalán ennek származása, vagy is az erről szóló adóslevél, sokkal korábbi volna amannál; az ugyanaz nap bejegyztetett adósságok közül pedig a régiebbnek van elsősege. *Kunoss.*

INTAGLIAK, melyen vésett kövek.

INTEGRALIS SZÁMVETÉS, I. INFINITESIMALIS SZÁMVETÉS.

INTELLECTUALIS, e' szótól: intellectus, értelem, sokszor csupán annyit tesz, mint értelmes, belátó; szellemiképen annyit is, mint esmerethez tartozó, esmereten alapuló, és megkülönböztetik a moralistól és aestheticaitól, p. o. kifejezésben: intellectualis műveltség. Ha esmeretekről használtatik ez a kifejezés, tehát olyanok értetnek alatta, mellyek az értelemről vették eredeteket, ellenekbe téve a' sensitiv vagy sensitiv esmereteknek, mellyek az érzékekből és az érzésből erednek; tárgyai pedig ezen esmereteknek intelligibiliseknek, azaz, csak az értelem vagy az ész által megismerhetőknek nevezetnek. Így p. o. ez a' tétel, hogy minden változásnak oka van, intellectualis esmeret. Fichte philosophiája beszél az intellectualis szemléletről, melly nem egyéb a' közvetetlen, tiszta önszemléletnél. „En szemlélem magamat,“ ugymond ő. „azon közvetetlen, magába visszamenő munkásságban, melly által én En vagyok; ez az én magam tiszta előterjesztése nem érzéki előterjesztés, nem az én érzéki tulajdonságimnak, az én személyes minőségemnek vagy individualitásomnak észrevétele vagy vizsgálása; az én empiricus magam előterjesztése már felteszi az intellectualis önszemléletet: mert En elébb vagyok, mint kérdezhetém, hogy ki vagyok. Azon actus szemlélete, melly által az En előállt, az önmagából kimenő és önmagába visszamenő munkásság közvetlen eszmélete teszi az intellectualis szemléletet. Ha ezt szorosabban megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Fichténél a' tiszta ön eszmélet ny jelenik meg, mint intellectualis önszemlélet az ő legnagyobb elvonatlatában az érzéki belső szemlélettől. Schellingnél az intellectualis szemlélet annyit tenne, mint az egység alapeszmélete általában; onnan van ő nála az általános identitásnak csupán intellectualis szemlélete. De az itt még csak úgy jelenik meg, mint előre való feltevés. Miként jött az intellectualis szemlélet az újabb philosophiába, feltalálni imez munkában: „Reinhold, Fichte und Schelling,“ von Jakob Fries.“

A. B. S.

INTELLECTUALISMUS, INTELLECTUALIS PHILOSOPHIA. Így nevezetik az a' nézet a' philosophiában, melly szerint az ész a' való esmeret kutfeje; mint p. o. az Eleaták állíták, kik az érzékek által való esmeretet megvetették. Az Intellectualismus tehát a' Sensualismusnak tetetik ellenébe.

INTELLIGENTIA (Intelligenz), az újabb philosophiai nyelvben okos lény, azaz olly lény, melly ész által határozza meg magát. Az ember intelligentia azon eszméletben, hogy ő, nem függve a' gyönyör és kedvetlenség érzéki benyomásaitól, használhatja eszét a' cselekvésre, szabadon's tulajdon törvényei által határozhatja meg akaratját, és az által a' dolgok más rendjébe van helyezve, nem az érzéki világba. A' legfőbb intelligentia az Istenség, mivel az Isten légiökéletesb lény, és a' dolgokat úgy esmeri, a' mint vannak, nem csupán úgy, a' hogy látszanak. Fichte szerint az intelligentiának mivolta az önnönőség énségében áll; önmagát nézi, önmagát látja; ő benne létel és tudás elválhatatlan; a' mit ő nem szemlél, az ő reá nézve nincs; ő maga is csak annyiban létez, mennyiben önmagát látja, és így önmagára munkálkodik. A' minék az intelligentiára nézve léteznie kell, annak bizonyos értelemben ő magának kell lennie, azt neki önmagában kell szemlélnie, mert az ő mivolta abban áll, hogy ő önmagát nézi. Ő nem lehet semmi, és ő benne nem lehet semmi, a' mit nem ő állit elő, a' mit ő nem lát, a' mit ő nem néz. Az előterjesztő lény minden, valami van, és valami ő reá nézve van, még pedig szükségesképen és önmagában, és ő csak annyiban intelligentia, mellynek characteré énség által fejeztetik. Ő önmagának objectuma, önmagának jelenel, önmagára munkálkodik; minden dolgoknak, mellyek ő reá nézve léteznek, ő benne kell lenniük, az ő

tulajdon önjeleneteihez kell tartozniok, az ő önnézése tárgyait kell tenniük. Ha az önmaga nézést Ideálnak 's a' létet Reálnak nevezzük, tehát azt lehet mondani: az Ideál és Reál elválhatatlanul egyesülve van. A' nézésnek és létnek, az Ideálnak és Reálnak ezen elválhatatlan, közvetlen egyesülésében áll épen az intelligentiának mivolta, az ennek természete, a' szellemnek characterre. — Nem kell feledni, hogy ezen nézetet csupán csak az idealisticus álló pontból lehet vitatni. — Közönséges értelemben az intelligentia belátást, értelmességet, okosságot jelent.

A. B. S.

INTELLIGIBILIS, I. INTELLECTUALIS.

INTENSIO, a' belső erő, tartalom, valamint a' belső erőnek nevelése, feszítése is, ellentétben az extensioval, kiterjedéssel. Így beszélünk az érzetek intensiojáról, ha azoknak buzgóságát akarjuk kijelenteni, mely értelemben az intensiv mellékszavat is használjuk. Intensiv élet az, mellynek tartását nem az idő, hanem a' munkásság szerint számítjuk. Intensiv nagyítás a' belső értékek még inkább felemelése. Intensiv ige (a' nyelvtudományban erősítő ige, például kéregetni (koldulásnak véve) intensiv ige a' kérnitől. Intensivitas épen annyi, mint intensiv erő, azaz belső, nem a' részek mineműségétől függő hatósága egy testi anyagnak.

INTERDICTUM, I. EGYHÁZI FENYÍTÉK.

INTERESSE, az a' rész, mellyet valamely dologban veszünk; magára a' tárgyra nézve azaz inger vagy fontosság, mellyel az reánk nézve bir. Onnan mondják utóbbi vagy objectiv tekintetben: interessém van a' dologban, vagy interessálva vagyok a' dolog által, azaz, részvételestve vagyok a' körül, bele vagyok bonyolódva; továbbá: valamely tárgy interessál engemet (interessével bir reám nézve), midőn abban valami vonzó, valami fontosság van reám nézve, és azt annyiban interessánsnak, azaz, fontosnak, vonzósnak, érdeklőnek nevezik, p. o. valamely személyt, ha mulattató. Elsőb vagy subjectiv tekintetben pedig interessáalom magamat valamely tárgy iránt, azaz, részvétellel vagyok iránta (innen Interessatus részesülő, részvevő), érdekeltelem általa, p. o. interessáalom magamat valamely személy iránt, azaz, különös tekintettel vagyok iránta, közbe vetem magamat érte 'sat. Az utolsó előre felteszi, hogy valamely tárgynak érdekése legyen reám nézve, vagy interessáns legyen előttem. Az emberek érdekése, azaz: az a' tárgy, melly iránt ők magokat interessálják, valamint az ok, a' miért, és a' mód, melly szerint magokat az iránt interessálják, különbözik az ő miveltségek minősége és gradusa szerint. A' testi ember előtt csak a' testi dolog, vagy a' haszon és nyereség interessáns, azért is ezt a' részvételt, mennél erősebb az, szorosabb és alacsonyabb értelemben vett érdekésének nevezik. Ebben az értelemben mondja Kant, hogy a' szép interesse nélkül tetszik; 's így nevezik a' haszonlesést, a' maga külső haszna iránt való aggódo gondoskodást, 's magát ezt a' hasznot és nyereséget is érdekésnek, kivált ha az pénzt vagy pénzterő dolgokat illet; innen nevezik a' capitálisok és fekvő jószágok kamatait is érdekésnek. Nem különben van minden állapotnak, minden életmódnak, minden nemnek egy saját érdekése. Ezen különös érdekéstől tehát megkülönböztetik azt, a' minnek minden emberre nézve interessánsnak kellene lennie, következésképen a' mi magában interessáns, és a' mit mivel emberek közt általán fogva interessánsnak neveznek. Ebben az értelemben semmi köz és alacsony dolog nem interessáns, hanem csak az, a' mi a' léleknel felsőbb munkásságait megkülönböztetett módon foglalatoskodtatja, vagy annak neminemű tulajdon kinyomása, ha bár az nem gerjesztene is mindenkor közvetlenül valamely tiszta gyönyörözést, mellyen alapul minden bizonnyal nagyobb részint és kiváltképen az interesse; következésképen a' mi nagy jelentős formája vagy fontos foglalatja által magára

vonja a' mivelt ember figyelmét, a' ki ama' felsőbb tehetségeket gyakorolja és különös mértékben kipallérozza, kiváltképen pedig az, a' mi az emberiséget, annak rendeltetését és tulajdonképi rajzát illeti, vagy azzal valami különös ellenkezésben áll. Az interessáns nem mindenkor szép, ámbár a' szépek bizonyos értelemben interessálnia kell. Interessáns p. o. a' művészségben egy nagy és sajátos erőnek olly szüleménye is, melly még hijával van a' bevégzett szépségnek; és némelly személyt, annak maga viseletét, physiognomiáját mondják interessánnak (azaz, egyes kitünő vagy sajátos vonások által a' figyelmet, kivált gyönyörködéssel, magára vonzónak), ha bár azt szépek (azaz, tökéletes kiképzett formában bizonyos jelentős characteret magában foglalónak) nem lehet is nevezni.

A. B. S.

INTERIM (Augsburgi). V. Károly császár, hogy Németországban a' political viszonyokon kívül a' vallási ügyet lábra állítsa, a' schmalckaldi szövetség legyőzése után, egy rendelményt bocsáta ki, miképen kelljen ideiglen (innét nevezetik Interimnek), egy közönséges egyházi gyűlés elhatároztaig, az egyházi szerkezetet, tanítást és szokásoka megtartani, melly rendelménynek 1548 Augsburgban a' birodalmi gyűlésen birodalmi törvényes erőt ada. Ebben csak a' kehely az urvacsorájánál 's a' nős papság hagyaték meg a' protestansoknál; minden egyébre nézve vissza kellett volna venni a' catholicismusnak már 20 év óta szokáson kívül volt formaságát 's czerimoniáját. Hanem a' protestansok alkudozás és fél engedelmeskedés által időt tudtak nyerni, míg a' passau béke 1552, 's az augsburgi 1555 tökéletes vallási szabadságot biztosíta nekik. (L. VALLÁSBEKÉKÖTÉSEK).

op.

INTERMEZZO, közbeli játék. Nem új találmány; mert már a' régiek is esmertek némi rövid, megszagatott, 's csak tágon összekötött ábrázolatokat, mellyek által egyik darabról másikra áltmentek. Valamint náluk az elő és utószó arra való volt, hogy a' nézőt a' darabbal kielégítő viszonyba helyezze, ugy az illy közbeli játék célja abban állott, hogy az előbbi darabot a' következővel mintegy összekösse, 's a' hosszabb időközöket kipótolja. Jelenleg az intermezzo különösen apró tréfás operákat bélyegez, mellyek egy, legfelebb két személyre készültek, de sem az előbbi sem az utóbbi darabbal össze nem függenek. Mint-hogy az illy művektől, épen mivel olly kevés személyre szorítottak, a' szoros critica nem sokat kívánhat, alkalmasint kielégítettünk általok, csak személy és tréfás erővel jeleskedjenek, 's az annyira korlátozott cselekvés belső összefüggését szigoron nem igen rostálgatjuk. Ha Artega állításának hitelt adhatunk, az ujjab intermezzok eleinte a' darabra viteles madrigálok valának, mellyeket felvonás közben több hangok énekeltek. A' legrégiebbek és legszebbek egyikét: „*Il combattimento d' Apolline col serpente*“ Bardi írta. De csak hamar eltérének e' madrigálok első rendeltetésektől, és saját cselekvéseket adának elő. Illy intermezzokban legujabb időkben Bianchi, 's a' Németeknél Elmenreich jeleskedtek.

INTERNUNCIUS, követ, vagy alsó megbizott, millyent a' pápa a' kisebb udvaroknál vagy köztársaságoknál tart. A' császároknál vagy királyoknál lévő pápai követ Nunciusnak nevezetik. (L. NUNCIÁK). Az austriai rendes követ Konstantinópolban szinte Internunciusnak nevezetik.

B.

INTERPUNCTIO, I. HELYESÍRÁSI JELEK.

INTERREGNUM, I. ORSZÁGLÁSSZÜNET, a' Németekére nézve pedig I. NÉMETORSZÁG.

INTERVALLUM, I. HANGKÖZ.

INTERVENTIO, I. KÖZBENJÁRÁS.

INTÉS vagy MEGINTÉS, az akaratnak komoly kijelentése, mellyel fogva más, valaminek teljesítésére sürgetve felszólittatik. — Ez barátságos vagy törvényes; az csak az adósságok körül használtathatik sikere-

sen az elidősítés megszakasztására, emez mindenkor valódi erővel bír, 's vagy a' szolgabíró által esküdtjével együtt, ön vármegyéjében, vagy a' kir. ítélő tábla hites jegyzője által, egész országban, tétetik meg. A' városban az irnokok, a' sz. székre nézve két plébános, vagy egy és segedje viszik azt végbe. Az intés továbbá vagy szó- vagy írásbeli, 's vagy személyes, midőn maga a' megintetendő ellen 's helybeli jelenlétekor tétetik, vagy jószágróli, midőn valamely törvényhatósága alatt lévő személy által adatik át az intőlevél, — vagy lakházi (de domo habitationis) midőn az intőlevél a' megintetendőnek háza ajtajára szegeztetik fel. Végre az intés vagy szükséges, vagy hasznos, vagy csupán kísértésből (tentandi causa) tétetett. Az első a' per kezdetéhez elmulhatatlanul szükséges és megkívántató, mint p. o. az igazságszolgáltatás végett 's a' szűkevény jobbágy, vagy nemzeti irományok visszakívánására indított perben. A' második nem elmulhatatlan ugyan, de haszonnal jár, mert például a' nem kitelezett kamat folyini kezd, ha a' meg nem tartott fizetésbeli határnap után az adós törvényesen megintetik. A' harmadik pedig csupán azért tétetik, hogy a' megintetett, az intés által tarozásnak teljesítésére bizonyosabban indíthatassék. — Az intésről, az intető fél jogainak óvására szolgálendő bizonylevelet mindig ki kell adni, melly négy részből áll, t. i. a' bevezetésből, az intés tartalmából, a' megintetettnek arra adott feleletéből, vagy hallgatásának kijelentéséből, és a' rekeszből (conclusio), mellyhez szükségesképp hozzá kell járulni a' bizonylevél költének, és a' megintő bíróság szokott aláírásának 's pecsétjének.

Kunoss.

INTÉZET, minden, valamely bizonyos célra felállított alapítvány, p. o. status, egyház, policzia'sat. Egy idő óta ezen szó alatt leginkább csak nevelő- vagy oktató intézetet értünk, 's a' hol az oktatás bizonyos életnem, bizonyos emberosztály, vagy bizonyos művészetre van szorítva, a' cél az intézet szónak elibe tétetik, 's így lesz azután hadi-, kereskedő-, baba-, erdősz-, énekintézet; ha pedig semmi más szó nincs az intézet szó elibe téve, akkor rendszerint nevelőintézet értetik alatta, mellyben gyermekek, bizonyos fizetésért, ápoltatnak, neveltetnek, oktattatnak. Az ilyen intézeteknek az a' céljuk, hogy a' nyilvános oktatás elsősegeit a' házi nevelés hasznával egyesítsék, 's minél inkább közelítsék a' családi szabad meghitt viszonyokhoz, a' nélkül, hogy a' tanítási és tanulási állandóságban 's vetekedésben hátra maradnának, annál jobban megfelelnek rendeltetéseknek. A' hajdankor, ugy látszik, nem esmert ilyen intézeteket; mert a' mit a' spartai status a' nyilvános nevelésre nézve rendelt, az közönséges nemzeti ügy volt, hogy a' gyermekek a' status által neveltetve, a' családi köteleket elfelejtsék. Mi pedig a' középkorban támadt klastromi és egyházi iskolákat illeti, mellyek a' gyermekeket a' szülők bizonyos adománya mellett felfogadák, hogy belőlök papokat és kormányfiakat képezzenek, 's hogy a' nemzet legjobb fejeit gyermekségektől fogva az egyház céljaira neveljék: azokban rendszerint nem annyira a' nevelés, mint az oktatás volt dicséretre méltó, 's még ez is a' kor fogatjaihoz képest csak szűk és félszeges vala. Mint első szabadabb nevelő intézet, a' Hieronymitanusok paedagogicus egyesülete érdemel említést, mellyet Geirt Groie (Gerhardus magnus) utrechti kanonok 1376 körül Deventerben alapita, 's mellyben meglelt emberek, 's mind két nemű 's minden rangu gyermekek egyesítették, dolgozás, tanítás és tanulás végett. Ennek szerkezete hasonlita a' Herrnhuterek karházaikhoz, 's mustrapéldájára alkottattak akkoriban a' Beguinák asszonyi nevelő intézetei. Más nemű volt az a' nem klastromi nevelő intézet, mellyet Gemmingen-Wolf, nemes gyermekek számára Gemmingenben 1520 körül alapita, megelőzőjéül a' mai lovagcselemiáknak. Hanem mint visszatérést a' szerzetesi nevelésmódhoz, ugy kell tekinteni a' 16-dik század vége felé támadt jesuita collegiumokat, mellyek az ő tudományos irányzatjuk 's okos

fenyítékjek által köz helybenhagyást nyertek ugyan, 's a' cathol. tartományokban a' férjfi gyermekek nevelését majdnem egészen magokhoz ragadták, de egyszersmind ugyan csak jól is tudták a' népre hatás ezen alkalmát használni. Mellettek mindig fenálltak a' klastromi nevelő intézetek fiuk és leányok számára; a' protestans tartományokban pedig, ha a' szülék házon kívül akarák gyermekeiket nevelni, a' divatozott fejedelmi 's világosított klastromi iskolákba küldék őket. Mivel azonban mind ezek, mind amazok régi frank formájokat 's komor szerzetesi fenyítékjeket még mind egyre megtarták, 's a' korszellem kívánati meggett nagyon hátra maradtak: azért hátorkodtak végre a' 18-dik század paedagogusai az ifjuság elnyomott jogait méltóságokba visszaállítani. Franke alapítványa Halleban, 's az atyafigyűlekezet gyermekintézetei, mellyek még mindig igen korán akarák a' nevéndéket asceticai kegyességre kinszeríteni, teszik az áltmenést a' régi verésfenyítéktől az emberbaráti szabad nevelésre. Basedow és barátjai ugy vélekedének, hogy Locke és Rousseau képzeiteit a' természetképesti, szabadelmű nevelésről nem lehetne könnyebben létesíteni, 's az elfajult emberiség újjászülését, melly után ezer meg ezeren ohajtoztak, nem lehetne helyesebben 's jobban eszközölni, mintha ők nevelő intézeteket állítanak fel, mellyek status és egyháztól függetlenek lévén, szabad tért nyujtsanak az akkor uralkodott paedagogiai theoriák 's világjavító tervek kivitelére. Az 1774 Dessauban alapított Philantropin lelkesedéssel fogadtaték, melly az ó electricai szikráját mindenfelé elterjeszté, 's létet ada csak hamar több illy nemű intézetnek. Számos nevelő intézetek állittatának most fel, mellyek közül említésre legméltóbbak Campe és Trappé Tritowban, és Salzmanné Schnepfenthalban, 's mind ezen intézetek iránt elég fogékony volt a' közönség, mert pártfogójik és bámulójik nem kevesbet hírligettek felölök, mint hogy bennék mindent megtanulhatni 's tökéletes emberré lehetni. Nagyon elterjedt az a' vélemény, hogy a' jó nevelés theoriáját olyan intézetekben, hol az ifjuság, dologhoz értő emberek által, 's a' legszebb theoriák szerint neveltetik 's ezé irányosan miveltetik, könnyebb létesíteni, sem mint a' házi élet háborgatásai és tökéletlenségei közt. Azonban ha tagadhatatlan is, hogy ezen intézetek külső fénye, a' bennék uralkodó derült hang 's szabadelmű bánásmódra nézve, mi által az ifjuság jó kedve 's vidámsága élénkítettett, valamint gymnasticaik gyakorlataik 's a' nevéndékek egészségét 's testi kifejlődését tárgyazó dicséretes gondoskodásokra nézve, a' próbát nagyobb részint jelesen kiállották: mindazáltal tanításterveik, mellyekből alig maradt ki valamelly tudomány, az ó, mindent könnyítő 's édesítő tanításmódjok, gyermekinnepek, érdemtáblájik, arany és fekete szegek, becsület és gyaláztakönyveik, érdemrendjeik 's büntetészéduláik meg nem gátolhaták, hogy egynehány, belőlök szárnyra kelt felületes félig tanult 's e' mellett sokat fecsegő ifju, oktatások alapossága 's fenyítékjek komolysága ellen gyanut ne gerjesztett volna. Ez az oka, hogy több illyen intézetek, a' millyen hirtelen alapittattak, szintolly hamar el is tűntek; mások más kezre kerültek, 's csupán Salzmanné áll fen mai napig, védetve helyes gazdálkodása és azon dicsőség által, hogy szép ígéreiteit nevéndékeinek testi és erkölcsi mivelésére nézve (hová a' lelkit épén nem akarjuk számláltatni) 30 esztendő oltá mindig megtartotta. Egyébiránt számos intézetek vetekedtek vele ezen idő alatt, mellyek jobban vagy kevésbé magasztaltatván, előbb utóbb elhanyaglottak. Majdnem minden nagyobb városokban találkoztak vállalkozók, kik nevelő intézeteket állítanak, 's a' szükséges tanítókat legtöbbsnyire a' legolcsóbb candidatusok 's tanulókból választák. Mert igen gyakran csak rosszul fedezett pénzvadászás volt alapjok illyen intézeteknek, 's valóban sok házitánító lépe fel, mint nevelőintézeti igazgató, csupán azért, hogy megházasodhassék. 'S mit mondjunk a' száznombeli ifjuságról? E' még többször került rossz kezekre. Hányasor

nem történt, hogy az igazgatóné asszony minden elsőséget csupán egy kis tudása a' franczia nyelvnek, és az tevé, hogy ideig házi nevelőné (közönségesen gouvernante) volt. Nem akarjuk azonban ezt minden leánynevelő intézetről állítani; becsülettel teljes kivételt érdemelnek itten sok magányos intézetek, valamint azok is, mellyek tőkepénzeik miatt a' status felvigyázása alatt álltak. Általában a' szépnembeli ifjuságnak még nagyobb szüksége van házi nevelésre, mint az ifjaknak, 's tartsa bár a' módias hiuság szükségeseinek a' leány-nevelő intézeteit, mellyekben minden taníttatik, mi a' finom erkölcsü körökben tetszik és tetszővé tesz: — még is bizonyos, hogy a' háziaság apró gondjai 's ártatlan örömei iránti érzelem, melly csupán jó anya után 's körül fejlődhetik ki, még szükségesebb a' jövődő nő 's anyában. Illyen nevelő intézeteknek tehát legfeljebb is csak azon leányok számára kellene fenállniok, kiknek se anyok nincs, se más háznál nem neveltethetnek. De fájdalom, mindig szükséges fog maradni az intézeti nevelés olly szülék fiai 's leányai számára, kik nem képesek gyermekeiket személyesen oktatni, 's ezenkívül lakóhelyekben jó tanító intézetet nem találnak, házi tanítókkal pedig irtóznak közelebbi érintésbe jönni, vagy a' kik kényelem szeretetéből, avagy házassági egyenetlenkedéseik miatt, czélirányosabbnak tartják gyermekeiket önházokon kívül neveltetni, 's elég tehetősök, az illy neveltetés tetemes költségeinek viselésére. Azonban kívánatos volna, ha az illyen nevelő intézetek fő iskolai kormányok felvigyázása alá állíttatnának mindenütt, 's így a' méltatlan vállalkozók és fánitók elmozdítatnának a' nevelés és oktatástól, a' közönségesen igen sokat igérvő tervek kivitele pedig biztosíttatnék. Másképen van a' dolog Pestalozzi vállalatjával, kinek intézete Yverdunban, mint próbaintézet az ő új methodusa bebizonyítása és kifejtésére, 's mint jeles gyakorló iskola tanítók számára, köz figyelemnek lön tárgya. E' mellett említést érdemelnek: Fellenberg intézete Hofwylben, a' Pestalozzi tanítványai által Éjszakamerikában, Neapolban, Petersburgban 's Németország több városaiban alapított ágintézetek, 's a' kir. oltalom alatt álló normalis intézet Karleneben, porosz Lithvaniában: mellyek egymással vetekedő mustraintézeteknek méltán nevezetnek. 'S ha bár az yverduni intézet egyik nevendéke és tanítója, Schmid Jósef, ki, mint néhány jó iskolai könyvek szerzője, esmeretes, 's nevelő intézeteket általában az emberiség gyalázatjának nyilatkoztató: még is számtalan tekintetek 's környülmények vannak még, mellyek az ő megfontolatlan ítéletét szelidítik, 's kívánatossá teszik az illyen intézetek további fenállását, mellyek, ha ésszel 's tapasztalással kezdődnek, 's józansággal, haszon nemkereséssel 's valódi atyai érzettel vezetettek, soha nem maradhatnak jótékony következesek nélkül. Mert hogy jó sikerül legyen a' nevelés, arra nem annyira teoriák, tervek és methodusok szükségesek, mint inkább érzet és munkásság a' nevelő és oktató személyekben. (Vö. PESTALOZZI ÉS FELLEBERG). — Mi a' nevelő intézetek állapotját Magyarországon illeti: tudva van, hogy nálunk illyenek felsőségi engedelem nélkül nem állíthatnák fel. Ez által eleje vetetik annak, hogy minden haszontalan 's másképen élni nem tudó ember, a' hiedékeny szülék és tapasztalatlan gyermekek tetemes kárára, nevelői characteri adhasson magának; de mégis gyakran megeskik, kivált a' már hirre kapott intézetekben, hogy az igazgató ur vagy asszony megszűnik intézetére szükséges figyelmet fordítani, 's nyereséget vadászva csak olcsó (mi a' silánnyal többnyire egy) tanítókat keres, 's így ígérétének koránt sem felel meg. Férfi gyermek-nevelő intézeteink csak igen csekély számuak, 's ezek között talám legjobb Blaschko uré Posonyban. Számosabbak a' leány-nevelő intézetek, mellyek majd nem minden nagyobb városban találtatnak.

I N T É Z E T (kegyes), olyan alapítvány, mellynek valami jótékony avagy kegyes célja vagon, például szegények, árvák háza, ispotályok

'sat. Kegyes intézet csak úgy tekintetik morális személynek, 's csak úgy részesül ilyennek jusaiban, ha országoló fejedelem által alapított vagy megerősített. Ilyen kegyes intézetek a' köztörvény szerint kiskorúak elsőseivel is bírnak; ha tehát valami módon megkárosítottak, tartoznak az igazgatónak, mielőtt erről tudósíttatnak, az előbbi állapotba való visszahelyeztetésért folyomdni. A' kegyes intézetek némelly tartományokban, 's nevezetesen Magyarországhban is, elsőséggel bírnak, ha adósok megbukván, ellene öszvehívó per kezdetik. Más tartományokban nem szabad a' kegyes intézeteknek fekvő telkeket venni, nehogy a' telekek ez által holt kézre kerülvén az elők birtokából örökre kivetessenek. *op.*

INTÉZET (Nemzeti, Institut National), a' revolutio első zivatarja után, mellyekben a' kir. Franciaország minden tudományos és művészeti academiája elenyészett, újra alkottatott nagy tudós intézet. A' IV. év Brumaire 3-kán költ végzetnél fogva lépe életbe, az előbbi Académie française, Académie des sciences, 's Académie des belles lettres et inscriptions-ból. Rendeltesége ez volt: a' művészetek és tudományokat szakadatlan vizsgálódás, új felfedezések közzé tétele, 's minden tartományok legjelesebb tudósaival folytatandó levelezés által tökéletesíteni, 's legalább olly tudományokkal és tudós munkákkal foglalatoskodni, mellyek a' nemzet általánosan hasznát és dicsőségét tárgyazzák. Az intézet bizonyos számú Parisban lakó tagokból 's ugyan annyi asszociékból állt a' köztársaság különböző részeiben; ezen kívül szabad volt minden osztálynak 8 külföldi tudóst venni társul. Elejente az intézet 3 osztályra vala osztva, mindegyik több szakaszokkal. Az első osztály a' physicali és mathematicai, a' második az erkölcsi és történeti tudományokat, a' harmadik végre a' literaturát és szépművészeteket egész kiterjedésében foglalá magában; a' valódi tagok száma, az asszociékén kívül, 144-re határozatott. Végszerkezetét mindazáltal csak a' Pluviose 3-kán a' XI. évben (Jan. 23. 1803) költ rendelmény által nyéré a' Nemzeti Intézet. Ez által 4 osztályra osztaték: 1) a' physicali és mathematicai tudományok osztályára, 64 taggal; 2) a' francia nyelv és literatura osztályára, 40 taggal; 3) a' történetírás és régi literatura osztályára, 40 taggal, 's 4) a' szép művészetek osztályára, 28 taggal. A' francia császárság utolsó évében „császári intézet“ czímet vön fel, 's ez uttal még egy, az 5-dik osztály adatké hozzá, erkölcsi 's political tudományok osztályának nevezetve. A' francia királyság visszaállítása ezen tudós testben is tetemes változásokat szüle, az intézet eredeti szerkezetére emlékeztetendőket. Szabadabb elmű lévén az Intézet a' császári birodalom minden egyéb egyesületeinél, úgy látszék, nagyobb tisztításra is volt szüksége egyes részeiben; hanem minden külső behatások ellenére is fenmaradt ezen egyesület egyes tagjaiban a' függetlenség szelleme. Egy királyi rendelmény Mart. 21-kéről 1816 legelsőben is az egyes osztályok régi neveinek visszaállítását rendelé meg, úgy hogy az Intézet név csak az öszveségről használtassék, 's egyszersmind azt is meghagyá, hogy az erkölcsi és political tudományok osztálya eltöröltetvén, az Académie française, mind korra nézve legidősbik, a' sorban első legyen; hogy az Académie des inscriptions et belles lettres következék utána, erre az Académie des sciences, 's végre az Académie des beaux arts. Ezen egyesült academiák a' király személyes kormányja alatt álltak, független belső rendelkezése volt mindeniknek, 's mindegyiknek független igazgatására bízott a' számára rendelt vagyon. Apr. 24-ke, mint a' király visszatértének napja, minden academiák közös és nyilvános ülésének napjává tétetett, 's azonkívül arra is felszólítottak az academiák, alkalmaztatnák szerkezetjüket a' régi rendelményekhez. Egyszersmind az is rendelkezék, hogy minden academiához 10 szabad tag is adassék, kiknek jogok legyen az ülésekben megjelenhetni. A' régi tiszteletbeli tagok és academisták, kik az udvarral részint visszatérték, törvényesen szabad tagjai levének az illető academiáknak. Mind ezen osztályok tagjainak a' kir. rendelményhez képeselt

lajstroma megnevezés 's elhallgatás által határozá meg, ki legyen jövendőben ezen kör becsületére méltó vagy méltatlan. Az Académie Françaiseben, melly, a' mint tudva van, francia szótár készítésével foglalatoskodik, Villemaint tartják legékesebb szónoknak. Mivel minden Francia, ki valami csinos vaudeville lépe fel, just tart ezen osztály 40 tagja közé számláltatni, nem csuda, hogy épen ennek tanító székein ülnek legtöbb rajoskodók. Az Académie des inscriptions et belles Lettres, ugy mondják, nem régiben tagjait öszveszámlálván, sokaságokon annyira megijedt, hogy azok számát jövendőre 30-ban állapitná meg. Észrevétetek, hogy ezen osztály, Silv. de Sacy befolyása által az orientalistáknak különösen kedvezett (Chézy, Jomard, Rémusat Abel 'sat. juthatnak itt az ember eszébe). Ezen osztály állandó titoknokságát igen soká vivé az öreg Dacier († Febr. 4. 1833, 91 éves). Szabad academicusai (Académiciens libres) közé tartozik a' tiszteletre méltó Schweighauser Strasburgban. Mindig nagy megkülönböztetésnek tartatott, ezen osztály associé étranger-e lenni; ilyen: Németországban Wolf Berlinben, Heeren Göttingában; Angliában Rennell és Wilkins; Olaszországban Sestini; Oroszországban Uwaroff; Philadelphiában Jefferson; Calcuttában Wildfort. A' levelezők száma korlátlanabb. A' legnevezetesebb tudósok ekként öszveköttetésben állnak vele (Németországban Hammer, Wilken 's mások). Ezen academia egyes osztályaira van bizva, arról gondoskodni, hogy jövendőben a' nyilvános emlékek méltólag szerkeztessenek, a' már fennlévők jó karban tartassanak 's esmeretesebbé tetessenek. Egy osztály a' feliratok készítésével 's a' pénzek mintázásával foglalatoskodik; másik a' fennlévő emlékekről érkező tudósításokat szedi rendbe, mellyek beküldésére a' belügyek ministere a' départementok praefectusait felszólította. Ugyan ezen academia néhány tagjai a' „*Notices et extraits de la bibl. du Roi*“ folytatásával vannak megbiztatva. A' „*Journal des savans*“ kiadása is, mellybe minden academiák tagjai dolgoznak; ezen academia munkakörébe tartozik. Alapítványok némelly tetemes jutalmakról, mellyeknek oda ítélese reá van bizva, oly állapotba helyezik ezt az academiát, hogy szüntelen elevenségben tarthatja a' részvételt foglalatoságaiban, hanem néha zavarodást is okoznak neki, oly törekedés előmozdítására lévén általok kinszerítve, mellyet a' tagok többsége haszontalannak, czéliránytalannak tart (ilyen gróf Savary alapítványa a' Pasigraphiára nézve). — Az Académie des sciences, valamint előbb ugy most is, két nagy fő osztályra oszlik, a' physikai és mathematicai tudományokéra, 's általában legtöbbet tartja meg a' köztársaság idejében alkotott régi szerkezetéből. Idegen tagjainak száma 10-re van határozva. Ezen osztálynál Humboldt Sándor tartja fen Németország dicsőségét. A' physikai osztály állandó titoknoka sokáig volt a' halhatlan emlékű Cuvier († 1832); a' mathematicaié Fourier. — Az Académie des beaux arts 5 szakaszra van osztva, 's állandó titoknoka jelenleg Quatremère de Quincy. Thorwaldsen, Longhi, Schinkel, Morghen, Camuccini, Antolini külső tagjai ezen academiának, mellynek kebeléből egy biztosság jelenleg a' szepművészetek szótára készítésével foglalatoskodik. Az évenként történő változásokról egy, az Intézet könyvnyomójánál, Firmin Didotnál, e' czim alatt „*Institut royal de France*“ megjelenő kalendárium hiteles tudósításokat ad. Az utolsó időben (de még 1830 előtt) ezen tudós egyesületekben is nagy véleményi különbséget szültek a' political nézetek, 's tagjait még a' st Pelagie ellen sem vedelmezé a' külső becsület, mellyben azok rendszerint részesülnek (hízzett formaruha, karszék 'sat.). Egy kérelem beadása, mellyet az Intézet az 1827-ki új sajtótörvény ellen akart a' királynak benyujtani, egyenesen megtiltatott, 's három tagja hivatalát veszté ezen szabad lelki lépéséért, n. vezetésen Lacretelle, Villemain és Michaud. X. Károly 1828 Dec. 24-kén ismét visszaállította az Intézetnek 1816 és 1823 megváltoztatott szerkezetét, példánl: a' fellüliratok és litteratura rendes tagjainak hajdani számát (40) 's a' szabad academicusokét (10). A' fellüliratok aca-

demiájának jövedelme 98,000 franc. Így állott a' nemzeti Intézet 1832-ig, a' midőn Oct. 27-kén Guizot, az oktatás ministere, javalatára, az 1816-ban eltöröltetett osztály, e' czím alatt: „Erkölcsi 's political tudományok academiája“ helyre állítottott. A' tagok teljes száma ezen academiában 30, az osztályoké 5, u. m. 1) philosophia; 2) morál vagy erkölestudomány; 3) törvénykezés, status és külön törvénytudomány; 4) statusgazdaság és statusesmeret tudomány (statistica); 5) általános és philosophiai historia. Tagjaivá lettek 1) azok, kik az osztály eltörlésekor mar rendes tagjai voltak; 2) az akkori levelezők közül azok, kik azolta az Intézet valamely osztályában tagok lettek. Ezeken kívül még 4 lépett által az Intézet többi osztályaiból ezen academiába, kik azután az 1 és 2 szám alá tartozókkal együtt a' még fenmaradt hiányt választás által töltötték be. *opq.*

INTOLERANTIA I. TÜRELMETLENSÉG.

INTONATIO I. HANGOZTATÁS.

INTRADE I. BEVEZETÉS.

INTRIGUE I. SZÖVEVÉNY.

INTRODUCTIO I. BEVEZETÉS.

INVALIDUSOK, olly katonák, tisztek vagy közemberek, kik elerőtlenedvén, megbénítatván, csonkittatván, vagy sebet kapván, hadi szolgálatra többé nem alkalmasok, 's legtöbbsnyire a' status által középületekben tartatnak 's tápláltatnak.

INVENTARIUM (vagyonjegyzék). Így nevezetik minden íromány, mellyben valakinek minden vagyona feljegyezve találtatik; különösen pedig szorosabb összeirata azon ingóságoknak, mellyek valaki birtokában találtatnak, akár saját keze alatt legyenek azok, akár pedig másnak igazgatása alatt létezzenek. Illyen vagyonjegyzékek vagyis inventariumok készítettnek p. o. az árvák javairól, a' gyámság kezdete alkalmával; a' meghaltak hátrahagyott javairól; valamely megvásárlott vagy haszonbérbe vett jószágnak birtokába lépéskor, a' találtott házi 's gazdasági készületekről 'sat. Hogy a' vagyonjegyzéknek törvénykezésbeli egész ereje legyen: szükség, hogy hiteles személyek által készítettessék; egyébként jobban csak esmertetésül szolgál mint bizonyításul. —no—

INVERSA METHODUS TANGENTIUM (az érintők megfordított szere). Ha valamely Görbe (Curva) érintőjének tulajdonságai esmeretek, 's azokból a' Görbe egyenletét (aequatio) kívánjuk kikeresni: akkor azon számvetésszer, mellyel a' feladás megfejtése végett élnünk kell, érintők megfordított szere névvel szokott neveztetni. És mivel a' mondott esetekben a' feladás megfejtésére az Integratio elmellőzhetetlen, azért néha az egész Integratio felvetése a' fen kitett nevet viseli. *A. F.*

INVESTITURA, beöltözés, innepélyes felszentelés, beavatás. Investitúrának nevezték a' feudum keletkezése olta a' fejedelmek adománylevelét, mellynél fogva a' püspökök és apátok az ecclesiái fekvő javak birtokába jutottak, és azok jövedelmeit szedhették. Ennek oka volt az, hogy az uralkodók sok illy fekvő birtokot magok szakasztottak ki az ecclesiák számára, 's azért azoknak használóji vazalloknak tartattak. Nem elégedven meg azonban a' világi fejedelmek az investitura külső jegyeinek (gyűrű és görbebot) általadásával, hanem akarván egyszeremind a' papi hivatalokra magok kinevezni a' személyeket, VII. Gergely pápa megtámadta az egész investiturai just, 's így e' felett hosszú per támadott, mellyet változó szerencsével folytatott sokáig az anyaszentegyház a' világi hatalom ellen, mig nem az Németországra nézve a' wormsi egyezés által 1122-ig intézettett el, hogy a' császárnak nem lehet befolyása a' püspökök és apátok választására és investitúrájára, hanem csak a' választást erősíti meg, 's a' világi birtokba bevezetés jeléül a' sceptrumot vagy kormánypálczát adja nekik által. Azolta a' káptalanok és klastromok válaszája a' püspököket és praelatusokat Németországban; de más országokban a' világi fejedelmek megtartották kezek közt jusokat, és magok nevezik ki a' személyeket, mind a' püspök mind az érsek.

ségekre 's más egyházi fő méltóságokra, kiket osztán a' pápa in spiritalibus megerősít. A' magyar korona investitura-jusait különös energiával oltalmazta Mátyás király a' szentszék kívánságai ellen.

I N V O C A V I T. Így neveztetik a' böjt első vasárnapja, mivel a' mise ezen szavakkal kezdődik: *invocavit me, et ego exaudiam eum.* 91-ik Zsol, 15 v.

Io, Inachus (mások szerint Argus Panoptes) és Peitho, még mások szerint Jaso és Leucane leánya. Jupiter bele szeretett. Io eleinte nem akarta meghallgatni annak kívánságait; de midőn általa sűrű ködbe burkoltaték, megengedte neki az ölelkezést. Mind ezen beburkolás ellenére is észre vevé Iuno férje hűtelenségét, 's a' tetten akará mind a' kétőt meglepni. Hanem Jupiter kedvesét, hogy Juno haragjától megmenthesse, egy szép fejér tehénné változtatá; azonban Juno még is megemerte lot, és férjétől ajándékba kéré a' tehenet, 's az istenek királya semmi rosszat nem gyanítva, teljesíté ezen kérést. Juno magával vivé a' tehenet, és a' százszemű Argust tevő őrjévé. Most megbánta Jupiter sziveskedését, de a' dolgot nem leheté meg nem történné tenni. Hogy azonban Iot megszabadithassa, azt bizá Mercurra, ölje meg az őr szörnyetegét. Mercur ugyan szerencsésen járt el a' reá bízott dologban, miután az őt fuvolyája hangjával elaltatta volna; hanem Io, épen azon pillanatban, midőn már ismét szabadnak vélé magát, a' szerelemföltő Juno által megtébolyított és szünet nélkül üzetett keresztül ezen világon. Az ioniai tengerbe szökék, Illyriába juta, áltmene a' Haemuson, beköborla Thraciát, a' thraciai bosphoronon áltuszék Asiába, bejárá Scythiát és a' Kaukasust, 's végre Egyiptomba érkezék. A' Kaukasus hegyei közt Prometheushoz mene, ki őt vigasztalá és megmutatá neki, merre vegye utját, melly ut Aeschylus „Prometheus“-ában hosszasan le van írva. Egyiptomban véget értek kínai, itt visszanyeré elebbi alakját, 's a' Jupiter nemzette Epahust szülé, kit azonban a' Kuretoknak Juno unszolására el kellett rejteniek, a' miért őket Jupiter menyköveivel öszveüzá. Hosszas firkészes után megtalalá végre fiát Io Syriában, 's visszament vele Egyiptomba, hol őt Telegonus király nőjének jegyzé el. Io istennévé lett, 's az Egyiptomiak, némelleyek szerint, őt Isis név alatt tisztelék.]

IOCASTE (Epicaste), Menoeceus leánya, Creon huga és Lajus thebai király nője, kinek Oepidust szülé. Miután ez atyját Lajust a' nélkül, hogy esmerte volna, agyon ütvén, a' Sphynx rejtett szavát megfejté, jutalmul Iocastét, tulajdon anyját, nyéré nőül, de ezt is a' nélkül, hogy esmerte volna. A' csalatkozás kitundódván, Iocaste kétségbe esve magát felakasztá (L. OEDIPUS.)

IODIUM (ibolyó). Ezen tengeri növények hamujából készíthető: „Fucus saccharinus, digitatus, vesiculosus, serratus, siliquosus, Filum, cartilagineus, membranaceus, rubens, nodosus, palmatus; Ulva umbilicalis, pavonia, Linza;“ ezen felül ad még ibolyót a' tengeri szivacs 's néhány conferva faj; találhatik némelley ásványforrásokban, itt ott a' kősóban stb. Az ibolyó a' közönséges légmérsékletnél merő, sötétszürke, valamennyire ásványfényű, az „*Antimonium plumosum*“-hoz (pelyhes dárdany) hasonló, puha, könnyen törő, a' villanyt elszigetelő anyag, viszonyulya = 4.948; szaga a' zöldlőéhez (chlorium) valamennyire közelit, de sokkal gyengébb, íze fanyar és kellemetlen; erős hatása miatt a' mérgekhez számláltatik. Felolvadására 7000 rész vizet kíván, 's ekkor a' támadó nedv narancssárga, tulajdon izú és szagu 85° R.nél izzik (foly), 144° R-nél forr, de forrponcja előtt elszal már lassanként. Az ibolyó gőzének szép ibolyaszine van, gőze 8,6195-szer nehezebb a' közönséges levegőnél, 's ha hideg testbe ütközik, jegesedésbe megy ált. Az ibolyó nem tartozik az égők közé; mint gyújtótest mindjárt a' zöldlő után következik, mert némelley testtel, p. o. a' villóval, olly könnyen egyesül, hogy a' köz. levegőben megtörténhetik egyesülések, tüztüneteménytől kisérvé. Elemi természetére nézve a' brom és kénkö között áll; az

elsővel közös benne a' színrontó tulajdonság. A' bőr és a' papíros mocs-
kos, setétbarna színű lesz tőle, de ezen szín az ibolyó elgőzölögésével ha-
mar eltűnik. A' keményítő leghathatóbb ellenhatója, minthogy olly ned-
ben is, melyben kevesebb ibolyó van, mint 0,00001, megmutatja
ibolyaszín által. Több ibolyóval jöven érintésbe a' keményítő, szép indigó-
kék színű lesz. — Az ibolyó e'képen készítetik. A' nevezett tengeri nö-
vényeknek felolvadó része, mely a' kereskedésben Varek vagy Kelp
név alatt jó elő, vétetik. Ez nagyobb részint konyhasóból áll, de van
bénne kevés szén-savas szikag, 's még kevesebb hydrobrom-savas és hy-
drojodsavas szikag. Az első két só nagyobb részint elválasztathatik az
utolsóktól jegesülés által, midőn a' jegesülhetetlen hydrojodsavas szikag
az utolsó anyalugban hátramarad. Ha ez szárazra kigőzölögtetik 's me-
leg alkohol öntetik reá, ez a' hydrojodsavas (gyulibolysavas) szikagot
(a' hydrobrom-savassal együtt) felveszi, 's a' többi savakat hátrabagyja.
Az alkohol lehuzata után szárazon hátramaradó natrium-jodid-ból az
ibolyó így választatik ki. (Él nehézségű cseleggel (Manganoxyd) vegyi-
teik, egy szegőnyben (retort) felsúlynyi erős kénsavany öntetik reá,
's ekkor mérsékelt hőség mellett ibolyaszínű gőz mutatkozik, mely
meghűlvé a' szegőny nyakában szürke jégtömeggé sűrűdik. A' tató (papíros)
közt megszártva és felszálltva, a' támadó szürke anyag tisztá ibolyó.
Legelősből készítethetik a' Varek vagy Kelp el történő szappan-
készítésnél hátra maradó anyalugból.)

IOLAUS I. PROTESTILAEUS. — IOLAUS I. HERCULEUS.

ION, fia Xuthusnak és Creusának, Erechtheus athenéi király leányá-
nak. Euripides has. nevű szómori játéka, valamint Schlegel Aug. Vil-
helmé is, következő mythuson alapul. Ion tulajdonkép Apollo fia volt,
ki alattomban nemzé őt Creusával. Ez a' gyermeket egy ládácskába zár-
ván, ugyan azon barlangba tévé le, melyben ő Apollóval ölelkezett.
Ennek kérésére a' delphusi Pythiához vivé a' gyermeket, hol ez felnevel-
tetett. Ez alatt Creusa Xuthussal kelt össze. Mivel azonban magtalan
lón házasságok, azt a' tervet gondolatá ki Apollo, hogy a' kis Ion X-
uthusnak mint tulajdon fiát adja által. Ezen szándék kinyitására alkalmat-
osság adódott, midőn Xuthus, magtalansága miatt, az oraculumtól kéréte
tanácsot. Ez azt felelé, hogy már van gyermeke, 's az az, a' ki legel-
őbb találkozik vele. Xuthus, ki egykor Delphusban Bacchus ünnepe al-
kalmával egy leánnyal ölelkezék, azt vélé, hogy épen most talált gyer-
meke azon ölelkezés gyümölcse, 's atyai szeretettel fogadá ezt, kinek
mivel templomból kimentében találá meg, erről is ada nevet. Annál meg-
elégedetenebb volt nője ezen új örökössel, kit valamely boldogított ve-
tekedő társnéjától való gyümölcsnek tartá. Anyira ment gyűlölsége,
hogy egy vendégség alkalmával, melyet az örvendező Xuthus ada, Ion
méreg által akará kivégezni. De Ion szerencsésjére nem ürité ki a'
mérgepolharat, hanem az isteneknek áldozá. Egy galamb, mely a' kiön-
tött italt megkóstolván tüstént kimult, felfedezé Creusa borzasztó szán-
dékát. Ez most megkövezésre ítéltetik, az oltárhoz fut, 's midőn épen
Ion el akarná ömét rántani, a' papné előhossa a' ládácskát, melybe
Creusa hajdan csecsemőjét tévé. Ezt megesmeri Creusa, 's egyszer-
mind fiát is, 's Apollot nevezi gyermeke atyjának. A' papné, ki ezen
mondást megerősité, reá bírja mind a' kettőt, hogy Xuthust hagynák
olly hiedelemben, mintha Ion saját fia volna. Ion csak hamar kimutatá
magát férjfiassal tettekkel. A' monda szerint, mintegy 1406 körül K. e. egy
gyarmatot vezeté Peloponnesusba. Itt Aegiaea királyságát nyeré meg,
mellynek uralkodója Selinus, leányát nőül adá neki, őt pedig fiának fog-
gadá. Nője tiszteletére Helice városát épité, 's a' tartományt ön nevével
Ioniának nevezé, valamint a' lakosokat Ioniaiaknak. Ez alatt az Athe-
neiek az Eleusisiak elleni háborujokban vezéreknek választák. Meggyő-
zé a' Thraciatakat, 's az Atheneiek háladatosan adák kezébe a' királyi

pálczát, 's most ők is szinte Joniaiaknak neveztetének. Atticát 4 nemzetségre (tribus) osztá, mellyeket vagy fiairól, vagy pedig ezen törzsök foglalatoságairól nevezte el, 's Kisásiában a' hires ioniai gyarmatot alapítá. Némelly tanuk szerint az utóbbinak vezére is volt, de visszatért Athenébe, 's itt is halt meg.

JONIA v. Joniának nevezetett az a' tartomány, mellyben a' Joniak, az Achaeabeliektől elnyomatva, Kisásiában megtelepedtek. Terjedt ezen tartomány a' tengerpart hosszában a' Hermus (most Sarabát) és Maeander (Minder) folyók között, Samos és Chios szigeteknek általellenében. Dél felé környékezé Caria, nyugotról az aegaeumi tenger, északról Aeolia, 's keletről Lydia 's Caria egy része. Kereskedés, hajókázás (kivált a' középtengeri partokon) 's földmívelés által Kisásiá legvirágzóbb tartományinak egyike leve. Voltak 12 városi, mellyek egymás között szövetséget kötöttek, melly a' joniai szövetség neve alatt esmeretes. Ezen 12 városok voltak: Phocaea (most Fochia nevű falu), a' még most is virágzó Smyrna, Klazomene (mellynek romjain most Vourla és Kelismán áll), Erythrae (most Eretri), honnan eredt az erythraei sybilla, Chaleis, Tejos (most Segesi) Anaereon-hazája, Mionesus (most Psili), Lebedus (most Karabus), Kolophon (most Altobosco), Ephesus, (l. e.) Priene, Bias születése helye, Mijus és Miletus (most Palatsa), Thales, Anaximander és Aeschines hazája. — Ephesus volt mindnyája közt a' legjelesebb, 's egyzersmind a' leghiresebb város is egész Kisásiában. — Eleinte a' Joniak uralkodási alkotmánya monarchiai volt, mivel itt több kis királyok uralkodtak, de ez nem sokára democratiára változtatott. Minden egyes város egy tulajdon szabad statust tett; még is mindnyájan egy általános szövetség által egy egész névnek. A' joniai szövetség akkor kötöttet, midőn Media 's egyéb ásiái országok hatalmasok kezdének lenni. Mindenik város követjei esztendőnként Neptun egyik templománál jövének össze, melly egy szent berekben a' Mycale hegy tövében, Ephesustól nem messze volt. Egy innepies áldozat után, egy prienei ifju előlülése alatt tanácskoztak a' szövetség közönséges érdekeiről. Ezen összejövetel, valamint ennek helye is, Pannioninak nevezetett. — A' lydiai királyság elhatalmasodván, több városok valának kénytelenek magokat ennek alá vetni; sőt Croesus az egész joniai köztársaságot hatalma alá vetette. Megengedé azonban nekik, hogy tulajdon törvényeik alatt éljenek, 's egyedül azt kívánta tőlök, hogy esztendei adót fizessenek, és segéd seregeket küldjenek. Midőn Cyrus Croesus ellen hadat izent, felszólítá őket, hogy a' lydiai király ellen, ő hozzá csatolnák magokat; de erre a' Joniak nem állottak; hanem minekutána Cyrus a' lydiai királyt Thymbránál meggyőzte, a' Joniakat követeket küldének hozzá azon ajánlással, hogy azon feltételekkel, mellyek szerint Croesusnak alá vetve voltak, neki is alá vetik magokat. De Cyrus feltétel nélküli hódolást kívánt; ekkor a' Joniak ellene hadra keltek, de minden vitéz ellentállások mellett is, egyéb ásiái Görögökkel a' persa járom alá jutottak, mellytől mindenképen törekedtek magokat megmenteni. Erre Darius Histaapis alatt adódott alkalom, midőn legelőször is a' Miletumiak lázadtak fel, kikhez hozzájok csatolván magokat a' többi ásiái Görögök is, a' persa helytartóat elűzték vagy megölték. Ezeket titkon az igazi Görögök, kivált az Athenébeliek, erősen segítették, kiknek segítségével a' lázadtak Sardos városát is elfoglalták, 's azt elégették 's elpusztították. Mivel azonban nem sokára az európai Görögök őket elhagyák, újra, még pedig keményebb persa járom alá jutottak, sőt kénytelenítettek a' Görögök 's Persák közt kiűtött háboru alkalmával tulajdon hazafiaik ellen segéd seregeket küldeni. Mennyire akaratjuk ellen tevék ők ezt, megmutaták azzal, hogy ők Themistoclesnek a' Salamisnál esett ütközetben ennek győzedelmét magok viselete által megkönnyebítették. A' Persák többszöri megveretése után, minden egyéb ásiái Görögökkel újra ellenek támadtak

a' Joniaiak, 's a' Spártaiak 's Athenebeliek segedelmével a' cimoni békeség által függetlenségeket visszanyerék. Az Athenebeliekhez viseltetett háladatoságból ezeknek esztendei adót fizettek, 's velek szövetséget kötöttek. De ez hasznokra nem volt; mert az Athenebeliek nyomni kezdek a' Joniaiakat, adójokat felemelék, 's kinszeríték őket a' peloponnesusi hadi költségek nagyobb részét fizetni. Artaxerxes Mnemon alatt újra elveszték szabadságokat, mivel az ifjabb Cyrushoz hajoltak. A' Spartaiak, Agesilaus vezérsege alatt, vitézül védék ugyan a' Persák ellen őket, de kénytelenek lévén otthoni háborujuk miatt seregeiket Ásiából visszahozni, a' Joniaiak kénytelenitettek a' Persáknak hódolni, melly állapotban maradtak egész Nagy Sándorig, ki őket szabadokká tette. Így voltak ők a' Romaiakig, kik Kivásia urává lévén, a' gazdag Joniát szörnyű adók által megrontották. Mind e' mellett is, iparkodások által meglehetősen tehetősek maradtak a' Joniaiak, míg végre a' Szaraczenusok hatalma ennek is véget vetett. — A' Joniaiak a' legelkényeztetettebb, de egyszersmind szeretre legméltóbb népnek tartattak a' Görögök között: mind a' kettőt a' szelid 's derült joniai éghajlat okozta. Erre mutatott nyelvek is, melly sok számu magánhangzóji miatt minden dialectusok között a' leglágyabb volt. A' legrégebb eposzi 's lyrai görög költők mivelék ki. A' fényűzés 's dobzódás mesterségi nálok szinte legfelsőbb fokokra hágtak. A' szép mivekben 's tudományokban tanítóji voltak a' többi Görögöknek. Homer, a' legelső költő, Hippocrates orvos, Parrhasius festő és Apelles joniaiak voltak, 's a' Görögök legelső bölcselkedési iskolája, melly a' természet vizsgálásával kezdődék, a' joniai iskola volt. Ehez tartoznak Thales, Anaximander, Anaximenes és Heraclitus. Pythagoras, Xeophanes és Anaxagoras szinte joniaiak voltak. A' joniai oszlop rend szinte innen vette eredetét. —

Sz. E.

IONIAI SZIGETEK, 1815 oltá új köztársaság. Görögország nyugoti tengerpartján, a' joniai tengerben, Morea csucsáig hét nagyobb 's több apró szigetek fekszenek. A' nagyobbak Korfu (a' régi Corcyra), Paxo (hajdan Ericusa) Antipaxoval 's több silány szigettel, Santa Maura (régenteen Leucadia), I'haca, Zanthé (egykor Zacynthus), Cephalonia, melly régi nevét megtartá, és Cerigo (Cythera) Cerigettoval (Aegylia) 's a' Strophadokkal. Ezen szigetek korán birtak lakosokkal 's Hellas virágzása idejében apró országokat képeztenek, mellyek előbb nagy Sándornak, utóbb a' Romaiaknak hódoltak, 's végre a' byzantiumi császárság részei lettek. Keveset gondolván velek a' császár Konstantinápolban, használák a' jó alkalmat a' nápolyi királyok, 's a' 13 században elfoglalák Korfut, e' szigetek legnevezetesebikét. A' 14 században mind a' 7 sziget a' Velenceiek kezére került, kik akkor urai voltak a' középtengernek. Korfu, az adriai tenger előbástyája, 1386 önkényesen adá meg magát nekik; 's a' többi szigetek követék. A' köztársaság változtatlanul hagyá a' szigetek világi 's egyházi szerkezetét, 's egyedül Proveditorekat nevezte reájok, fejéül a' többi felsőség és országlásnak. A' nápolyi jus pénzzel elégittetett ki, 's így a' szigetek Velence birtokában maradtak ezen köztársaság felbomlásáig 1797, noha az Ozmannok mindent elkövettek meghódításokra. Az imént megirt évben a' Francziák urai lettek Velencének, 's ezzel együtt az ioniai szigetek is hatalmukba kerültek, Butrinto városával a' görög szárazon. 1799 az Oroszok és Ozmannok foglalák el ezen szigeteket, 's Pál császár 1800 Mart. 21 ken költ oklevél által egyesült hét sziget köztársasága neve alatt, független országgá tevé őket, úgy hogy az ország nagyjai által kormányzottassanak 's a' Kapu oltalma alatt álljanak. Hanem pártok ronesolák az ország belsejét, 's a' csendet csupán az orosz seregek tarták fen. 1803 új alkotmányt ada magának, mellyet Oroszország megerősíte. De ez is csak 1807-ig maradt erőben, midőn a' Francziák e' szigetek birtokát 's visszaadatását újra kiviván, a' szigetországot a' nagy császársággal egyesíték, de csak

Korfut tarthaták meg. A Nagybritannia és Oroszország közt 1815 Nov. 5. kötött országos egyezés által, mellyhez utóbb Austria is járult, abban állapították meg e' szigetek sorsa, hogy most „Ioniai szigetek egyesült statusa“ neve alatt független országot tesszenk, de a' britt korona közvetlen 's kizáró oltalma alá vagnak állitva. Ennél fogva britt seregek őrizik e' szigeteket, 's egy britt lordfőbiztos hirdete alkotmányt a' Ioniaiaknak; egyebiránt a' ioniai kereskedési hajó lobogó szabad, független ország lobogójának vagon megesmerve. De mégis kénytelen volt Nagybritannia a' Kapuval 1819 Apr. kötött egyezésében a' szárazon Parga városát, melly függetlenségét Ali janinai basa ellen olly sokáig megőrizte, a' Törököknek átengedni. A' kétségbe esett lakosok legnagyobb részint a' ioniai szigetekre költöztek. A' ioniai vagy hét szigeti köztársaság (összesen 47 nsz. mf.) 6 város, 20 mv. és 356 faluban 250,000 legtöbbsyre vagyontalan lakost számlál, kik majdnem mind Görögök, 's görög catholica hitűek, a' többiek pedig romai catholicusok. Rendkívül szelid éghajlatjuk van ezen szigeteknek, mellyek ugyan legnagyobb részint hegyesek, 's ugyan azért kevés gabonát termesztének, 's baromtenyésztések sem nagy; ellenben igen sok pamutot, malozsát, apró szőlőt, némes gyümölcsöt, sőt és halat visznek ki. Azonban a' derék földmivélés, szorgalmas halászat 's nem csekély hajózás mellett sem képes a' lakosok nagy száma magát eltartani; ezek tehát részint idegen hajókon szolgálnak, részint a' azoniszéd Arnautáknál a' szárazon keresnek dolgot, hogy eleségeket megszerezhessék. — Az összes szigetek jövedelme 900,000 forintra tetetik. Nagybritannia 6400 hadi embert tart e' szigetekben, kiknek négy ezerede csupa belsőföldről áll. A' közügyeket követeiből álló senatus kormányozza Korfuban, egy előlülő vezetésé alatt. Védura sz. Mihály vagy sz. György rendet ada a' köztársaságnak 1819. Minden szigetnek saját szerkezete és kormánya vagon. A' ioniai szigetek egyeteme lord Guilford kormányzása alatt 1823 alapított. Ezen kívül még más 70 iskolát is alapított Guilford a' szigetekben. *op.*

IONIAI OSKOLA I. PHILOSOPHIA TÖRTÉNETE.

IPHIGENIA, Agamemnon és Clytemnestra leánya (mások szerint Theseus és Helena természeti leánya, Clytemnéstrától örökbe fogadva). Calchas jósló tanácsára Dianának kellett volna áldoztatnia, midőn a' nevezett istenné a' neki szent szarvas tehénnek Agamemnon által vadászaton történt agyon lövetésén megharagudván, a' görög hajósereget szélcsend által Aulisban tartóztatá. Ezért anyja által, olly szín alatt, mint ha Achillessele kellene öszvekelnie, az oltárhoz vezetettetett. De azon pillanatban, midőn az áldozó pap ellene halálos ítést méré, eltűnt Iphigenia, 's helyette egy szép szarvas tehén feküdt a' földön, mellynek vére az oltár fölé csurgott. Diana szánakozott Iphigenián 's egy felhőben Taurisba vivén, papnéjává tevé. Ez ország kegyetlen szokásánál fogva, minden itt kikötő Görögöt fel kelle áldoznia Midőn Orestes, Iphigenia testvére, kétségbe esve az elkövetett anya-gyilkosságon, ide 's tova bolyogván ide vetődött, 's Diana szobrát elorozni akarta, neki is az istennének kellett volna áldoztatnia. De a' templomban megesmerték egymást. 's miután szabadulások végett tanakodtak volna, Orestes szerencsésen ellopá Iphigeniát és Diana szobrát. Több népek állitották, hogy a' taurisí Diana tiszteltetését Iphigeniától vevék. Azt tartják, hogy maga Iph. végre Leuca szigetébe menvén, miután örökké viritó ifuságot 's Orilochia nevet nyert volna, Achilles árnyékával kelt öszve. Pausanias szerint Megarában mutaták temető helyét. Glück énekes játéka és Göthe remekében „*Iphigenie auf Tauris*“ Iphigenia a' fő személy.

IPSARA I. HYDRA.

IRAK ADSCHEMI, I. PERSIA.

IRAK ARABI, a' hajdani Babylonia és Chaldaea.

IRAM (Irámszarvas, nyargalóc), szarvasfaj; szarvai hosszúak, egyesek, gömbölyegek, teteje majd tenyeres, nyakán függő serény.

je van; barna-szürke, télen feje; lábai alacsonyak; magassága 4 lábnyit. Hajdan Némethonban is találtaték, most az éjszakibb vidékekre húzódott, hol egész csordákban tartatik. Nyáron a' hegyeken és erdőkben tartózkodik, télen a' sikos téreken. Ezer hasznóhajt az ottani lakosoknak, kik tejével, husával táplálják magokat; bőrével lakjaikat, szánjakat bevonják; szarvaiból eszközöket, csontjaiból tüket, inaiból fonalat, vízholdyagjából erszényt, palaczkot készítenek. Az iram a' lovaknál gyorsabb szánhúzó, napjában 30 's több mértföldnyire képes elnyargalni. Galyakkal és irámmohval (*Lichen rangiferinus*) él, mellyet a' hó alól kikapar. Szarva mind a' himnek, mind a' nősténynek van. —j—a.

IRAN, I. PERSIA.

IRÁNY-SZEGLET (*Parallaxis*), azon szeglet, mellyet két, ugyan azon tárgyhoz, de különböző pontokból húzott látvonalat egymással formál. Vegyük ezen szeglet jelesebb megismeretetésének kedvéért fel, hogy egy egyenes vonat végpontjaiból néznének ketten valamely harmadik pontra. Azon esetben a' két látvonal a' fenékvonattal háromszöget fog formálni, és ezen háromszögben azon szeglet, melly a' nézőtárgynál (itt a' 3-dik pont) vagyon helyeztetve, az irányszeglet lesz. Ezen szegletnek főként a' csillagtudomány veszi hasznát; minthogy belőle a' csillagok távollétére következtet. Mi tudniillik minden égi testet a' földnek különb- és sokféle pontjaiból nézhetünk, 's ehez és a' testnek távollétéhez képest az ő helyzete is különbé az égen. Az égvizsgáló pedig közönségesen magát a' földnek középpontjába helyeztetve képzei, a' csillagok helyeit ezen ponthoz képest felveti, és az így meghatározott helyeket valódi helyeknek nevezi, ellenében a' tetző helyeknek, a' mellyeket a' földszínéről valóban vizsgálja. — Ha illyen vizsgálásnál a' csillag épen a' vizsgáló látkörébe esnek, 's a' föld középpontjából a' csillaghoz egy egyenes vonat volna húzva: úgy a' látvonal a' most mondottal és a' föld radiusával egy derékszögletes háromszöget képezne, mellyben egyik szeglet (a' csillagnál lévő) az irányszeglet, és egyik oldal (a' feszéldoldal, hypothenusa) a' csillag távollétének mértéke. Itt, ebben az esetben, az irányszegletet láthatári-irány szegletnek szokták nevezni. A' láthatári irányszegletből (*Parallaxis horizontalis*) a' testnek távolságára igen helyesen lehet következtetni. Azon szegletet közvetlen vizsgálatokból nyerni ugyan nem lehet, de helyetté a' magasságbeli irány szegletet (*Parallaxis altitudinis*) lehet vizsgálni, melly nevezettel azon szegletet jelentjük ki, mellyet a' föld középpontjából és a' vizsgálóból a' csillaghoz képzelt két látvonal formál a' csillagnál, ha ez már valamennyire feltűnt a' láthatáron. A' magasságbeli irányszegletből pedig a' láthatarit számvetés által könnyű meg tudni. — A' most mondott irányszegleteken kívül, mellyeket általában napkenti irányszegletnek szoktak nevezni, még ugy nevezett esztendői vagy évi is vagyon. Az utolsó alatt általánosan azon különbséget értjük, melly valamely csillagnak a' napból és a' földből látott helyzetében találtatik; szoros értelemben pedig azon szegletet, mellyet a' földpálya átmérőjének végpontjaiból valamely állócsillaghoz képzelt látvonalok képeznek egymással.

Albert F.

IRÁSMESTERSÉGE, a' gondolatok betűk vagy más jelek által, papíron vagy más tömegben való kijelentésének vagy közlésének mestersége. Ide tartozik 1) a' szép írásmestersége, vagy CALLIGRAPHIA (l. e.) 2) a' HELYSÍRÁS MEST. (l. e.) vagy Orthographia, melly a' grammaticának vagy nyelvtudománynak is része. 3) a' sebesírás-mest. vagy TACHYGRAPHIA (l. e.) 4) a' titkosírás mest. (Cryptographia) vagy STEGANOGRAPHIA (l. e.) és 5) az IRTRAJZOLÁS MEST. (l. e.). Az írásmesterségnek első alapjai voltak a' képek, mellyek által a' nevezetes személyek vagy történetek emléket fentarták, mellyekből hihető kétséghen a' HIEROGLYPHÁK (l. e.) eredtek. 1° betűírás, melly a' beszéd hangját, nem pedig mint a' képirás az előadást és dolgot jelenti, erede-

ti feltalálójának a' Phoenicziaiakat tartják. Ezek által jött a' monda szerint Cadmus által a' Görögökhöz, (azonban tulajdonképi betűírást nem sokkal lehet Solon időkoránál feljebb vinni) azután pedig a' Hetruskok és Romaiakhoz. Elsőben köre, ónra, érczre és fahéjra írtak, azután az egyiptomi papiroson K. e. 3. században, gyapju papirostra K. u. 8-dik század óta, a' 14. századtól fogva pedig vászon és rongy-papírostra (L. Amelang „*Von dem Alterthume der Schreibekunst in der Welt*“ (Leipz. 1800). Hug's „*Erfindung der Buchstabenschrift*“ (Ulm 1801), és Weber „*Versuch einer Geschichte der Schreibekunst*“ (Göttingen 1807). A' Romaiak uralkodásával mind inkább elterjedt az írás mestersége. — Volt e a' Magyaroknak eredeti írások? 's ha volt, millyen lehetett az? ezen kérdések még eddig nem feleltettek meg, 's régiségeink csakély esmerése mellett nem is volt lehető. Talám elkövetkezik majd egy jobb jövődő, melly e' részben is fog felvilágosítást nyújtani. Itt tehát lehetetlen a' magyar eredeti írást fejtegetni, 's csupán az jegyeztethetik meg, hogy a' mint romai vagy görög egyház tagjai kezdték hazánkban a' keresztényen hitet terjesztetni, a' szerint görög vagy romai nyelv és betűk kezdtek divatba jöni, mig nem végre a' romai egyház erős gyökeret vervén, vele együtt a' romai nyelv (fájdalom) és betűk egészen meghonosodtak. Ezek használtattak majdnem hazájából kizárt 's hitanggá tett nyelvünk írására is, a' korhoz képest különbféle módosításokkal, melyeknek bővebb előadásáról l. MAGYAR NYELVTUDOMÁNY.

IRÁS (szent), l. BIBLIA.

IRELAND, l. IRLAND.

IRENE, 1) mythologiában a' HORÁK egyike (l. e.) a' békét jelentő, onnét neveztetik minden, a' mi békére vezet, ireneinek, 's a' polemicával ellenkezetben álló tudomány, a' különbféle pártok közt a' közönös pontot megtalálni és köztök békét eszközölni, Irenicának. — 2) Konstantinápoli császárné, szellem és szépségről, mint gonosz tetteiről egyiránt híres. Athenében szül. 769 IV. Leoval kelt öszve, kinek méreggel eszközölt halála után 780 az ország nagyjainak segítsége által magát és fiát VI. Constantint, ki még csak 9 éves vala, a' császári székre emelé. Azt vélé, hogy ezen méltóságban új gyilkoltatásokkal kell magát megerősíteni, 's ennél fogva kivégezteté megöletett férje mind a' két testvérét, kik öszveesküdtek ellene. Ekkor Nagy Károly fenyegeté a' keleti császárságot; de Irene tartóztatni tudá igéreteivel. Sőt végre fegyverrel is ellene állt, de serege 780. Calabriában végképen megveretett amaz által. Két esztendővel előbb a' második nagy egyházi gyűlést hívá öszve Niceaeába, melly főképen az Iconoclastok ellen volt intézve (l. KÉPDUÓK). Midőn Constantin felnőtt, nem akará tovább anyját a' kormányzásban részesíteni, és valóban 7 évig egyedül uralkodott, mig nem anyja elfogtá, elsőben szemeit kitolatá, azután pedig megöleté. Irene volt az első asszony, ki a' keleti császárságon uralkodék. De Konstantinápolba arany és drága kövekkel fénylő diadalkocsin való bemenetele, a' nép iránt mutatott bőkezűsége, 's a' minden foglyokat kiszabadítása, és más eselfogásai, nem voltak képesek őt vétkes tetteinek következései felől biztosítani. Több nagyokat száműzött, 's hogy a' császári székben magát megerősítse, épen öszvekelni szándékozott Nagy Károllyal, midőn őt Nicephorus, császárnak kiáltatván ki 802, Lesbos szigetére küldé, a' hol 803 meg is halt.

IRGALMAS BARÁTOK. Szerzőjük János de Deo 1540. Kolduló barátok, kik a' szokott klastromi fogadásokhoz a' betegek ápolását kapcsolják. Ugyan ez czéljuk az irgalmas apácáknak is.

IRHAKÉSZÍTÉS. A' tulajdoni írha a' csávás bőrtől csak annyiban különbözik, hogy a' zsirral 's mésszel kikészített bőrök nem csáváltatnak tovább timsóval, a' miért sok helyen a' csávás vagy lágyaragák egy uttal írhat is készítenek. E' végre fordítanak ökor-, borju-, ürü-, de leginkább zerge-, szarvas-, óz-, és jávorszarvas bőrt. Ezek méssz-

csávéban senyvesztetnek, szőrök levétetik, azután husos oldalak tompa késsel levakartatik, 's így meztelenítve ismét 4—8 napra tétetnek mész-csávéba. Kivétetvén ismét, husos oldalak simára vakartatik, még egyszer rövid ideig mésszel csáváltatnak, 's ezután tisztára kimosatnak, és letörültetnek. Most buzakorpából és kovászból vagy élesztőből készült erejedző korpacsávéban tovább készítettnek 's kallóztatnak, hogy minden mész eltávozzék. Kifacsarás után a' halzsirral való kallózás, és rakásban való festés által (*Färben in der Braut*) érik el végső kikészítetéseket. Ha t. i. többszöri kallózás után korábbi nedvességeket elvesztették, 's helyetté halzsirt szívtak magokba, egymásra leteregetik rakásban, ezt beterítik ponyvával, 's úgy hagyják magokban, de nem igen nagyon, meghevülni. Ezen rakásban való festés által egyiránt szívják magokba a' halzsirt, 's ez által kapják meg tulajdoni hajhatóságokat. A' felesleges zsír még egyszer hamuluggal vétetik ki, 's a' bőrök simítás és szárítás által elkészítetnek. Ezen irhák színe sárga, 's nadrág és keztyű készítésre fordítatnak. A—s.

IRIGYSÉG, azon való boszorkodás, hogy valaki valami vagyont bír. Az irigység tehát személyek ellen van mindig intézve, 's ha cselekedetbe megy által, egy a' foganatja a' gyűlölségével. Az a' vagyon, mellyért valaki irigyeltetik, vagy külső, vagy szerencse vagyon. Itt az irigység rendszerint az irigylett vagyon bírása kívánásából származik, a' miért könnyen változik fősvénységgé; ered azonban néha személy iránti gyűlölségből is. Itt nem szeretünk valakit valaminek birtokában látni, a' nélkül, hogy azt mi magunk ne kívánók birni, 's ez az irigylés. Ez az utóbbi annyira terjedhet, 's önséges és alacsony lelkű embereknél annyira indulattá válhatik, hogy átaljában mind azok ellen intéződik; kikkel az ilyen boldogtalan indulatn közelebbi érintésben vagyon. Azonban nagyon természetes, hogy annál gyengébben hat, minél inkább elterjed. Az irigység mindig öszve van kapcsolva azon kívánattal, hogy valaki valamelly vagyon bírásától megfosztassék. Ha pedig személyes elsőségben gyökereződik az irigység, irigy vetekedés támad belőle, mellynek a' szerelemföltés csak bizonyos faja. Az irigy vetekedés olly irigység, mellyet az ember személyes elsősegein érez valamelly személynek; ki vele az egyenlőség valamelly viszonyában áll; ez hidegebb nemű, ha haszonvágyból támad; melegebb ellenben, midőn szerelemből keletkezik. A' feltékenység magánosan 's mással való osztozás nélkül akar birni; mindig önséges, 's gyöngösége a' léleknek gyakran olly nyommasztó érzettel, hogy ő elsősegekre nézve mások után áll, 's olly tehetetlen törekvéssel összekapcsoltatva, hogy ha már el nem szedheti az irigylettektől az elsőséget, legalább azoknak befolyását és hatását semmisítse meg. Azt mondja a' példabeszéd: „*Virtutis comes est invidia*“, azaz: az irigység kísérelője az erénynek, vagy helyesebben a' jelességeknek; mert nem a' megszokott, a' közönséges, hanem a' jeles van az irigységnek kitéve. Ezért nevezi Democrit az irigységet az igazság daganatjának. *Op.*

IRIS, Thaumasnak Electrával (Oceanus leányával) nemzett leánya, a' Harpyák testvére, as istenek, kivált Zeus és Here szélesbeségű és arányszárnyu hirnöke 's szolgálója, kik őt egy monda szerint jutalomképen szivárvány alakban az égbe helyezék. Szép szűznek ábrázoltatik szárnyakkal és tarka ruhával, felette szivárvánnyal; vagy pedig fején nimbussal, melly a' szivárvány minden színeit játsza. Ezen görög mythus minden esetre a' szivárvány physical jelenésén alapul; azért szolgálója ő a' légisteneknek. Azt hívék, hogy a' szivárvány a' felhőbbe huzza a' tenger és folyók kigőzölgéseit, 's egy bika fővel kihörpenti a' folyókat. Az idő jelének tekintetett. Mind ezek egyesülnek ama' mythicai személyesítésben. A' szemgolyó körüli színes gyűrű, vagy szemgyűrű is Irisnek neveztetik, valamint bizonyos szivárvány színeket játszó jegek és kvarczok is Iris-köveknek.

ITKUTSK, hasonló nevű kormányzás fővárosa sz. Pétervártól 859 mrf. az Irkut és Angara vizei összefolyásánál, Baikal tavától nem messze, Tobolsk után egész Sibiériában legnevezetesebb város; van benne 2800 ház, és 20,000 lakos, egy papnevelő ház, hajózási iskola, néhány gyár; kivált kínai árukkal tetemes kereskedést üz. Az irkutski kormányzóság bargusini kerületében fekvő meleg ferdők csusz és süly ellen igen hasznosak, és számos vendégek által látogattnak; azért ott ezek könnyebbége végett 1779 egy falut telepítenek.

IRLAND (Ireland) a' lakosoknál Erin, a' középkorban közösen Scottiával Scotia vagy Scotia, míg II. Malcolm scotiai király alatt a' 10 század vége felé ezen utóbbi tartomány kezdék egyedül Scotiának nevezni. Egyike a' britt nagy szigeteknek, Nagybritanniától az irlandi tenger és sz. György csatorna által választatva. 1315 nsz. mf. 7,210,000 l., kik közt közel 6 millióm catholicus. A' francia revolutio alkalmával Lüttichből kitüzett Jesuiták Stonyhurstban collegiumot és sok iskolákat állítottak fel, 's 25 év oltá nagy előmenetelt tettek a' catholica egyház terjesztésében. Éjszak és délszakra találtnak középszerű hegyek, de a' közép tájakok egészen lapályosak, sok tavakkal és mocsárokkal. Eghajlatja mérsékelt. Lakosai élelmének fő ága a' marha-tenyésztés, melly jól diszlik a' szép legelőkn. Igen jó lent és kendert termeszt, és egyedül a' vászon fontos az itteni gyáratok közt. Gabona kivitelre termesztetik, 's ez által a' testvér sziget szüksége pótoltatik. 1829. 19,440,944 hold földből, mellyel Irland bír, 12,125,280 hold volt mivelve, 2,416,664 pedig alkalmatlan volt mivelésre. Halászata igen jövedelmes. Erdőji nem adnak annyi fát, a' mennyire szüksége van; a' tőzeg és kőszén kincsek pedig nem használhatnák ugy, hogy a' külföldről való behozást szükségtelessé tennék. A' sziget az ásványokból csak ónt, vasat és sót szolgáltat. Irlandban 4 érsekség és 15 püspökség van. 4 tartományt és 37 grófságot foglal magában. I. Leinster tart. 1) Dublin a' sziget fővárosával (I. DUBLIN); 2) Wicklow; 3) Wexford; 4) Kilkenny; 5) Carlow; 6) Wilt-dare; 7) Queens; 8) Kings; 9) Louth; 10) Cast-Meath; 11) West-Meath; 12) Longford; II. Ulster tart. 13) Cavan; 14) Monaghan; 15) Armagh; 16) Down; 17) Antrim; 18) Londonderry; 19) Donegal; 20) Tyrone; 21) Fermanagh; III. Connaught tart. 22) Leitrim; 23) Sligo; 24) Mayo; 25) Roscommon; 26) Galway; IV. Munster tart. 27) Clare; 28) Tipperary; 29) Watterford; 30) Limerik; 31) Kerry; 32) Cork. — Már a' régi időből különbféle törzsökök lakják ezen szigetet, mint Spanyolok Kerryben és Limerik 's Cork egy részében, kik most a' többi lakosokkal egészen összekeveredtek; hegyi Scotok, kik még a' régi gael vagy ers nyelvet beszélik; az Angelek maradéki Dublin egyik kerületében; és Angolok. A' lakosok több része kevert nemzetekből áll. Az Irlandi rendszert megelegedő, 's e' mellett vidor és társalkodó. A' mivészi hajlandóság kimivelésére Dublinban 1812 egy mivész iskola állitatott fel a' londoni academia mintájára. — Irland legrégebb állapotjáról I. HIBERNIA. A' 12 században egy elüzött leincesteri fejedelen II. Henrik királyhoz folyamodván, ez által alkalmat szolgáltatá az Angoloknak, az egész sziget elfoglalására, melly eddig még sem külső fejedelenek, sem másal közönsnek nem hódolt. Irland ez által lecsillapittatott belsejében. De a' fejer és veres rózsa-háboruban Irland angol előjáróji a' yorki ház mellett nyilatkoznak ki, 's IV. Henriknek fegyver által kelle őket hódolásra kinszeríteni. Ez által készítették ok a' lakosoknak az elao nyomást. Alig békültek meg a' pártok, midőn a' vallásdüh őket ismét egymás ellen vesztette. Az Irlandiak hívek maradtak őseik hitéhez, míg az Angolok elhatározottan a' protestáns vallásra léptenek. Agyarkodás ezen a' félen 's gyűlölség amazon elkeseredést szülének, melly 1641 kevés hónapok alatt 20,000 protestáns éltebe kerüle. Hasonló veszedelemtől való félelem okozá az Irlandiak tökéletes meggyőzetése után, az 1691 oltá minden irlandi catholicus ellen tett szoros rendszabásokat, mellyek

csak az újabb időben töröltettek el. Az amerikai háború alatt kivitték az Irlandiak, ámbar nem nyugtalanság nélkül, hogy 1780 gyapjú készítményeikkel 's általában a' britt gyarmatokkal szabad kereskedés, megengedték nekik, 's 1782 parlamentjek, a' britt parlamenttől függetlenné tették, mellyek az előtt egészen alája vala vetve. Azonban még is megtudá az udvar, mi az országlást illeti, befolyását tartani. Az alkirály befolyása mindig megmaradt, 's midőn az irlandi parlament épen azon jogokba helyeztetett, millyenekkel a' britt (mellyel egyenlő külső szerkezete vala) Anglia és Scotiára nézve bir, ennél is ugyan azon vesztegetési rendszer uralkodott, 's ugyanazon hódolás a' királyi akaratnak. Jól érzék az Irlandiak ezen nyomatásokat, azonban szunnyadozókedvetlenségek, az alatt, hogy jóllétek nevedek. Földmívelések, főkép a' gabona termesztés, naponként virágzóbb lön, 's a' vászonkereskedés jobban kiterjedt. De midőn a' francia revolutio mindenüvé elterjeszté a' szabadság és egyenlőség képzeteit, ezekre nézve legnagyobb fogékonyság mutatkozik Irlandiában. A' királyságban mindenféle wig a' clubok képezettek, mellyek közt a' dublini volt legfontosabb. A' parlament reformja 's a' catholicusok minden korlátoztatásának eltörlése volt az Irlandiak főkívánatja. Az országlás tanácsosnak véle semmi kemény eszközökhöz nem nyulni, 's valóban szerencses is volt egy erőszakos zendülést jó eleve megátolni. Az irlandi parlamentben egy bill terjesztett elő, melly a' királyi hatalomnak még szűkebb határokat szabott Irlandban mint Angliában; a' király lemondá több Irlandból huzott jövedelemről, és a' catholicusok tulajdonképi nyomatása eltörlötetett, csak ülés és szavazat a' parlamentben tagadták meg tőlök. Ez alatt folyvást tartott a' békélenkedés. Számos lázadóok álltak össze, Defenders (VÖ ORANGEMEN és WHITBOYS) és egyesült Irlandiak neve alatt, de a' kik rablónál nem voltak egyebek, reformatori álarczot véve magokra. Francia segítséget ígérő lázító iratok terjesztettek el, 's Dublinban egy katonai csapat szerveződött össze; mindazáltal még is meglehetősen megakadályoztatott a' kiütés, annyira hogy már 1794 év elején az Irlandiak csaknem egészen le voltak csillapítva. De kevés idő mulva megint hallatszottak a' megelégedetlenség szavai. Az országlás új taksák, szigorúság, 's a' Canada megnépesítésére czélzó, de az országra nézve káros kivándorlási terv elősegítése által a' nemzetben újra gyanút gerjesztte maga ellen. A' zendülés most is lecsillapított. De a' helyett, hogy a' kormány folytatott mérséklés és engedékenység által azt egészen kiirtotta volna, inkább megbánni látszék, hogy annyit engede. 1795 lord Carhamptont nevezé Irland minden seregei parancsnokává, kiterjedt hatalommal; 's just ada neki, ha szükségesnek találja, hadi erőt is használni. Ezen kívül a' parlamentben is számos pártosokat gyűjtven maga mellé, rendszabásokat tön, hogy szembe szállhasson a' következhető lázadással. Ez 1796 ujra kiütött. Dublinban Febrariusban egy összeesküvés fedeztetett fel, melly az alkirály meggyilkolását 's az eddigi rend tökéletes felforgatását tárgyazá. A' Defenderek legnagyobb kicsapongásokat vittek végbe; Nov. üte ki egy lázadás éjszaki Irlandban, melly a' krumpillázadás neve alatt lön ismeretes. Lecsillapított ugyan ez is, de nem gyökeresen, 's 1798 ismét kiüte a' lázadás, melly igen veszedelmes lehetett vala, ha a' francia segítség tetemesebb volt volna. Csak sok vérontás után állított ismét vissza a' csend az angol seregek és a' loyalisták (angol gondolkozásnak) által. Az 1108 emberből állott francia segédseregnek meg kelle magát adni. Azt véle a' ministerium, hogy jövendőben minden hasonló jeleneteket legjobban előzhet meg, ha Irlandot Nagybrittaniával egy parlament alatt egyesíti. Ezen unio 1800 vitetett ki Pitt által, és Jan. 1. 1801 kezdődött. Irland most 4 egyházi és 28 világi lordot küld a' felsőházba, a' közös parlament alsóházába pedig 100 képviselőt, a' statusadó 1/10-ét fizeti, előbbi törvényeit és szerkeztetését megtartja, és a' status kormány és igazságszolgáltatás feje egy lord general helytartó

mint alkirály. Irlandnak adósság terhe 1816-ban 120 mill. font. ster. ment. Mégis 30,000 embert kénytelenített Anglia Irlandban tartani, 1,300,000 font. ster. esztendei költséggel. — Végre megnyerték az irlandi catholicusok 1829 O' Connel és Shiel szónokaik 's más tudósaik által az EMANCIPATIO-t (l. e.). Crofton Croker T. leirá „*Researches in the South of Ireland*“-jában (London 1824. 4) az Irlandiak jelenkori erkölcsi és polgári állapotját, valamint régiségeiket és literaturájokat is. A' „*Views of Ireland, moral, political, and religious*“ (O' Driscolltól, London 1823, 2 kötet.) egy kevéssé félszegűek, de nagy felvilágosodást adnak az Irlandiak nemzeti characteréről.

IRMEN OSZLOP (Irminsul), egy a' régi Szászok által istenkép tiszteltetett oszlop, mely a' régi Németek módja szerint egy egészen fegyverkezett ferjfiut, jobbában zászlót, baljában pedig láncsát tartva képezett. Ezen oszlop legszentebb bálványoszlopok volt, és Eresburgnál a' Szászok fővárosánál (mintegy a' mostani Paderbornban) egy szent berekben állott. Nagy Károly 772 feldulá ezen erősséget 's vele együtt a' régiség azon emlékoszlopát is. Az Irmen-oszlop története és jelentése igen homályos; a' közönséges vélemény szerint Hermann, a' Németek szabadítója, tiszteletére álltattott; de hihető, hogy egy különös istenség, talán maga Wodan képét ábrázolá, és az Irmin vagy Herman név, mely harczférjfiut jelente, ruházottat reá; mert Wodan a' harc istene volt. L. Grimm Jak. alapos vizsgálódását, „*Irmenstrasse und Irmensäule*“ (Bécs 1815) és Hagentól „*Irmin, seine Säule und s. Wagen*“ (Breslau 1815).

IROKÉZEK vagy Mohawkerek, 5 (előbb 6) egyesült szabad nemzet Éjszakamerikában, melyek közül mindenik saját köztársasági alkotmánnyal bír, de egy közös fő alatt. Laknak az éjszaknyugoti részen, Newyorktól az Ontario taváig. Földjük Mohawkerek földének hivatik, Pennsylvania és Maryland szomszédságában. Eloszlanak pedig 1) valódi Mohawkerekre, vagy az 5 egyesült nemzetre, melyhez tartoznak: az Onondagiak, Onnidaiak, Senekaiak, Tuskarogiak és Irundokok vagy Irokézek. 2) Mohawki pártolt atyafiakra, kik alatt a' Shawanesek, Delawarek, Mikanderek, és Miamiak értetnek. 3) Huronokra. Meddig a' Franciaák Canadában, és az Angolok szomszédjaik valának, a' velek kötött egyezkedések mellett is gyakor ellenséges és kegyetlen beütéseket szenvednek tőlök. Azonban az Irokézek száma és kiterjedése mind inkább korlátoztatik. Főhelyük Anondago. 1700 még 54,560 harczfít számláltak, most csak mintegy 12—15,000; 1794 óta egy kevés földmívelést, baromtenyésztést, fonást és szövést üznek, van néhány oskolájok is; így tehát némi pallérozottságot vettek fel.

IRONIA (szóval a görög szótól, mely színlést, tettétést jelent) köz életben a' guny azon finomabb neme, mely, jámbor együgyűség vagy tudatlanság színe alatt, a' büszke kábaság hibáit 's ferdésegeit kiemeli, vagy nevetségesekké teszi az által, hogy ő épen az ellenkezőt látszik cselekedni. Sem rossz szív sem rossz czél nem kívántatik hozzá, 's olly jó lélekkel 's anyai szelidséggel megfér, hogy még a' kinevetettet is egyútt nevetésre 's jobb belátásra bírhatja. Az ironia kétféleképen adathatik elő; vagy ugy teaz ugyan is a' vele élő, mintha ő is igaznak, helyesnek tartaná a' hamis véleményt, maximát (tettetett tudatlanság), holott pedig mindig erősebben világítván meg a' dolgot, olly ellenkezőbe állítja azt az igaz véleménnyel, maximával, hogy okvetetlenül izetlennek kell amannak látszani; vagy pedig gondtalan őszinteség leplebe burkolózik, mi által az ironia a' pajzánság characterét vesz magára. Hanem mind a' két esetben pajzán szeszély 's látszat komolysága teszik az alapot. Az ironiának a' tréfás és gunyoló költészségbeli használatáról leghelyesebben szólt eddig Jean Paul az „*Aesthetica előoskolájá*“-ban. Az újabbak nézeti szerint az ironia a' művész szabadságának kifejezése, ki az egyéni (individuale) mutatja az ő relatív becsében 's az ő ellenkezeteiben, 's így szüleményei felett áll. A' socratesi ironiáról

I. SOCRATES. A' valódi ironiának van egy korcsfajzatja is, melly ugyan azon eszközöket, mellyekkel amaz oktatás és javításra czéloz, mások gonosz megjátszására fordítja.

IRREGULARIS, I. RENDETTEN.

IRTRAJZ (tollal való rajzolás), eredetét a' szépírás mestereinek köszöni. A' könyvnyomtatás feltalálása idejében különösen Nürnbergben volt ezen mestereknek egy osztálya, kiket Modistáknak neveztek; ezek nem csak szépen írni, hanem írásaikat mindenféle színekkel, ékesítésekkel is emelni igyekeztek. Elsőben az apró írást találák fel; ugyan is olly apró betűkkel írtak, hogy ezek alig voltak nagyító üveg nélkül olvashatók. Ez a' 17. században és a' 18. elején volt divatban, 's még most is találni a' nyilvános könyv és képtárakban egész képeket szegélyekkel, mellyek egészen apró iratokból állnak, az ábrázolt személy történeteit, 's magasztalását vagy bibliai helyeket foglalván magokban. Mivel ezen munka nagy fáradtsággal volt öszveköttve, azért a' képirók szabad tért engedvén magoknak írásaik díszítésére, különösen azoknak elejére és végére tollal egész vidéket 'stef. rajzoltak. Azonban a' jobb ízlés mind az apró írást, mind a' tulajdonképi irtrajzot feledékenységre merítette.

IRUS, egy koldus Ithacában, kit Penelope nőszoji kisebb megbízások végbevételére használtak. Midőn Ulysses visszatérvén 's koldus ruhába öltözködve lakához közelite, hogy a' hivatlan vendégeket meglepje, Irus nem akarta beereszteni, 's Ulysses viadalra hívta ki, mellyben Irus agyon lítettett. Még most is divatban van ezen közmondás „szegény mint Irus“.

IRVING WASHINGTON, I. WASHINGTON IRVING.

IRVING, I. EDUARD.

ISABEY (Ker. Ján.) miniaturfestő, David tanítványa; munkáját saját kecs és gyengédség ékíti; képei olly finomak, mintha csak lehelve volnának, még is teljes hatásuak, és tökéletesen találtak. Rendkívül szorgalmas kidolgozása még valódibb mesterműveket teremthetne, ha egy finom hízlekedés, melly minden festményeiben tapasztalható, ezekből a' mélyebb valódiságot és szilárdabb formát gyakran ki nem szorítná. I. találta fel az igen szép kréta-rajzolásmodot *à l'estompe*, mellyben fejlümulhatlan. Gyakran rajzol és tussal árnyékoz olly alakokból álló szerkezményeket is, mellyek mind arczképi hasonlatossággal bírnak. Leghíresb lapjai e' nembn: Napoleonnak OBERKAMPF-nál (l. e.) tett látogatása; Napoleon Malmaisonban; később lerajzolta a' bécsi gyűlésen volt minden fejdelmeket és kormányférjfiakat is. Egyik legszebb darabja a' caolnak (la nacelle), mellyben magát is háznépestől leábrázolta. Az *à l'estompe* módossággal, melly a' pontozott rézmetszéshez nagyon hasonlít, darab ideig nagy divatban volt. De csak l. mesterkezétől kell erednie, hogy bélyegtelen köddé ne fajuljon. Miniaturfestményei rendkívül szépek; csak ő versenyezhet Augustinnal Parisban, 's ha ez színeibe több erőt és melegséget adni képes; ugy I. még nagyobb könnyűséggel és szívolvasztással bír.

ISAIAK, Abraham fija, kit Sára öregségében szült. A' feláldozástól csudálatosan menekedett meg (I. АБРАХАМ). Hiv tisztelője az egy igaz istennek. A' mezei gazdaságot apjánál jobban kedvelvén, állandóbb lakást és csendes életet választott. Szeme gyengeségétől és hitvesétől megcsalatra az első szülötti áldást és just Jákob fíjára adá; melly miatt utóbb a' testvérek közt nagy visszavonás támadott.

ISAEUS, atticai szónok Euboeából Chalciából, a 4-dik század első felében élt, K. e. mintegy 357 évig; tanítója Lysias és Isocrates voltak; ő maga is, elvonulva a' statusdolgaitól, egyedül az ékeszólás tanítására szentelte életét, 's beszédeket írt másoknak. 50 beszéde közül csak 11 maradt fen, mellyek egyszerű és velős írásmóduak 's többnyire öröksé-

get tárgyazók. Ezek az atticai szónokok gyűjteményében vannak lenyomatva. B.

ISENBURG, hesseni nagyhercegségben és választó fejedelemségben eldarabolva fekvő németbirodalom-rendi uradalom, 15 nsz. mértföldön 47,500 lakossal. Földje nagy részben hegyes, adgabonát, lent, dohányt, sok fát, ezen kívül vasat és sót; derék marhatenyésztése és jó halászatai vannak. Legnevezetesebb városa Offenbach, 8000 lak. — Az Isenburg grófok, kiknek ősi várából Koblenz mellett még csak néhány rom áll fen, legelőször a 10. század háborújában 's harczjátékiban nevezetnek. Most e' hercegi ház csak Felső-Isenburgot bírja, mert Alsó-Isenburg Ernest gróf halála után még 1664 a' trieri és fuldai udvarokra, 's a' Wied és Walderdorf házakra szállott. Jul. 12 kén 1806 herceg Károly, kit az uralkodásban 1820 fia Farkas Ernest követett, a' rajnai szövetséghez állott, 's ez által a' büdingi mellékágak, és a' Schönborn-Hensentamm 's Lerchenfeld grófok birtokait is felsőségi joggal nyéré. A' rajnai szövetség elbomlása után, a' fejedelmek gyűlése határozatánál fogva, az ausztriai császár felsősége alá rendeltetett a' hercegség, utóbb pedig nagy részben a' hesseni nagyhercegnek adatott által, ki azt Starckenburghoz 's a' hesseni felső fejedelemséghez csatolta, egy részét pedig a' hanani hivatalokért kárpótlásul a' hesseni vál. fejedelemségnek engedte. Jelenleg a' kurhessi tartomány vagy is az Isenburg hercegség (mellyet a' választó fejedelem címéhez és címeréhez toldott), magában foglalja a' diebachi, langenselboldi, meerholzi, liebloi, wächtersbachi, spielbergi és reichenbachi törvényszékeket, mellyek négy felsőségi tisztségekre vannak osztva. Ezekből az offenbach-birsteini hercegi ag birtokában van Diebach, Langenselbold és Reichenbach, 's hessi nagyhercegi felsőség alatt Isenburg grófságból az offenbachi fő tisztség, 's Wenigs és Wolferborn törvényszékek, együtt 7 's nsz. mf. 26,500 lakossal, és 150,000 for. jövedelemmel. A' herceg Birstein faluban lakik. E' lineának egyik mellékága Philippseich. A' grófi lineák: 1) Büdingen, hessi felsőség alatt (3 nsz. mf., 11,000 lak., és 60,000 f. jöved.) 2) Wächtersbach, kurhessi, 's limburgi része miatt württembergi felsőség alatt, (2 nsz. mf., 6000 lak., 30,000 f. jöv.) 3) Meerholz ugyan azon felsőségek alatt (2 nsz. mf. 7000 lak. és 45,000 f. jöv.). J.

ISIS, az Egyptomiak első istennéje, jelképe a' természetnek, a' mindenség anyja és táplálójának. Diodor szerint Osiris, Isis, Typhon, Apollo és Aphrodite, Zeus és Herétől nemzettek. Osiris, a' Görögök Dionysusa, Isissel kelt öszve (nap és hold). Mind a' ketten a' társasági élet kellenesbé tételeit választak munkálkodások legfőbb tárgyául. Egy ember sem öletett meg többé, miolta Isis az addig vadon termett, 's az emberek előtt esmeretlen búzát 's árpát feltalálta, Osiris pedig az embereket ugyan ezen gabona eledellé készítésére megtanította. Ezért a' lakosok háladatosságából mindig Isisnek nyujtották áldozatul az elsöben kaszált kalászokat. Mit a' Görög Demeterjében dicsért, az Egyptomi mind azt Isisben magasztalta. A' földmiveléssel kicsinyenként felsőbb mivelődés támadt, 's törekvés a' szepmesterség és tudományok után. Legalább csak Isis után van szó az Egyptomiaknál a' városok alapításáról, templomok építéséről 's a' papi isten-tisztelet behozataláról; a' vitorla feltalálója is benne tiszteltetik. Plutarchus szerint Osiris és Isis Cronos és Rheának törvénytelen nemzettjei. Helios, Rhea férje, tudósittván erről, megfogadta, hogy Rhea sem hónapban sem ezzenedőben nem szüliend. Ezt hallván Hermes, ki szinte szerette Rheát 's viszont szeretett, egy eszközt talált fel, mellynél fogva Rhea azon átok ellenére is szülhetne. Játszott ugyan is a' holddal, 's annak mindenkori világosságából, egy 70-ed részt nyert el, melly részecskékből 5 napot csinálván, ezeket az érnek addig csak 360 napjához ragasztá, 's így időt készíte az istennének szülésre. Ezek voltak az Egyptomiak szökő napjai, mellyek steneik születés napjai-gyanánt innepeltettek. Elsöben Osiris született,

melly közben ezt kiáltozó egy szózat „a' világ ura született.“ Második napon Rhea Aruerist vagy az idősbik Horust, (Apollo) harmadikon Typhont, negyedikén Isist, ötödiken végre Nephthyst szülé, ki végzetnek nevezteték, ámbár másoktól Aphrodite, Nike (győződelem istennéje) nevet is nyert. Ezen öt gyermeknek három atyja volt: Helios, Cronos és Hermes. Typhon Nephthyszel kelt össze; Osiris és Isis már az anyjok méhében szerették egymást. Osiris, a' jó lélek, a' gonosz Typhontól földötztetvén, fortélyosan egy ládácskába záratva, a' tengerbe vettetett. Isis ezen hirnek hallatára lementszvéen haja egyik fürtjét, 's gyász ruhába öltözködvén, vigasztalhatlanul bolygott fel és alá, a' ládát keresvén. Azon közben megtudá, hogy Osiris olly hiedelemben, mintha ő nála volna, testvéréhez Nephthyshez kapcsolá magát, ez pedig kitevé az ujonnan született. Isis tehát felkeresé ezt, 's Anubis név alatt felnevelé. Ez alatt a' láda, mellybe Osiris zárva volt, Byblos tájékán szárazra hajtatott ki, 's megakadt egy bokorban, melly rövid idő múlva szép nagy fává nővén egészen magába zárá. Utóbb ezen fa a' királytól mint nagy ritkaság kivágatván, palotájában oszlop gyanánt használtatott. Innét Isis a' ládát csalárdság által elorozta, azonban még is felfedezte Typhon a' holt testet és 14 darabra szaggatá. Ezt meghallván Isis, összekeverte a' darabokat, 's meg is találta mind, kivévén a' nemzőtagot, de e' helyett ahoz hasonló képeze. Így történt, hogy a' Phallus megszentelteték, 's tiszteletére az Egyiptomiak innepet ültenek. Osiris ismét feltámadt, 's Isis a' hallgatás istenét Harpocratest szülé neki idétlenül, 's hibás alsó taggal. Ezután Horus fia meggyőzte egy viadalban Typhont, 's anyjára bizta őrzését. De ez szabaddá tette, a' miért Horus reá veté kezét 's leszakítá fejéről a' koronát, melynek helyére Hermes egy bika koponyát tett. Mint termékenység istennéje és közönséges jóltétővéne, emberi betegségek gyógyításával is foglalatoskodott, 's még Galen idejében is voltak egynehány orvosszerek az ő neve alatt. Halála után ugy tiszteltetett mint fő istenség. Herodot szerint az Egyiptomiak Isist asszonyi alakban tehén szarvval ábrázolák; a' mint hogy szent is volt neki a' tehén. Sőt egy monda szerint, Isis mint fiatal tehén az ég egy sugara által (Osiris). Apis anyja lön: azaz nap és hold tartják fen a' földet. Ezen kívül Isist az agyán lévő lotusról 's kezében tartott sistrumról (egy hangszer, mellyet az Egyiptomiak isteni tiszteleteik alkalmával használtak) lehet megismerni. Isis öltözete szük alsó ruhából és köpönyegből áll, melyen csomóba hajta és összekepesolva. Fejét egyiptomi főkötő fedi, a' mi apáczáink fátyolának ősképe. Néha számos emlékekkel is ábrázoltatik, mint az ephesusi Artemis, a' mindenség anyja. Későbbben Isis a' Romaiaknál arczvonása, alakja és öltözetére nézve junoi caractert nyert. Csak a' köpönyegről és fátyolról, melly sallanggal van megrakva, 's egyéb attributumairól lehet reá esmerni a' távolról behozott istennére. Isis kiváltképen Memphisben, utóbb pedig egész Egyiptomban is tiszteltetett. Minden esztendőben 10 napig tartó innep (Isisinnep) ületék tiszteletére. Ezen innep köztisztálkodásban állt, 's Romába is bevitetett, de gyakran eltiltatott a' visszaélések miatt. Augustus alatt Isis temploma a' légnagyobb kicsapongások szabad tere volt. Ezen istenné tisztelete Egyiptomból Görögországba is elhatott. (Oken 1817 olta Jenában egy időszaki iratot ad ki, „Isis“ czim alatt, melly tudomány, szépmesterség és politicára terjeszkedik, 's általjában szabad lelkü és velős cikkelyeiről jeles.)

ISIS TÁBLA (mensa Isiaca, tabula Bembina is), egy régi hires egyiptomi emlék, mellyen Isis istenné szolgálatja. czeremoniájával és titkával együtt elő van terjesztve. Ez kevert kék mázzal bevont, négysegü réz táblából áll, mesterségesen kirakva ezüst lapocskákkal. Fő alak az ülő Isis volt rajta. Ezen tábla Roma elfoglaltatása után (1525) Bembo cardinal kezére jutott, kitől a' mantuai herczeg nyéré meg cabinetje számára. Mantua kiraboltatása után 1630 Pava cardinalhoz került, ki a' savoyeni

herczegnek ajándékozta. Most a turini várban van. Vicus Aeneas 1559 Velenczében rézbe metszé; melly után több metszetei is vannak. B.

ISLAM (igaz hit), Islamismus I. MAHOMET.

ISLAND, dán sziget Norvegia és Grönland közt, 63° 23' — 66° 33' é. sz.), legujabb egész háromszégi mérés szerint legalább 1800 (közönséges állítás szerint 1405) nsz. mf., 50,000 lakossal; egyetlen városa Reykewig csak 511 lakost számlál; a többi nép leginkább elazórt udvarokban mintegy 300 mértföldnyi tengerparton lakik. Reykewigben püspöki székhely és iskola van, 's benne a dán, latin és gö. jg nyelv, hittudomány, egyházi történet, számvetés 'sat. taníttatik. Itt minden rendnél nagy felvilágultság, de nagy szegénység is uralkodik, mellyet azonbau az Izlandi meglegültlen tlr. Most a' műszorgalom kezd nálók emelkedni, p. o. olly finom kazimirokat készítenek, mint az Angolok. Van a' szigeten 154 pap, 1 orvos, és 5 sebész; a' sziget saját törvényei a' Jonsböken vannak. 4 sysseire osztatik. A' lakosok, kik e' sivatag 's a' legzordonabb égöv alatt fekvő szigeten minden elemek dühével küzködnék, halászatból és marha tenyésztésből tengődnek; földmivelésnek alig van nyoma. Kertekben terem édes káposzta, fejer répa, és sárga gyökér. Fenyőket csak 1819 ültettek. Az iramszarvast 1770 vitték be. Van juh, kecske, szarvas marha és ló is; a' partok körül pedig sok tengeri kutya. Septembertől Pünkösdig téli és köd orkánok, 's ha a' zajló jég közeledik, váratlan hidegek uralkodnak. A' halottak száma a' szülöttekét gyakran meghaladja; sok Izlandi vesz el a' tengeren 's veszélyes foglalatosság közt. Uszó fa és gyeptőzeg egyedül tüzelőjök. Hajdan sokkal népesebb volt Island. Igen divatoz a' sólyomfogás, 's a' pelyhes madarak legszebb pelyheket adnak. Az islandi moh (lichen islandicus), nálunk erősítő gyógyszer, ott rendes táplálmány. Islandnak vannak meleg és hév forrásai. Ezek közül többen, 's jelesen a' Geysir a' sziget déli részén, ugró kutakhoz hasonlitanak; mert belőlök a' viz gyakran több száz lábnyi magasságra felszökik; melly tünet a' föld vulkáni mineműségéből magyarázható. Minden hegynek, melly a' tenger felett 2700—3000' emelkedik, Jökul a' neve; a' legmagasb Oerä Fe 6240', a' tüzökádó Hekla 5210'. Vannak kénkőbányák is. — E' szigetet 861 Nadodd találta fel, 's 870 két norvégiai nemes Ingulf és Hiörleif, kik zsarnok uralkodójoktól féltőkben kibujdosának, néhány hozzájuk csatlakozott Normannal megnépesíté. Ezek 's maradékaik mintegy 387 évig független aristocrafiában éltek. 1000 beviteték közbik a' keresztényen hit. Csak 1261 veték magokat az Izlandiak, még pedig szabad akaratból VI Haquin (Hakon) norvégiai király uralága alá. Islandból találák fel 's népesíték meg Grönlandot is. Islandban a' tudományok virágnának a' II század közepétől a' 14 század közepéig; Skalholtban már igen korán valának képző iskolák. Több Izlandiak hazájokban tanulának, mások külső iskolákra, nevezetesen Parisba menének. Utazásaikban megtanulák a' Provençalok és Troubadourok költészetét, 's a' 12 században és a' 13 elején szigetjekre vivék azt, melly rövid idő alatt sok költészt, különösen romance-dalnokot szült. Tanuja ennek a' hires islandi Edda (I. e.) A' 14 század vége felé hanyatlani kezdének Islandban a' tudományok és művészségek; de ismét emelkedének, midőn III. Keresztély király 1540 a' reformatiót bevitte, melly azonban csak 1591 ment egészen tökéletességre. Skalholtban már 10 évvel előbb volt nyomtató mihely. Jelenleg van Islandban egy felvilágultást terjesztő, 's ezenkívül az egyesült ó és uj literaturai társaság. Rask (dán) egy islandi grammaticát adott ki. Teljesen megesmerhetni Islandot Mackenzie: „Reise nach Island“ (1810), és Henderson: „Reise nach Island“ (Lond. 1819) című irataikból. Gliemann „Geographische Beschreibung von Island“ (Altona 1824) pontos, és Island leghelyesebb földképével ajánlkozik. Stephenson Island literaturájának történetét a' 18 századból ábrázolja.

ISLE DE FRANCE, most ismét Móricz szigete, hegyes sziget,

Madagaskartól keletre az indiai tengeren; (déli szél. 92° és nyug. hossz. 37°), eredete vulkáni, földje szinte olly termékeny, mint a' szomszéd Bourbon szigeté. Portug. felfedezőjük (1504) után mind a' kettő Mascarenhas nevet is visel. A' Portugálokat 1598 elűzők a' Hollandiak, 's azok az elsőt az orániai herczeg tiszteletére sz. Möricznak nevezék. De miután a' Hollandiak 1712 elhagyták, 1721 a' Francziák foglalák el; La Bourdonnais helyesen rendbe hozá, 's Isle de France-nak keresztelé. Terjedménye mintegy 55 $\frac{1}{2}$ nsz. mrf., van benne sok kókusfa, szép papagájok, nagy tekenős békák, szép ebenfa; sok buzát és rist vet; kávé, czukor, indigo elég terem; a' szekfűbors honosítottat. 1799 kiküldött 200,000 mázsa czukrot, 6000 mázsa kávé, 3000 m. indigot, 5000 m. pamutot, és 200 mázsa szekfűborsot. E' sziget megtartása Franciaországnak többé került, mint jövedelme, de még is megtartá, mert a' keletindiai kereskedésre nézve felette nagy fontosságú. 1799 volt benne 9000 fejer ember, 55,230 rab, és 1300 szabad Néger. Van két derék kikötője, ezek kisebbikénél épült egyetlen városa Port Louis. E' szigetet, mivel fekvése által az Angolok hajózásának nagy károkat okozott, 1810 végén ezek elfoglalák, 's az 1814 béke által meg is tarták. L. Milbert: „Reise nach Isle de France, dem Cap und Teneriffa im Jahr 1801.“ (Frankf. a. M. 1825) és Ch. Grant: „History of Mauritius, or the Isle of France“ (Lond. 1801.)

ISMAIL, nevezetes török város és erősség Bessarabiában, a' Duna éjszaki fő ága mellett, mintegy 15 mértföldnyire a' fekete tengertől. Csak egy föld sánca van, de ez magas, és pallisáddal 's egy mély árokkal van körül véve; a' Duna felől egészen nyitva áll. Nevezetes kereskedést üz moldvai termékekkel, 's örmény lakosi szép bőrtöket készítenek. Az orosz-török háboruban (December 22-n 1790.) ez erősséget Suwarow, szinte ugy mint előbb Oczakowot, rohanással 's borzasztó vérontással vette meg, mellyben egy a' Dunára behozott orosz tengeri hajós sereg Ribas alatt, nagy segedelmére volt. Sz. E.

ISOCRATES, a' legnevezetesebb görög szónokok egyike. Született Athenében a' 86-k Olympias 1-ő évében (436 K. sz. e.), 's Gorgias, Prodicus, Protagoras 's egyéb tanítóji alatt az ékesen szólásban nagy előmeneteleket tett. Gyenge szava, 's bizonyos vele született féltékenysége miatt nem igen meré magát eleinte közönséges helyen hallatni. Annál szorgalmasabban foglalatoskodott másoknak tanításával 's mások számára való beszédek készítésével. — Hogy mind a' kettőből nagy jövedelme volt, kitetszik abból, hogy azon beszédéért, mellyet Nikokles cypriai királynak ajánlott, 20 talentomot (27.000 tallért), 's egy felszólítás irásáért, mellyet Timotheus az Athenebeliekhez intézett, 1 talentomott kapott ajándékba. Az ékesen szólásban adott leczkéket idegen hallgatóji által 1000 drachmával fizettette, 's Plutarch azt mondja, hogy ezen tanítás neki általjában 1000 minát (22,000 tallért) hozott légyen bé. Gyermekek korában játszó társa volt Platonak, 's ezen korán kötött barátság később korokra is átszállott. Egyszersmind Socratesnek is nagy tisztelője volt. Ennek ártatlanul szenvedett halála után, melly minden tanítványit félelemmel 's rettegéssel töltötte el, egyedül Isocratesnek volt azon bátorsága, hogy Athenében nyilván gyász ruhában járt. Más példáját adá bátorságának az által is, hogy Theramenest, kit a' 30 tyrannok számkivetettek, nyilván védelmezte. Utóbb, ugy látszik, elhagyta őt ezen bátorsága; mert soha se merészelt többé nyilván felállni 's a' nép gyülekezetében a' haza javára dolgozni. Ez okozta azt is, hogy ő hivatalt 's méltóságot nem nyert, mellyre kivált Athenében nyilvános szónokság által leheté szert tenni. Ezen elmellőzés nagyon megsérté az ő nagyra vágyását, 's nem pótolá azt ki az a' dicsőség, hogy királyok, vezérek, országtisztek, történetírók 's minden nemű tudósok, hallgatóji száma közé tartoztak. Egyébiránt az ékesen szólás mestersége neki sokat köszönhetett: sokat tartott ő a' kicsinosított stylye. 's a' phra-

sesek jól hangzó kerek ségére. Azért került annyi idejébe beszédjei készítése, többszöri kijobbitása 's változtatása, 's azért van az is, hogy csak keveseket készíthetett. Panathenaius (Athenét dicsérő) híres beszéde készítésével 10 esztendő telt, 's így nem is csuda, ha az a mesterséges kidolgozás mustrája lett. A' korabeli criticusok azt tulajdoníták hibául neki, hogy stylje gyakorta nehéz esetű, hosszú 's terhelve van czifraságokkal; hogy inkább törekszik a' fülnök hízelkedni, mint a' szívet megrázkódtatni; hogy gondolatjait a' szavaknak szolgaképen alájok veti, a' magánhangzók öszvejövését gyerekes félénkséggel elmellőzi, 's gyakran középszerű kitételekkel 's illetlen képekkel él, hogy periódusainak illendő kerek séget szerezzen. Mivel továbbá beszédei mind egy szabás szerint készültek, a' változtatás hiányossága végre hidegséget 's unatkozást szült. Beszédi tárgyai a' morál és politica legnevezetesebb pontjai voltak, de hibázott belőlök azon melegség, melly meggyőz és magával ragad. A' fejedelmekhez intézett intései igen szelidek 's gyengék voltak, kiknek ő igen finom 's érdekes módon tudott hízelkedni. Egyik példája ennek azon hízelkedéssel teljes levél, mellyet Filep macedoniai királynak 90 esztendő korában irt, melly akármely udvarnoknak sem vált volna szégyenére. Mind e' mellett is Görögország szabadságát kívánta, még pedig olly nagy buzgósággal, hogy midőn a' szerencsétlen cheronei ütközetet meghallotta, 98 esztendő korában magát halálra koplaltatá. 21 hátra maradt beszédei között a' Panegyricus, (mellyben a' Görögöket egyetértésre 's a' Persák ellen háborúra buzdítja) 's a' Panathenaius legnevezetesebbek. Sz. E.

ISOLÁLNI I. SZIGETELNI.

ISPAHAN (Hispan, Isfahan) ez előtt a' világ legnagyobb 's Persia fővárosa, fekszik az Eracki (Yeracki) tartományban. Három kül. városai voltak, mellyek közt Julfa (Dsulfa) volt a' legjelesebb. Ebben laktak 100,000 Örmények, a' másodikban többnyire Georgiaiak, 's a' harmadikban Parsok vagy tűzimádók. Ezen külvárosok kerülete a' belvárossal együtt 6 német mértföldre terjedt. Széles kereskedést űztek itt a' legtöbb ásiái népek. Az otáni erősségben őriztetett a' királyi kincs. A' Seederut (Zeederut) folyója két részre osztá a' várost. Ezen híres város azon zavarok alatt, mellyek Nadir Sach halála után következtek, nagyobb részint elpusztított, 's még is 200,000-nél több ember lakik benne. S. E.

ISPOLÁLYI HIDEGLELÉS, I. LÁZ.

ISPOLÁLYOK, I. KÓRHÁZAK.

ISRAEL és ISRAELITAK I. JÁKÓB, HEBRAEUSOK és ZSIDÓK.

ISTAKAR I. PERSEPOLIS.

ISTAMBUL I. KONSTANTINÁPOL.

ISTEN, vagy Istenség alatt értjük a' legfőbb valóságot, ki a' világtól szükségesképen különbözö, 's véghetetlen bölcsesége és szent akaratjánál fogva teremtett mindent, a' mi van; kinek léteben gyökerezeti okosságunk a' legfőbb jó beteljesedését, mellynek várásáról le nem mondhatunk a' nélkül, hogy magunk magunkkal ellenkezésbe ne jöjjünk. Ezekben áll az Istenről való méltó gondolat, 's lelkünk szükségait csak így elégítheti ki az Istenben vetett hit. Szükségesképen való az Istennek léte, azaz olly valóság ő, ki a' maga létének okát maga magában rejti; minthogy csak egy illy fő és más októl független valóság természetéből lehet a' világ létét kimagyarázni. Véghetetlen bölcseséggel és értelmességgel kell az Istennek birni, mellyek szerint a' világ elszerveztetése megfogható lesz, a' mi véges emberi elme-erőt és tehetséget sokkal felülmul. Szent akaratjának is kell lenni, mert csak ezen feltétel alatt lehet tőle várni, hogy okos természetünket egy felsőbb erkölcsi érettségre és boldogságra fogja méltatni, 's az érdemnek és hibának irányait kiegyenlíteni. Az Istenről való idea, melly szerint ő a' világ teremtője, az okos való-

ságoknak törvényadója, és az emberi dolgok kormányozója, a' legfentebbi járó gondolat, mellyet okosságunk elérhet, minden földön tuli reménynek alapja, a' kötelességek teljesítésére leghathatósabb ösztön. Az a' rendszer, melly ezen ideának valóságát megismeri és vallja, Deismusnak, görögül pedig Theismusnak neveztetik, mellyel ellenkezik az Atheismus, vagyis az Istenséget tagadó tudomány, mellytől különbözik ujra a' Pantheismus, vagyis az a' tudomány, melly az Istent és világot egynek veszi, identificálja, melly után az okosság szükségzeit kielégítő Istenségről való idea elvész. Illy pantheismust tanított Spinoza, és némelly ujabb philosophusok is erre látszanak hajolni. Azonban a' bölcselkedők közül a' tekintetre legméltóbbak, millyenek voltak ujabb időkben Cartesius, Leibnitz, Wolf, Reimarus és Kant, a' Theismushoz ragaszkodtak, mind a' mellett is, hogy Kant az Isten léte bizonyítására nem tartja elegendő erejűeknek a' metaphysicai vizsgálato-
kat. Így Jacobi is a' Theismust pártolja Schelling philosophiája ellen; sőt az ujabb francia philosophusok is, mint Cousin, Damiron és mások a' fővalóság egységéről való tudományt fogadták el. Az Isten lételére vezető bizonyítások közül legfontosabbak a' cosmologiai, physico-theologiai és erkölcsi bizonyítások. A' cosmologiai bizonyítás főbb momentumai ezek: Minden, a' mi az esmerhető valóságok világában van, tétettnek, okozatnak látszik; vagy is minden, a' mi abban van, lételének okát nem találhatja fel magában, hanem régiebb és megelőző okoktól függ. Már az okosság nem képzelhet magának semmi feltételest feltétel, semmi alapozottat alap nélkül; az ok elegendőségéről való törvény kinszeríti az okosságot, hogy a' fogamatot okhoz kösse, 's midőn így egyik tüneményről másra, egy okból másikba lép, eljut végre az alapok ideájára, melly mintegy minden dolgokat hordoz, vagy is egy absolute szükségesképen létű valóságot fedez fel, olly valóságot, melly más ok által nem határozthatatik el, hanem a' maga létének okát magában viseli; melly minden tüneményeknek végső oka, azaz utolsó pont, mellyből sorjában fejlenek ki a' tünemények. A' physico-theologiai bizonyítás a' természetben észrevehető rendből és célirányosságból foly ki. Mert a' hol célirányosságot lehet észre venni, ott ideák szerint való munkálatot kell feltenni, és elfogadni, hogy mivel a' világ szerkeztetése planumra és célra mutat, annak oka egy ideák, eszközök és célok tudása szerint munkálódó valóságban egyesül, vagyis, maga ez a' valóság az alapító ok. Hogy a' természet szerkeztetése rendre és célirányosságra mutat, nem kéti a' természetvizsgáló. A' nap ön tengelye körül való mozgásai, a' planeták karikás forgása és tengelyek körüli mozgása, mellyek világosságot és melegséget szülnék, a' nappalt és az esztendő négy részeit előhozzák; továbbá a' föld gömb formája, melly nélkül száraz földünk az Egyenlítő körül vízbe borulna, két sarkánál ellenben minden kiszáradna; a' déli és északi, a' csendes és atlanticum tengerek, mint az új és ő világ száraz földjeinek egyenlő sulya, a' földnek és víznek mértékes felosztása, ugy egyéb elszerkeztetési is földi planetáknak, a' teremtes célirányosságáról hathatósan szólnak. Hát ha még gondolóra vesszük lelki tehetségeinket, a' lélek és test harmoniáját, emberi testünk remekalkotását, a' nemek számának egyenlőségét, és más több tüneményeket: bizonyosan nem fogunk tovább a' dolog igazságáról kételkedni. Mind ezek, és több ezekhez hasonló jelenetek tehát a' világ főokára, annak véghetetlen hatalmára és bölcseségére mutatnak, 's a' kik ezt még sem akarják elismerni, azok a' természetben mutatkozó célirányosságot és rendet egészen elmellőzik, holott pedig az örök materialismus feltétele mellett is kénytelenek lennénk annyit elfogadni, hogy a' dolgok formájának származását ideák szerint való munkálatokból lehet csak megmagyarázni. A' természet az Istenségnek visszatükrözése, és kisugárzása, 's épen ezért vezet vissza az embert az Istenhez a' természet szorgos vizsgálata. De hogy a' természet vizsgálatja az Istenhez vezesse vissza az embert,

megkívánatik, hogy lelkében az annak megismerésére való kívánság felébredve legyen, mert sem a' cosmologiai sem a' physico-theologiai bizonyítások magokban nem apodicticai igazságok, nem olyanok t. i. mellyek az elfogadott meggyőződéssel ellenkező véleményt egészen kirekeszthetnék. Az Isten esmeretére vezetett kívánság az ember erkölcsi természetében alapul, melly felteszi az Isten létéről és igazgatásáról való belső eleven hitet, mellyet az ember erkölcsi alkatja által fejt ki magából, 's így az felsőbb szükségű öntudattá válik. Az Istenben hívés és az emberi lélek szüksége közt való egybefüggés előadása, egyszersmind az Isten lételének erkölcsi behizonyítása (*morale argumentum*), mellyet különösen Kant, és az őt követők emeltek nagy erőre. Ezen bizonyításnak következő fő momentumai vagynak. Az ember erkölcsi valóság, mellynek erkölcsi természetéből foly ki a' legfőbb jónak ideája, vagy is a' véghetetlenül előható erkölcsi tökéletességről való gondolat, mellyben az erény és boldogság szoros kapcsolatban állanak egymással. Ez az idea nem csalódás, vagy vélemény, különben a' mi erkölcsi természetünkről és rendeltetésünkről való hittel is egészen fel kellene hagynunk. Hogy tehát magunkkal egyezésben lehessünk, a' legfőbb jó megvalósulását szükség várunk. Az ember körül minden csak romlás, 's a' természet nem az érdem mértéke szerint osztja mindig az örömet és boldogságot. Hogy már a' legfőbb jó megvalósulását várhassa, kénytelen az ember a' természetűl merőleg különböző okát az egész természet oecnomiájának elfogadni, melly magában foglalja fentartatásunk alapokát, és az erénynek 's boldogságnak valamikori öszvehangzását. A' természet legfelsőbb okában meg kell lenni az erkölcsi törvényadással öszveálló causalitásnak (erkölcsi törvényadást okozó erő) az erkölcsi törvénynek magát meg foghatónak (azaz Intelligentiának, okos valóságnak), 's a' törvényről (vagy magáról) való ezen megfoghatóság és előterjesztés szerint munkálkodónak kell lenni (akaratiának kell lenni). A' természet legfőbb okának tehát olly valóságnak kell lennie, melly okossága és akarata által okozta a' természetet (világot), 's az illy valóságot Istennek nevezzük. Az istenségről itt kifejtett ideára azonban csak az érett okosság emelkedhetik fel, 's ha kijelentés nem jött vala közbe, az Istenről való hit talán nem is lehetett volna közönséges. Míg az ember eljut az Istenről való ideára, több Isteneket hisz, mellyeknek valóságáról és munkásságáról a' nemzetek, különb különbféle előterjesztéseik szerint, különböző véleményekben voltak. Legtökéletlenebb Istenek voltak a' Fetisemek vagyis holt testek, vagy oktalan állatok, kiket mint a' jó vagy rosszlét okait Istenek gyanánt tisztelt az ember. Az állatok tisztelete Egyiptomban a' Fetisumusnak egy különös neme volt, 's még ma is Afrikában sok nemzetek Fetisumust követnek. A' pallérozottság magasabb fokára emelkedtek már azon nemzetek, kik a' napot és csillagokat tisztelték, mint a' mellyekről azt hitték, hogy az ember életére és fatumaira nagy befolyással vagynak. Az isteni tisztelet e' módját Sabaeismusnak nevezik. Az illy nemzeteket újra meghaladták esmeretekben azok, kik hőseiket, királyaikat, a' szükséges mesterségek feltalálójit, nevezetes idegeneket, Isteneknek vettek, 's azt tartották, hogy azok halálok után is szüntelen életben vagynak, 's hogy embert felül muló erővel bírnak, és a' földön élők állapotjára nagy befolyások van. Ugy azon nemzetek is elébb állottak, kik a' természeti erőket munkás valóságoknak vették, okossággal és akarattal bíró személyeknek nézték. Ezen uton vette származását a' Görögök és Romaiak vallása. A' több Istenekről való hitet Polytheismusnak nevezik, melly szerint a' nemzetek sorát és egyes emberek állapotját sok Istenek igazgatják, kik embert felülmuló erőkkkel bírnak ugyan, de emberi módon éreznek és kívánnak, 's nem egészen mentek az emberi erőtlenségektől és korlátoztatásoktól. A' polytheismus nem egyéb, mint a' természet istenesítése, midőn a' Theismus felülemeli magát a' természetén, 's az Istent természet urának veszi.

A' régiség legpallérozottabb nemzetei is, u. m. a' Görögök és Romaiak, polytheismust követtek, kivéven, hogy kevés számú bölcseik, p. o. Anaxagoras, Socrates, Plato, Cicero, az egy istenségről és annak világ kormányozásáról tisztább képzetelekre jutottak, mint a' sokaság, mely között ők éltek. A' polytheismus az egész régi világban el lévén terjedve, egy ugy szólván számba sem vett népben, a' régi pallérozott nemzetek előtt alig esmeretes zsidó nemzetben kezdett legelőszőr is az egy istenségről való okos hit, és annak igazgatásához való ragaszkodás gyökeret verni 's elterjedni. Igaz, hogy a' Zsidók is mint más, keresztyén világ előtt élt népek, a' magok Jehováját csak okos érző valóságának tartották, ki nagyobb erővel és méltósággal bír mint az emberek; de mivel csak egy istent hittek, vallásos képzeteik is könnyebben kitisztulhattak, 's az érett okosság szükségképen való kívánataihoz közelebb jöhettek. A' keresztyén vallás alapítója ugy építette osztán fel a' zsidó nép monotheismusán az okossággal legjobban megegyező, annak és a' szívnek minden szükségéit kielégítő, egy igaz Istenről és isteni kormányról való hitet, mely lassan lassan több századokon keresztül elterjedvén, az emberi nemzet egy nagy részének öröke lett. Mohammed a' keresztyén és zsidó vallásból szerkeztette öszve a' maga, ámbár nem egészen tisztá, de a' polytheismusnál még is jóval előbb álló vallását, mely uton az-Islamismus segédül szolgált az egy Istenről való hit elterjedésére az emberek között.

ISTENEK ELEDELE (Ambrosia). A' Görögök és Romaiak mythologiájában az Ambrosia valamely édes és balzsamos nedvet jelentett, mely az Oceanus boldog szigetében magától szivárgott ki, 's az Isteneknek rendszeren eledelül, néha italul is szolgált, hogy halhatatlanságokat el ne vesztésék. Ha néha megesett, hogy emberek is megkóstolták az Ambrosiát, ugy az illy szerencsések szebbek, erősebbek, gyorsabbak lettek, vagyis az isteni tulajdonságokban valamennyire részesültek. *Kállay.*

ISTENI IHLÉS az Istennek rendkívüli segedelme, mely által a' tanításnak, vagy irásnak isteni tekintet szererezetik. Különösen használtatik pedig ezen szó a' sz. irás könyveinek szerzőjiről. A' régiek az isteni ihlés mivoltát és módját nem vizsgálták, de az újabb kor ezen szövevényes kérdésbe is bele avatkozott. Némelyek azt állíták, hogy a' sz. irók csak eszközök voltak, kikkel az isten még a' szavakat is közölte; mások ismét: hogy csak némely tárgyak közöltettek az istentől; voltak, kik az ihlést a' hibától való megőrzésben helyezték. 1586-ban Less és Hamal Jesuiták következő három állítást szegték ki: 1. a' sz. írásra nem szükség, hogy minden szó a' szent lélektől származzék. 2. Nem szükséges, hogy minden igazság és állítás közvetlenül a' sz. lélek ihléséből közöltessék az íróval. 3. Valamely könyv, mint p. o. a' Macabaeusok második könyve, mely egyedül emberi fáradsággal iratott, sz. írássá válik, ha a' sz. lélek bizonyoságot tesz, hogy abban semmi hamisság nem található. Ezen utolsó állítást ellen sokan kikelték ugyan mindenkor, de sikeretlenül. A' sz. irás inspirációját a' protestánsok is védik, még pedig szorosabb értelemben, mint a' catholicusok. — Voltak, kivált a' mysticusok közül, kik isteni ihlésről dicsekedtek, de ezek többnyire vagy csalni akartak, vagy magok csalatkoztak.

ISTENI JELENTÉS. I. REVELATIO.

ISTENITÉLETEK. Egykor majdnem minden nemzetek azt hitték, hogy olly esetekben, midőn a' bíró az ügyet a' bebizonyítások hiánya miatt el nem intézheté, és sem a' vétkeesség sem az ártatlanság bevalósítására elegendő okok nem találtattak: az igazságszerető istenség maga nyilatkoztatandja ki csuda által a' valóságot. Ezen véleménynél fogva az ollyannal, ki ellen valamely bebizonyíthatlan gyanu támadt, olly cselekedetet vitetének végbe, mellyek a' cselekvőre nézve természetek szerint ártalmasak voltak, 's ki ha ezeket káros következés nélkül teljesítheté, ártatlannak hirdetteték. Az ügynek illy cselekedetek által való elintéztetése, Istenitéletnek (ordalia) mondaték, mely talán min-

den nemzetek közül a Németeknél volt legnagyobb divatban. De már a Hindusok legrégebb vallásos irományaiban is tetetik róla említés. Mint-hogy pedig az istenítéleteknek jó vagy bal következzése, némelly egyes eseteket kivéren, mindenkor azoktól (a papoktól) függött, kik a cselekedethez megkivántató előkészületeket elrendelték: tágos mező nyitatték minden nemű csalásoknak és boszuállásoknak. — Németországban az istenítéletek következő nemei gyakoroltattak: a törvényes bajvivás, melly szerint a meggyőzetett itélteték bünösnek; a tűzbírálat, a vizbírálat, a szentelt falat, az urvacsora, a keresztbírálat és a holtetembírálat. — Ugy mondatik, hogy már a Celtáknál szokásban volt az olly gyermeket, mellynek anyjára házasságtörési gyanu volt, egy paizsra helyezve a Rajna vizére bocsátni, 's elmerüléséből az anya vétkezzését következtetni. A Saale melléki Frankoknál már az 5-ik század elején divatozott a hővizbírálat, mellyhez későbbben a hideg vizbírálat is szövetkezett. A tűzbírálat abban állt, hogy a vádolttnak izzó szenen vagy 9 mégtüzesített esztekén kellett meztelen lábball járnia, vagy más egyéb tüzes vasat néhány lépésnyire kezében vinnie, vagy tüzön keresztül mennie, vagy egy szikra tüzet meztelen lábán tartania; 's ha tagjai a tűz által meg nem égtek, ártatlannak nyilatkoztak. Más esetekben, egy megszentelt falatot adott a pap a vádoltottnak szájába, átkozódások között. A ki ezen falatot könnyen lenyelheté, 's utána se fájalmakat nem érzett, se meg nem betegedett: vétlennek tartaték. Az urvacsora bírálata csak papok és szerzetesek között volt szokásban. Ezek, ártatlanságok bebizonyítására az urvacsorájával éltek, minthogy közönségesen azt hitték, hogy az isten, a veleélés után, tüstént előli vagy betegé teszi a bünöset. A keresztbírálat kétfélekép történt; t. i. a vádolt és vádoltatott kiterjesztett kezekkel egy kereszt alá állitattak bizonyos ideig, 's a ki ezenközben első mozdította meg vagy le hagyá csüggni kezét, az büntetésre kárhoztaték; vagy, a vádoltatott ereklyékhez avagy egyházba vezetették, hol két koczka volt, egyik — kereszttel jelelve, 's ha ezt huzá ki a vétkesnek állitattott fél, a büntetéstől felmenteték. Végre, a holtetembírálat így történt: a meggyilkoltatott sz. mihály lovára helyezteték, 's a vádolttnak meg kellett a holt testet, különösen pedig annak sebéit érintnie; ha ebből ezen alkalommal vér folyt, vagy a halott szájából hab jöve ki, ha a tetem megmozdult, vagy rajta valamely változás történt: bizonyági jelnek tartaték, 's a vádolt személy megbüntettetett. Néha ezen bírálatra, az egész tetem helyett csak ennek egyik keze használtatott. A babonáskodás és csalárdság felette nagy tekintetet szerzének az illy esztelen szokásoknak, 's a felvilágosodottabb fejedelmeknek parancsai által sem szüntethettek meg, míg végre a pápák tilalmazásai, azoknak gyakorlatát valamennyire korlátozák, ugyanynira, hogy a 16 század végével lassanként elenyésztek. De a holtetembírálat a Németeknél még a 16 sőt 18-ik században is gyakran előfordult, 's a bűbájoskodást hívés a boszorkányok pereiben a hidegvizbírálatot sem hagyá egészen elavulni. A boszorkányoknak vélt személyek vizre tétettek, 's ha fenusztak, mint ollyanok, elkarhoztattak, ha pedig alá merültek, mint ártatlanok szabadon eresztettek. Ennek Poroszországban még a 17 és 18 századokban is található nyomat. Hasonló czélból használtatott a boszorkány mérleg is. Megméretett t. i. a boszorkányságról vádoltatott személy, 's ha szerfelett könnyűnek, súlytalannak találtaték: büntetés alá vettetett. Minekutána Thomasius a boszorkányok lehetlenségét bebizonyítá, 's az elméleti felvilágosodás a köznép lelkébe is jobban jobban elhatott: lassanként ezek a bohóságok is megszűntek. — Magyarházánk szinte nem volt mentes ezen balvéleményektől, mellyek inkább vagy kevesbé Europa minden tartományaiban, sőt még keleten is uralkodtak, 's ez utóbbi helyen résznyire maig is uralkodnak. Több századig fenálltak az istenítéletek honunkban is, a mint ezt László kir. I. K. 28. Fej. éj III. K. I. Fej. Kál-

mán kfr. I. K. 22, 70, 83 Fej. I. Máty. VI. V. 18 cz. és II. Ulászló I. V. 37 törv. cz. 'sat. bizonyítják. De a' mint a' most idézett helyekből kiteszik, eldödeinknél általánosan csak három neme gyakoroltatott az istenitéleteknek, t. i. a' hővizbirálat, az izzóvasbirálat és a' törvényes bajlítás, sőt Martinusius (Utsenics) 1550 Kolosvárott kijött *Judicium ferri candentis* című munkája szerint csak a' két első. A' boszorkányokat hívés szinte divatozott; noha már Kálmán király alatt ez a' végzés hozták (I. K. 57. Fejezet) „A' boszorkányokról, mellyek nincsenek, kérdés ne legyen;“ mégis még 1728 is fordultak elő Szegeden boszorkánypererek! — Európán kívül még most is sok nemzetnél találhatik az istenitéletek divatozása. Igy p. o. a' Senegambiaiak Afrikában izzó vasat tartanak a' vétekről gyanus személy nyelvéhez. A' guineai partokon némelly neger nemzetégek bizonyos nemű füveket és növényi héjját adnak a' vélt bűnös kezébe, 's azt hiszik, hogy azok a' vétkeseket megégetik. Siam és Pegu lakosainál a' hidegvizbirálat van szokásban. A' Tshuvassok és Ostiakok ásiái Oroszországban, a' szentelt falat bírálattal esküvel kapcsolják össze. A' Chinaiaknál a' tűz és vizbirálat gyakoroltatik; de az istenitéleteknek legtöbb nemei divatoznak a' Hindusoknál. Congoban 's más helyeken. L. „*Die Vorzeit*“ című folyóirat 3 köt. és D. Zwickernek ezen munkáját „*Über die Ordalien; ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*“ (Göttinga 1818).

ISTENITÉS, I. APOTHEOSIS.

ISTHMUS-nak mondatik minden földszoros, különösen pedig a' corinthusi, melly Peloponnesust a' szárazzal öszveköti. Egy híres templom volt rajta Neptunnak szentelve, melly mellett az isthmusi játékok tartattak. A' templom egyik oldalán az ezen játékokban győztesek szobrai állottak, a' másik felén pedig egy fenyőliget vala. A' templomban 4 ló állt, az elefánt csontkörmön kívül egészen megaranyozva, a' lovak mellett pedig két Triton, feljülről derekokig megaranyozottan, ezen alól pedig elefántcsontból készültten. A' lovak megett egy kocsi állt, Neptun és Amphitrite arany és elefántcsontból készített szobraival. A' templomtól nem messze egy meglehető nagy színház és fejez kőből épített stadiumot lehet látni, mellyen a' játékok tartatának. Az egész Isthmus Neptunnak vala szent, ki azért Isthmusnak nevezteték. Az isthmusi játékok (Isthmia solennia vagy certamina) közvélemény szerint, Palaemon, vagy Melicertes tiszteletére alapítottak (I. Ino). Mások azt állítják, hogy Theseus, Neptun tiszteletére rendelte őket. Hihető, hogy ezen, eleiute csak éjjel tartott játékok kijöttek a' szokásból; Theseus pedig megújtván őket, nappali innepeltetéseket is parancsolá. Mivel tehát Theseus alkotója vagy legalább megújítója volt ezen játékoknak, azért az Athenéik vívék itt az előlülést. Egész Görögország részt vön benne, csak az Eleaiak nem, következő okból. Midőn egyszer Actor fiai ezen játékra lovagolnának, Eleánál Hercules által agyon lttettek. Anyok, Melione, felfedezé a' gyilkost, ki akkor épen Argos birtokában tartózkodék. Ennél fogva elégtételt kért az Argusiaktól, mellyet midőn meg nem nyert volna, arra kéré a' Corinthusiakat, tiltának meg az Argusiaknak, mint a' köz bátorság háborgatójának, a' részvételt ezen játékokban. Midőn pedig ezek sem teljesítették kérését, akkor Melione a' legborzasztóbb átkot mondá minden Eleaira, a' ki ezen játékokban ismét részesülni fogna. Ezek egyébiránt szintolly pompával tartattak, mint az olympusiak és más nyilvános játékok, minden olympiasban kétszer, hihetőleg öszszel, 's a' harcz gyakorlások is ugyan azok voltak, mellyek egyéb játékoknál. A' győzők eleinte fenyőgaly, azután pedig száraz és fonnyadt zeller koszorúkkal díszesítették. Későbbben ismét bevétettek a' fenyő koszorúk.

ISTHMUSI JÁTÉKOK, I. ISTHMUS.

ISTRIA, HISTERORSZÁG, éjszakkéleti Olaszhon félszigete az adriai tenger mellett, mintegy 75 néz. mf., 140,750 l. Krain, Friaul és

Horvátországgal határos; egészségtelen levegőjű, de bővelkedik borral, finom olajjal, rétviassszal, mézzel, sóval, hajóépítésre való fával, fontos halászzattal, márvánnyal és épületkővel. A városok lakosai olasz eredetűek, ellenben a falusiak tót származásúak, 's igen durva nyelvet beszélnek. Az Istriaiak characteristicai tulajdona a' meggyőzőhetetlen hajlandóság a' henyélésre. A' közönséges ember soha sem dolgozik többet, mint a' min naponként élélhet; ha történetből egykor többet szerzett, mint a' mennyire szüksége volna, hever, míg mindennek végére nem jár, és ha valamely más történet által kimarada napi bére, mások rovására él, azaz koldul, vagy lop és rabol. Ezért olly bátoratlan az utazás ezen különben olly igen vonzó tartományban, mellynek csak minden elkövetett vétek megkérelhelhetlen büntetése által lehet elejét venni. Elég észrevehetőek voltak egy szigoru kormányzás jótékony következtései a' Francziák uralkodása alatt, midőn a' nyilvános utakon való rablás a' legnagyobb ritkaság volt. Istria régenteen valamiut most is Illyriaéhoz tartozott, de Augustus és Tiberius által Olaszországhoz kapcsolattott. Velenceze a' 15 század elejéig kicsinyenként az egész tartományt meghódítá. A' Velenceiek az ország egy harmad részét bírák; a' többi, a' mi keletnyugotra fekszik, Austriához tartozott (aust. Istria, hol Mitterburg grófság hasonlónevű várossal) és a' Krainhercegség egy részét tevé. A' velencei részben 70,000 l. van. A' campo-formioi béke olta a' tartomány ezen nagyobb részét is Austria nyeré el, mellyhez még több velencei birtokok is járultak, 's 1804 Austriától a' triesti kormányzékhez kapcsolattattak. De midőn az austriai császár a' posonyi békében minden velencei birtokokról lemondá, Istriát is a' franczia országlásnak kelle engednie. Későbbben az illyriai tartományhoz került vissza és 1813 Austriához. 1815 olta a' quarneroi öböl némelly szigeteivel az austriai illyriai királyság istriai kerületét teszi (103 nsz. mf. 194,000 l.) Legjelesebb helyei: Capo d' Istria (Vegiola) hajdan főváros és erősség. Rovigno (Trevigno) leggazdagabb városa 9,500 l. 's 2 kikötővel; és Pirano, jeles kikötőhely. A' polai amphitheatrum hajdan hires volt, és mintegy 18,000 embert fogadhatott magába.

ISTVÁN (I.), Gejza fejedelem fija, Magyarország fejedelme 's királya 997—1038, szül. 978. Nemzeti neve, mellyet kereszteltetése alkalmával (I. GEJZA FEJED.) cserélt fel az első mártíréval, Vajk vala. Még az apja éltében felesküdték az ország nagyjai az ő hűségére; annak holtával pedig 997 általvette ő az uralkodást, és azonnal parancsot adott, hogy minden Magyar megkeresztelkedjék, és hogy a' keresztény rabszolgák szabadságba tetessenek. Ez a' parancs, és a' külföldiek nagy tekintete 's befolyása az ludvarnál, zudulást gerjesztének a' nemzetben; sőt a' somogyi fejedelem, Kupa, fegyverre kelt István ellen. De minekutána a' német béres hadak vezérének, wasserburgi Venczelinnek, szerencséje akadott külön viadalban megölni a' győztesen haladó Kupát: szaladásra bomlott ennek serege, 's birtoka fegyverjog által Istváné lett. E' győzelem után nagyobb foganattal terjesztheté István a' kereszténységet a' külföldről behivatott egyházi személyek által, és e' végre helyeket tűzött ki püspökszékek felállítására; Esztergomot érsekéék helyének szánta; a' pannonhalmi monostort a' somogyi tizeddel megajándékozta, 's ezen kívül még négy apátságot állított fel sz. Benedek szerzete számára. És jóllehet a' Kupa esete által okoztatott rémülés, darab időre legalább, elzsiabasztotta vala a' nemzet ellenszegültét: tanácsosnak tartá még is István, külső egyházi 's világi hatalom és tekintet gyámolával támogatni a' magát. és bele alkalmazkodni az akkor divatozó nyugoteuropai rendszerbe. Annakokáért I. Otto romai német császárnak, mint a' nyugotszaki kereszténység világi fejének, tudtával és helybenhagyásával a' romai pápához küldötte követ fővel a' kalocsai püspöknek szánt Asztrikot, és a' sz. atyától királyi méltóságot és tisztebe vett egyházi rendelményeire felhatalmaztatást kéretett. II. Sylvester pápa nagy készséggel teljesítette

mind a' két rendbeli kívánatot, koronát és apostoli keresztet küldvén Istvánnak, bízhatólag pápai bullától kísértetve. E' korona későbbben, mikor, nem bizonyos, fedelül összefoglaltatott a' görög eredetű koronával (I. GEJZA I.); a' keresztet és bullát elnyelte az idők örvénye; mert az a' II. Sylvester nevével viselő bulla, melyet Inchoffer Menyhárt Jesuita közölt az olvasó közönséggel (*Annales ecclesiastici regni Hungariae. Romae, 1644 Tom. I. pag. 256*), Kercselics felfedezése szerint Levakovics Ráfael Minorita koholmánya. Nagy Boldogasszony napján, 1000 esztendőben, fejére tetette István Esztergomban a' koronát, és királyi czímet vett magára. Ezentul nagy szorgalommal munkálodék egyházi 's országlat féle intézmények alapításában és kifejtésében; mely munkálatját csak hamar félbeszakasztotta az ifjabbik Gyulának, Erdély fejedelmének, fegyverre költe az új király ellen. Ezen rokon fejedelmek közötti háborúnak valóságos oka homályban fekszik, jöllehet a' régi történetírók amannak a' kereszténység ellen szegültét jelelik annak; következménye pedig a' vala, hogy Gyula, 1002 csatában meggyötve, feleségestől gyermekestől elfogatnék, és holtáig zárva tartatnék Magyarországon, Erdély pedig fegyverjog által István birtokába kerülne, a' ki valamelly Zoltán nevű magyar fő emberre bízta a' tartomány kormányát, és a' kereszténység terjesztése végett püspökszéket helyezett Gyulafejérvárrá. Hasonló szerencsével élt István a' Besenyek (Bisseni) khánja, Kean, ellen, a' ki bízhatólag Gyula szövetséges társa vala, 's a' kit 1003 a' Havasalföldön meggyötött és elejtett. Mind a' két meggyötöttek kincseiből azután a' bold. Szűz tiszteletére pompas szentegyházat építtetett Székesfejérvárra, a' hová királyi lakát is általtette Esztergomból. Már most akadály és tetemes háborgatás nélkül üzheté István számos évek rendében szándékba vett egyházi 's polgári intézményeinek teljesebb idomítását, és az istenes áhitat téteményeit. Csak 1030 keletkezett ellene komorabb boru, midőn II. Konrád romai német császár, némelly alaptalan neheztelményektől indíttatva, felülhaladó haderőt küldött ellene, mely a' Rábáig előnyomult. István, ügyét buzgó imádságban a' bold. Szűz oltalmába ajánlván, készülteket tett az ellenállásra; de minekelötte ütközetre kelne a' dolog, hirtelen eltakarodtak a' magyar földről a' német hadak. Konrád császár fíja t. i. a' már megkoronáztatott Henrik, nagy tisztelője a' magyar királynak, önhatalmasan parancsot adott vala erre. 's Istvánnal békét kötött, melyet azután a' császár is az ő kedvéért helyben hagyott. E' fogánatot nem kételkedék István a' bold. Szűz behatásának tulajdonítani, 's azért Magyarország védasszonyának nyilatkozatá azt. Híhetőleg ekkor vezérelte István egybegyült hadait a' marosi hatalomtartó ellen kívánt fogánattal (I. CSANÁD). Valamint eddig is gyakorta, ugy ezentul még inkább és csaknem szakadatlanul betegeskedék István; és nagy reményű, már akkor egyetlen fíjának, Imrének, 1031 történt halála sebesen hágo haladással nevelte baját. Midőn pedig, a' köszvény miatt lábaira nem állhatván, az ágyat nyomná: alkonyban hozzá lopódott egykor egy udvari tisztviselő vagy testőr, kivont kardot rejtve köntöse alatt. De a' földre sikamlott fegyver zördültére feleszmélve, szándékát tudakozá a' király az alattomosnak; ez pedig, tekintetétől és szavától megdöbbenve, térdre rogyott előtte, 's megvallotta, hogy életétől akarta őt megfosztani. István, ki a' töredelmesben, nyilatkozásánál fogva, csak elcsábjított eszközét látá másoknak, megkegyelmezett neki, az indítókat pedig halálra ítélte. Kiktől és miféle indítványból került legyen e' mérészet, azt ki nem nyomozhatni; de ösztönül szolgálhatott az a' királynak, hogy követőjéről gondoskodnék. Vazulra irányzott szándékát azonban a' maga fiára, Péterre, tudta téríteni testvér hugának, Gizelának, fondor gonoszsága 's visszaélése batyja testi 's lelki gyengültevel (I. GIZELA II. 's PÉTER magyar kir.). Megholt I. István 1038 Aug. 15. életének mintegy 60-dik esztendejében. Alkotója vala ő Magyarországi egyházi állapotjának az által, hogy azt a' nyugotszaki keresztény szent-

egyház kebelébe vitte, midőn már a' keletzakaihoz láttatnék valamennyire szívódni, mellyel nála nélkül, jöllehet talán későn, de felette hihetőleg, egyesült volna. Ha a' keletzakai szentegyház és az ahoz tartozó országok és népek utóbbi viszontagságait és kifejtődését tekintve, nyereségnek kell tartanunk a' magyar nemzetre nézve e' választást: sajnálnunk lehet még is más részről azt az egyet, hogy a' nyugotzakai kereszténység behozatásával a' diák nyelv lett udvari 's országos nyelvvé Magyarhonban, és hosszú időkre kitolta a' nemzeti nyelvet ősi jogából; a' mit a' keletzakai el nem követett volna, 's a' mi elkerülhető vala, ha a' külnemzeti egyháziak, Istvántól az ország első karává emeltetve, méltónak tartották volna megtanulni új honjok nyelvét. De milly keveset iparkodának ők ebben, például szolgál Sz. GELLÉRT (I. e.), a' ki Magyarföldön laktának 21-dik évében még nem tudott magyarul szólni Abához. A' kereszténység meggyökeresítésére 's kiterjesztésére 7 püspökséget állított fel István, a' gyórit, veszprémit, pécsit, egrit, bácsit, csanádit és gyulafejevárit, Pray szerint a' nagyváradit is (I. PRAY és GÁNÓCZI), és két érsekséget, az esztergomit és a' kalocsait. Az utolsó is csak püspökségnek vala tőle szárvá; de minekutána az első esztergomi érsek, a' sz. Benedek szerzetebeli Sebestyén, megvakultával a' kalocsai püspök, Asztrik, három esztendeig kormányozta vala helyette az érsekmegyét, megjöven amannak szeme világa, méltónak tartá István, a' buzgalmas és munkás helyettest is érseki méltóságra emelni, 's ezt a' pápa helybenhagyásával véghez is vitte. A' kereszténység terjesztésében mutatott buzgalmára 's szorgalmára nézve apostolnak neveztetett I. István II. Sylvester pápától; áhitátossága, kegyessége 's a' szegények, főképen pedig az egyházak és monostorok iránti adakozása miatt pedig szentnek hirdettetett 1081, VII. Gergely romai pápától. — A' mi polgári intézeteit illeti I. Istvánnak, annyit általánosan lehet felőlök mondani, hogy a' germán nemzeteknél divatozott és bérbirtokosságon (feudalismus) alapult szerkezetet oltotta ő a' magyar nemzet országos alkotmányának még fiatal és el nem ágazott törzsökébe; jöllehet teljes apralattban, hiteles és kielégítő kutfók hija miatt, előterjeszteni azokat nem lehet. Közökbe tartozik a' nádorispányi, országbirói, főispányi tisztség, a' vármegyék szerkezete, különféle néposztályok és ezeknek jogaik, a' hadi rendszer, jogkereseti 's büntetményes szabályok. Ama' két könyvre osztott végzetei e' királynak, mellyek a' magyar törvénytestbe felvetettek, későbbben irattak esmeretlen kéztől. Egyébiránt semmi biztos nyoma nincs annak, hogy akár koronáztatása I. Istvánnak és a' király czim felvétele, akár egyéb intézetei 's rendszabásai, országgyűlésen, a' nemzet jóváhagyásával történtek és tetettek volna; sőt ugy látszik, hogy a' magyar nemzetségnagyok elmellőzésével, csupán az egyháznagyok, udvari tisztek és főispányok tanácsa szerint intézett ő mindent önhatalommal. Idő jártával mindazáltal a' szentség tündöke, melly az intézőt körülfogá, 's a' bérbirtokosi rendszer diadalma, köz jóváhagyatást szerzenek intézeteinek, ugy hogy az arany bulla bevezetése rájuk hivatkoznék. — Özvegységre maradt I. István után annak felesége, Gizela (I. GIZELA I.), a' kivel ő több gyermeket nemzett vala. Három fiai közül az egyik neve bizonyos (I. IMRE HERCEGE); a' többi kettőé, Pelbart és sz. Arnulf életirója szerint, Otto 's Bernát vala; kik közül az elsőről az mondatik, hogy kisd-d korában holt el, a' másodikról pedig, hogy hat leányt nemzett, ugyan annyi európai királyok és fejedelmek házastársait. Leányai közül Ágota, Cornides nyomozásainak kerekedménye szerint, feleségül adatott Edward angol-szász királyi herczeghez, a' ki Edmund nevű öcsével együtt, minekutána apjoknak, vasderekü (Ironsides) Edmund angol-szász királynak, holta után az anyjok, Emma, Nagy Kanut dán királyhoz, Angolország elfoglalójához, ment volna férjhez, ez pedig mostoha fiaiit honjokból kiutasította volna, Magyarországra vetődött, és I. István udvarában vendégletes fogadtatást talált vala. Edmund a'

magyar földön holt meg; Edward pedig, a' dán uralkodó ház kiholta után, az apja testvérétől, a' szüz házasságban élt sz. Edward angolszász királytól koronaörökösül visszahivatott Angolországba, a' hová 1057 magával vitte Agotát, és a' hol, kevéssel megérkezte után, kimult. A' sz. Edward holta után támadott koronakövetelési háborgáskor hajóraült Agota gyermekeivel együtt, hogy visszatérjen szülő földére; de szélvész által Skótföld partjára vettetett, a' hol egyik leánya, Margit, III. Malcolm skót királynak, a' Macbettől megöletett Duncan fijának, felesége, a' másik, Krisztina, apáczáva lett; Edgar nevű fiacskájának pedig foganat nélkül iparkodék Malcolm, fegyverrel megszerezni az ősi angolszász kóronát és országot. Egy másik leánya I. Istvánnak, Hedvig, nellenburgi Eppo grófhhoz; egy harmadik, nevetlen, a' ki talán legidősebbik vala gyermekei között, Dobokához (I. Csánán) adatott. Ezekon kívül némelly történetírók még több fia 's leány gyermeket is tulajdonitnak I. Istvánnak.

ISTVÁN (II.) Magyarok királya 1114—31, az apja, Kálmán király, holtá után 13 esztendő korában vette által az uralkodást. Kiskorúságát hasznokra fordították a' Velenceziek, 's Dalmátországot elfoglalták 1117-ig, melly esztendőben Ordelafo Faliere, velencezi doge, Dalmát és Horvátország herczegének kezdette magát nevezni. De már 1118 megvertett Ordelafo az ellene küldetett magyar hadaktól; és minekutána maga is elesett volna a' csatában, mindent visszafoglaltak a' győztesek, Zárára v. Jádrán és a' szigeteken kívül; az új doge pedig, Michieli, fegyvernyugatot kötött Istvánnal 5 esztendőre, mellyben mindegyik fél megtartotta, a' mit birt. A' fegyverszünet eltölte után megjelent ugyan Michieli a' dalmát földön, és annak némelly várait elfoglalta; de István, másfelé kapása miatt, elnézte ezen csonkulását birtokának. Jaroslawtól t. i., a' wladimiri herczegtől, segítségül hivatva, az orosz fejedelmek czirakodásaiba vegyült 1123; és jöllehet Jaroslaw eleste után a' magyar zászlós urak önhatalmasan felhagynának a' további hadakozással, későbbben mégis, 1127, a' svenigrodi fejedelem, Wladimir, mellett fegyverre kelve, elfoglalta Halicsot és Premisl. Csekélyebb háborgások történtek a' szomszéd Csehekkal és Németekkel is, sőt a' görög császárral, Komnén Jánossal is felbomlott a' béke, mire a' vak Álmos herczegnek (I. Kálmán) Konstantinápolba szökte adott alkalmat. Mi indította őt e' szökésre, bizonytalan; hihetőleg sugalmak által bizodalatlanság és gyanu gerjedtet lelkében megnyomorítójának fíja iránt: de ezen cselekedete, 's az a' szives fogadtatás, mellyet maga, 's a' hitel, mellyet vádolatja nyert a' görög császári udvarnál, annyira felboszontotta Istvánt, hogy Álmost ugyan honveszetbe tenné, a' görög birodalmat pedig váratlanul haddal támadná meg 1128. A' görög császár készülletlen volta sikerrel koszoruzta a' magyar király első munkálatit, mert Belgrádot megvette, rontatta, 's a' védfalak köveivel Zimonyt erősíttette meg: de előjövén későbbben a' császár, általkelt hadaival a' Dunán, és Karasó folyamnál tetemesen megverte a' magyar hadsereget, mellyet valami Stephelel nevű vezérelt, mivel a' király akkor beteg vala. Felgyógyulta után nagyobb erővel ment ez 1129 János császár ellen, és azt visszatolta; de mivel az alatt Álmos herczeg megholt, és vele a' háboru oka elenyészett vala, megbékültek a' hadakozó felek, és Álmos herczeg holt teste Magyarországra hozatott és Székesfehérvárral temettetett el. Ekkor tudta meg István azt is, hogy Álmos herczeg fia, a' vak Béla, kinek ő holt híret vette vala, él, és a' pécsváradai monostorban tartózkodik. Minthogy Istvánnak gyermektelen volta miatt, e' szerencsétlen vala most egyedül kifogástalan örököse a' magyar koronának: herczegi jövedelmet és lakhelyet rendelt neki a' király Tolnán, és öszveadta őt Uros szerbországi zsupan leányával, Ilonával. Két esztendővel későbbben, 1131, megholt II. István 30 esztendő korában. A' melly feleséget Turóczi tulajdonit neki, t. i. Guiscard Robert apuli herczeg leá-

nyát, erről kétségtelen, hogy felesége nem lehetett. Cornides annokaért (*Regum Hungariae Genealogia*) nőtelennek tartja Istvánt; Schier ellenben (*Reginae Hungariae*) azt igyekszik megmutatni, hogy két felesége is volt egymás után, t. i. Jutta, Ferdeszáju (Kriwousti) Boleslaw leánya, a' ki korán elhalt, és Adelhaid, Henrik stefaningi landgróf és regensburgi várnagy (Burggraf) leánya, a' kivel 1125 kelt össze. Egyébiránt akár volt II. Istvánnak törvényes felesége, akár nem: annyiban megegyeznek felőle a' történetesmereti tudósítványok, hogy serdülő korától, kiváltképen pedig 1123-tól fogva felette kicsapongó vala a' szerelemben. Az említett esztendőben t. i., egy a' görög birodalomban rabló kun csapat, a' császártól szorongattatva, Magyarországra kívánczokék előle menekedni. II. István befogadta azt, és a' Duna s Tisza között telepítette meg, Tatár nevű vezérét pedig a' maga udvaránál tartotta. A' kun szépnem testi kecsesi s kinalatossága annyira gerjegeték a' fiatal király kényét, hogy velek korlátlan és botrányos kénytöltésre vetelednek; melly nem csak házasságában, ha volt is azután törvényes felesége, nemzési tehetetlenséget szült nála, hanem életerejét is annyira kisajtolá, hogy gyakran betegeskednék, és korán dülne ki. Ugyan e' vala az oka, hogy szerfelett kedvezne a' Kunoknak. és ezeket méltányon tul pártolná, a' Magyarok kisebbségével. Egyébiránt is heves természetű vala II. István, és indulatjában gyakran kegyetlenkedésre veteledék bosszontóji ellen. Ugy látszik, hogy elejétől fogva idegenkedék ő a' házasságtól, és hogy Borikot v. Boriosot, a' maga mostoha anyjának, Pradslawának, közvélemény szerint fattyu gyermekét szándékokék örökösévé tenni. Legalább ezivesen fogadta azt magánál 1120; összeadta Ferdeszáju Boleslaw lengyel fejedelem leányával, Juttával (a' ki tehát nem lehetett István felesége, s legfeljebb is csak el vala neki jegyezve az apjától, Kálmántól); tartásokra a' Szepességet rendelte; 1127 pedig Halicsot és Premist, melly tartományokat fegyverrel szerzette vala (I. feljebb), nekik ajándékozta. Mind ezekből még nem következik ugyan világosan, hogy Borikot a' maga örökösévé szánta volna; de tartott még is ettől Álmos herczeg felekezete, s e' gyanúból és az ezzel járó féltésből ösztönözte azt a' szökésre.

ISTVAN (III.) II. Gejza fia, Magyarok királya 1161—1173. Megkoronáztatott ő ugyan azonnal az apja holta után, az idősámitás különségéhez képest 12—16 esztendőskorában: de Komnén Manuel görög császár-
 abban munkálódék, hogy a' nála tartózkodó magyar királyi herczegek, II. Gejza testvér öccsei, közül valamelyiket segíthetné a' királlyszekre, s ez által függésbe hozhatná magától Magyarországot. Követséget küldött tehát a' magyarországi rendekhez, és azt sürgette, hogy István herczeget esmernék királyoknak, a' kinek, mint II. Gejza testvéröccsének, közelebb joga volna a' koronához önnön fiánál. Midőn e' kívánatnak ellene szegeznék magát a' nemzet, főképen az egyházi kar, melly a' keleti szent-
 egyháznak innen következhető felsúlyától tartott: haddal jött Manuel Magyarországot ellen, és megtámadásra kész hatalomtól támogatott fenyegetés, e' mellett pedig ajándékok és ígéretek általi, olly nagy részét fordította meg a' rendeknek, hogy nem István herczegnek ugyan, hanem a' bátyjának, László herczegnek, megkoronáztatása véghez mehetne, amaz pedig utána legközelebbi koronaörökösnek esmertetnék. III. István Pósonyba vette magát a' püspökök nagy részével és az esztergomi érsekkel, Lotárral együtt; a' ki, mint a' magyar szentegyház feje, egyházszet-
 tet hirdetett II. László király ellen. Ez hat hónappal megkoronáztatása után, 1162 Jan. 14. már megholt; és az öccse, IV. István, ült utána a' királlyszekre; a' ki haderővel igyekezvén elnyomni s alávetni III. István ellenszeges pártját, görög hadakat kért és nyert Manueltól. Jul. 19. 1162. csatára kelt a' dolog a' két koronás fő között, mellyben, mivel a' Magyarok közül sokan elpártoltak IV. Istvántól, ez meggyőzetett és elfogatott. III. István, az esztergomi érsek intésére, szabadon bocsátotta őt esküdt

igérete mellett, hogy többé a' magyar földön nem fog mutatkozni. Manuel ennek hallására Nándorfejérvárig jött hadaival; de békét ígért a' Magyaroknak, ha Béla herceg, III István testvér öccse, koronaörökösnek esmertetnék, hercegi birtokul Dalmátország adatnék neki, ő maga pedig Konstantinápolba küldetnék; minthogy Manuel, a' kinek fia gyermeke nem vala, őt a' görög birodalom örökösévé fogadni, 's a' maga leányával, Máriával, özveházasítani szándékoznék; e' végre pedig szükségesnek tartaná, hogy a' császári udvarban neveltesék és idomittassék rendeltetésére. Eképen igyekezék t. i már most Mánnel ösvényt nyitni magának Magyarország függésbe kerítésére, vagy legalább a' dalmát föld megszerzésére. III. István a' rendek megegyezésével elfogadta az ajánlatot békekiváratból, és Bélát elbocsátotta Konstantinápolba. De midőn Manuel Dalmátországot, mint a' maga örökösének birtokát, által akar-ná venni: ellenkeztek ebben a' Magyarok, azt állítván, hogy ama' tartománynak, mint Magyarországhoz tartozónak, magyar kormány alatt kellene maradni. Manuel ezt béketörésnek bélyegezte, 's 1164, hadakkal és pénzzel felkészítve, Magyarország ellen küldötte IV. Istvánt, a' ki visszaveretett ugyan, és maga Manuel sem vihetett véghez semmit III. István ellen; de még is, mivel ennek szövetséges társát, Wladislaw csehországi királyt, el tudta tőle vonni, oda ütött ki a' dolog, hogy általengedné III. István Manuelnek Dalmátországot. A' görög császár mindazáltal ezután is elnézte azt, hogy IV. István az ő birodalmából görög hadakkal nyugtalanítá Magyarországot; és minekutána a' szüntkirály Zimonyban, III. Istvántól megszalasztva, kimult volna 1165 (görög írók a' magyar király eszközéséből megmérgeitnek állítják), ismét elkezdette a' hadakozást, és a' Szerémséget is kicsikarta 1178 Istvántól; a' ki azután békében uralkodék ugyan, de már 1172 megholt. El volt neki jegyezve még gyermek korában a' halicsi fejedelem, Jaroslaw, leánya; a' ki már Magyarországon tartaték ugyan, de, hogy egybekelt volna vele III. István, felette kétséges, minthogy azt 1165, Manuel ösztönzésére, vissza kívánta az apja, István pedig 1166 feleségül vette Jasomirgott Henrik austriai herceg leányát, Agnest, a' kit teherben hagyott (I. BÉLA III). Hogy Béla eszközéséből méreg által holt volna meg III. István, azt csak egy krónika író, Helmold, említi hallomásként.

ISTVAN (IV.) II. Béla fia, Magyarországi király 1162 elején 5 hónapig. L. GEIZA II. 's ISTVÁN III.

ISTVÁN (V.) IV. Béla fia, Magyarok király 1270—72. Előbbi történeteit I. BÉLA IV. alatt, a' kinek holta után ő a' krakovi 's szendoméri herceghez, Szemérmes Boleslawhoz, utazott, a' ki neki Kunigunda nevű nénjéről sógora vala, hogy azt szövetségre bírná Ottokár csehországi király ellen, a' ki által történt megfosztatását Stiriától el nem tudta felejteti. Távollétében legidősebbik néje, Anna, Rostislaw bosnyák herceg özvegye, felszedvén a' királyi kincset, a' maga vejéhez, Ottokarhoz, ment által, követtetre több magyar uraktól, a' kiknek feje³ Németújvári (Güssingeni) Henrik gróf vala. A' kiköltöztek szándéka hihetőleg abban álla, hogy Anna fiát, Bélát, emeljék a' királyszékre. István, haza térte után, a' szökevények és az elrozott kincs visszaadatását kívánta Ottokartól; és midőn az megtagadtatnék, Austriára 's Stiriára ütött, üzzel vassal dulta e' tartományokat, és 20 ezer foglyot hűrezoltatott Magyarországra. A' következett 1271 esztendőben 80 ezer emberrel jött Ottokar Magyarországra. Posonyt, Nagyszombatot, és egyéb azon vidéki városokat megvette, 's a' Garanig nyomult elő, mindenütt szörnyű kegyetlenséget és dulasát követvén el, azután visszatért Posony felé, általkelt a' Dunáu, megvette Óvárt és Mosonyt, megütközött a' magyar királyi hadsereggel, melly a' Lajtánál gyült vala öszve, 's azt általvervén a' Rábczán, Sopronyt és Győrt is hatalmába kerítette. Árvizek, és mind a' két hadakozó fél pusztításából származott élelemfogyatkozás azonban kényteleníték őt Bécsig visszavonulni. Ekkor elrozván 30 ezer Kunokat indított

Morvára, a' kik az ottani földnépet dulás és vérengzés által lakoltaták Ottokar tetteiért. A' prágai békekötés 1171 Jul. 14. véget vetett ezen kölcsönös zaklatásnak; István lemondott minden követeléséről Stiriára 's az elorozott becességekre nézve: Ottokar pedig a' magyar koronához tartozóknak esmerte mind azon tartományokat, mellyeknek neveik István királyi czimébe valának foglalva. Ezután István az egri püspök és a' székesi Németek kiváltságait megerősítette, 's 1272 Szerbországba vezérelt hadakat, hogy az Uros István, ottani fejedelem, és a' fia, Dragutin, között kiűtött fegyveres ellenkezésben az utolsót gyámolítaná, a' kinek ő Kata nevű hugaról sógora vala. Távollétében a' tótországi bán, Fek-tári Joakim brebiri gróf, hatalmába kerítette a' király kisebbik fiát, Andrást, és habsburgi grófhhoz, Rudolffhoz, vitte, a' ki azt fiává fogadta, 's a' maga leányát, Clementinát, neki eljegyezte. Mihelyt tudtára esett a' dolog a' királynak, azonnal sietve utána indult a' herczegrablónak, de a' szerfelett való erőködés és fáradás a' nyár legnagyobb levében betegséget és halált hozott neki 1272 Aug. 1. Eltemettetett a' Nyulak szigetén az ottani asszonymonostor egyházában. Feleségül még az apja életében egy Ersébet nevű kun leányt vett vala, a' kit némellyek a' Budán 1241 megöletett Kuten fejedelem leányának tartanak (I. BÉLA IV.). Fia három maradt: László, András és Kálmán, kik közül a' legidősebbik is csak 10 esztendős vala; leánya is három: Mária, szánta Karoly nápolyi királynak, Anna, Paleolog Mihály görög császár fiának, Androniknak, házastársa, 's Ersébet, a' ki apáczává lett a' Nyulak szigetén.

ISTVÁN herczeg, I. Károly magyarországi király harmadik fia, született 1332. A' bátyja, I. Lajos, uralkodása alatt 1346 székesi és sárosi, 1349 erdélyi, 1353 tót, horvát és dalmátországi herczeg vala. Megholt 1354. Holta után az özvegye, Margit, bajor Lajos romai-német császár leánya, kormányzá egy darabig a' herczegséget kiskoru fiacskája, János, nevében, a' kinek szánta vala azt örökségül a' király; de ez a' János herczeg gyenge korában elholt 1363. Egy leánya is maradt István herczegnek, t. i. Ersébet, a' ki elsőben Venczel csehországi koronaörökösnek jegyeztetett el 1366, azután pedig még is Tarenti Filep herczeghez adatott 1370, de ugyan abban az esztendőben meg is holt.

Fabri Pál.

ISTVÁNFÍ Miklós (Kisasszonyfalvi) született 1538 Kisasszonyfalván, Pécs vidékén. Apja Pál, anyja Gyulai Hedvig vala. Török kézre kerülvén Pécs és annak vidéke, kiszorultak az Istváfniak ősi birtokokból; Miklós pedig az esztergomi érsek, Várdai Pál, udvarában neveltetik két esztendeig. Az érsek holta után, 1549, Oláh Miklós egri püspök fogta fel a' gyerkőczt, és annak idejében (történhetett ez 1557) a' maga testvére fiával, Györggyel, Bolognába küldötte, a' hol ő a' romai 's görög irók munkáji által idomítá lelkét és bővíté esmerettét 5 esztendeig, Sáboki János kormányja alatt. Haza jötte után 6 esztendeig, 1562—68, titoknokságot viselt Oláh Miklósnál, már akkor esztergomi érsek-nél; ennek holta után pedig ugyan azon minőségben Maximilián cs. és k. szolgálatjába lépett, sőt Liszt János alkortlátnok (vice-cancellarius) kimul-tával 1576, a' kortlátnoki foglalatosságok is rá valának bízva Draskovics György kineveztetéséig 1578. Rudolf cs. és k. alatt 1582 Czobor Imre helyé-be nádorhelyettségé neveztetett a' birói dolgokban. Midőn Bátori István lengyel király holta után a' maga testvér öccsének, Maximiliánnak, akarná megszerezni Rudolf a' lengyel koronát; és a' herczeg, hadsereggel küldetve a' lengyel földre, 1588 Jan. 27 Bicsinnél az ellene törő Zamoy sky féltől megveretett, elfogatott, és Krasnostawban őrizet alá tetetett volna; követséget küldött a' császár, kialkudni öccse szabadultát, és Magyarország részéről Heresinczi Péter kortlátnokkal és győri püspökkel Istvánfí Miklóst rendelte e' követségre, melly azonban csak 1589, Mart. 9. eszközölhetette a' fogoly herczeg szabadulását elég terhes feltételek alatt. Tíz esztendővel később, 1598, Bátori Sigmond erdélyi fejedelem le-

mondásának következtében, Szuhai István váci püspökkel ismét Istvánfi küldetett, mint királyi biztos, a tartomány általvetelére; a változó eszű fejedelem visszatértével pedig az Erdélyiektől társával együtt őrizet alá vettetett, de Sigmondtól nem so-ára szabadon bocsátatott (I. BATORI SIGMOND) nádorhelyettesi minőségében jószágvesztésre ítélt 1603 Illésházi Istvánt, a ki azzal vala vádolva, hogy Rudolf cs. és k. ellen botrányos gunyiratokat koholt. A' sitvatoroki békekötésben 1606 rész vett Mátyás főherceg követei között; 1608 pedig, midőn a' posonyi országgyűlésen Illésházi István választatott volna nádorrá, a' kiről tudta ő, hogy 1603-diki ítélete miatt, melynek következtében egy időt honveszetben töltött vala Illésházi Lengyelországban, felette nehezelt ő rá, annyira megháborodott, hogy a' választás napján a' Duna partján lovagoltában megütné a' guta, 's alkalmatlanná tenné tisztsége további viselésére. Megholt 1615, 77 esztendő korában. Házastársa Bajnai Bót Ersébet vala. Egyetlen fia, Pál, még 4 esztendő korában holt el. Keresményét a' Jéssusszerzet zágrábi collegiumának hagyta. Szuhai István váci püspöktől 1598 szóval, Pázmány Pétertől pedig 1605 levél által felszólítva, megírta ő diák nyelven a' magyarországi történeteket I Mátyás király halálától fogva II. Mátyás koronáztatásáig 34 könyvben. Félbeszakasztotta munkáját, melyet még odábh akara folytatni, 1608-diki esete, ugy hogy a' következő 4 könyvet ki nem dolgozhatná, hanem csak foglalatjokat hagyhatná írásban. Pázmány Péter, a' kinek hagyta vala munkáját Istvánfi végrendeletében, kinyomatta azt 1622 Kölnben fol. Ezután több ízben újra kinyomatott az, utolszor Bécsben 1758 fol. Hihető, hogy a' korabeli történetesmeretre tartozó adatokat folyvást feljegyezgeté Istvánfi, 's ezen jegyzetekből dolgozta ki azután éltesebb korában történetírját. Hivatkozik abban néhol Tuberóra 's Joviusra is. Pray azt tartja, hogy az ugynevezett királyi könyvek is, melyek alkoriátnoki tisztviselése közben kezei alatt valának, kutfőül szolgáltak neki; 's ezt főképen onnan következteti, mivel Rudolf császárhoz 1601 költ levelében azt a' gyanút igyekszik magáról elhárítani Istvánfi, mintha az 1538—52 terjedő királyi könyv, mely veszetbe került vala, az ő révén sikkadt volna el. Istvánfi az őt megelőzőt honi történetírókat, nevesen a' maga hajdani tanítóját Sámbookit is, finnyátlansággal, rendetlenséggel és részrehajlással vádolja Pázmány Péterhez intézett levelében; és ennél fogva a' honi történetírás jobb karba helyezését fogta magának tüzétül. Schwarz Gottfried azonban (*Anzeige von des Herrn Grafen Wolfgang de Bethlen Historie*) azt ítéli Istvánfi történetírta felől, a' mint az olvasó közönség szemei előtt fekszik, hogy elejétől fogva végéig koránt sem olly biztos és részrehajlatlan az, a' millýennek tartatik; különösen pedig, hogy a' bocsikai féle behábor elbeszéléseiben igen gyakran különbözik Istvánfi előadása Bethlenétől, holott többnyire megmutathatni, hogy az utolsónak van igaza. E' hibákat ő mindazáltal nem magának Istvánfinak tulajdonítja, a' kinek tudományáról és igazságszeretetéről tisztelettel emlékezik, hanem azoknak, a' kiknek kezeikbe került a' szerző holta után a' munka, 's a' kik azt csak évek multa után adták sajtó alá. E' nagyobb munka mellett megírta Istvánfi Forgács Ferencz váraði püspök és történetíró életét is; mely életíratot Kovácsics Márton György „*Scriptores rerum Hungaricarum minores*“ című gyűjteményének I kötetében a' 26-dik szám alatt olvashatni. Említésre méltó az is, hogy Turóczi János krónikájához, a' maga példánya lapjainak tiszta szélére, jegyzeteket írt Istvánfi. Ez a' példány Kercselics Boldisár Adám zágrábi kanonok birtokában vala, a' ki több helyen hivatkozik munkájiban Istvánfi jegyzeteire.

Fábrí Pál.

ISZIDOR, több martirok, szentek, barátok, és püspökök neve. Jelezen Iszidor, pelusiumi szerzetes Egyiptomban; mgh. 449 körül; leveleinek gyűjteménye a' biblia magyarázatjára igen fontos. A' pápai jog történeteire nézve emlékezetes egy parancs-gyűjtemény, mely cím-

lapján szent Iszidor, sevillai érsek (mgh. 636) nevét viseli, de 9 században sok áltoldalékokkal meghamisított, 's keleti Németországból tovább is elterjedett.

ITÉLET, közönséges értelemben az észrevételen és gondolkozáson alapult esmeret valamely dolognak minémiségéről; valamint az illy esmereten épülő kimondás is azon dolog felől; 's innen való (igaz) és hamis, a' szerint, a' mint valaki a' környülményeket helyesen megesmerte, öszveköttötte, 's helyesen következtetett azokból. A' logicában, az értelem törvényében alapult meghatározása a' mi előterjesztéseink viszonyának, 's így megfogások egybekötése vagy elválasztása. Ezen megfogások az ő viszonyokra nézve az ítéletben neveztetnek subject megfogásnak (alap megfogás), praedicatumnak (képzési megfogás) és copulanak (kapocs), melly az ő viszonyjok formáját jelenti. Azon különös formák, mellyekhez az értelem az ítéleteknek ad, a' relatio categoriája szerint, a' categoricus, hypotheticus és divisiv (disjunctiv, melly több praedicatumokat hoz fel, mint részeit az egész gyanánt gondolt subjectumnak; honnan disjunctio, elkülönözés, elválasztás) formák (L. CATEGORIÁK). Analyticus (szétbonczoló) ítéletek osztán különösen azok, mellyekben csak az, a' mi az egyik megfogásban (subjectiv megfogásban) fekszik, mondatik ki; syntheticusok azok, mellyekben valamely megfogást egy másikkal, melly mint abban be nem foglalt, csupán elmékedés által esmertetik meg, kötnek öszve. — Juristai (törvényes) értelemben ítéletnek neveztetik valamely bírónak elhatározó kimondása valamely peres dolog felett. Motivált ítélet osztán az, mellynél felhozatnak azon okok (motivok), mellyek szerint 's mellyekből a' következetek kihozattak. — Izlési ítélet, az aesthetikai tehetségnek (izletnek) kimondása valamely aesthetikai tárgy felett. Mivel ez az ítélet inkább az érzéstől függ, onnan lehet kimagyarázni az izlési ítéletek különbözését. A. B. S.

ITÉLET (bírói) hozására három cselekedetet lehet megkülönböztetni: 1) az előadást vagy is mind azon környüállásoknak, vitázatoknak, és feleleteknek a' törvényszéken világos és értelmes elszámálását, mellyek a' perlekedő felek között fenforgó ügy elintézéséhez tartoznak; 2) a' megítélést vagy bírálást (deliberatio), azaz: az előadott okoknak bírói tanácskozás által való megvizsgálását; és 3) magát az ítéletet vagy is azon törvénykezési cselekedetet, melly által a' fen forgott kérdés törvényesen elhatároztatik. — Megkívánatai ezek: világosság, érthetőség, szabatoság (praecisio), tökéletesség, a' dolgot jelenleg elhatározás. Hozatása teljes számú bírák által történjék, 's ha nem közönséges megegyezéssel, legalább a' szavazatoknak, votumoknak, többségével, a' vitázatok és bizonyítások szerint, a' törvény rendeléséhez és szokáshoz alkalmaztatva, szokott stilussal (ir-idommal), írásba foglalva, és törvény-napokon, 's végre: kihirdetessék, és az azt kérő félnek kiadassék. — Az ítélet vagy közbeszóló, vagy elhatározó; közbe szóló viszont: egyszerű, vagy az ügy velejét érintő, mellyek közül némelylek felebbvihetők, mások nem; 's végre első folyamodási vagy felebbviteli. Az ítéletnek következése ez: megszűnik általa a' bíró hatalma azon perre nézve, a' mellyben hozatott; ha csak ereje valamely törvényes orvoslát által fel nem függesztetik, megítélt dologg válik, azaz olly erősséget nyer, hogy azon perben többé semmit megváltoztatni nem lehet, kivéven perujtás által; a' felek között jus gyanánt szolgál, 's ha az ellene használt orvoslát sikertelen, teljes erejében megmarad. *Kunoss.*

ITÉLETLEVEL, törvényes íromány, mellyben a' végződött perbeli elhatározó **ITÉLET** (l. e.) foglaltatik, 's melly az azt kívánó félnek, a' válttság (taxa) letétele mellett hitelesen kiadatik. —no—

ITÉLŐTEHETSÉG (iudicium). Így nevezzük az értelmet vagy a' gondolkozó tehetséget, a' mennyiben az a' dolgok viszonyjait az egyetemesnek a' különökre alkalmazása, és a' különösnek az egyetemes alá rendelése által meghatározza. (L. ÉRTELEM.) P. o. a' törvény az egyetemes,

a' bíró elébe terjesztett eset a' kütönös, mellyről neki el kell határoz-
nia, valljon az, ezen egyetemes alatt van-e befoglalva, vagy nem. Ez
az elhatározás az ítélet által történik. Az értelem képes ugyan regulák
által taníttatni, de az ítélőtehetség, azaz, az a' tehetség, melly által a'
különöst, mennyiben az a' regulának egy esete, feltalálhassuk, és a'
regulára helyesen szabhassuk, csak saját gyakorlás által tökéletesítet-
hetik. A' honnan az ítélőtehetség olyan értelem, melly idő előtt meg
nem jön. Az ítélőtehetség nagy hiánya az tulajdonképen, mit ostoba-
ságnak neveznek, 's egy illy fogyatkozáson teljességgel nem lehet segí-
teni. A' ki itelő erőt mutat foglalatosságaiban, az okos ember. Kant
tulajdon criticáját írta annak „*Kritik der Urtheilskraft*“ (2. kiad. Berl.
1793). Ebben vizsgálat alá veszi, ha valljon az ítélőtehetségnek, melly
a' mi intellectuál esmerőtehetségink rendében az értelem és ész között
egy közép tagot, vagy a' kettő között lévő kapcsolatot teszi, nincsenek-e
magában is, mint már az analogia szerint is gyaníthatni, legalább sub-
jectiv okfejei a' priori, mellyek t. i. ezen tehetségből származnak, és ab-
ban alapulnak. Vizgálatra veszi továbbá, valljon ezen a' priori okfők
constitivumok-e vagy csupán regulativumok, 's valljon az ítélőtehetséget
nem lehetne-e a' mi előterjesztési tehetséginknek egy másik rendével egy-
bekötetésbe hozni, nevezetesen a' kedv és kedvetlenség érzésének nem ez
adja e' regulákat a' priori. A' „*Kritik der Urtheilskraft*“ már felál-
litja ezen a' priori okfejeket, mellyek az ítélőtehetségből származnak, és a'
mellyek adják a' kedv és kedvetlenség érzésének a' regulákat. A. B. S.

ITHACA, sziget a' ioniai tengerben (4 1/2 nsz. mf. 7500 lak.), Cefa-
lonia mellett; Ulysses hazája; kősziklából áll, mellyen Homer Neion
nevű hegyet, 's mellette Ithaca városát, továbbá egy hollősziklát (Kora-
konpetra) Arethusa forrását és Reithron kikötő helyét (most Porto Vati)
említi. Ithaca újabb időben Theakinak vagy Val di Compatenak nevez-
tetett, de ismét visszanyerte a' Brittusok által régi nevét és most az
ioniai statushoz tartozik. B.

ITTASSÁG azon állapot, mellybe az egyénileg bővebb szeszés ital
dönti az embert. Lasanként áll be 's három foka különböztetik meg az
esmeretes keleti mese szerint, mellynél fogva első pohárnál bárány, má-
sodiknál oroszlán, harmadiknál sertés a' szeszivó. Az első vagy bárány-
fokon valamivel élénkebb a' vérkeringés, a' kedv nagyobb, az állati me-
legség valamivel emeltebb, de semmi sódoltság nincs a' tüdőre vagy agyra.
A' képzelődés szabad szárnya, az önerő érzése és a' bátorság emelked-
tek, de még szelidék. A' második vagy oroszlánfokon az agy már szen-
ved, az indulatok hevesebbek, előtörők, az erő emelkedett, a' sziv rej-
tekei megnyílnak, a' nyelv ékesen szóló, hatalmas beszédű lesz, a' szem
szikrázik, a' test mozdulatai erőszakkal fenyegetők, az agy ellenmon-
dást alig szívelhet, durvaság és az illendőség megsértése könnyen kitör-
hető. A' harmadik vagy sertésfokon eltűnik az öntudás, homályba bur-
kolódik a' világ, a' szem köddel lesz fedve, a' fülek zognak (nem ritkán),
az arcz ég; — a' világ forog vele, lábai nem bírják, elesik (botorkálása
után), többnyire hány 's zivataros álmat vár, hogy jó időcske után jó-
zanon, de mámorosan felkelhessen. — Az ittasság meggátolására több-
féle szer ajánlaték, p. o. néhány kanál mandola olaj bevétele az inni kez-
dése előtt, mandola rágás az ivás közben, az ivásnak lassan kezdése,
éhomra nem ivás stb. Ezen szerek tesznek ugyan valamit, de fő és bi-
zonyos szer az ittasság ellen, csupán a' mérsékelt ivás marad. —j—a.

IWAN (helyesebben Ioan), Oroszország több uralkodóinak neve. Leg-
híresebbek: I. Iwan Wasilievitsch és II. Iwan, ki a' birodalom nagyságá-
nak alapját megveté. (L. Oroszország) V. Ivan vagy Alexejevitsch név
alatt II., kire a' korona kiskorúságában szállott, I. Péter mostoha test-
vére volt, 's betegeskedése és gyenge elméje miatt kevés vagy semmi
részt sem vett az országlásban. VI. Iwan (vagy III.) ugyan annak másod
unokája, 's Anna nagyherceggasszonynak és Antal Ulrik braunschweig-

wolfenbütteli hercegnek fija. Ezt ANNA császárné (l. e.) midőn 1740 megszületett, unoka leányának kezéből kivevén, saját fijának nyilatkozta, 's önszobája mellett rendelt neki lakást. Majd koronája örökösévé nevezé a' gyermekét, 's kedvence Biron, mint gyámatya vala a' kormányt viendő. Biron csak hamar meg is téteté a' hercegnek a' hódolást, 's midőn maga is számüzetnék, míg első Péter leánya ERZSÉBET (l. e.) a' thronra lépett, a' gyermek szülei vevék által az igazgatást. A' kis Iwant bölcsőjével együtt hurezolák el a' katonák, 's számüzött és fogva tartott szüleinek sorsában osztozék. Hogy örökre Oroszországban maradjon, először Iwanogrodban a' Narwa mellett zárák el, de szülei, kik előbb Rigában tartózkodának, Németországba bocsátandók valának. Ezekhez többé nem került ő, hanem egész életében külön helyeken, nevezetesen nyugoti Poroszországban vala fogva. Később más helyen őrzék, de H. Katalin thronra lépte után ismét Schlüsselburgba vevék; itt ült 1763., midőn Mirowitsch ukrainiai nemes, ki mint hadnagy a' schlüsselburgi várőrizetnél szolgált, a' herceget megszabadítani eltökélé. Nehány katonát részére vonván, egy a' császárné nevében költött álparancs segítségével Iwan tömlöczébe tört, de más két tiszt, látván hogy az ellentállás hasztalan, a' fogolyra rohant, 's azt áltszurdalá, még pedig Erzsébet császárné parancsánál fogva, ki megtámadás esetére ez utolsó esz-közt rendelé. Erzsébet mindent, mi a' fogoly hercegnek thron iránti keresete bizonyosságára szolgálhata, szorgalmasan kinyomoztatott 's megsemmisített, sőt a' rá emlékeztető pénzek tartását is halál büntetés alatt megtiltá. Schlüsselburgban azon kápolna, mellyben a' szerencsétlen herceget eltemték, utóbb lerontatott.

J.
IXION, a' Lapithák királya Thessaliában, közönséges állítás szerint Phlegyas vagy Leonteus fija, és Periphasnak, a' Lapithák törzsök atyja egyik fijának unokája. Diát, Dejonens leányát vevé nőül, kivel Pirithoust nemzé. Jupiter-helyet engede neki az isteni táblánál. Itt bele szeretett Ixion Junoba; de ez megcsalta őt, 's így Juno helyett felhőt ölelt, melly ölekezésből a' mesés Centaurokat származtatják. Jupiter őt ezen vétkéért a' Tartarusba zuhantá villámával, hol kigyókkal kerékhez kötözteté, melly forgó széltől mindig körbe hajtatik.

IZABELLA, I. Sigmond lengyelországi király és Sforzia Bona leánya, Zápolya János magyar király házastársa, a' kivel egybekelt 1539 Febr. 23. Szekesfejevárárt, a' hol ugyan az nap királynévá meg is koronáztatott. A' következett 1540 esztendőben Budán fju gyermekeket szült, Sigmond Jánost; de a' férjét, a' ki ugyan akkor Erdélyben tartózkodék, elvesztette (l. ZÁPOLYA JÁNOS). Midőn azután I. Ferdinand a' nagyváradi békekötésnél fogva erőhatalommal is által akarná venni Zápolya birtokát, és Budát Rogendorf Vilhelm és Perényi Péter által vivatná; György barát pedig (l. UTISSENICH) erősen védelmezné azt: titkos egyetértést kapcsolt Izabella a' vívók vezérével, nevesen Révai Ferenczel, a' várnak kezekbe juttatására; minthogy a' nagyváradi békekötés teljesítését tartá a' maga 's fiacskája jövő sorsára nézve legbiztosabbnak. Bornemisza Tamás, a' királyné meghittje, vala tőle megbizatva, hogy a' várnak egy rejtett és földdel betöltött ajtaját éjjel nyitattná meg, és bocsátaná be azon Révai embereit. Máj. 10-dike éjjelén nyitva vala az ajtó, 's várá Bornemisza Révait. De mivel a' fővezér, Rogendorf, a' kinek tudtára adatott vala a' dolog, meg nem engedte, hogy Magyarok férkeznének a' várba, hanem egy csapat német katonaságot rendelt a' kijelölt helyre: Bornemisza, midőn nem azok jelennének meg, a' kiket várt, meghökken és bizonytalankodék; az alatt pedig a' suttogás és a' Németek égő kanóczaígy figyelmet gerjesztének a' várban, és a' parancsnok visszaverette a' lesőket, az árulókat pedig, a' kik az ellenséghez nem tudtak hirtelen menekedni, halállal büntette. Kevéssel azután megjelenvén II. Szolimán Buda alatt, ravaszsgal és erővel, hihetőleg György barát egyetértésével is, hatalmába kerítette a' várat (Vö. UTISSENICH); Izabella pedig kénytelen vala

Erdélybe költözni, a' hol Gyulafejérvárat választotta lakhelyéül. Tíz esztendeig küzdék ő itt a' barát álnokságával, hatalom és pénzvágyával; mely küzdés folytában annyira megváltozott mind a' kettejek irányzata 's helyezete, hogy a' barát I. Ferdinánddal szövetezének, Izabella ellenben a' nagy ur pártfogásában keresne oltalmat fondorlatai ellen, melyek azonban az ő eszközeiteinél sikeresebbek valának. Mert 1551, királyi haderőtől gyámolítatva, kinszerítette a' királynét, hogy Erdélyt és a' magyar koronát általadná Ferdinándnak. Az általadás és lemondás Kolosvárott történt az erdélyi rendek gyűlésében, olly kötményekkel: hogy Sigmond János a' sléz földön az opoli 's ratibori herczegségeket kapja örökségül s' I. Ferdinand leányát, Johannát, feleségül; Izabellának pedig 100 ezer aranyok fizetessenek ki. Sirás és zokogás között adta által Izabella a' kolosvári szentegyházban a' magyar koronát, kijelentvén lelke sajditását, hogy magyar főre nem fog az többé szállni; busongva indult fijával együtt utnak Jul. 18., minekutána Nádasdi Tamás és Batori András által különbeszélgetésben intete volna Ferdinándot, hogy őrizkednék György barát álnokságától. Utjában a' Meszesen, a' honnan esengő bánattal tekintte vissza Erdélyre, három betűt vésett egy élőfa kérgebe: S. F. V. (*sic fata volunt*). Kassán egy darabig megállapodott, várván a' lekötött pénzeknek kezébe kerültét; és midőn híjába várakoznék, előbb Luboviczki nevű Lengyel, azután a' maga udvari orvosa, Blandrata György, által sürgettette kielégittetését. Megkapván végre 1552 Jun. egy részét a' lekötött sommának, általadatta Csecsei Lénárt által Kassát is, és Petrovics Pétertől 's Csáki Mihálytól kísértetve, Lengyelországba költözött, hogy ott várná be teljes kielégittetését. Ezt ő el nem érte, hanem 1553 általadattak neki a' lekötöttet sléz herczegségek, és ő Opolba tette általakását; a' honnan mindazáltal, mivel az épületeket olly roskadt állapotban találta, hogy helyre állittatások hosszn időbe 's a' herczegségek egy esztendei jövedelménél (12 ezer m. for.) többé került volna, néhány hónapi mulatás után ismét Lengyelországba tért vissza az anyjához, Bonához, és testvér bátyjához, Sigmond Ágost királyhoz, a' ki elégséges jövedelmet rendelt illendő tartására, míg jobbra fordulna sorsa. II. Szolimán hatalmának öregbültével és I. Ferdinándnak elgyengültével, 1556 visszahivatott Izabella a' nagy ur parancsára az erdélyi rendektől; Oct. 22. bement Kolosvárrá, 's általvette az országlást a' fija nevében, a' nélkül, hogy I. Ferdinand vezérei 's hadai megállolhatnák a' fordulatot. De addigi viszontagságai, 's azok által, a' kikben bizott, vagy helyzetéhez képest viszonyban állott vala, többszöri megcsalataása, olly gyanakodást hagytanak lelkében, hogy Petrovics Péter holta után (1557) az erdélyi nagyok minden léptét balra magyarázná, egyedül egy Nizoczkai nevű Lengyel tanácsára hallgatván. Különösen felgerjesztette gyanakodását az, hogy némelly fő emberek azt sürgeték nála, hogy a' fiját, Sigmond Jánost, a' ki már 17 esztendős vala, 's még folyvást a' gyermekszobában asszonyi gondviselet alatt tartaték, bocsátaná el magától Nagyváradra, 's bizná valamely polgári 's hadi dolgokban jártas emberre, a' kinek kormánya alatt megszerezhetné magának az uralkodóhoz illő esmereteket és tulajdonságokat. E' javaslatot álnok kelepcezőnek vélte Izabella, 's gyanakodása különösen három fő emberre, Bebek Ferenczre, Kendi Ferencz és Antalra hárult, a' kiket ő, Nizoczkai tanácsára, Balassa Menyhért és Perusics Gáspár által Gyulafejérvárott 1558 Sept. 1. éjjel megöletett. Valamint szándékjok nem egészen tiszta, ugy lakolások nem épen méltatlan vala. A' rendek gyűlésében okát adta cselekedetének Izabella; és jöllehet szemben senki sem roszalta azt, sőt pártlítóknak bélyegezte a' gyűlés a' megöletteket; alattomban még is sokaknak gyűlölsége töre ezentul a' királyné ellen. Ez, a' ki ezen időtől fogva szemlátomást kezde hervadni, által akará már adni az országlást a' fijának, és II. Szolimán tudtával alkudozásba bocsátkozék az iránt Ferdinánddal (I. ZÍPOLYA JÁNOS II.), de minekelőtte bevégeztetnék az alkudo-

zás, meghalt 1559 Sep. 15. Brutus és Betlen Farkas igen kedvezőleg ítélnék fölé; nem ugy Forgács Ferencz.

Fábrí Pál.

IZABELLA (castiliai), Spanyolország kormányra termett királynéja, II. János leánya, szül. 1451, V. Ferdinand aragoniai királlyal összekelt 1469, 's bár bátyjának, tehetetlen IV. Henriknek halála után, az uralkodás törvényesen idősbik testvérét Johannát illette volna, ennek kizárásával 1474 a' castiliai thronra lépett. Még bátyja életében t. i. ugy magához tudá. hódítani az ország rendeit, hogy azok nagy része, IV. Henrik halála után önkényt mellé állá; a' többieket férjének győztes fegyverei, a' Toro melletti ütközet után 1476, megegyezésre kinszeríték. Ekkép a' gazdag Castilia és Aragonia egyesítetvén, Ferdinand és Izabella Spanyolország királyi czimét vevék fel. Izabella nemének kegyével 's szeretetre méltóságával bajnoki bátorságot, ministeri mély kormányészt, törvényadói éles elmét, 's hódoltatói fényes tulajdonokat párosíta. A' kormány tanácskozásokon mindenkor megjelent, 's azt kívánta, hogy a' nyilvános rendeletekben neve férjéé mellé tessék. Granada bevétele, melly után a' Maurok Spanyolországból egészen kiűzettek, 's Amerika felfedezése, leginkább I. munkáji. Minden vállalataiban a' kormányt értő Ximenes cardinál tanácsolá. Keménységgel, kevélységgel, dics és határtalan uralkodni vágyással vádolák: de e' hibák a' birodalom javát szintugy előmozdíták mint erényei 's észtehetségei. Olly szellem kívánták, mint az övé, hogy a' nagyok daczát, fellázítások nélkül lealázhassa, Granadát az afrikai csordák Európába csöditése nélkül elfoglalhassa, 's a' törvények rossz kiszolgáltatása miatt egészen elfajult jobbágyainak gonoszságát, a' jámborok veszélyeztetése nélkül, lábbal tapodhassa. A' szoros udvari szertartások behozásával, mellyek a' spanyol udvarnál maig is fenállanak, a' számos felfuvalkodott nemességet eltávoztatá a' király személyétől, 's így annak ártalmas befolyását is meggátolá. Az ököljogot, melly addig a' köz csendesség kárával divatozott, egy közönséges honi béke és gyorsabb törvénykezés által megsemmisíté. VI. Sándor pápa a' „cath. király“ czimet, mellyet még VIII. Innocentius ajándékozta, 1492 mind a' két házastársra nézve megerősíté. A' cath. hit melletti buzgalom, mellyért eme' czimet is nyerék, segíté az INQUISITION (I. e.) is, melly főkép gyóntató papjának Torquemadaúak tanácsára 1480 vitették be. I. mgh. 1504, miután férjét, kit mindig nagyon féltett, arra, hogy többé nem házasodik, megeskette. (L. V. FERDINAND.)

J.

IZLÉS (életn dományi), azon érzék, melly által a' testeknek izét tudjuk meg. Mint minden érzésnek, ugy az izlésnek is külső tárgy a' szülő anyja, melly tulajdon anyagjával, a' nyálban felolvadóval, a' nyelv izló idegeire hat, ott azon esmeretes érzést szüli, mellyről épen szólunk, az idegek által az agyhoz terjedőt 's köztudássá válót. Ugy lát-szik, hogy s' nyelv-garat-ideg, és az osztott ideg nyelvága teszi az izlés miveletét. Esmeretes dolog, hogy az izlés műszere a' nyelv, 's hogy a' testeknek az izlés-idegeket ingerlése iznek mondatik. Szokottabb izek: édes, keserű, savanyu, sós, fanyar, toma (fatuus), csipős, émelgős stb. Az izlés az eledeleknél igen munkálkodván, az állati étlettel nagy egybefüggésben van.

—j—a.

IZMOK (muskulus, egerecske) alatt a' testnek azon lágy részei értetnek, mellyeket közelében husnak nevezünk. Az izmok hengeridomu, közegyenű, nedves, lágy, kevéssé rugékony, félig átlátszó, veres színű rostokból állanak. és sejtiszövet által egymással összeköttetnek. Bennek és rajtok keresztül üt-vér-és szívó erek 's idegek futnak. Nyugtokban lazák, de megérintve megmozdulnak. Az izmok a' mozgás tevő eszközei. A' testbeli mozgások kétfélék, akaratiak és akarattalaniaik; ezeknek vegyitékéből származhatik egy harmadik vegyes. Akarati mozgást azon izmok szülnék, mellyek az agy és gerinczagy idegeiből kapnak idegeket, p. o. a' végtagok, arcz, nyak, mely 'sat. izmai. Akarattalan mozgása van p. o. a' szívnek, ereknek, gyomornak stb. A' mozgás az

izomnak összehúzódása és lazulása által történik. Az összehúzódást különbözőféle inger okozhatja, mint a' görcsös betegségekben látható. Legközönségesebb inger az akarat, agy vagy elme ingere az akarat izmoknál, melyekre egészséges állapotban, kivált gyakorlás mellett, bámulandó befolyással van az elme. Haller számlálása szerint egy perczen 1500 betűs szót mondván ki, azon időben legalább 1500 összehúzódásnak és lazulásnak kelle a' nyelv izmaiban történni. Ezen befolyás az idegek által történik, melyek örök ingerlőji az izmoknak. De ezen mivelet további fejtése homályban van 's a' feltétemények csak feltéteményeknek jók; az erők esmeretében itt is hátra vagyunk. Az akarattalan izmok mozgása sem kevésbé nevezetes, mely a' hasagygyal kötött idegek ingerlése által történik. Mely bámulandó p. o. hogy a' sziv első képződésétől fogva, mikor mákszemnyinél nem nagyobb, szünet nélkül összehúzódik és neki tágul, mind addig, míg a' halál hidege el nem terjedt rajta. Betegségek által az izmok igen ingerlődhettek lehetnek, vagy tompák az inger iránt. A' gyenge izmu emberek általjában érzékenyek. Az étellel az ingerlődhetés és mozgás megszűnnek, a' villany azonban jó ideig halál után mozgásra tudja még az elválasztott izmot bírni, míg az életmeleg egészen el nem enyészett belőle. —j—a.

J.

J az abc tizedik betűje. A' mássalhangzók közt leglágább, 's a' nyelvnek a' fogakhoz tévése 's gyengéd reá lehelés által mondatik ki.

JACOBI (János György), szül. Düsseldorfban 1740. Theologia tanulás végett 1758. Göttingába ment, onnan pedig az akkor folyt háboru miatt Helmstädtbe. Utóbb Halleba hivatott meg philosophia és ékesszólást tanítónak. Halleban esmerkedett meg Gleim-al. A' költői talentumot ez serkentette fel és táplálta benne. Gleim buzdítására egy folyóírást adott ki „Iris“ czim alatt (1774 — 1776, 3 kötet) mely a' szépnemnek volt szánva. Azután mind inkább tökéletesítette magát a' költés pályáján. II. József meghívta 1784-ben Freyburgha (Breisgauban), hol a' szép tudományok tanítója lett. Kevéssel halála előtt maga kiadta minden munkájit (Zürich, 1813, 6 köt.) 's megholt 1814 Jan. 4. *Kállay.*

JACOBI (Fridrik Henrik), az előbbinek öccse, szül. Düsseldorfban 1743. Egy ideig Düsseldorf mellett Pempelfortban lakott, tudományokkal foglalatoskodva. Későbben jülichbergi udvari kamara tanácsos 's vámszedő biztos, majd titkos tanácsos lett Düsseldorfban, 1804 pedig Münchenben ment, mint bajorországi tanácsos, hol a' tudományok academiájában előlülő volt, 's ott is holt meg 1819 Mart. 10. J. két világban élt egyszerre, a' poesis és philosophiában. Esmeretes lett ezen munkáji által: „*Eduard Allwills Briefsammlung*“ (Königsberg, 1792); „*Woldemar*“ (Flensburg, 1779 — Königsberg 1794 2 köt.), melyek költészeti darabok; „*Briefe über die Lehre des Spinoza*“ (Breszlau, új kiadás 1789). Ezt követte egy más philosophiai munkája Mendelsohn ellen „*Mendelsohns Beschuldigungen, betreffend die Briefe über Spinoza*“ (Leipzig, 1786); „*David Hume über den Glauben oder Idealismus und Realismus*“ (Breszlau, 1787, új kiadás Ulm 1795); „*Sendschreiben an Fichte*“ (Hamburg, 1799). Közönségesen meg van esmerve, hogy Jacobi mint költő nagy erővel birt előadásában, a' természetet és az emberi szivet jól tudta rajzolni, tűz és érzés, eleven, lelkes és mérész kifejezések characteristícaji költeményeinek. Más részről philosophiai mélysége, gondolatjainak

eredeti és szép előadása német Plato nevet szereztek neki, 's mind a' mellett mégis alig lehet találni olyt író, kinek munkáji felett annyira különbözének az ítéletek, mint épen az övéi felett; 's ennek okát Jacobinak tulajdon individualitásában kell keresni, mellyet esmerni kell, hogy megérthessük munkájit. Kifejtezeti Schlegel (I. „*Charakteristiken und Critiken*“ B. I; p. I—46) Jacobi individualitasát, 's megmutatja, hogy Jacobi philosophiája az ő individualis életének észfogatba és szavakba öntött lelkét tette. Ily környüállások között nem csuda, ha Jacobi philosophiáját sokan érthetetlennek mondták; mert észre támaszkodik az, és tudományos rendszeri formája nincs. De mind ezen hiány mellett is nagy érdemet szerzett ő a' philosophia körül polemicája által, mellyben nem csak ez vagy amaz rendszer fogyatkozásait és öszve nem fügéséit fejtegeti ki, hanem a' maga időszaka uralkodó gondolkodása módját criticus lélekkel, bosszankodó nagy ékesszólással támadja meg. Természetes, hogy Jacobi, tulajdon gondolkodásmódja miatt, egy philosophus iskolájába sem állott be, hanem a' kikkel öszveütközött, azokkal critical veszekedésbe jött, mint a' dogmaticus Mendelsohnnal, a' criticus Kanttal, az idealis Fichtével, a' pantheista Schellingel. Ez utolsóval különös keserőséggel folyt veszekedése, mellyre Jacobi illy czimü munkája adott okot „*Von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung*“ (Leipzig 1811). Megfelelt erre Schelling „*Denkmahl der Schrift von den göttlichen Dingen*“ czimü munkájában (Tübingen 1812) mellyben (characteristikáját adja Jacobinak. Akármint üssön is ki azonban Jacobiról a' végső ítélet, annyi igaz, hogy ő azon derék fejű és szürü emberek közé tartozik, kik nemesen fáradoztak az igazság kikeresésében, vallásos gondolkodással bírtak, és sok elrejtett lelki kincseket hoztak közéletbeli világosságra, Kállay.

JACOBINUSOK, I. ZRENDITŐK FRANCZIAORSZÁGBAN.

JACOBITÁK. Igy nevezetnek napkeleten azon monophysita keresztények, kik a' 6 század vallásbeli vizsgálódásai alkalmával nyomatva 's elszélesztve, Barclai vagy Janzalos Jakab (mgh. 578) syriai szerzetes által, Justinian uralkodása alatt, önálló vallásfelekezetté egyesítették. Háladatosságból alapítójok nevét vevék fel, 's Syriában, Egyiptomban és Mesopotamiában számos községek, püspökeik és patriarcháik valának. A' cath. anyaszentegyházról elszakadások miatt, az Arabok uralkodása alatt, kik a' 7 század közepétől fogva napkelet urai valának, csak nyerhetének. De mivel az egyiptomi Jacobiták visszaélének az Arabok kegyével, üldöztetést kelle szenvedniük, melly után igen megkevesedve, vallások gyakorlásában megszorítatva, 's ásiái feleiktől lassanként elszakaszatva, különös felekezetté képzének, melly Koptusok (I. e.) neve alatt Egyiptomban ma is fenáll. Belső egyenetlenségek és political okok ez idő tajban az abyssiniai és armeniai monophysitákat is elszakaszták a' Jacobiták főtörzsökétől, melly, noha a' pápák több ízben próbálák egyesítéseket, Syriában és Mesopotamiában maig is független felekezettet formál, 's mintegy 30—40,000 háznépet számlál. Ezen Jacobiták a' török helytartó által megerősített két patriarchától fügnek, 's ezek egyike antiochiai czimmel Diarbekirben vagy Aleppóban, a' másik Saphran monostorban Mardin mellett lakik; amaz a' syriai, ez a' mesopotámiai községek igazgatja. A' keresztelés előtti körülméletésben, 's a' Krisztus egy természetét állító tudományban (innen monophysiták) egyeznek a' Koptokkal és Abyssiniakkal, egyébiránt az eredeti görög szentegyház szerkezetétől és liturgiájától nem távoznak annyira el, mint a' többi monophysita felekezetek. — Nagybritanniában Jacobitáknak nevezék általában az 1788 ellizött II. Jakab és maradékai párthiveit, különösen pedig az eskütől vonakodókat (non-jurors), kik az angol anyaszentegyházról csak annyiban különbözének, hogy az új királyok részére eskünni nem akartak, 's hogy ne ezekért, hanem a' Stuartokért imádkozhassanak, néhány gyülekezetet tartának. Fészkek főkép Scotia volt, de a'

praetendensek megveretése után (1745) számok nagyon megfogyott, 's II. Jakab végre Romában (1788) meghalván, III. Györgyért könyörögni kénytelenülének. Még is talált Sinclair ez idő után egy kis non-jurors községet a' Duffus egyházi megyében, mellynek saját temploma van 's papot fizet a' végett, hogy imádkozzék azon királyokért, kik többé nincsenek.

JACOBS (Fridrik keresztély Vilhelm), szül. Gothában 1764-ben, hol tanulását is kezdette, melyet Jenában folytatott, Griesbachtól és Döderleintől tanulván 1781 oltá a' theológiát; majd 1784. Göttingába ment, hol critical és philologiai esmereteit még jobban tökéletesítette. Következő esztendő végével Gothában tanító lett, 's legelső munkáját ott adta ki „*Specimen emendationum in Scriptorum graecorum et latinorum*,” mellyet tanítójának Heynnek ajánlott. 1790 kiadta, más dolgozatját „*Animadversiones in Euripidis Tragoedias*,” mellyhez egy critical levelet és Stobaeus florilegiumát kapcsolta. Ezen időtájban több társakkal egy új gyűjteményen dolgozott, melly minden nemzet költőjinek characteristicáját magában foglalja, 's mellyet a' társaság hét kötetben adott ki pótléklul Sulzer esmeretes munkájához: „*Theorie der schönen Wissenschaften*,” ennek folytatása mindazáltal a' társaság eloszlása miatt megszünt. Vellejus paterculus romai historicust 1793 fordította németre, ugy Biont és Moschust 1796; 1797 pedig kiadta „*Exercitationes criticae in scriptores veteres*,” mellynek második része nagyobb részint görög anthológiával foglalatoskodik. A' gothai herczeg II. Erneszt által könyvtárnokká tetetvén, még jobban kidolgozta a' görög anthológiát. Münchenbe 1807 a' régi literatura tanítójának hívatott meg. Egyveleg írásai és értekezései kijöttek Gothában 1823 két köt. Három esztendő eltölte után visszament Gothába, 's kiadta a' görög anthológiát egy kézirat után, mellyben az épen fenmaradt illy czim alatt „*Anthologia ad fidem codicis vaticani edita*” (1813—1817). Aestheticai munkái is, mellyeken kitetszik a' régi literatura szorgos tanulása, nem csekély megelegedéssel fogadtattak a' német olvasó közönség által; nevezetesen: „*Alwin und Theodor*”; „*Rosalien's Nachlass*”; „*Die Feuerabende in Mainau*”; „*Die beiden Marien*” 'sat., mellyek olvasását különösen lehet a' fiataloknak mint hasznosakat ajánlani. Egyveleg írásainak 3, 4 kötetei is kijöttek Gothában 1829 és 1830, mellyekben a' régiek életmódját és a' görög művészetet hathatósan pártolja, 's elrejtett fényét másoknál jobban kiemeli; most pedig Aelianus kiadásán dolgozik, mint a' tudományos újságok hirdetik, mellyel literaturai pályáját be akarja zárni.

Kállay.

JACKSON (Andrew) tábornok, az 'éjszakamerikai egyesült országok előlülője, szül. 1767 Mart. 14-kén a' wex-sawi grófságban egy majorban; atyja birtokában. Szüleji irlandiak voltak. Anyjától egyházi pályára szánatva, oskolákat jára, midőn az Angolok a' tartományba beütöttek. A' 15 éves ifju, szüleji politicalai gondolkozásától lelkesítettve, hirtelen fegyvert ragadt, 's az önkénytesek sorába állt. Elfogatott. A' tisz, ki elfogá, parancsolá, tisztitson neki eszimat. Midőn J. egyatalján vonakodnék ezt tenni, feje felét vágott amaz; de ő bal karjával fogá fel a' vágást, mellynek sebhelyét még most is viseli. Két testvér bátyja harcmezőn esett el, atyja meghalt, 's anyja is bujában kevéssel azután. Most a' 17 éves ifju önhajlandóságát követve, Salisburyban a' törvényeket tanulá. 1786 ügyvéd lön, 's Éjszakcarolinában gyakorlá tudományát. Négy évvel utóbb Nashvillebe mene Tennesseebe, hol őt polgártársai főügyvédjeknek választák. A' katonaságot is vezérlé a' vadak ellen, kiket több ízben visszavert 's további becsapásoktól tartóztatott. Ez által tábornoki őrnagyságig emelkedett a' tartomány hadi osztályában. Tennessee a' szövetség tagországává emeltetvén, tagul választaték, a' polgári kiküldöttségbe, melly 1796 Tennessee alkotmánylevelét kidolgozandó vala. Egy évvel későbbben első képviselőjének választá őt a' fiatal ország a' congressusnál, 's utóbb senatornak. De mivel az országlás formáját meg akarák változtat-

ni, lemondta hivataláról 's visszatéren Tennesseebe. Itt polgártársai 1799 a' tartomány főbirájává 's a' polg. katonaság fő parancsnokává nevezék ki. Így J. még alig 30 éves, hónapjának már 4 legfelsőbb hivatalát viselé, midőn elhatározá magában, magányéletbe vonulni. Erre Cumberland folyó melletti majorjában éle, földmíveléssel 's országpolgárhoz illő tudományokkal foglalatoskodva.

Midőn az egyesült országok 1812. Jun. 18. Nagybritanniának hadat izentek, a' congressus J. tábornoki őrnagyra bizá a' katonaság vezérlését. Ó tehát tüstént fegyverre szólítá polgártársait, 's 2500 önkénytes állá a' köztársaság zászlója alá. Ezekkel leereszkedék a' Missisippin, Ujorleansnál a' parti vidéket védelmezni. A' félt megtámadás nem történvén meg, J. parancsot vön a' katonaság elbocsátására. Miután ez ellen haszontalanul terjesztette volna fel véleményét, visszatéren jószágára. Azonban alig érkezék Tennesseebe, midőn a' Creekindianusok, kiknek a' Spanyolok Pensacolában (Florida) fegyvereket 's lőszert adtak, a' tartományba beütöttek, 's a' határokon minden telepedéseket tüzzel vassal pusztítottak. Most J. hirtelen elhatározva magát, öszvegyűjté Fayettevilennél 2500 emberét, megtámadá az Indianusokat, megveré 's Floridába tűzé őket, Pensacola városát pedig, hol az Indianusok 's az ő lázitójik, néhány Angolok, bátorságban vélték magokat, bevévé rohanással. Kevéssel utóbb valóban megtámadák az Angolok Ujorleanst, Louisiana fővárosát, reményelve, hogy azt könnyen bevehetik, 's onnét azután, mint fegyver- és gyámponttól, a' fekete lakosokat fegyverre szólíthatják az egyesült országok ellen. A' veszély nagy vala, 's ellene semmi készület. A' congressus J.-ra ruházá ugyan a' serezedek parancsnokságát 's Louisiana védelmezését; hanem ő Ujorleansba érkezéttel se katonát, se fegyvert se lőszert nem talált; a' fegyvertár üres volt, 's a' kiszalás meggátlására semmi hajó had. A' lakosok legnagyobb része közönösnek mutatkozik a' veszély iránt, sőt rossz indulatot is árula el; a' törvényhozó test pedig erő 's akarat nélkül vala. E' terhes körülmények közt J. caractere 's munkássága egész energiáját kifejté. Meggyőze minden akadályt, önkénytesek és polgári katonákból sereget alkota, mellyet felfegyverezvén, a' fenyegetett pontokon megtevé a' legszükségesb védelmi rendszabásokat. Még nem vala minden készen, midőn az angol hajóhad 1814 Oct. 22-ről 23-ra viradó éjjel Ujorleans közelében 4—5000 embert szállita ki. J.-nak csak 2000 embere volt, 's mégis megtámadá az ellenséget, hogy annak első rendtelenségét hasznára fordítsa és tapasztalatlan seregébe bizodalmat öntsön. Az első viadalt legkedvezőbb siker jutalmazá. Nem lévén azonban elég erős az ellenség feltartóztatására, visszavonult egy már előbb kiszemelt állásba, mellyet éjjel körülsáncoltata. Az ellenség közelite ugyan hozzá, de nem meré megtámadni, mielőtt segédsapattjai megérkeznének. J. ez alatt egyesité magával a' kentuckyi önkényteseket, 's megtevé a' védelmi rendelkezéseket. Most már 3,700 embere volt. 1815 Jan. 8. megtámadák őt az Angolok 10,000 tapasztalt katonával, kik Európában Wellington alatt győztesen harcoltak. „Győzödelem vagy halál!“ volt a' polgártábornok jelszava. „Szabadítsuk meg hazánkat“ mondá harcolójihoz, „vagy találjuk sirunkat e' sáncz utolsó árkában.“ Az ütközet véres vala, de Amerikára nézve dicsőséges. Három britt tábornok, 's köztök Packenham, a' főparancsnok, 60 tiszt 's 2600 ember maradt a' csatatéren; a' többi a' hajókra vonult, 's Jan. 18-kán elhagyá a' szabadság földjét. — Veszély idején a' törvény lassu menetele nem mentheti meg a' hazát. Ezt tudván J. dictatorságot vön fel, 's így honszabaddító lön. 'S valóban e' névvel tisztelék őt a' városok, kerületek 's törvényhozó testek az ő köszönő irataikban, midőn Nashvillebe visszatért. Hanem egy, általa a' veszély idején számüzetett tisztviselő vádolókép állá fel ellene. A' törvény elégtétet kívánt. J. 1000 dollár büntetésre ítélték. Ó ezt megfizeté; de 1000-nél több előkelő polgár önkénytes aláírással pótolá azt ki.

1816—21-ig több hadi 's más megbízásokat szerencsésen teljesítette az Indianusok elleni hadra nézve. 1821 azzal biztatók meg, hogy Spanyolországtól Florida átengedését eszközölje ki. Erre visszavonult a nyilvános életből, 's nem csak a hadi ministerséget, hanem a mexicói követséget sem fogadta el Madison alatt. Mint Cincinnatius és Washington több évig foglalatostokodék most földmíveléssel, míg 1825 polgáriársainak iránta viseltetett becsülése a tenessei törvényhozó tanács által előlülőségre ajánlata. John Quincy Adams, egy jeles polgár, volt vetekedő társa. Hevesen keltek ki az újságok mind a kettő mellett és ellen. Jackson kivált katonai lélekkel vádolták, erőszakoskodásától félték. Ő a délszak embere volt, amaz az éjszaké. Végre eljött a szavazás ideje. J. 99, Adams 84 szavat nyert; de mivel a törvény 132-re szabta szótöbbséget egyik sem nyerte el, a senátusé lön a választási jog, 's az Adamst nevezé ki. Ennek kormányával a déli országok nem valának megelegetve; ugyan azért mindent elkövettek, hogy se ő se Clay, J. leghevesebb ellenkezője, ne választassék meg. Így történt, hogy J. az új választáskor 178 szóval előlülő lön. Ezen fő méltóságát 1829 Mart. 4-kén jeles izenettel foglalá el, mint első tábornok a szövetséges országok előlülőségében. De ez a tábornok a szó magas értelmében polgár és kormányfi. Már első izenetében kifejté azon elveket, mellyeket a Szövetség ügyeinek kormányában követni fog. 'S olly hiven teljesíté szavát, olly jelesen megfelelt a szövetség nagyobb része kívánatának, hogy midőn méltósága ideje vége felé közelitne, ellenségei minden kikelése mellett is újra megválasztatnék. — Jackson magas és szikár ember; innét előbbi mellékneve Hickory — egy amerikai magas diófától. Még most is olly erős 's olly munkás, mint fiatalabb korában; szilárd character 's gyors cselekvés mellett kellemes, nyájas, 's mindenki hozzá juthat. *lm.*

JACOBSON (Israel) szül. Halberstadtban, gazdag előkelő zsidó familiából, 's elvette feleségül a volt udvari agens Herz Sámson leányát Braunschweigban. Ezen házasságnál fogva a braunschweigi udarral egybeköttetésbe jött, 's ipa halála után udvari agens lett. A herczeg kedvelé a gazdag és munkás embereket; azért Jacobsont is becsülte. Kevés-sel a franczia becsapás előtt titkos pénzügyi tanácsossá lett, 's kormányozta némelly fejedelmek financiaját. A westphaliai királyság rövid ideje alatt Kasselben a királyi udvarnál különféle dolgai voltak. Ott létét felsőbb czélokra használta, nevezetesen a zsidó nemzet vállasos és erkölcsi reformatiójára. Az ő sürgetésére állított fel a consistorium Kasselben, melly a zsidóságnak főegyházi törvényszéke volt egész Westphaliában, 's maga Jacobson volt annak előlülője. A királyság és a consistorium megszüntetése után Jacobson 1813 egy falusi jószágába vonta magát csendességbe. Speculatiojait azontul is folytatá jó szerencsével, és szép vagyona tett szert. De meg kell vallani róla, hogy munkálkodását alávaló czélok soha sem vezették, sőt nemzete javítására mindig fáradhatatlanul törekedett. Braunschweig és Göttinga között Seesenben zsidó iskolát állított fel, mellynek jótéteményeiben keresztyének is részesülhettek. Zsidó templomot is építtetett ugyan ott, melly Jacobson templomának nevezeték, és 1810 szenteltették fel. Említést érdemel, hogy nem csak jól érti a zsidó nyelvet, hanem Moses törvényeit és a zsidó theológiát alaposan és criticali igyekezettel tanulta meg. *Kállay.*

JACQUIN I) Miklós János, szül. Leydenben 1727, orvos doctor; 1754-ben utazást tön Amerikába, a bécsi és schönbrunni csász. kertek számára idegen növényeket gyűjtendő; 1759-ben visszatérven chemiatanító lön a bécsi egyetemnél, és egyszersmind az egyetem kertjének igazgatója; 1806-ban báróságra emelték; meghalt 1817. Nevezetesebb írásai: „*Enumeratio plantarum, quas in insulis caraibis vicinogue Americae continente detexit, novas aut jam cognitias emendavit*,” (Leyden 1760); „*Selectarum stirpium americanarum historia*“ 80 színezett rész-

metszéssel, (Bécs, 1763); „*Observationes botanicae*“ (4 rész, Bécs 1764—1772); „*Hortus botanicus vindobonensis*“ (300 rézzel 1770—1776, félrétben); „*Florae austriacae s. plantarum selectarum in Austriae archiducatu sponte crescentium icones*“ (500 rézzel, Bécs 1773—1778); „*Icones plantarum rariorum*“ (4 rész, 100 rézzel, Bécs 1781—1794); „*Plantarum rariorum horti Schönbrunnensis et icones*“ (9 köt. Bécs, 1797—1804); „*Stapeliarum in horti vindob. culturarum historia*“ (színezett rezekekkel, Bécs 1806—1807); „*Anfangsgründe der medic. prakt. Chemie*.“ (Bécs, 1783 és a' 3-dik kiad. 1791.) 2) József Ferencz az előbbinek fija, szül. Bécsben, cs. kir. tanácsnok 's a' chemiának rendes tanítója Bécsben, ezen irásokkal jelesíté magát: „*Lehrbuch der allgemeinen medizinischen Chemie*“ (2 köt. Bécs 1793. 3 kiad. Tübinga 1803.) „*Eclogae plantarum rariorum et minus cognitarum*“ (festett rezekekkel, 6 csomó, Bécs 1811—1813 félrét.)

—j—a.

JÁCZINT (*Hyacinthus*) belnövétü vagy egyszikes növény, a' liliomosokhoz tartozó, ezen jegyekkel: virágai fürtösek, hártyaídomu murvák-kal, bokrétája egy levelü, tölcser vagy harangídomu, hathasabu; himszálai a' csőre nőttek. Legkedvesebb faja a' keleti vagy D. szerint kancsós Jáczint, melly szépsége, korán virágzása, és jó illatja által nagy örömet szerez a' virágkedvelőknek. A' Hollandusok ezzel is nagy kereskedést, bujálkodást üztek, és egyre üznek; különösen Harlem a' jáczint hagymák rakhelye.

—j—a.

JAGKLOK, I. LENGYELORSZÁG.

JAGGERNATH, Jaggernauth, Dsaggernath, tulajdonkép Dsagatnatha, azaz világ ura, a' leghiresebb és legszentebb templom Hindostanban, a' cuttacki kerületben, az orissai partoknál. A' pagóda mindjárt a' parton, a' Tschikató közelében, puszta, terméketlen homokos vidéken fekszik; 's formátlan kőtömegnek látszik. A' bálvány benne egy kifaragott tuskó, feketére festett rettenetes ábrázattal, 's nagyon feltátott vérszínü szájjal. Van benne még két más bálvány, 'Barlaram, az elsőnek fejér öccse, és Schubudra, ugyan annak sárga huga. A' templom falait fajtalanságot ábrázoló faragott mivek borítják. Magában a' templomban sok kéjleány tartatik a' zarándokok számára, valamint több szentelt bika is. Krischnának egy csontja szent ereklyeként tartatik benne. Esztendő ő szaka, de kivált a' két fő innepkor, Mart. és Juliusban, seregenként gyűlnek ide a' zarándokok, kiknek száma minden évben felmegy legalább is 1,200,000-re. Ezek közül felette sokan elvesznek utközben. A' zarándokok a' templomnak adót fizetnek, melly a' fentartási költségek levonása után, az országglás pénztárába adatik be.

lm.

JAKAB (I.), angol kir. (mint Scotia királyja VI. Jakab) a' Stuart házból való Darnley Henrik és a' szerencsétlen Mária fija, szül. 1566. Mária negyedik hónapban volt vele viselő, midőn az esmeretes Rizzio szemei előtt agyon szurattott. Innét azt mondják, hogy Jakab a' mezitien kard látására remegett, bár mint törekedett is ezen természeti gyengeséget meggyőzni. Erzsébet halála után, ki őt anyja kivégeztetése után felváltójának választatá, fellépett a' thronra 1603. Uralkodását egy edictummal kezdé, mellynél fogva minden catholicus szerzetesek kiűzettek az országból. Ennek következése lett az ugy nevezett PUSKAPOR öszveesküvés (l. e.). A' 22 esztendeig tartó békében virágzott alatta a' kereskedés, és a' nép jó karba helyzetetett. De uralkodása sem maga országában, sem a' külföldi nemzetektől nem becsültetett. Azt veték szemére, hogy ő mint legjelesebb istápjá a' protestantismusnak Európában, semmit sem tett a' cseh háboruban annak fentartására, sőt még vejét, a' pfalzi választó fejedelmet is elhagyta, mint diplomaticus viselő magát a' hol harcolnia kellett volna, 's hogy mind a' bécsi mind a' madridi udvaroktól igen megcsalatott. Tekintetét az ország belsejében nagyon gyengítette uralkodásvágya, mellynél fogva szünteleni függésben akarta tartani a' parlamentet. De ez ellene szegezé magát, 's így támadt 1621 a' Toryak

felekezete, mely a' király mellett, és a' Whigeké, mely a' nép mellett szólt. Meghalt Aprilis 8-kán 1625, lomha inkább mint békeszerető, 's inkább gyenge mint jó fejedelem híret hagyván maga után; azonban még is meg kell vallanunk, hogy jó szívvel, esmeretekkel, tudományokkal és kormánykossággal birt. Tetszék, mint nyilvános szónok, de gyakran keserű gúnyt vont magára azon pedantismus által, mellyel beszélni szokott. Adakozó volt egész a' tékozlásig. Látván egykor egy kedvence, hogy nagy somma pénzt visznek a' kir. kincstárba, ezt monda szomszédjának: melly boldog volnék, ha ez a' pénz az enyim lenne. A' király ennek hallatára, tüstént neki ajándékozá a' pénzt. Gyakran zavarba is hozta bőkezűsége. Midőn egyszer kikocsikázott, befogták a' törvényszolgák 50 font sterling miatt, mellyekkel az udvari nyergesnek tartozott. Testőre el akará ugyan őket üzni, de ezt a' király megtiltá, 's kifizeté a' summát, így szólván, „a' ki törvényt szab, annak azt meg is kell tartani.“ I. Jakab alatt támadtak az ang. gyarmatok Amerikában; a' földmivelés előbbre haladt; esmeretek és tudományok kimivelék az Angolok esztét 's csinosbiták a' társasági életet. Jakab volt az első, ki e' czímet felvévé „Nagybritannia királya.“ Az vala legnagyobb hibája, hogy vakon szerette elvetemedett kedvenceit, kik közt BUCHINGHAM (l. e.) herczeg jelelte ki magát leginkább. Fija I. Károly váltá fel az uralkodásban, Erzsébet leánya pedig V. Fridrik pfalzi választó fejedelemnek adatott nőül. Utóbb ezen házasság maradékai léptek az angol thronra. I. Jakab iratai közül, mellyek 1610 félrétben Londonban jöttek ki „*Basilikon doron*“-t (a' kir. ajándék) nevezük mint legjelesebbet, mellyben korán elhalt fija Henrik javára jeles okföket fejteget a' királyok tanításáról. Ezen munka háromszor vagy négyszer fordítottott latin nyelvre 's azután francziára is többszer. Említjük még a' dohánnyal való visszaélés ellen irt tréfás munkáját, mellyben az azzal élés okait megczáfolni törekszik.

JAKAB (II.), I. Jakab unokája, a' szerencsétlen I. Károly második szülöttje, testvére II. Károly halála után lépe fel a' nagybritanniai királyszékre. A' természetitől az országlásra jeles tehetségekkel ruháztatott fel; de mind ezek mellett is engesztelhetetlen ellenségévé tette népe nagyobb részét, részint azon kevésre becsülés által, mellyet a' nemzet és az angol szerkezet okfejei iránt mutatott, részint azon rajoskodó ipar által, mellyel a' cathol. egyházat ismét be akára vinni. Hogy ezen megfontolatlan lépésének következései ellen biztosítsa magát, még irlandi és scot csapatokat is gyűjtött London közelébe, de ez által csak nevelte a' nép nyugtalanságát. Ez most kiirthatatlan gyűlölségre lobbant egy olyan fejedelem ellen, ki a' nemzet legkedvesebb kincsét, a' protestans vallást, lábaival akará taposni. Azonban maradt még egy vigasztalása a' népek abban, hogy a' királynak nem volt fija, 's ő maga is idős, felesége pedig beteges lévén, igen hihető vala, hogy koronaörökös nélkül fog maradni. Ezen esetben két leányára, kik a' protestans vallásban neveltettek, 's ahoz erősen ragaszkodtak, kelle vala szólni az uralkodásnak, 's a' nép ezzel meg volt elégedve. De 1687 az a' hir terjedt egyszerre, hogy a' királyné viselős. A' milly nagy volt a' catholicus szerzetesek, udvarnokok és minden pápisták ezen való öröme, szintolly nagy volt a' protestansok félelme 's az ezzel öszveköttetett gyanu. Eddig még magok a' catholicusok is kételkedtek, hogy a' királyné még egyszer szülhessen, azért terjedt most a' hir herczeg születésének megjövendőléséről 's az istenanya csudatételéről. Most a' protestansok gyűlölsége természetesen azon gyanu támasztotta a' catholicusok ellen, hogy a' királyné viselősége csak költemény. Nevelte ezen gyanut az udvar igekezete, idegent távol tartani a' királynétól, melly által senkinek sem engedtetett meg annak viselőségét szemügyre venni. Végre Jun. 10. 1688 megtörtént a' királyné lebetegedése, 's a' népek egy kir. proclamatio által tudtára adatott, hogy az ég az országot megáldá koronaöröklővel. Nincs itt helye ezen szülés

mellett vagy ellene okokat felhordani, csak annyit jegyzünk meg, hogy a' nép nem hitte a' királyné lebetegedését herczeggel, 's ezt nyilvánosan is kinyilatkoztatta. A' protestansok mindig szorosabban és számosabban kapcsolták magokat az oraniai herczeghez, a' király vejéhez, 's még nem volt a' kis walesi kir. herczeg félesztendő, midőn amaz a' nemzet felszólítására kiszált Angolországban 's letaszítá nője atyját 's öccsét a' kir. székről. II. Jakab egész családjával együtt Franciaországba szökött Dec. 21. 1688, hol nekik XIV. Lajostól a' st. germaini kastély adatott lakásul. Innét szüntelen közösülésben állt a' király scotiai és irlandi pártosaival, kiktől segítettve többször tett próbát a' királyszeék visszanyerésére, de mindig sikeretlenül. 1692 ismét viselő lőn Jakab nője, és egy leányt szült, a' miről senki sem kételkedhetett; ez által legalább megmutattatott, hogy képes a' királyné egészséges gyermekeket szülni. Meghalt 1701 St. Germainben. Most XIV. Lajos az ugy nevezett walesi kir. herczeget III. Jakab név alatt innepélyesen megesmerte Angol, Scotia és Irland törvényes királyának.

JAKAB (III.), kit a' történetírás praetendens vagy sz. Györgylovagnak is nevez. Francia- és Spanyolországoztól, a' pápától 's a' modenai 's parmai herczegektől nyilvánosan megesmertetett Anglia királyának, ellenben az angol parlament által háza árulással vádoltatott 's örökre kirekesztetett az uralkodásból. Megígérte ugyan neki XIV. Lajos, hogy mindig fogja segíteni; azonban hihető csak ijesztő váz gyanánt használta őt, kivált a' későbbi időben, hogy az Angolokat mindig félelemben tartsa. Ez alatt tetemes lázadás támadt Scotiában, hol nagy volt az elégedetlenség ezen országnak Angolországgal való egyesítése miatt. XIV. Lajos feltevé magában, a' lázadást mind saját javára mind oltalmazottjáiéra használni. Azon országban nagyra nevedett Jakab pártosainak száma, 's ugy látszott, mintha kiszálása, mely köz kívánat volt, jelszól szolgálandna általános zendülésre. XIV. Lajos tehát sereget küldé oda a' tengeren, III. Jakab vezérlete alatt. A' védtelen állapot, melybe az Angolok pártoskodása azon országot helyezé, élesztgeté Jakab várakozását, 's szerencsés sikert reményllete vele. Ellenben 100,000 font sterlinget teve a' parlament a' praetendens fejére, olly név, melyet hivatalosan ez alkalommal használtak legelsőben. A' hadi hajó horgonyt vete a' scotiai partoknál. De előbb mintsem a' kiszálás hol és mikor történése felől meg tudtak volna egyezni, az a' hir terjede, hogy egy nagy angol hadi hajó közelget, 's ez a' hir elegendő volt, Jakabot Franciaországba tüsténti visszahajózásra bírni. Valamint a' scotiai táborozásban, szint ugy akarátja ellen kellett neki részt venni a' németalföldiben is, a' burgundi herczeg alatt, mint önkényes, hol a' herczeg bizonyysága szerint személyes bajnokságot mutatott. Midőn végre békére kinszerítettett XIV. Lajos, az Angolok annak feltételévé tevék a' praetendens eltávoztatását és Anna királyné megesmerését. Az utóbbi mind eddig levelezett testvérével a' praetendenssel, sőt meg is ígérte neki, ha a' protestans választ felveendi, a' királyi pálcza áltengedését. Erre lekötelezte magát XIV. Lajos az utrechti békekötésben 1713, hogy a' praetendens birtokából eltávoztatja, 's a' hanoveri öröklést semmi módon nem fogja háborgatni. Anna királyné 1714 halt meg a' nélkül, hogy nyilvánosan is megmutatta volna azon jó indulatot, mellyel a' praetendens iránt viseltetett. Mindazáltal valamint Scotiában ugy Angliában is az új király György ellen, és a' praetendens mellett voltak a' Toriek, kik akkor Jakobitáknak nevezettek. Sőt Scotiában még innepélyesen is királynak kiáltaték a' praetendens, a' ki ennél fogva 1716 ismét ott termett, de megveretvén idő közben a' scotiai zendülők a' kir. csapattól, most másodsor volt kénytelen visszatérni Franciaországba. Ettől fogva minden barátitól, sőt még Franciaországtól is elhagyatva látá magát. Midőn pedig Franciaországból is kitiltatott volna, kénytelen volt a' pápához folyamodni segedelmért, ki őt számos kíséretével együtt elsőben Avignonban tartotta,

's azután Olaszhonba hívá. Itt mindenütt mint uralkodó király fogadtattott. Ezen idő alatt újra reménnyel kecsegteté Jakabot az ő angliai és scotiai felekezete a királyszék megnyerése felől. Spanyolország, mely Angliával öszvezőrdült, elősegíté tervét 's meghívá, menne minél előbb Madridba. Ez nem késétt a meghívást teljesíteni (1719). Hogy azonban az Angolok kezei közé ne kerüljön, az alatt míg Rettunonál egy spanyol hajón elindult, azt hirteté el, hogy szárazon, Bolognán és Mailandon keresztül utazik Spanyolhonba. Ennek az a következése lön, hogy két udvárnoka, kik valóban arra vévék utjokat, az Austriaiaktól feltartóztatattak. Ó azonban ez alatt szerencsésen átmenvén az angol hajók közt, Mart. 26. Madridba ért. Az ottani udvartól olly tisztelettel fogadtattott, millyent csak valódi királynak mutathatni. Már oda érkezte előtt küldetett egy hajósereg az Angolok ellen, de a szélvésztl szétveretvén, Cadixban kelle menedéket keresnie. Midőn ezen ismételt válsalat sem sikerült, semmit sem gondoltak többé a praetendenssel, a ki Aug. 25. ujlag kikötött Livornoba. 1727 I. György halála után még egyszer meg akará szerencsését próbálni, 's a pápától segítettve Genuába utazott, hogy onnét Angulhonba menjen. Mi történt vele ezen uton, nem tudjuk. Csak Albanoban akadunk ismét rá, hol haláláig (Jan. I. 1766) csendességben élt. Ket fiat hagyta maga után, KÁROLY EDUARDOT (I. e.), ki atyja jogait, de szerencsétlenségét is öröklé a praetendens czimvel, és Henrik Benedeket, ki szerzetes lön 's yorki cardinal név alatt esmeretes. Ennek (Jul. 13. 1807) Frascatiban történt halálával egészen kihalt a Stuart kir. familia.

JÁKOB patriarcha, Isák fija, kinek elsőszülötti áldását celszövényvel nyéré el, mellyért Esau tsstvérijétől üldöztetvén, Lábánhoz utaztában álmában egy menybe nyuló lajtorját lát, mellyen az angyalok fel 's alá menének. Lábánnál 7 évi szolgálatja után Ráhel helyett Liát nyéré nőül, 's hogy az elsőt megnyerje, ismét annyi ideig szolgált. Lábántól elválván Esau népétől üldöztetik; Jákob az Istenhez fohászkodik 's egész éjjel az anygallal viaskodik, mellyért Israelnek nevezetik. Esauval megbékél. Rahelt hamar elveszti, kinek leányát Dinát a Heveesok fejedelmi fija megfertözteti, mellyért Jákob fiai véres boszut állának. Mélyen megszoríták ugyan ezen esetek Jákobot, még inkább pedig fija Ruben az anyakonzeplosító, de főkép József elvesztése, kit testvérjei a vadaktól felkonczoltnak állítának, ki azonban Egyiptomban fő polczra emelkedvén, atyját és testvérjeit az éhség elől termékeny vidékre szálltá, hol Jákob fiai egyenként megáldván, 's utóbbi sorsokat megjövendölvén megholt.

JÁKOB (Lajos Henrik), bölcselk. és törv. doctora, orosz csász. status tanácsnok, a szent Anna rend 2, és a veres Sas rend 3 osztálya viteze, Halleban a kormánytudományok rendes tanítója, szül. Feb. 26. 1759 Wettinben a magdeburgi hercegségben, hol atyja paszomántsözvő volt. Tanulását a merseburgi gymnasiumban kezdé, innen a halleibe ment, hol 1777 hittudományt tanult. Különösen a philologiai és philosophiai tudományokra szentelé magát; tanítói pályáját „*De allegoria homerica*“ értekezésével védelmezésével nyitá meg. Philologiai és philosophiai leczkéket kezdé adni, de nem sokára kizárólag az utósók mellett maradt, mellyeket állandó tetszéssel folytatott. Mint Kant philosophiájának tisztelője, ennek mind előadásai mind iratai által számos barátokat szerzett, mert a philosophiának csaknem minden részéről irt tanító-könyveket, mellyek közérthetési előadásokért 's az észfogatok rendszeres felosztásáért több egyetemekben kalauzul szolgálának, 's több kiadásokat és másolatokat értek. Hollandban megkoronázott két jutalomiratai. az egyik „A lélek halhatatlanságáról“, másik „Az Isten létéről“, mellyekben erkölcsi indító okokat horda fel, különös kedvelést nyertek; szinte így a „Közönséges vallás“, és „Eletbölcség alaptételei“ cziműek is, mellyek utóbb „Praktische Philosophie“ név alatt 2 köt. jelentek meg. 1795 „Philosophische Annalen“ czimű ujságot ada ki, melly végett a critica

philosophia barátai egyesülének, hogy a' tiszta észvitatás (criticismus) szellemét az új ágazat-vitatás (dogmatismus) ellen fentarthassák. De mivel Fichte és Schelling munkáinak néhány bírálatai az új oskolák követőit heves elleniratokra gyulaszták, melyeknek hangja az igazság minden nyugalmas nyomozását lehetlenné tévé, a' másod évi folyamat bevezetésével abban hagyá ujságait, 's 1800-tól fogva a' szemlélődő bölcselkedés nyomozásaiban nyilvános részt nem vett. Ettől kezdve a' törvény és törvényhozás philosophiája, a' tetteges vagy szabott törvény, és általában a' kormánytudományok tanulásával foglalatoskodék. Ekkor Halleban a' kormánytudományokból épen nem tartatának leczkék. Ez indítá Jakobot, hogy a' politicáról 's nemzeti gazdálkodásról leczkéket kezdene, melyekre csak hamar számos hallgatók gyülének. Ő vala Németországban első, ki a' nemzeti gazdaság theoriáját, mint a' statusgazdálkodástól különböző tudományt adá elő, mint ezt „*Lehrbuch der Nationalökonomie*“ című könyve (1805) bizonyítja. Egy időben jelent ezzel meg Soden gróf hasonló című munkája, kinek képzete a' J. által e' tudományról felállított általában összeüt, ha bár a' kivitelben egymástól nagyon különböznek is. — A' hallei egyetemet Napoleon 1806 eloszlatván, elfogadá J. a' kormánytudományok charkowi tanító székére ismételve jött meghívást, 's Jul. 1807 Halléból elutazott. A' Charkowban latin nyelven tartott leczkék mellett az orosz nyelv megtanulásán iparkodott, melyben egy év alatt annyira haladt, hogy a' választmányokban, melyekben a' vitatások oroszul folytak, a' jelentéseket és szóbeli előadásokat megérthette. A' pétervári fő iskola igazgatóság csak hamar megbízá, hogy a' gymnasiumokban rendelt philosophiai cursusra tanítói könyveket dolgozna. Ama' hatóság által helybenhagyott maga készítette terv szerint dolgoza tehát a' tudomány minden ágából rövid foglalatokat a' tanulók, 's magyarázatokat a' tanítók számára. Hat illy compendium orosz fordítása 1812 ment végbe, miután kinyomattak 's a' gymnasiumba bevitettek. — Időközben Németország részére „*Nationalökonomie*“ című munkáját (1809) ujonnan kiadá, mellyel együtt jelent meg másik irata is „*Grundsätze der Polizeigesetzgebung*“ (2köt.) Charkowban mintegy két év mulatása után, a' császár, kihez egy „*Abhandlung über den Fall der Assignationen 1808 und 1809, und die Ausschleppung des Kupfergeldes aus dem Reiche*“ című kéziratot küldött be, Petersburgba hivatá, „hogy a' törvényhozás tárgyai feletti tanácskozásokban venne részt.“ I. Nov. 1809 érkezett Petersburgba. — A' választmányi tanakodásai főkép a' papirospénz javítását és a' finczrendszer megváltoztatását érdeklék. Ezek velejét Speransky már December kezdetén a' császárnak előterjeszté, ki nagy meglegedését Jan. 1. 1810 rendczimerek 's drága gyémántgyűrűk kiosztása által adatá tudtúl a' három tagnak. Néhány hónap mulva a' csász. törvénybiztossághoz, mint a' fenytő törvények rendbeszedésével foglalatoskodó osztály feje, valamivel később pedig a' finczministerium ötödik szakaszához (melly némi tudós finczosztályt képez) állítaték J. — A' törvénybiztosság mellett munkálkodásának sikerét „*Entwurf eines Criminalgesetzbuchs für das russische Reich*“ (Halle 1818) a' fincz ministeriumnál léte alatti elmékedésének 's tapasztalásának gyümölcsét pedig „*Über Russlands Papiergeld und die Mittel, ihm einen fixen Werth zu verschaffen*“ (1819), és „*Staatsfinanzwissenschaft*“ (2köt. 1821) című iratai bizonyítják. — Azonközben honvágyát a' franczia háborúnak szerencsés bevégezése még inkább erősítvén, elfogadá Halleban a' kormánytudományok tanító székét 1816, 's Oroszországból statustanácsnoki ranggal, 's tett szolgálatai rendkívüli jutalmául nyert évi díjjal megtiszteltetve tére vissza. Oroszországban rangja által szerzett örökös nemességét, úgy orosz czimeit és rendczimereit, a' porosz király is meghagyá.

JAMAICA, egyike a' nagy Antilláknak, 269 nsz. mf. (az éj. sz. 18° 's a' ny h. 60°) az Angolok legfontosabb szigete Nyugotindiában. Colum-

bus 1494 második utazása alkalmával találá fel, 's St. Jago nevet ada neki. Fia Diego első spanyol kormányzó volt rajta. Számos ós lakosai hallatlan kegyetlenséggel irtattak ki, néhány esztendő alatt mintegy 60,000-en meszároltatván le. 1654 Cromwell egy hajóereget küldé oda, melly a' Brittek részére foglalá el a' szigetet, 's Jamaica névvel ruházá fel. Mivel sok meglegedetlen királyi gondolkozásu és gyarmatos telepedett ide Barbadosból, csak hámar ujra népes lön, ugy hogy kevés év mulva 60,000 fejeér és 120,000 fekete laknék rajta. De azon borzasztó földindulásban, melly 1692 csaknem az egész sziget felületének más alakot ada, többen elvesztek 13,000 nél; melly szerencsétlenséget még a' következett pestis nevelé. Azon idő olta soha sem tudott Jamaica egészen felidülni, ugy hogy népessége 1826 csak 41,880 fejeér és szabad fekete, és 342,380 rabszolgából állott. Eghajlatja egészségtelen, nappal forró, éjjel pedig hideg és nedves; de földje jelesen van mivelve. Annyi czukrot, kávé, kakaot, indigot és pamutot termeszt, hogy Nagybritannia ebbeli szükségének fele egyedül innét kikerül. Szép erdeji vannak, mahagoni fája hires; derék legelőkkel bir; terem rajta fahéja is, melly Ceylonból vitetett oda. A' sziget belső hegyei közt egy kicsiny szerencsen gyarmat van, mintegy 2000 lakosu várossal, mellyet az Angolok függetlennek nyilatkoztatának. *St. Jago de la Vega* vagy *Spanish-Town* a' fő város; Kingston derék hely: *Port-Royal* pedig jó kikötő. A' sziget egy kir. igazgató, 12 tanácsos és a' nép követei által kormányoztatik.

X.

JAMBLICHUS, eclecticus philosophus Chalceisból, Coelesyriában, nagy Constantín országlása alatt, Porphyrius tanítványa. Mint rajoskodó, próféta, szellemidéző és csudatevő, nagy hirt szerze magának. Még isteni melléknevet is adtak neki, és sok követőji voltak. Sok iratai közül egy töredék maradt fen a' pythagoricus életrol, 's egy intés a' philosophiára. Kiesling adá ki mind a' kettőt (Leipzig, 1816). A' töredékben Pythagorasról sok különös és hihetetlen adatik elő. Némelly mathematicai munkákon kívül még az egyiptomi mysteriumokról is tulajdonítatik neki egy irat, de a' mellynek tőle származása gyanus.

op.

JAMES (St) I. LONDON.

JAMESON (Robert) szül. Leithen, Edinburgnál, egy a' legjobb britus ásványászok közül, a' természetleírás kir. tanítója az edinburgi egyetemnél, a' muzeum felügyelője, a' werneri társaság előlülője, az edinburgi kir. társaság tagja, valamint a' régiség-visgáló 's a' linnéi társaságé is. A' geológiáról, ásvány és több rokon tudományról tartott tanításai messze elhíresítették, de irásai még inkább. Első munkája: „A' skot szigetek 's Arran szigete ásványtudományának rajzolatja“ 1798-ban jelent meg. Különösen dicsértetik: „A' skot szigetek ásványtudományának ábrázolatja“ (1800, 2 köt. 4) és „Értekezés és az ásványok külső jegyeiről“ (1805), melly 1816-ban bővítve jelent meg 's a' chemiai 's physical jegyeket foglalá magában. Legnagyobb munkája „Az ásványtan rendszere“ (1804, 8, 3 köt) Werner okfejein nyugszik 's önvizsgálatokkal gazdag. Ezen rendszer 3-dik kiadásában (1820) eltér Werner okfejeitől, és általjánban a' természetleírasi irányzatot követi. Cuvier e' munkáját: *Próba a' föld theoriájáról*“ 1814-ben bevezetéssel és ásványtani jegyzetekkel adá ki. Nicholson „Journal“ jához, és Thomson „Annals“ a'hoz becses darabokat adott.

—j—a.

JAMIESON (John), D., nyelvvisgáló, egy separatista gyülekezet hitszónoka Edinburgban, tagja a' kir. társaságnak ugyan ott, a' régiséget fürkésző társaság titoknok a' stb. Előbb „Eternity“ czimű költeményvel lön hires, mellyben a' szabadon gondolkozókat 's a' bölcselkedő keresztényeket a' hitre visszavezetni törekszik. A' hitetlenség ellen prediciókat is adott ki, 's a' szent írást Priestley tudós és mások ellen védé több munkában (1795—1802). Mint régiségesmerő és szótáriró külföldön

is tiszteltetik ezen kegyes tudós. Remek darab tőle: „A' scot nyelv etymologiai (származtató) szótára“ (1803, 2 köt. 4), mely hamar elkapván 1818-ban rövidítve viszont kiadá. Jelesek még: *Hermes scythicus*“ (1814), „Történeti hir a' régi Culdees of Jónaról“, valamint az edinburgi „Philosophical transactions“-ba adott értekezései is.

—j—a.

JANICSÁROK. Megrövidítve lett a' hosszabb *Jenkidschari* vagy *Jenytschjeri* szóból, mely a' török gyalogság legjobb, legnagyobb becsületben volt részét jelenté. Első Amurath vagy Murad 1362-ben állította fel őket. Kezdetben 8 vagy 9 ezer főből állott a' Janicsárok teste. Szándéka volt Amuratnak országát olly katonaság által fentartani, mely a' fenytékekhez és nehézségek elviseléséhez hozzá legyen szokva, 's bizonyos elsőségek miatt szeresse szolgálatját. Minekutána Európában a' Dunáig terjesztette hatalmát, minden ötödik keresztény gyermeket erővel elszedte, két vagy három esztendeig mások gondviselésére bízta őket, hogy nehézségek elviselésére szoktattassanak, 's a' török vallásban oktattassanak. Azután fegyvergyakorlásra szorították őket, 's vérontások gyakori látása által minden érzékenységet el akartak bennük nyomni, 's ugy a' többi Jancsárok közé elosztattak. Elneveztetéseket kaptak egy derwischtől, ki őket a' felszenteléskor *Jen Ytschjeri*-nek, azaz új katonáknak nevezte, 's mivel egyik vezérjek fejére köntöze ujját tette: ázért a' Janicsárok süvegéről, mely magas és fejér színű volt, valami ujforma csüngött le. A' tulajdonképi Jancsárok száma 40.000-re ment; de az egész hadtest, mely Jancsár nevet viselt, 150.000 emberből is állott. Eleinte csak keresztény gyermekek közül szedték az ujonczokat, de azután született Törököket és Jancsárok gyermekeit is vettek fel. Mindennapi zsoldok, ruházaton és ételen kívül, 12 v. 15 asper volt (60 tesz egy tallért), e' mellett más elsőségekkel is bírtak, nevezetesen minden adótól, még a' fejadótól is mentek valának. Fel voltak osztva 162 (196) ezeredre (kamara, orta), és mindenik orta 800 vagy néha kevesebb főből állott. Az ortát igazgatta az *Aga*, ki alatt volt az *Orta Baschi*, vagy az orta aligazgatója, 's a' *Tchiurbaschi* vagy a' kapitány, és a' *Szakács*, ki nagy tekintetben volt, 's forma ruhájára ezüst kanalak, kések 'sat. voltak aggatva. Homlokokon bőrzacsokót hordoztak, melyben egy fakanál vala, a' minélkül meg sem jelenhettek, mert legnagyobb szerencsétlenségnek tartották főző edényeiket elveszteni, 's inkább sajnálák azokat, mint zászlójik elvesztését. Hosszu nehéz puská, rövid kard, kés, övökben egy pisztoly tévük rendes fegyvereiket, melyek béke idején Konstantinápolyban tartattak, 's akkor azok helyett hosszú bottal jártak. Minden rend nélkül, Allah (Isten) kiáltva, szokták az ellenséget megtámadni, de gyakorlott seregek előtt, kivált az újabb időkben, nem igen állottak ki a' tüzet. — A' rendes Janicsárokon kívül volt egy 100.000 főből álló külön hadsereg is, mely Janicsár seregnek nevezetett, 's többnyire mesteremberekből öszveszedett honvéd sereg volt, mellynek nem járt zsoldja, szerteszét lakott a' birodalomban, 's ritkán ment ellenség ellen. A' szultánok testőre rendes Jancsárokból állott. Az ortákban egyébiránt nagy rend és tisztaság volt, bizonyos becsületérszénél fogva tolvajokat és más rossz embereket magok közt nem szenvedtek. Sokszor akarták a' Janicsár sereget reformálni a' szultánok, de mindenkor szerencsétlen próbával; csak a' most uralkodó török császár II. Mahmud mehetett arra, hogy minekutána a' Janicsárok 1822 és 1824 zabolátlan lázadásokkal, 's a' fővárosban elkövetett kegyetlenségeikkel magát a' thronus bátorságát is fenyegették, őket végképen eltörlötte, az egész birodalomban szétoszlatta, 's helyettek rendes katonaságot állított fel europai módra, zsold-fizetéssel.

Kállay.

JANINA, főváros török Albaniában (Epirus) Acherusa tavnál, mellyben egy erős várú sziget fekszik, széke a' janinai basának (I. Ali és Görögök LAZADÁSA) és egy görög érseknek, 30.000 nagyobb részint gö-

rög l., kik jövedelmes kereskedést üznek Austriával, Oroszországgal és a' joniai szigetekkel. Janina eddig az Ujgörögök Olasz, Francia- és Németországokkal tartott tudományos közösülésének főpontja vala. A' mult század vége felé két híres iskola divatozott benne, mellyekben az ó görög nyelven kívül philosophia és mathematica is tanítottatott. Az egyik már a' 17 század utolsó felében alapítottott Ghioni kalmár által, a' másik 1790 körül; két könyvtárjuk 's egy természethistoriai kabinetjük volt. A' Janinaiak, kik Görögország legmiveltebb és szorgalmasabb lakosai közé tartoznak, ezen két collegium alaptökepenzét a' velencei köztársaság statuspénztárába adák, 's a' köztársaság felbomlása után egészen elvesztették. Megmentetett mégis mind a' két iskola Oroszországba vándorlott három Epirota, nevezetesen Zosima testvérek, és Pikrosoy békeztisége által. Ezen iskolák kamatot is huztak a' számokra Oroszországban kiadatott egy millio rubeltől. De midőn a' várost 1820 Ali basa ögyuztatá, elpusztítottak ezen intézetek épületei, melly alkalommal minden kéziratok 's könyvek, 's ezek közt Meletios, egy született janinai földleíró (geographus), eredeti iratai is elégték. A' Görögökön kívül Janinában mahomedanusok, zsidók és cigányok is lagnak, de mind görögül beszélnek.

JANKOVICH (Jeszeniczei) Antal Szaniszló Péter Ferrerius, franciaországi báró, a' becsületrend lovagja, megye-követ (Departement de la Meurthe) a' megyebeli közönséges tanács tagja, és Marimontnak ura, szül. Lotharingiának Luneville városában 1763 Jul. 7-én; keresztatyja volt Szaniszló (Lescinszky) a' lengyel király. — Elvégezvén a' törvénytannal, mint tiszt lépett a' Truchsess nevű gyalog ezredbe, és néhány esztendeig katonáskodott. — 1786 személyesen Magyarországra jöven, Jul. 14-én magyarországi kétségtelen nemességéről Barsvármegyétől bizonyáglevelet nyert. 1789 a' közönséges rendek öszvehívására a' lunevillei nemesség tisztválasztó gyűlésében részt vett, és a' Jul. 14-ki történetek után a' nemesség az állandó biztossághoz tulajdon képviselőjévé választá. Felállván a' polgári törvényszékek, ő is szinte azoknak tagjává választatott, és midőn őt a' város bizonyos kedvezések kieszközlése végett a' ministeriumhoz küldené, azon ügyben szerencsésen eljárt; onnan visszatérvén kormányozója lett a' nemzeti őrszereknek. Ekkor Lunevilleben a' Royal Allemand, és Perche katonai ezredek között zendülés támadt, mellyből nagy baj és rendetlenség áradhatá a' városra, ha ő azt szerencsésen le nem csillapította volna. 1792 évben Paris vidékén tartózkodván, megtudá, hogy XVI. Lajos a' könnyen sejdithető fergeteg elhárítása végett pénzt szándékozik kölcsön venni; ő tehát a' királynak 15,000 frankot vitt, és ezen veszélyes időszakaszban minden hivatalról lemondván a' napához, Falconet asszonyhoz, az ezen nevű híres képfaragó menyéhez vonulva, a' rettentő idő alatt csendes magányban élt. 1808 a' közönséges megyebeli tanácsba meghívatott, mellynek ötször volt előlülője, és mint ilyan 1814 és 1815 XVIII. Lajos királyhoz küldetett a' meurthei birtokosokra vetett rendkívül való adó eltörlésének eszközése végett, a' mire a' királyt reá is bírta; az orosz császártól pedig kinyerte, hogy a' Lotharingiára rovott 4,500,000 frank adónak egy harmada elengedetett; továbbá meg volt hatalmazva, hogy a' szövetséges seregek kívánságának teljesítésére a' rendes és rendkívül való pénztárakból elegendő pénzt vehessen ki. Ezen utolsó időszakaszban Bouthillier marquis távollétében a' Meurthe megyei igazgató hivatalát viselte. Ez után nem sokára az új kamara követjévé választá a' megye, melly tisztségét egész 1830 esztendeig nagy hírrel és dicsőségesen vitte; a' Chateau-salins városi választó gyűlésnek pedig négyszer volt előlülője. 1817 báróvá nevezetett 's méltóságának diszjeleivel felékesített a' bordeauxi herozeg keresztelése innepén, mellyre, valamint X. Károly király koronázására is, ki volt küldetve. Ő mindenkor fizetés nélkül szolgált és soha sem keresett, soha sem vállalt fel fizetéssel járó hivatalokat, 's ő volt az, ki a' kamarában azon javallatot teté, hogy a' követség-

nek ideje alatt tisztségeket vállaló megye-követek új választás alá vetteszenek. X. Károly király nyílt levele által megengedé neki, hogy Anselm Szaniszló nevű egyetlen egy fíjának javára, ki a' törvények doctora és a' Meurthe megyében a' farkasok kiirtására ügyelő hivatal hadnagyja (Lieutenant de Louveterie) volt, első szülöttségi örökösödést (majoratus) alapíthasson jószágaiban; de ezen, minden szép tulajdonságokkal felruházott nagy reményű fiu élete virágjában, 24-ik évében hivatalbeli buzgóságának áldozatja lett. A' midőn t. i. a' kártékony farkasok vadászására cselédjeivel együtt kiment volna, véletlenül elsült puskájának golyó-bisa térdét általtárta, melynek következtében 1830 Jan. 22-én meghalt. J. 1832 nyáron magyarországi atyjafíjainak 's anyaföldének látogatására jött szomorú hitvesével, született Falconet Mária Luczia asszonnyal együtt, 's több hetekig való itt mulatását a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékozott több rendbeli oklevelek és emlékpénczek által kívánta örökösíteni. — Ennek édes atya

JANKOVICH (Jeszepiczai) József, szül. barsvármegyei Szklenó nevezetű helységben 1706 esztendei Febr. 22-kén, és így helytelen némelly újságoknak azon ismételt állítása, mintha ő a' Rákóczy pártütésben részt vett, 's mint olyan Magyarországot elhagyta volna. Mint oskolás gyermek Lengyelországba vetődött, és szembetűnő külseje mellett szép belső tulajdonságok fedeztetvén fel benne, Szaniszló (Lescinszky) királynak bemutatott, a' ki is őt kitaníttatván, idővel tanácsát és szolgálatját használta, 's hűségében 's tapasztalásában annyira megnyugodott, hogy őtet kincstárának ellenőrjévé tette, 's több ízben legfőbb bizodalával megtisztelte. Nevezetesen 1736 Franciaországba szállítandó embereivel 's jószágának nagy részével terhelt hajóját gondviselésére bízta, Ugyan ezen Jankovich a' lengyelországi kis pecsét titoknokjának, és braclai (Kis-Lengyelországban vajdaság) Crotuszkza nevű tárnokmester leányát, Szaniszló király közléről való rokonát vette házastársul, 's folyvást Szaniszló király oldala mellett, mint annak megbízottja, Lotharingiának Luneville városában lakott. 1746 Franciaországban meg nem zetisedett, 's az ország jövendelméről számoló kamarának végzése szerint a' régi nemesség számába felvettetett. Meghalt 1768.

JÁNOS (I. és II.), magyar királyok, i. ZÁPOLYA JÁNOS és SIGMOND JÁNOS.

JÁNOS, a' sváb, i. SVÁBORSZÁGI JÁNOS.

JÁNOS az állandó, i. SZÁSZORSZÁG.

JÁNOS Fridrik a' nagy lelkű, i. SZÁSZORSZÁG.

JÁNOS György I, II, III, és IV, i. SZÁSZORSZÁG.

JÁNOS, a' birtoktalan, angol király, II. Henriknek 4dik fia, 1199-ben testvérünökáját, Artus bretagnei herceget, az angol koronától megfosztá. Artus három esztendővel azután, midőn János bátyját a' thronusról ellúzni iparkodnék, 'megfogott, a' roueni toronyba záratott, 's mint mondják, Jánostól saját kezével meggyilkoltatt. János királyt egész Europa vádolá ezen gyilkolással, és Constantia, a' szerencsétlen herceg átyja, Filep Anguszt francz. királytól igazságot kért a' gyalázatos tettért, melly nem csak országában, hanem egyik hűbéresén is követtetett el. A' bevádolt mint francia hűbéres a' páirtörvényszék eleibe idéztetvén, de megjelenni nem akarván, halálra ítélték, 's minden francia országi birtoka a' király részére elszedeték. Nem is késék Filep hűbéresének vétkét lehető hasznára fordítani. Az elpuhult 's gyönyörbe merült János, elvesztvén Normandiát, Guiennet és Poitout, Angolországba mene, hol megvetve és gyűlölve vesztegett. Restsege annyira ment, hogy, midőn a' francia király előmeneteléről tudósitanák, egész hideg vérrel azt felelte: „Hadd menjen! én egy nap többet foglalom ismét vizsza, mintsem ő egy egész táborozás alatt tőlem elragadhat.“ Mindenek-től elhagyatván, ugy reménylő népeinek jóakarátját visszanyerhetni, ha két oklevelet aláír, mellyek Angolország szabadságának alapjai, de egy-

szersmind belső háborujinak kutfejei lettek. Az első oklevél az ugynevezett nagy oklevél (magna Charta), a' másik pedig az ugynevezett erdei oklevél. — Végső szerencsétlenségére a' nagy adó, mellyet a' papságtól kívánt, és azon kemény mód miatt, mellyel azt behajította, még (1212) III. Ince pápával is izetlenségbe esett. A' pápa tehát Angolországot az egyházból kirekeszteni, 's a' népeket a' király iránti engedelemtől eltiltani szándékozik. János ezen bajból csak úgy tud meg szabadulni, hogy maga és országa nevében a' szent széknék hódola. Hanem ezen hódolás nagy pártütést okozott, mellyben János népeitől több ízben megveretett. Minekntána Filep August király is 1214-ben Bouvines mellett győzött volna, az egész angol nemesség feltámadt János ellen, 's azt a' magna chartának még szorosob kötésekbe foglalására kinszerítette. De az ország báróji még ezzel sem elégedvén meg, Lajost, Filep Auguszt fiát, Angolországba meghívák, 's Londonban 1216 Majus 20. megkoronázzák, ki mindazáltal már jövő esztendőben a' koronát III. Henriknek, János 9 esztendősi fiának, átengedte. János azonban városból városba, országból országból szökődösi kénytelen, bujában meghalt 1216 Octob. 16. — Ezen király országlása Angolország történeteiben epochát csinál. A' magna charta megváltoztatá a' kormány rendét. Az ország bárói, a' nép érdekét a' magokéval összeegyesítvén, megerősíték hatalmekat, 's az által a' király hatalmát meggyengíték.

JÁNOS (III.), lengyel király, I. SOBIESKI JÁNOS.

JÁNOS (VI.), Portugalia, Brasilia és Algarbia császár és királyja, szül. Maj. 13. 1767; anyja Francisca, a' királyné, elmebetegségben sinlódván, mint brasíliai kir. herczeg az országlás kormányozójának kiáltaték ki Portugaliában Febr. 10. 1792, fejedelemnek Sept. 1796, 's valódi országlónak Jan. 15. 1799. 1807 egész családjával együtt Brasiliába költözék, 's Jan. 6. 1808 szált ki Rio de Janeiroban. Dec. 16. 1815 királlyá tévé Brasiliát, statusait pedig egy monarchiává egyesíté. Anyjának Mart. 20-kán 1816 történt halála után király lön. 1790 házasságra lépe Sarolta kir. herczegnével, IV. Károly spanyol király leányával. Fiaról és felváltójáról Péter császárról I. BRASILIA. Második leánya, Mária, VII. Ferdinand spanyol király nője 1818 halt meg; a' harmadik, Károly spanyol kir. herczeg nője. Portugalia Angolországgal régi kereskedési szövetségben állván, J. nem volt képes Franciaország iránt szoros neutralitást tartani. 1793 a' spanyol kormánynak egy kis segédsereget küldé a' Pyrenék oltalmazására. De miután Spanyolország Franciaországgal 1795 békét, 1796 pedig szövetséget kötött volna, ezen két status Portugaliával ellenségesen bánt. János tehát Angolország oltalma alá adá magát. Végre reá bírá Bonaparte a' spanyol udvart Portugaliának megtámadására, 's ez kénytelen vala a' badajozói békében (Jan. 6. 1801) Olivenzát Spanyolországnak, Guiana egy részét pedig Franciaországnak átengedni. A' tilsízi béke után nem elégedék meg Napoleon azon tetemes pénzadózatokkal, mellyeken eddig J. a' neutralitást megvévé; hanem még azt is kíváná ettől, hogy kikötőit az Angolok előtt zárja el, minden Portugaliában tartózkodó Angolokat fogasson meg, 's szedesse el azoknak tulajdonát. Mivel pedig az országló herczeg csak az első kívánatot teljesíté (minek következtében tüstént megjelent egy angol hajósereg, a' portugaliai kikötőket zár alatt tartani, azt hirdeté a' Moniteur, hogy a' braganzai ház megszűnt uralkodni (Vö. SPANYOLORSZÁG 1808 olt.) 's egy francia-spanyol sereg benyomult Portugaliába. Most elhárta magát az országló herczeg megtenni, a' mi már 1800 ajánltatott neki, 's átszálitá udvarát Brasiliába. Viscount Strangford az angol követ, és Sidney Smith britt admiral megkönyíték e' szándék kivételét, ugy hogy a' királyi familia, miután az országló herczeg Nov. 26. kormányjuntát állított volna fel, 27 hajóra szált és Nov. 29. 8 linea hajó, 4 fregata, 4 brig és más 20 hajóból álló hajósereggel elvitörliázott a' Tajóból, a' Junot sereg előcsapatjának szemé láttára, melly sereg a' kö-

vetkezett napon benyomult Lisabonba. Dec. 1. a' Braganza ház királyi székre emeltetésének évnapiján a' braganzai zászlók francia sasokkal váltattak fel. Egy földrendés és szeivesz, mellyel a' portugál hajóserg a' város 's az ellenség láttára küzködött, tökéletessé tevé a' Portugaliak iszonyodását 's kénytelen hódolását. Az országoló herczeg Rio de Janeiroban Maj. 1. 1808 megsemmisíté minden eddigi egyezségeit Spanyol és Franciaországgal, és szorósbabban képeselé magát, mint valaha, Angolország-hoz, melly neki, a' portugál sereg vitézsége 's a' nép lelkesedése által erősen segítettve, ismét vissza szerzé europai királyságát; de ezolta nagy befolyást is gyakorlott ezen ország igazgatásába, marschall Beresford által, míg Aug. 1820 öszvehivatván a' Cortesek, ezek által új kormányrendszer nem alapított. A' Portugálok Amerikában is visszafoglalták az elvesztett Guianát 's a' francia részt is megrakák seregeikkel, azonban az utolsót visszaadá a' király 1817 Franciaországának. Nagy gondot fordított ez alatt az országó herczeg felvilágosodott ministeriuma, Brasilia mivélődésére. Az inquisitio eltörölteték, a' vallás szabad gyakorlása kihirdetteték, a' rabszolgaság enyhítették, 's előmozdították az europai kézmivesek, gyártók 's kereskedők és földmivelők letelepedése (igy 1819 egy nagy schweizi gyarmat, Freyburg, állították fel). J. a' bécsi békegyülés tanácskozásaiiban is részt vön. De a' spanyol gyarmatok zendülése Dél-amerikában (s talán Spanyolország vonakodása Olivenzát visszaadni) arra bírá a' rio de janeiroi udvart, hogy Monte Videot, 's a' La Plata folyó bal partját katonáival rakná meg. Ezt olly rossz néven vevé Spanyolország, hogy kibzenjárásra szólítaná fel Auszriát, Orosz és Burkus országot 's Nagybritaniát, kik marquis Aguiarhoz, a' portugaliak külügyek statutitoknokához, intézett nyilatkozatasaik által (Paris Mart. 26. 1817) reábirák a' brasiliai udvart, hogy Monte Videoból kihívja katonáit, ha Olivenzát visszanyeri. Erre Buenos Ayressel egyezség kötötték, Artigas ellen pedig folytatták a' küzdés, 1820-ig. Egy, 1817 Lisabonban az ottani országás ellen intézett 's felfedeztetett öszveesküvés az öszveesküdték kivégzetése által elnyomatott. Ezolta keményebben üldöztek a' szabadkőmivesek, mint valaha. A' portugaliak revolutio és a' Cortesek 1820-ki gyűlése következésében, mellyet a' fejedelem maga is megesmert, visszatért Portugaliába 1821, a' koronaörököt Brasiliában hagyván. Ezen nagy tartomány egészen elvált az anyahontól, hol időközben ismét visszaállított a' korlátlan uralkodás. A' jó lelkű és szelid, de szerfelett gyenge fejedelem, nem vala képes az alkotmányi érzelműek 's Absolutisták pártját megegyeztetni. Kamarása és biztosa, marquis Loulé, megöleték a' kir. palotában (1824 Mart. 1.) sőt maga is veszedelemben forgott, áldozatja lenni az Absolutistáknak, (Apr. 30.), de Majus 9 kén a' Tajoban állott ang. hajó menedékhelyet ada neki. Erre eltávoztatott nője Lisabonból, 's második szülöttje D. Miguel külföldre küldték. Most Portugalia ellenséges viszonyba jöve Brasiliával is, 's csak Aug. 20. 1825 lépe VI. János, angol követ sir Charles Stuart által egyezségre fiával, I. Pedro brasiliai császárral, mellyben Brasiliát független 's Portugaliától elvált birodalomnak, fiát pedig annak császáriának megsemmerte, 's személyére nézve ő maga is felvevé a' brasiliai császár címet. Kevéssel ezután (Mart. 10. 1826) meghalt ezen jó gondolkozású, de ideje veszedelmeihez 's népe political elfajultságához képest kevés saját erővel birt fejedelem, mintán leányát Isabellát portugaliak országlová kinevezte volna. (Vö. PORTUGALIA 1820 OLT.)

JÁNOS (Keresztelő, József), auszriai főherczeg, II. Leopold császárnak és Mária Luisának, III. Károly spany. kir. leányának hatodik fia, szül. 1782 Január 20. a' genie és pattantyusság főigazgatója. Elméje miveltetését ezen jeles főherczeg inkább ön magának, mint tanítóinak köszönheti. Jókor megkedvelte a' hadi mesterséget, 's erre és a' történetírásra fordítá studiumát. Híjában kívánta 1797 és 1799-ben diadalkozorus testvérhátyja Károly alatt a' háborut megtanulni. De miokután

Károly 1800 a' seregtől eltávozott, és Krayt némelly csapás érte: akkor a' fővezérség János főherczegre bízott a' már megverettet seregeken. Eleinte szerencsén előnyomult, hanem a' Hohenlinden melletti ütközet az egész háborút eldönté. Az Austriaiak, egymást érő tévedések miatt, csak nem minden ágyut és 40.000 embert vesztek el; a' győztes Moreaut pedig egy másik ütközet Salzburgnál sem tartóztathatta fel többé. A' főherczeg ezen szerencsétlen napokon személyes bátorságot mutat, 's mindent elköve a' népek új felbuzdítása végett. A' lunevillei békeség után az erősítő és genie csapatok főigazgatójává, és az általa gyönyörű virágszóra hozott bécsi földmérői academiának, 's bécsújvárosi kadetacademiának igazgatójává nevezteték. Tirolt már 1800 Septemberben megjárta, 's azóta évenként meglátogatta, 's az ottani nép fegyverkeztesére, az erős helyek védelmeztesére, Brixenben főfegyverpont felállítására czélzó terveket készítet. Midőn 1805 Septemberben a' háboru kiütése közelített, János főherczeg azon meghagyással sieté Tirolba, hogy ottan és Vorarlbergben a' katonai készületeket mennél előbb tegye. Azután a' Tirolban álló seregrészt vezérlé, mely a' Bajorokat Strub kapunál megverte, és Scharnitz folyót vitézül, de sikeretlenül oltamazta. Bécsnek menvén Bonaparte, a' főherczeg igen hőcsezen Salzburgon keresztül az ellenség öszveköttetését akarta megtámadni, mely szándékát azonban Szénássy brigadjának szerencsétlensége megakadályoztatta. Így tehát Karinthiában Károly főherczeggel öszvekapcsolá magát, kinek szándékát, Bécsét és a' monarchiát megszábadítani, az austerlitz ütközet és a' posoni békeség megelőzték. János főherczeg Tirolt választá vizsgálatinak és gyűjteményének tárgyául. Ez utolsót az innsbrucki egyetemnek ajándékozá, mely ötét holtig rectornak választá. Tirolnak elszakasztása után, a' noricum, salzburgi, stajer és carinthiai havasokra fordítá figyelmét. Már akkor tevé fel magában a' graetzi Johanneum alapítását, mit 1811-ben véghez is vitt. Most az említett hegláncon utazott, az ő segítségével természetvizsgálók, régiséggyűjtők, rajzolók, kápirók járták be ezen országot, melynek rajzolatja történeti, népleírasi, országi és mezei gazdasági tekintetben a' lehető tökéletességig viendő és kiadandó vala. Megújulván Austriában, a' tiltsiti békeség után, a' hadi készületek, János főherczeg Salzburg és Belsőaustria védelmeztesére szolgáló rendszeren dolgozott: az ő felügyelése alatt történtek meg a' tartalék sereg és a' Landwehr körüli nevezetes változtatások; Hornayr által tevé meg a' tiroli diszes felkelésre szükséges előkészületeket. 1809-ben kiütvén a' háboru, az Olaszországba és Tirolba szánt belsőaustriai sereget vezérlé. Venzone, Pordenone mellett győzött, Sacile mellett Eugen alkirályt megverte, 's már az Etschig előre nyomult, midőn a' regensburgi veszedelem miatt visszavoqulnia kellett. A' Piave mellett ismét csatára kelt a' dolog, melynek kedvetlen kimenetele ugyan, de semmi nagy következete nem lön. A' Tarvis melletti ütközet miatt még hátrább vonult; Jelachich botlásai miatt pedig a' főherczeg szándéka, az ellenséget egyenként megverni, Tirollal az elvesztett öszveköttetés helyreállítani, 's Bécs felé menvén, Napoleon erejét meghasítani, füstbe ment. Junius 14-ken a' győri ütközetet Eugen alkirály ellen elveszté. Innen Komárom és Poson felé fordult. A' wagrami ütközetben parancsa vala, magát Károly főherczeg balszárnyával öszvekötni, 's már közelített is; és ha ezen öszvekötés megtörténhetett volna, ezen nagy és véget szakasztó csata alkalmasint másképen végződött volna. A' háboru után egészen a' genie és a' két academia főigazgatói hivatalának, 's a' nevét viselő nemzeti museumnak élt. Kesőbbben Olaszországba, hol Mailandban, mint a' császár képviselője, a' hódolást elfogadta, és Schweizba utazott. Utóbb 1815-ben Hünningen ostromlását igazgatta, az általadást kivíva, 's a' veszedelmes erősség széthányatását parancsolta. Innen Parisha ment, Angolországot meglátogatta, 's 1816-ban Németalföldön keresztül Bécsbe visszatért.

János evangelista, a' keresztyén régiségek characterei közt egy a' legtisztábbak és szeretetre legméltóbbak közül. Jézus hívására még ifju korában elhagyja hálóját, 's ezen órától fogva példátlan hűséggel követi isteni tanítóját. Ném csak utazásaiban van mindig mellette, 's minden körülményekben legelső biztosa; hanem akkor is, midőn a' többi tanítványok tőle futnak, elkiséri őt az ítélő helyre 's egész a' keresztfáig, hol haldokló barátja által ő helyébe Máriának fiává 's ápolójává nevezetik. Azért is hivaték megkülönböztetőleg tanítványnak, kit Jézus szeretett; de való is, hogy ez senkit sem szeretett így, valamint őt sem szerette senki jobban. Azon nyájas, gyengéd, érzékeny indulat, melly János irataiból szól, leginkább képes volt az urat egészen megérteni. 'S ha már azon fellegettségre csudáljuk, mellyel evangeliuma felemelkedik, 's azon öszvehangzó mély egybefüggést, mellyben a' történetek ugyan azon egy célra, a' Jézus hite alapítására elrendeltetve vannak; ha sehol sem szól a' valódi keresztyén szeretet hevesebben és lelkesebben hozzánk, mint az ő leveleiben: bizonyára lehet okunk feltenni, hogy ő benne legfőbb és tulajdonabb értelemben teljesedett, a' mit Jézus az övének ígért; „a' ki engem szeret, azt az én atyám is fogja viszont szeretni, 's én is fogom szeretni, 's neki magamat kinyilatkoztatni.“ János jelenése a' leghevesebb keresztyén lelkesülés munkája, keleti szinben ugyan, de azért nem kevesbé méltó egy olly tanítványhoz, ki szívében hordozá ura egyházát, 's olly fényben látá ennek jövődő sorsát, a' mint nem mindenkinek engedtetik azt látni. 'S elég öreg is lön János, kinek ifjui érzése Jézus kebelén ébredt fel, a' multrol a' jövődőre itélni. Az apostolok munkájiban és nyomorúságiban osztozkodott. Ephesusban élt, egy ideig pedig Patmosban számkivetésben, 's talán Romában is; végre mint élemedett öreg a' neki mindenek felett kedves ephesusi gyülekezetben halt meg. Hieronymus egyházi atya érzékeny vonatot beszél élete utolsó éveiből. Noha öregségből származott gyengesége miatt nem volt képes a' gyülekezethez érthető beszédet tartani, mindazáltal még is mindig elviteté magát annak gyűléseibe, 's valahányszor megjelent, mindig ezen szavakat mondá; „Gyermekek szeressétek egymást!“ Végre megkérdezettvén, miért ismétli mindig ezen egyet, 's miért nem mond valami újat, ezt felelé; mert ez az ur parancsa, 's ha ez teljesítettik, már az is elég.

János (keresztelő), 6 hónappal előbb született Jezusnál, egy ennek anyjával rokon papi nemzetségből, Judaeában előjeledek alatt (Luk. evan. I rész), mellyek őt istentől bizonyos célra rendelt eszköznek mutatták. Olly életmódot választá, millyen az Istennek szelteltéké. A' legegyszerűbb élelmi és ruházathoz korán szokva, magányos vizsgálatok 's a' szentírásba való komoly behatás által nemes függetlenséget és lelki erőt szerze, melly őt profetai felléptekor általános csudálat tárgyává tevé. Tanítása hathatós felszólítás volt a' törödelmességre, 's Istennek a' Jézus által közelgető országára való készülésre. Az evangéliomban fenmaradt beszédei élesek és hatalmasak; gy nyilatkozék mindenütt, mint előzője egy nagyobbnak, ki utána jövőd; és épen olly iparal, mint ön megtagadással 's alázattal teljesíté rendeltetését, a' jövőnek utat törvén. Számos követőjét keresztelé meg hitére 's tanítására, 's épen az által, hogy szintelen erénye az akkori pulyasággal ellenkezett, felette nagy tekintetet szerze magának mind a' főbb, mind az alsóbb ranguak előtt. De midőn azon keresztségekben, mellyben Jézus magát a' Jordan vizében ő általa felszenteltetté, nyilvános lön előtte ennek felsőbb küldetése, ezen új tanítóhoz küldé tanítványait, 's irigység nélkül nézé, midőn beteljesedett ezen szava „ő neki nevednie kell, nekem pedig alább szállnom.“ Semmi dícséretet, semmi hasznot nem kívánt maga részére, csak azon jogot akará megtartani, hogy az igazat kimondhassa; 's mivel ezt egy fejedelemnek kimondta, áldozatja is lön igazságszeretetének. Herodes Antipas fejedelem ugyan is, egy bosszuállást szomjuzó asszony kívánsá-

gára, Galilaeában, a' tömlőczen kivégezteté. Számos tanítványai még halála után is hivei maradtak, 's kétség kívül ő tőlök szerkeztetett keleten az Irak és Shuster körül még most is fenálló Sabiai és Jánoskeresztyén felekezet, melly keresztelő Jánost különösen tiszteli (I. SABIATAK.)

JÁNOS (Nepomuk), szül 1320 Csehországnak Nepomuk nevü városában; iskoláit Prágában végezte, hol több egyházi szónok és kanonok lön. Utóbb a' királyné gyóntató atyjának választá. Venczel király hitvesének hűségéről kételkedvén, Jánost sürgetni kezdé, hogy a' királyné gyónását nyilatkoztatná ki; de a' törvénytelen kívánságnak állhatatosan ellentállott János, miért Maj. 16. 1383 a' király parancsára a' Moldvába vettettet. 13-ik Incze pápa 1721 Jánost a' szentek közé iktatta.

JÁNOS (szent) LOVAGJAI, I. SZENT JÁNOS LOVAGJAI.

JÁNOSTÜZ. Már a' Romaiaknál is megülték Vesta innepét, táncz és öröm közt élesztett tüzzel. Korán csuszott be a' pogány előidőből a' kereszténységbe ezen szokás, szentelt füveket meggyújtani, vagy izzó szénre tenni, a' melly János vagy fűszertüznök nevezeték. Azt hívék ugyan is azon babonás időben, hogy ezen füvek gőze az ördögöt, fergegetet 's boszorkányt elűzi, 's azon házat, hol ezen tűz égett, egész esztendőig megőrzi a' mondott gonoszoktól.

JANSEN (Kornél) szül. 1585 Ultrajectumban, több tanító és yperni püspök, a' mirigyos betegek ápolásában megholt 1633. Kéziratban Augustinus czimü munkát hagyá, mellyben az. Ágoston tanítását az isteni malasztól előadni törekedett. Könyvét a' romai egyház itélete alá bocsátá; de a' Jesuiták sürgetésére 8-ik Orbán azt elültá; több 75 francia püspök 10-ik Inczénél 5 különös czikkelyért vádolá, mellyeket a' pápa két évi tanácskozás után kárhoztata. Jansen baráti a' kárhoztatott értelemben a' nevezett czikkelyeket a' könyvben lenni tagadák. De 10-ik Incze, főkép pedig 7-ik Sándor ugy is kárhoztaták azokat, mint Jansen érté. Sőt 7-ik Sándor 1665 egy formularét küldött Franciaországba, melly szerint tartozott esküdni, valaki egyházi hivatalra vágyott; kik ezt tenni vonakodtak, száműzettek az országból. Illyen volt Arnould Antal híres theologus. — 9-ik Kelemen ugyan kegyesebb volt a' Jansenistákhoz, de ennek elhunytá után ujra ismét (14-ik Lajos alatt) keményen üldöztettek, ki Port-royal klastromot, a' Jansenisták fő székét földig lerontatta. Nevezetes e' tárgyban XI-ik Kelemen bullája: UNIGENITUS (I. e.)

JANUARIUS (szent) vértanu a' 4-ik százban, Neapolis patronusa, kinek tiszteletére 1738 Januarius rendje állítatott. Teste a' neapoli fő templomban van, de feje, és két üvegecske vére, egy különös kápolnában őriztetik. Május első vasárnapján jeles egyházi szertartással tiszteltetik Neapolban. A' csudákat hajhászó sokaság hiszi, hogy a' vér az üvegecskében ilyenkor felbugyog, melly ha nem történik, szomorú jövendőtől retteg.

JANUS, egy a' Romaiak és istenei közül, ki a' Görögöknél egészen esmeretlen, 's pelagis eredetűnek tartaték. A' Pelasgok ugyan is két legfőbb istenséget hittek, mellyek alatt a' természetet magát 's annak termékenységét képzelék. Ezek néha mint két különböző lény, férfi és asszonyinak, néha pedig egy lénybe egyesülteknek is ábrázoltattak. Ezen istenséget az Aboriginesek vagy Latinusok is felvették a' Pelasgoktól 's Janusnak nevezék. Ő benne tisztelték az istenek istenét (mint a' saliai költeményben nevezetik), az esztendő kormányzóját 's minden emberi sorsét, 's a' had 's béke parancnokát. Jobbjában királyi pálczát, baljában pedig tálat tartva, sugárzó thronon ülve ábrázoltaték, sőt két arczal is (egy ifjuival és egy élemedettel), mellyeknek egyike előre, másika pedig hátra nézett. Ebben némelleyek a' bölcsesség jelképét esmerik, melly a' multba és jövendőbe tekint. Mások az esztendő visszatérésétől, esztendő részeitől, vagy a' világ tájékaitól, mivel négy képpel is ábrázoltatik, és kettős hivatalától, a' meny ajtaja kinyitásától és

becsukásától is származtatják azt. Plutarchus végre így magyarázta, hogy Janus Thessaliából vivén által Latiumba a földmívelést, azért néa egyik feje Görögország, a másik pedig Latium felé. Némellyek azt hiszik, hogy Janus egy személybe olvadt Olaszbon óslakosi legfőbb istenségével Saturnussal, kiről következő mythust beszélnek. Janus a Latinusok egyik legrégebb királya, népét a földmívelésre tanította 's czélinyos törvényeket és isteni tiszteletet hozott szokásba. Saturnus elűztvén fiaitól, Latiumba költözködött, hol Janustól tisztelettel fogadtatva, e' mellé uralkodónak választatott. Ezek kormánya alatt arany időkorát élé Latium. Ovid (Fastorum lib. I. 90.) azt mondja Janusról, hogy fő ajtónálló volt a' menyben és földöa, kinyitá az ég kapuját, hogy kiéressze a' napot, 's ismét becsuká, midön az este visszatért. Minden kiés bemenetel az ő oltalma alatt állt; róta hivaték az ajtó januának, és minden záratlan boltozatos átjárás, mellyen egyik utzából vagy piacról a' másikba lehetett menni, Janusnak. Innét a' nap és esztendő istene is volt, 's még most is az ő nevéről neveztetik az első hónap. Neki volt szentelve az esztendő első napja 's a' nap első órája. Minden innepélyes áldozások ő vele kezdetek, 's atyának nevezteték ő. Romulus azon híres templomot építete tiszteletére, melly Numa rendelésére, háboru kezdetén ki szokott nyittatni, 's tárva volt, míg a' had tartott, és csak akkor záratott be, midön Roma minden tartományaiuban visszatért a' béke. De ez 700 esztendő alatt csak háromszor történt, először Numa alatt, másod izben az első punicai háboru után, harmad izben pedig Augustus uralkodása alatt, Roma ép. után 744 esztendőben.

JANUS PANNONIUS I. CESINGER JÁNOS.

JAPAN. Asia keleti csucsán, az é. sz. 30—49° közt fekszik a' japani birodalom, egy nagy szigetsorozat, melly hegyek, meredek kősziklák 's egy vészes tenger miatt csaknem hozzáfárlhatlan. Áll három nagyszigetből; ezek: 1) *Nippon* (150 mf. hosszú, de olly keskeny, hogy derekán csak 13 mf.), fel van osztva 49 tartományra; legnevezeteseb városai: *Miyaco*, a' *Dairi* vagy papi császár lakhelye; minden pénzt itt vernek, minden könyvet itt nyomtatnak; *Jeddo* (1,680,000 lak.), a' világi császár — *Kubo* — lakhelye, (kinek palotája 5 órányi kerületű 's már magában derek várost formál). *Tonkay* folyam partján, mellynek hidjától számítják a' birodalom minden helyeinek távolságát, — és *Osakko*, gazdag kereskedő város. 2) *Ximo* vagy *Kiusiu* (40 mf. hosszú és 25 széles), áll 9 tartományból. 3) *Xikoko* vagy *Sikof* (18 mf. hosszú. 10 szél.) áll 4 tartományból. E' három nagy szigetet számtalan apró termékeny sziget és kopasz sziklahegy veszi körül, mellyek a' száraz földtől hihetöleg földrengés által szakadnak el. A' szigetek öszves területét 12,569 nsz. mfre, a' népesség számát 45 milliomra teszik. (A' fő ország, t. i. a' 3 nagy sziget, 7288 nsz. mf. és 13 mill. lakost számlál). Japan nagyon hegyes, mint a' száraz föld általellenében fekvő partjai. Furi nevű leg híreseb hegyét örök hó fedi. Van sok tűzokádó hegye is. Kopár földjét csak a' lakosok munkás szorgalma termékenyíté meg. A' legmeredekebb hegyeket is bevetik. Országos törvény fő foglalatosságáá rendelte a' földmívelést. Kecskék és juhok Japanból számkivettettek. Amazzok a' vészes névze ártalmasoknak tartják; a' gyapju hijányát pamúttal és selemmel pótolják. Sertések csak Nangasaki vidékén vannak. Általán fogva Japanban kevés négy lábú állat találtatik, a' kutyákat kivéve, mellyek nagy számuak. Egy kutyakedvelő uralkodó szeszélye országos törvénnyel rendelé tenyésztéseket; honnan köz költségen tartatnak. — Tudtak e' régiek Japanról valami? bizonytalan. Csak a' 13 század végén jövének Európába Japanról az első hírek *Marco Polo* (l. e.) által, ki *Zipangu*-nak nevezé. 1542 három Chinába utazó portug. hajót vete a' szélvész Japan partjaira; azonban ez eset nélkül is nehezen maradt volna esmeretlen e' merész kereskedő nép előtt a' szigetsország, mellyről hajósai már Chinában tudósításokat gyűjtének. Tüstéat egy gyarmat te-

lepítették az ujdón felfedezett partokra, 's Xaver Ferencz Jesuita a' keresztény hit terjesztése végett Japanba utazott. Az egész birodalomban, kivált Ximo szigeten szabad bemenetelt 's kereskedést nyérének a' Portugálok. Egyik fő telepítvények Firandon, most Desima, vagy a' Nangasaki kikötőnél volt. Igen terjedt a' kereszténység, noha a' belföldi papok ellene dolgozóának. De a' világi uralkodók, különösen az apró fejedelmek, kik a' császár felsősége alatt egyes országrészeket bírának, pártolták az új hitet 's hirdetőit. 1616 a' birodalomnak majd fele, sőt számos apró fejedelmek is keresztények valának. Mintegy 50 évig akadály nélkül járák keresztül a' portug. kereskedők és hithirdetők az egész birodalmat, midőn több körülmények befolyásoknak egyszerre véget vetének. Egy lázadás (1586) minden világi hatalomtól megfosztá a' japani császárt, 's azt az első kormánytisztt; a' Kubo ragadá el, amazt csupa főpapnak hagyván meg. Jejas, ki az első hatalomorzót felváltá, 1617 örökösévé tevő nemzetségében a' fő uraságot. Mind a' két új uralkodó ellensége vala a' Portugáloknak és térítőknak, mivel az új vallásfelekezet szoros szövetségét 's a' Jesuiták befolyását, kik a' politcái dolgokba elegyülének 's az új rend ellen nyilatkozóának, veszélyesnek véleek. A' beszállongott Portugálok viselete általában legnagyobb mértékben gondolatlan és féketlen volt. Portugalia követei türehtelengőt árulának el, melly a' Hollandiak simuló alázatossága mellett, kik 1511-től azon állításra, hogy vallások a' Jesuitákétól különbözök, a' birodalom minden kikötőivel szabad kereskedést nyertek, nagyon szembe tūnt. Sokféle üldözések után végre 1637 a' birodalomból minden Portugálok, térítőikkel együtt, örökre kiűzetének, a' keresztények ellen halálos büntetések hozatának, 's a' birodalom kikötői, a' Hollandiakon kívül minden idegen nemzet előtt bezáratának. 40 évig folytatták a' cath. vallás ellen az üldözést, 's több milliom ember áldoztatott fel. 1665 a' birodalom minden városiban vizsgáló törvényszékek állittatának, melyeknek a' nyomozást határozatlan időkben kelle megújítaniok. Most a' Hollandiak, kik e' viszontagságokra nem keveset tevének, a' Portugálok helyébe léptek. Csak ők és a' Chinaiak valának ezentul azon nemzetek, mellyeknek hajói Japanba bocsáttattak, de mind a' ketten legkeményebb feltételek alatt. A' Chinaiak csak 600,000, a' Hollandiak csupán 300,000 tallér árut vihétének ki, 's az utolsók 1634-től fogva, midőn némü gyanura okot adának, még e' mellett is ugy megszorították, hogy egyedül Desima szigeten szabad kiszálniok, mellyet Nangasaki városával egy hid köt össze. E' szigeten, mellyen raktáraik valának, 15 hollandi kereskedő legszorosabb fogságban élt, mert kíséző, felvigyázó, és tolmács nélkül a' városban nem vala szabad lépniök. Mind e' megszorítások és zsarolások mellett is, mellyeket a' Hollandiak a' kialakdott portékák árából lehuzás, 's a' visszafizetéseknel a' pénzérték önkényes felemelése által szenvedni kénytelenülének, igen nyereségesnek kelle lenni a' japani kereskedésnek, mert a' Hollandiak legujabb időkig évenként mindenkor két, még pedig nagy háromfedeles hajókat indítának oda Bataviából. A' 18. század közepén a' japani kereskedés haszna 4—500,000 forintra becsültetett, ide nem számítván a' magányosok legalább 250,000-re menő nyereségét, mellynek felét a' bataviai tanács kapá. — Az Angolok már a' 17 században telepítének Firandon egy gyarmatot, 's nevezetes kereskedési kedvezményeket nyertek, de kereskedések csak hamar megcsökentek; mert alkalmasint a' ravasz Hollandiaktól megtudták a' Japaniak, hogy az angol király feleségül portugáli herczegaszonyt tart. Legujabb időkben Angliában félrevettettek a' japani kereskedés megújítására tett javalatok, minthogy ott csak veres rézzel 's kámsforral rakodhatván meg a' visszatérő hajók, nyereség nem igen reménylhető, de a' japani rézzel kereskedés az angolnak Indiákra kivitelét is gátolná. — Az Oroszok is, noha a' japani országlás velek való szövetekezéstől idegenségét még 1792

kinyilatkoztatá, próbálának nem régiben Japannal közvetlen kereskedési frigyét kötni, de siker nélkül.

A' Japániaiak a' malaj és mongol néptörzsökök keveréke, szinte mint a' Chinaiak, kiktől nagyon hihetőleg műveltségeket is vettek. Japáni művészet, időszámítás, gyógytudomány és csillagjövendölés tisztán chinai. A' mostani lakosok vagy Chinából, vagy Choreából, vagy mindenkiből származnak; de szélveszes hullámok által a' többi világtól elszakaszatva, magokra hagyatva, 's a' szomszédok későbbi beütéseitől megmenekedve, önálló néppé válnak. Nyelvek mongoli beszédmód; a' chinait tudósok használják. A' japáni nyelvnek 47 törzsök szótagja van, csekély számu szabályos változtatásokkal. A' Japániaiak egész Ásiában legerkölcsösebbek, legpallérozottabbak; nemes, büszke nemzet, elméncz, okos, képezhető és tanítható. Tudományt és mesterséget még azon nemzetekben is becsülnek, melyeket különben résziút rozsz viseletek, résziút az általok nyereségvágyból eltűrt gyalázatos bánás miatt utálnak. Az Európaiak ide jötte óta, ezek által tanítatva, több tudományokban kitűnének. Legbuzgóbban mivelik a' történet-, egész- és gyógytudományt; de az utóbbiban és földleírásban még is leghátrább vannak. Költészet, hangszat, és képirás szinte becsültetnek, 's ez utolsó a' Chinaiaknál messzebb vitték. Valamint azok, ugy a' Japániaiak is, magoknak tulajdonítják a' puskapor és könyvnyomtatás feltalálását. A' gyermekek igen jókor oskolába küldetnek, 's szigoruan neveltetnek. Könyveket, kivált ollyakat, melyek az országlásról és országról tanítanak, ugy földképeket és pénzeket kivinni tilalmas. Midőn hollandi hajók érkeznek, kötelesek hitkönyveiket a' japáni nangasaki-i parancsnoknak egy ládában általadni, 's azokat csak elutaztokkor kapják vissza. A' Japániai serények, tiszták, munkások, jószívűek, vidámok és elégteltek, de egyszersmind buják, 's boszura hajlandók. Bigottságokat egy minden felvilágulást gátló papi uralkodás és számos papság táplálja. Kormányalkotmányok legkeményebb erőszakuralkodás, mely magát vértörvényekkel 's kérlelhetlen szigorúsággal oltalmazza. A' császár akaratja legfőbb törvény; ez után a' töle függő apró fejedelmeké, kik a' tartományokban szinte olly kiméletlenül uralkodnak, mint amaz az egészen, de függések mellett is egymás ellen hadakozni szabadságokban áll. A' lakosok legnagyobb részét nagy szegénység nyomja; mert a' pór minden termésének felét, sőt némelly vidékeken két harmadát is, földesurának adni tartozik, ki magát minden földbirtok egyetlen tulajdonosának nézi. Összeesküvések elhárítása végett törvény szerint egyik a' másiknak őrije, felvigyázója és keze, ugy hogy mindegyik arról, kivel valami szövetekezésben áll, a' kormánynak felelni, 's vétek esetében vele együtt lakolni köteles. Igy az apa gyermekeiért, az ur szolgálóiért, szomszéd szomszédjáért, minden társaság tagjaiért jól állani tartozik. Minden vétek nem pénzzel, hanem kivétel nélkül testi és főbenjáró büntetéssel, tömlöcczel 's száműzéssel fenyittetik, 's minden büntetés fő vagy alacsony sorsun egyforma keménységgel végrehajtatik. Igy p. o. minden katoná és polgári tiszt tartozik hasát tüstént felmetszeni, mihelyt az iránt valamely bűnéért parancsot kapott. Az illy halál nem gyalázatos; innen a' Japániaiak minden osztályánál a' halálnak nagy megvetése: mert általában inkább meghalnak, mint legcsekélyebb becstelenséget szenvedjenek. — Japan első uralkodói, nemzetségek törzsök apjáról Mikadon nevet viseltek. A' főpapot ma is Dairi-nak hívják, mely czimmal, míg a' világi és egyházi hatalmat öszvesen bírák, magok éltek a' japáni császárok. A' zendülés óta, mely őket 1185, midőn birodalmi fő parancsnokká Yori-Tomo választott, világi hatalmuktól megfosztá, a' főpap Miyakoban (a' birodalomnak még eddig is fővárosában) lakik. Tekintete a' most uralkodó Djogouns ház alatt még inkább leszált. Egy a' világi császárnak számoló helytartó vigyáz rá. Hogy a' hajdani uralkodó törzsök ivadékától bátorságot szerezzen, a' világi császár ravasz politi-

cája szent személlyé tévé a' Dairit, kit emberi szemnek, kivált férjfinak, a' szolgálatjára rendelteken kívül látni nem szabad. Ha a' Dairi né-melleykor, mi csak ritkán történik, kertjében, vagy jól megerősített rop-pant palotája körében friss levegőt szivni akar, mi előtt a' nagyszentség-gű foglyot vállaikra emelnék hordozói, egy adott jelre minden távozni kénytelen. E' palotában jó világra, ebben él és hal is meg, a' nélkül hogy valaha falai közül kijöhetne, 's nevét is csak holta után sokára hirdetik ki. Árukban 's termékekben gazdag jövedelmekkel bir, melye-ket a' világi császár tetemes pótlásokkal, 's a' Dairinak előleges jogul meghagyott czimezetek eladásából gyűlt pénzzel szaporit. Parancsok is adatnak ki a' Dairi nevében. A' világi császár Kubo czimet visel, 's Jed-doban lakik. Alatta, mint a' birodalom sajátképi határtalan uralkodója alatt, vannak minden helytartók és fejedelmek, 's a' császárnak szoros számot adni tartoznak. Azonban az első rangot a' Dairinak hagyja, sőt még becsületeczimeket is fogad el tőle, 's az ekkép nyert megtiszteltetést nevezetes ajándékokkal viszonozza. Régenten a' Kubo évenként Miya-koba utazott a' Dairi tiszteletére, de lassanként megritkulának e' látog-átások, 's most az ajándékokat csak követek által küldi hozzá. A' Ku-bo hat megélemedett férjfiakból szerkeztetett kormánytanácstól segítve viszi az igazgatást. Csupa termékekből álló jövedelmeit öt úgy nevezett császári tartományból, 's közvetlen alája rendelt néhány városból huzza, mellyekhez még a' tartományokon uralkodó fejedelmek ajándékai járul-nak. Tartományában minden ilyen fejedelem örökös felsőséggel bir, 's jövedelmeit a' nélkül, hogy róla a' császárnak számolna, szabadon sze-di, abból udvarát, hadierjét tartja, országutakat csináltat; szóval, minden köz költségeket pótol; de függése bizonyításául évenként 6 hó-napot Jedduban a' császári udvarnál tölteni köteleztetik, hol feleségei és gyermekei mint hűségének kezesei némi fogságban élnek. — A' Japaniak vallása indiai eredetű, szinte ugy a' régi Xinto, mint az új Bud-zo- vagy Fo-hit, melly Chinából csuszott be. E' felekezeteken kívül van-nak még más, velek közelebb vagy távolabb rokonok is. A' nép szá-mátalan alisteneket tisztel, mellyeknek képei a' fő istenségek templomaiban állittatnak fel. A' számos papság, szerzetesek és apácák, kik feles klastromokban élnek, a' Dairitól függnek. Sehol sincs az indiai vallás bigottság és későbbi hozzáadások által úgy elidomtalnitva, mint Jap-anban. A' Siuto- (confuciusi) felekezet hasonlít a' chinai tudós felekezet-hez; ez a' néphit minden hiábanvalóságait megveti. — A' hadier ő bé-ke idején 100,000 emberből és 20,000 páncélos lovagból áll. Sisakja csak a' gyalogságnak van. Fegyvereik: kéziv, puska, kard, tőr, igen jók. Vannak nehéz ágyuik is, de a' velek bánást még a' Chinaiaknál is kevésbé értik. Az egyes fejedelmek ezenkívül kívül kiállitanak 368,000 gyalogot és 33,000 lovat. A' tengeri erő csekély. Hajdan a' Dairiknak számos hajós seregei valának, nagy hajókat is építének cedrusfából; de a' mostani japani hajók aprók, legfelebb 90 lábnyi hoszsuk, 's a' chi-naiakhoz hasonlítanak. Hadban a' Japaniak sok bátorságot és vitézséget mutatnak, mellyet harczzalokkal 's elbeszélésekkel még inkább tüzel-nek. — Kereskedésre a' Japaniaknak nagy kedvek van. Régenten hajóik elboriták a' szomszéd tengereket, 's az Europaiak ide jötte előtt nevezetes activkereskedést 's kiterjesztett hajózást üztek, úgy hogy p. o. Amerika éjszaknyugoti partjain a' Beringut tulsó részén az europai ha-jósoknál is tovább mentek. Különösen járták Chinát, 's Keletindiát Ben-gálig. De mióta félnek, hogy a' külföldiek az országot 's a' honosok szo-kásait felforgathatnák, minden külkereskedés is minden hajózás eltil-tatott. Selyem és pamutzöveiteik, felemelt virágokkal és alakkal dísz-lő porcelán és fénymázos pléhmiveik (japani munka) híres és kedvelt kereskedési cikkelyek; aczélmiveik, kivált kardjaik 's egyéb fegyvereik jelesek, de ezek kivitele szorosan tiltva van. — Japan történetéről I. Thunberg: „Reisen“ (Schwed., 2 köt. 1792), Kämpfer: „History of

Japan etc.“ (németül Dohmtól, Lemgo 1777—79, 4, 4 köt. réz.). Vö. Golownia „japani fogságának leírását 1811—13“ (Lond. 1817), és Rémusat Abel: „*Mémoires sur la dynastie régnante des Djogouns, souverains de Japan*“ (Par. 1820) melyeket Titsingh, — ki mint hollandi residens Nangasakiban 14 évet töltött, japani eredeti szerint szerkesztetett. — A' portug. pater Rodriguéz kézírata után (Nangasaki 1604) készült „*Éléments de la grammaire japonaise, traduits de portug. par Landresse, expliqués par Ab. Rémusat*“ (Par. 1825) Alvarez és Collado japani nyelvkönyveiknél többre becsültetik.

JÁRANDÓSÁGOK (Itenten), mindazon jövedelmek, melyek nem a' személyes szorgalom gyümölcsei, 's nem is hivatalos dolgozások megjutalmazásai. Ily járandóságok: a' kiadott tőkepénzek kamatai, a' haszonbér, az örökös uri bér, holtiglani kamathuzás 'sat. Szorosabb értelemben pedig a' status-gazdalkodási tudományban az a' járandóság, a' mi az egész természetből megmarad, lehuzyan abból a' természetésre 's kuffejeinek eltartására fordított költségeket. E' szerint a' kézi közönséges munkának is lehet járandósága, de csak ugy, ha a' kézi munka többet hoz be, mint a' mennyi a' dolgozó erőt fentartja.

JÁRULVÁNY (Accessio). Majdnem minden dolgok olly alkotásnak, hogy egy benne rejtő természeti titkos ösztöntől indítva magokat szaporítják, vagy legalább emberi elme és ipar által szaporíthatatnak. Azon szaporodás, melyet valamely tárgy egyik vagy másik erő segítségével nyer, Járványynak mondatik. Ez, a' mint már a' mondottakból kitetszik, vagy természetes, vagy szorgalmi, vagy pedig vegyes lehet. Mind a' háromra nézve ezen közös rendszabások állanak: 1) a' külső idegen erő nélkül létesült járulvány azé, kié a' fő dolog sajátosága; 2) a' máshonnan származott 's bizonyos eredetű, előbbi tulajdonosát illeti: és 3) ha a' járulványnak egész idoma megváltozott, 's eredete bizonytalan: annak van joga ezt elfoglalni, ki azon fő tárgynak birtokában van, melyhez a' járulvány kapcsolódott. — A' mi különösen a' természeti járulványokat illeti, ezek között legnevezetesebb az állatoknak nemzés által való szaporodása, mely mindenkor a' szaporító állat tulajdonosáé; és az álló 's folyóvizekkel összekapcsolva lévő hasznok, melyek nagyobb részint ugyan a' vizek tulajdonosát illetik, de résznyire, mint p. o. a' hajózás, másokkal is közösek. A' vizek által néha okozott más egyéb járulványokról l. Vizmosási jog. Továbbá a' szorgalmi járulványok származása vagy egybekötés, vagy átváltoztatás, vagy pedig vegyítés által történik. I) Az egybekötés nemei ezek: befoglalás, hozzáragasztás, beszövés, rajzolás, irás, vésés, építés 'sat. Mind ezen munkálatok vagy saját vagyonainkon történnek, vagy idegeneken. Ha a' miénken: akkor szorgalmunk gyümölcse egészen sajátunk leendő; ha nem: akkor reájok nézve ez szolgál általános szabály gyanánt: A' mellékes dolog a' fő tárgyhoz tartozik. Egyes esetekben mindazáltal, 's a' hol ezen állitástól el lehet távozni, különbözőkép intéztetik el az ügy. Igy p. o. ha más drágaköve az én aranyommal tudatlanul egybefoglaltatik, de az elválasztás lehetséges: ennek meg kell történnie. Vagy, ha valakinek telkére más idegen, megegyezés nélkül épít házat, 's ezt a' telek sajátosa megtartani nem akarja: el kell azt az oda építettőnek — ha az építési szerek az övéi voltak — onnan hordania; ha pedig netalán ezek is a' telek sajátosái: akkor ez, minden kártérítés nélkül veendi kezére a' házat. II) Az átváltoztatás, olly cselekedet, minek következtében valamely dolog előbbi idomából, neméből 's tulajdonoságából egészen kivetkeztetik, 's mintegy új anyaggá teremtetik; p. o. midőn a' gabonából liszt, a' lisztből kenyér, — vagy midőn a' földből vályog, a' vályogból téglá, a' téglából fal, a' falból ház 'sat. készítettetik. Itt ismét az előbbi megkülönböztetésnek van helye, t. i. valljon az átváltoztatás a' mi saját vagyonunkon történik-e avagy másokén. Ha igen: akkor két-

segen kívül mienk az átváltoztatott dolog is; ha pedig nem, akkor a' következőket szükség megjegyezni: Mások javainak átváltoztatása, a' tulajdonos megbízása nélkül, egyáltalán tilalmas, és illő kártérítéssel, sőt néha büntetéssel is van összekapcsolva; ha pedig valaki megbízatás mellett akarna is valamely idegen vagyont átváltoztatni, 's azt ügyetlensége miatt elrontaná, haszonvehetlenné tenné: szinte kárpótlásra köteleztetnék. III. A' szorgalmi járulvány vegyítés által történik, midőn t. i. külön nemű dolgok egymással összekevertetnek, p. o. roza búzával, víz borral 'sat. A' szaporítás ezen neménél is hasonlóan a' már kétszer említett megkülönböztetés lévén szükséges: a' körülményekhez képest vagy különválasztásnak (ha ez lehetséges) vagy kárpótlásnak van helye. Végre a' mi azon járulványt illeti, mely részint emberi erő és szorgalomtól, részint pedig a' természet munkálódásától nyeri lételet: ennek sajátága a' már mondottak szerint könnyen elintéztethető, hozzá adván az előbbiekhöz még azt, hogy a' más vagyont illyes járulvány létesítésére gonoszul használó, nem csak a' rendes gyümölcsöt nem teheti magáévá, hanem minden fáradsága is jutalmazatlanul marad, sőt ezen felül büntetést von reá álnoksága. Egyébiránt mindezekre nézve egész meghatározottságu rendszabásokat adni lehetlen; mert az egyezetek, kötelezések, ígéretek 'sat. közbe jötte miatt, változó alakban tűnnek fel mindenkor a' járulványokat tárgyzazó jogok.

—no—

JÁRVÁNY, I. EPIDEMIA.

JASPIB, I. KVARCZ.

JASSY (Jasch), Moldva fővárosa, a' Pruttól 4 mérföldnyire, a' hospodár 's a' moldvai gör. metropolita lakhelye, 25,000 lakossal. Több consul 's egy orosz és austriai posta van benne. A' catholicusok szabad vallás-gyakorlattal bírnak. Zsidók is tartózkodnak benne. A' város egy a' Jancsárok által Aug. 10. 1822 nagy részben elpusztított nyílt hely, alig számlál 2000 házat, 's utzái köterület helyett gerendákkal 's hidfákkal vannak kirakva. Az itt készült derék kanavászt, 's a' környékében fekvő Katanapouban szűrt bort Konstantinápolyba viszik ki. 1739 és 1769 Oroszok foglalták el a' várost, de békekötés által mind a' két izben visszaadák. 1788 Ausztria birtokába került, 's Jan. 9. 1792 az Orosz és Török közt kötött béke itt iratott alá. (L. Oroszország). 1821 itt emel fel Ypsilanti a' Heteria zászlóját a' Törökök ellen. (L. Görögország).

JÁSZ-BERÉNY, a' Jászok főhelye, szab. város a' Zagyvának mind a' két partján, Hatvantól keletdel felé kies helyen fekszik; számlál 12,770 lakost. Szép egyházzal, cath. gymnasiummal, a' Ferencz szerzetesek monostorával 's egy erős kőhiddal diszeskedik. A' város közepén egy, márványkőből emelt szép obeliszk áll, az ország nádorának, Jósefnek nevét örökítendő! Nevezetes régiség itt a' valódinak állított Lehel kürtje, mellyel Taksonynak ezen jeles vitéze, bajtársait hajdan csatákra ébreszté.

54.

JÁSZÓ (Jósz), Abaujvármegye mezővárosa. IV. Béla király egy erősséget, mely várhegynek neveztetett, kezde építeni, hogy ez a' vidék lakosainak, a' Tatárok ellen menedékhelyül szolgálna; de még mielőtt egészen elkészülhetett volna, az itt már ekkor virágzott prépostság épületeivel együtt, feldulatott. 1436 a' praemonstratensisek klastroma véte-tetett körül tornyas falakkal, minthogy szerzetes gyülekezet (convent) lévén, már akkor nevezetes levéltárral bírt, mellynek kincseit (okleveleit) a' pusztító ellenségtől lehetőkép oltalmazni kelle. A' szerzetes gyülekezet sok viszontagságokon ment keresztül, levéltára egy ideig világiak által is gondviselteték. Most ismét virágzásban van, 's régi, becses oklevelekkel bír. Különös említést érdemel az egyház, mellyben sok alabastromszobor van. Jászó közeletén igen szép márvány taláztatik, mellyből itt asztallapok, oltárrészek, oszlopok, sarkövek 'sat. készíttetnek. 54.

JÁSZOK ÉS KUNOK, I. KUNOK ÉS JÁSZOK.

Jászság. Így nevezetik azon vidék a' Mátra és Tisza között, mellyen az I László alatt hazánkban megtelepedett ijász Kunok maradékai laknak. Határai Heves- és Pestvármegye. Kiterjedése 17 1/2 nsz. mf., mellyen összesen 49,130, 's így egyegy nsz. mf. 2731 ember lakik 3 mvarosban, 8 községben és 5 pusztán. Földterülete, két halmot kivéven, egészen síkság, a' Zagyva és a' Mátrából jövő Tarna vize által öntözött. Nevezést érdemel mindazáltal azon két árok, melly a' Jászságon keresztül megy, t. i. a' Csörsz felső és alsó (kis) árka, mellynek elseje Árokszállás mellett személhető, a' másik (kisebb) pedig Fénzsarutól, Jászberény és Apáti felett, a' Tisza felé nyulik el. Timon bizonyítása szerint, mind a' kettő az Avarok sánca volt, 's általok ringosnak neveztetett, nem pedig valamely későbbi erősség maradványa, mert közel hozzájuk más halmok is vannak, minden épületnyom nélkül, mellyek Tatárhányásoknak, a' jász felső sz. györgyi határnál pedig Táborhegynek neveztetnek. A' Jászság mindent, különösen pedig buzát igen bőven terem, de fában nagy szükségét lát, noha némelly községek már szép erdőket neveltek. Jó és tágas legelőin sok szép marha neveltetik, de az árnyéktalan vidékeken nem keveset kénytelen az szenvedni, a' változó idő viszontagságai miatt. Csak e' tekintetből is nagy figyelmet érdemel a' fatenyésztés. A' lakosok polgári állapotjáról 's szabadságairól I. KUNOK és JÁSZOK. 54.

JÁTÉKSZIN (theatrum, gör.) tulajdonkép a' színháznak azon részét bélyegzé, hol a' nézők ültek, néha az egész épületet is, de a' színpadot, mint nálunk, soha sem. Itt e' szót azon értelemben vesszük, melly szerint az egész épületet teszi. A' Görögök és Romaiaknál a' templomok után legkitünőbb épületek valának a' színházak, mivel nem csupán mulatságra, hanem az isteni szolgálat egy részére is valának szánva. Mint Bacchusnak szenteltettek, gyakran dionyszi vagy lenaei színeknek, az ott előadott darabokat Dionysziaca, a' színjátásokat dionyszi művészeknek nevezék. Minden szembetűnő görög és romai városnak volt színháza, de mint eleinte a' SZÍNHÁZ (l. e.) alacsony pólcson állott: úgy a' helyek is, mellyeken a' darabok előadattak, rosszak valának. Egy kunyhó, faágakból minden mesterség nélkül összeállítva (innen a' Scena, σκηνή) volt a' színpad, mellyen Bacchus innepin az összesereglett nép előtt dihyrambokat énekelének az istenség tiszteletére. THESPIS (l. e.) egy szekeren vándorla, 's azon játzsá faragatlan darabjait. Susarion (K. e. 562) gunydarabjait egy deszka-álláson adá, 's csak lassanként fejté ki a' Görögök lángesze az építkezésnek ama' mestermiveit, mellyeknek düledékeit ma is csodáljuk. Utánozóik, a' Romaiak, pompában nagyságban meghaladák őket. Első kő színház az etruriai és alsó olaszországi görög gyarmatokban épült, 's Adriában, az Etruskok egyik szálltványában, még most is állanak egy színház maradványi, melly az esmeretesek közt legrégibb. Szicíliában is korábban valának kő színházak mint Görögországban. Még a' 70 olymp. (K. e. 500) Atheneben fa színház volt, de mivel ez Pratinas egyik darabja előadásakor a' roppant számú nézők alatt összedült, Themistocles idejében kezdének egyet kőből építeni; ez volt első Görögországban; Bacchus színházának nevezék, 's minden későbbieknek mustrául szolgált. (L. Genelli „Das Theater zu Athen, nach Architectonik, Scenerie etc.“ Berl. 1818). A' színházak közönséges formája félkarika, az amphitheatrumoké tojáskerek volt. A' Romaiak is sok ideig csak fa színekben játszának, mellyeket a' darab előadása után ismét lerontottak. Ezek eleinte csupa deszka-állások valának a' játzsók számára, a' nézőknek állniok kelle. Legelőször Marcus Aemilius Lepidus (mgh. K. e. 13) épített színházat, a' nézőknek rendelt székekkel. Ezután nem sokára épültek Scarnus és Curio színházai, mellyek ugyan-fénnyel és nagysággal jeleskedének, de szinte csak fából készültek, 's játék végével elbontattak. Marcus Aemilius Scarnusnak, Cicero és Caesar kortársának színháza rendkívül pompás, és olly nagy volt, hogy 80.000 ember fért bele. A' színpadot 360, három szorosan egy más felett álló oszlop diszesíté. Az alsó oszlopsor

38 láb magas volt, márványból, 's 3000 szoborral ékítve; a' második sor üvegéből, a' harmadik aranyzott fából. Curio színháza mozdítható volt, 's két theatrumból amphitheatrumba változtaták. Romában Pompejus építteté az első kő színházat, mellynek omladékain ma az ursini palota áll. Ez a' mitylenei színház rajza szerint vala alkotva, 's csak Caligula alatt készült el. 40,000 ember fért bele. Ezután nem csak Romában, hanem a' birodalom más városiban is kőből, és állandó színházakat építének. Ez időtől fogva a' színpadot márvánnyal boríták 's márvány oszlopokkal szegék be; sőt Nero parancsára arannyal vonák be, 's mivel a' színház egész köre, 's minden, mi a' színpadra vitetett, aranyozott vagy arannyal cifrázva volt, e' napot arany napnak nevezék. A' romai játékszínhez, mellyek, mint tudva van, feleletlenek valának, a' színpad megett egy oszloptornác ragasztott, menedéül a' nézőknek rosz idő alkalmával. Így volt ez Pompejus theatrumával is, melly egy előfakkal szabályosan kirakott, 's szökőkuttal és szobrokkal diszesített helyet foga körül. Csak a' carthagoi háboru után hozá Quintus Catulus Campaniából azon szokást, hogy a' játékszín és orchestrát a' rosz idő alkalmatlansága ellen posztóval bevonnák. Az erre fordított posztók rendszeren bitor és más eleven színekkel festettek. Későbbhen legfinomabb, legdrágább külföldi gyolcsot használának; Nero pedig egy olly szőnyeget fordított a' végre, melly arannyal szövö, 's közepén saját képe csillagok közt, mintha a' nap szekerét igazgatná, himezve volt. Illy fedett játékszínekben a' töménytelen sokaság által okozott hőség enyhítésére szinte költséges eszközökkel éltek. Először Pompejus az utakat 's az ülésekhez vezető lépcsőket vízzel locsoltatá. Azután kedves illat gerjesztés végett, vizes borba a' legjobb cilici safrányt keverék. E' crocusbor a' falakban rejlő csöveken folydogált, 's egy nyomó miv által a' legfelsőbb helyekre szökelt. Itt a' csök felette apró lyukaiból finom eső gyanánt lángházt alá az illatos bor, 's az egész színházat meghivesíté. Néha balsamot is elegyítének a' bor közé, 's a' diszszobrokat, mellyeknek üregeibe csövek szolgáltak, a' bor elfecskendezésére használák. A' színházakat, ha csak lehete, mindenkor domb, vagy hegyoldalra építék, hogy a' nézők ülései egymás felett fokonként annál könnyebben alkalmazhatosanak. Térhelyen az ülések végett előbb magas alkotmányt kelle készíteni; de ez a' Görögöknél ritkábban történt, mint a' Romaiaknál. Az épület formája félkarika volt, mellynek két végei megnyújtattak 's egy keresztépülettel kapcsolattak össze. Fő részei ezek valának: 1) a' sajtóképi theatrum, vagy a' nézők helye félkarikában; 2) a' scena, vagy a' játszó helye a' keresztépületben; 3) az orchestra, vagy a' scena és nézők ülései közti hely. Ezekben a' görög és romai játékszínhez egyezének, de egyebekben szemlátomást különböztének. (Vö. KAR ORCHESTRUM, PROSCENIUM stb.). A' Görögök művészalkotmányához tartoztak különösen 1) balfelöli bemenetelnél a' scena feletti erómiv, szomorjátékoknál a' levegőben lebegő istenek és hősök előállítására; 2) Theologeion, olympi istenek ábrázolására, szinte a' scena felett; 3) emelőmiv, valamely személynek a' színpadról hirtelen elkapása végett felülről bocsátott lé; 4) függő kötelek, a' levegőben lebegő istenek és hősök fentartására. Egyéb erómivek a' színpad alatt rejlenek, p. o. emelőmiv a' felszalás eszközlésére stb. A' már említettekén kívül, jeles színházak valának Segestusban, Syracusában és Agyriumban. Görögországban legpompásabb játékszínhez valának a' corinthusi, spartai (mellynek romjai még láthatók), epidaursi, 's Aegina szigetén a' megalopolisi. Az epidaurusiak még tetemes omladékaik vannak fen. — Az olasz városok színházai közül csak az újabb időkben feltalált Herculanium és Pompeji, ugy Iguvium (Umbriában) és Antium (Polában) játékszínjeit említjük. Romában Pompejusén kívül Cornelius Balbusé és Marcellusé (mellybe 20,000 ember fért) legjelesbek valának. — Mosti játékszínjeinknek mind belső mind külső alkotása lényegesen különbözik a' Görögök és Romaiakétól.

Németországon csak később időkben épültek játékszínek, előbb a színészi mutatóványok nyilvános vagy magányos épületekben, sőt szabad ég alatt is adattak. Most Németországon legszebbek a müncheni, berlini új, bécsi a' Wien folyón, karlsruhei és darmstadti. Franciaországban tündöklik a' Théâtre-français és a' bordeauxi. Olaszországban legnagyobbak a' nápolyi (San-Carlo), mailandi (Scala), turini st. Németországon jelenleg számtalan színház, 's állandó fizetéssel ellátott színész társaság van. — Mit mondjunk hazánkról? Fővárosaink játékszíneiben idegen ajkon szólnak a' musák, 's ha néha honi színészeink benne fellépni kívánnak, csak vendégeknek tekintetnek. Kassa az erdélyi színész és énekes derék társaságot állandóul kebelébe fogadta. Van még egy két városinkban színház, és nemzeti színjátszó társaság, de ezek is a' rendes fizetés hiánya miatt kevés előmenetelt tehetnek. A' nem igen népes Temesvár állandó német színész társaságot tud tartani! — Theatrum név alatt nem tulajdon értelemben gyakran vétetik 1) valamely nemzetjátékszini előadásra rendelt költészi műveinek öszvesége; 2) egyes írók öszves színészeti munkái, p. o. Schiller, Voltaire theatruma; 3) némely helyek és intézetek: p. o. boncz-theatrum, Theatrum Sheldonianum (az oxfordi egyetem épületében Sheldon érsek alapította híres nyomtató intézet), 'stb. (Vö. ANGOL, OLASZ, FRANCZIA JÁTÉKSZIN 'stb.). J.

JAUCOURT (Louis), munkás társ a' francia „Encyclopédie“-ben, szül. Parisban 1704, mivelődése alapját Genfben veté; három évig Cambridgeben lakott, Hollandiában Boerhaave és Tronchin alatt gyógyított, utóbb pedig csak a' szűkölködőket gyógyítandónak határozá magát. Honjába visszatérvén egészen a' tudományoknak adá magát, és d'Alemberttől meghíva, nem csak a' gyógy és természeti tudománybeli cikelyek dolgozását vállalá fel az „Encyclopédie“ számára, hanem sok más értekezést is ada be, mind a' legjelesbekhez tartozót. Ereje fogyását érezvén Compiègnebe vonult vissza, hol 1799-ben meghalt. Ezen munkáin kívül több eredetiek és fordítottak is vannak tőle, többnyire orvosiak. Egy általános orvosi szótár kézírata (6 kötetre, félrétben) egy hájjal elsúlyedt az éjszakhollandi partokon, midőn a' kiadóhoz vitették Amsterdamba.

—j—a.

JAVA, a' keletindiai Sunda-szigetek egyike; Sumatrától a' Sundant választja; 1815-b. 2326 nsz. mértf. 4,506,000 belföldit és mintegy 95,009 idegent (Chinait és Europait) számlált. Az eredetei Javaiak a' többiekhez képest igen nagy műveltséggel jeleskednek. Mint a' Malajok és szomszéd szigetektől bevándorlottak, némi elromlott mohammed vallást követnek, melly 1406 idegen hódolatok által tolatott rájuk, 's 1475, midőn az utósó Hindu-birodalom megbukott, közönséges országos vallás lett. E' szigetet 1579 fedezék fel a' Portugálok, de ezeket a' Hollandiak 1619 elüszvén, a' szigetet is elfoglalák, 's a' hajdani Jakatra város helyére Bataviát építék. Ujabb időkben a' Francziák Hollandot meghódítván, angol hatalom alá került Java; azonban Anglia 's a' németalföldi király közt Aug. 19. 1814 kötött alkunál fogva, 1816 Hollandnak ismét visszaadott. Java, melly Németalföld tulajdona, 1520 nsz. mértföldön 2,739,000 lakost számlál. Németalföld darab időtől fogva a' benszületett fejedelmekkel szünetlen hadakozik. Ezeket az előtt fővárosaikban épített várak által tarták féken. A' kormányozó választá őket, méltóságaikban az erősíté meg, 's kereskedések ugy meg volt szorítva, hogy birtokaik természetményeit gyakran legsilányabb áron kénytelenítettének adó gyanánt áltengedni. Leghatalmasabbak e' fejedelmek közül: a' bantami király az éjszaki parton, Sundaut mellett; a' cheriboni király Bataviától kelet felé, és az ugy nevezett Samarang, vagy javai császár, ki Java éjszakkéleti részét az áltellenben fekvő Madurával együtt bírja. Mind e' birodalmak, a' bataviai birtokkal (vagy a' hajdani Jakatra birodalommal) együtt, mellyben a' Hollandiak néhány kis fejedelmet szinte megszenvednek, a' sziget éjszaki oldalán esnek, melly ugyan felette termékeny,

de az álló vizek 's azokból felpárolgó gőz és köd miatt nem mindenütt egészséges. A' sziget déli része nem olly termékeny, 's ezt a' Hollandiak kevésbé is ismerik. A' különben egészen esmeretlen belső hegyes vidéknek, melly legegészségesebb éghajlattal bír, derekas földmívelése 's nagy erdei vannak. Itt 1822 két tűzokádó hegy kirohanásaival szeretlen pusztításokat tett. Mig Java az Angolok birtokába nem jutott, alig tudánk róla valamit, csak sir Thomas Stamford Raffles angol kormányzó (1811—1815) fáradozásai által esmerők meg közelebből e' nevezetes országot. Ennek „*History of Java*“ (Lond. 1817, 2 köt. 4) értekezése szerint, Java több mint egy évezred előtt a' miveltég magas fokán állott. A' sziget keleti része, 's még inkább a' belső hegyes tájék, templomcsoporthozatok romjaival, templomhelyekkel, kőépítményekkel, hindustyben legfinomabb ízléssel 's legnagyobb tökélyvel készült, többnyire óriási nagyságu szobrásmivekkel mintegy be van hintve, mellyek a' keleti régiségek buvárainak igen gazdag zsákmányt ígérnek. A' hindu mythológiából kölcsönözött félmagas (basreliefs) mivek száma töménytelen. A' hajdani javai kőfaragás néhány mestermiveinek rajzolatai után ítélve, ezek 's az ágineti és etruriai művészet maradványai közt szembeutó hasonlatosságot találhatik. A' templomok magasan felemelt helyeken, egész csoportokban együtt fekszenek. A' Dieng vagy Prahú omladékaik egy hegyaikön állanak, melly a' körül fekvő hegyeken 600 lábbal emelkedik felül, 's 29 mindenféle romokkal, falakkal, templomokkal, bálványokkal és metszetekkel megrakott tetői vannak. A' templom teréhez egy óriási, ezer lépcsőű grádios vezet. Még 4 tökéletesen ép templom áll fen, 's azt tartják, legalább négyszáznak nyomát kimutathatni. A' hindostanival rokon javai literatura is a' szigetnek igen jókori miveltégére mutat. A' Javaiak szántóvetők, 's az indiai oceán szigeteinek lakosait nagy részben gabonával tartják. Egyéb természetmiveik: bors, kávé (mellynek kiütele évenként gyarapodott), czukor (kevés), riskása, (mellyből Bataviában arakot készítenek), indigo, indiai enni való fecskéfészkek (*cypselus fuciphagus*), mellyekkel tetemes kereskedést üznek, kivált Chinába, hol azokat képzelt hathatós erejekért a' nagyok fontonként 60 pengő forinttal örömetst fizetik; továbbá nádpálcza, drága kövek, arany, réz 'sat. BATAVIA (l. e.) kereskedésében Asiának 's Európának minden terménye megfordul. Raffles „*History*“ munkája óta Crawford, a' javai szultán udvarában britt residens, is adott ki Javáról egy könyvet, 's Marchal e' kettőből készíté „*Déscrip. géogr. hist. et commerc. de Java et des autres îles de l'Archipel indien*“ (Brüssel 1824, 4 földképpel). Németalföldi természetvizsgáló Dr. Blume (C. C.) ki a' sziget természeti történetét helyben 9 évig tanulta, 's Bataviában, a' javai nővényország álnézetét“ 15 füzetben kiadta, 1826 Dec. gazdag gyűjteménnyel tért vissza.

J.

JÁVOR, szarvas faj; szarva lapos; száratlan, tenyeres. Éjszakon lakik, közel lónagyságu, maga 500 fontnál többet nyom, szarva 50—60 fontot. Megszelidülve nyájonként őriztetik. Husa jó ízű, bőre olly erős, hogy a' golyó nehezen járja ált. A' régiek azt regélték felőle, hogy gyakran nyavalyatörésbe esik, 's hogy a' jávor-körömből készült gyűrű, nyakra való, segít a' nehéz nyavalyában és más betegségekben. —j—a.

JAY (Antoine), egy lelkes, szabadgondolkozású író, szül. Oct. 20. 1770 Guîtresben, a' Gironde depart. Niortban tanula, hol Fouché vala tanítója, ezután pedig Toulouseban a' törvényt hallgatá. Az igazság és szabadságért már akkor is lángoló ifju, későbbben rajoskodva szított a' revolutiohoz; de a' revolutioi kiküldöttség befogatá. Felmentése után 1795 igazgatói hivatalt nyert Libourneban, de erről lemondván, 1796 mivelődése végett egy utazást tön az egyesült státusokba; visszatérte után 1802 ügyvéd lön, de csak hamar elfogadá Fouché minister meghívását, a' ki gyermekeinek nevelését bizá reá. Ezen viszonyában Parisban hat évi minden szabad óráját tudományos mivelődésére szentelé. A' fran-

czia academiától 1806 feladott jutalomkérdés: „*Tableau littéraire du 18me siècle*“ megfejtése által, elnyeré 1810 a' jutalom felét (a' másik fele Fabre Victorinnak ítéltetett). „*Eloge de Montaigne*“-je 1812 accessitét nyere. Midőn Fouché a' kegyelemből kiesett, Jay nem hagyá őt el. De miután az exminister aixi senatoriáját választá lakhelyéül, J. visszatért Parisba, a' császári törvényszéknél ügyvéd lön, és többnyire a' gyámtalanok ügyeit vivé jutalom nélkül. 1812 főszerkeztetője lön a' „*Journal de Paris*“ -nak és a' „*Glaneur*“ -t vagy „*Essais de Nicolas Freymann*“ -adá ki; 1813 professora lön az Atheneumban a' történetírásnak, 's megmutatá belépti beszédében az ugy nevezett Romantica tévedéseit (genre romantique) 's a' középkor Németországból Franciaországba csuszott kedvelésének haszontalanságát. A' száz nap alatt 1815 tagja lön a' követek kamarájának, és több előkelő férfiakkal volt öszveköttetését a' royalisták és száműzettek javára használá, a' kamarában mindig a' szabadság ügye mellett szavazott, 's ezért a' Napoleontól adatott pótolék acta, és a' senatus végzete megvizsgálását kíváná, mivel jobban kedveztek a' despotismusnak, mint az alkotmányos rendszernek. A' waterlooi ütközet után a' kamarában, Luczián herczeg által javalá, Napoleont lemondásra biratni. Az ő készítette felszólítása a' francia országlásnak a' Paris kapui előtt álló francia sereghöz, általa és Arnault, Gerat 's más által Jun. 29.-kén La Villettebe, Davoust főhadiszállására vitetett; de más itt volt a' fogságból Fouché által kieresztett Vitrolles báró, kivel J. szóváltásba ereszkedett, a' minek igen káros következései lettek Arnaultra nézve. J. a' második restauratio után „*Histoire du ministère du cardinal Richelieu*“ című alaposan kidolgozott munkáját adá ki (1815, 2 köt.) 's ezolta részt vön Etienne-el együtt a' „*Constitutionnel*“ és a' „*Nièrve*“ szerkeztetésében. A' vidám J., ki soha sem tagadta meg okfejeit, Jouyval együtt 1822 a' „*Biogr. des contemporains*“ -ben szabad lelki kinyilatkoztatási miatt büntető törvényszék elébe idézték, de ő az első ítélet által a' vád alól felmentetek, Jouy ellenben bezáratásra és pénzdíjra ítéltetek. Mind a' ketten feljebb vitték pereket, 's a' mi igen különös, a' feljebbviteli törvényszék (Jan. 20. 1823) Jay-t is bezáratásra ítélt. Jouyval együtt St. Pelagieban állta ki tömlöcz büntetését, hol a' Németországban is igen olvasott: „*Les hermites en prison ou consolations de St. Pelagie par E. Jouy et A. Jay*“ (a' szerzők arcképével együtt, Paris, 1823 2 köt.) című könyvet írák. Szellemmel és szeszéllyel — Jouy hevesen 's gyakran csipősen is, J. pedig csendesen és finom ironiával festik le életüket a' tömlöczben; nyelvek remeke a' könnyű társalkodási stýlnak, a' munka tartalma pedig tanja a' nyilvános vélemény szabadságának Franciaországban. Dupinnek a' két fogoly mellett tartott védelmi beszédje, mely amahoz van mellékelve — remeke a' francz. törvényszéki szólás-szabadságnak — Jay „*Tableau*“ -ja és „*Glaneur*“ -je németre is le vannak fordítva.

JEANNE D' ARC, I. ORLEANSI SZÜZ.

JEDDO, I. JAPAN.

JEFFERSON (Tamás), Madisson előtt 1809-ig előlölője az éjszakamerikai egyesült statusok congressusának, szül Apr. 2.-kén 1743 Shadwallban Virginiában. Miután a' földmérés-, természet- és csillagtudományban 's a' földleírás és rajzolásban szép esmereteket szerzett volna, a' gyakorlati törvénytudományra adá magát, 's annyira kitlnt ebben, hogy Virginia statusa még fiatal korában tagnak választaná a' törvényadó testhez. Irataiból is kiesmerszék a' kormány- és ügyviselésre megkívántató jeles észtehetség. A' szabadsági háboru alatt helytartó volt Virginiában, 's 2 évig tagja a' congressusnak. Itt ő javalá, Leevel együtt, a' függetlenség kinyilatkoztatását, az erről tartott tanácskozást aláírta Adamsal; ő készíté az e' tárgybeli nyilvánzatot, 's mint virginiai kormányzó, Cornwallis és Arnold beütésekor, bátran viselé magát, 's állhatatos maradt. 1786 utazást tön Angliába; innét pedig a' köztársaság

ügyeiben Parisba ment, 's különbféle kedvezéseket nyert az északamerikai kereskedésnek, mellyre az egyesült státusok követéré névezteték a' parisi udvarhoz. 1789 visszatért Amerikába, és statutitoknoka lön a' szövetséges országlásnak, mellynek nevében 1792 honjához illő egyenes és elhatározó nyilatkozatokat ada, midőn Anglia az északamerikai egy. státusok akkori politicalai gyengéségével visszaélni akart. Több, jól megfontolt tudósításokat is terjeszte a' congressus elébe, a' mérték, suly és pénz egyenlősége, 's a' halászat és az északamerikai külső kereskedés felől. Hazája neki köszöni a' himlőoltás bevitelét, mellyet még a' vadak nemzetségei közt is igyekezett elterjeszteni. Charlottevilleben, Monticello közelében, egyetemet is alapita, mellynek Virginia a' neve, 's a' theologián kívül minden tudományok tanítatnak benne. 1794 letévé hivatalát, 's kévéssel azután mint aleölülő fejevé tetették az országlásnak, hanem másodikban is visszatért a' magányéletbe. Az a' pártoskodás, melly akkor az igazgatásban uralkodott, 's mellynek J. magát ellene szegezte, volt az oka, hogy ezolta őt az oppositio fejének tekintének. Az innét mind a' két félen támadt elkeseredés következésében azzal vádolták J., mintha az alkotmányt felforgatni, 's mint szószóló a' nép fejevé lenni akarna. Hanem igen szemebetűnő volt ezen vád hamissága; ugyan azért épen ellenkező következésé lön, mint ellenségei reménylék; mert Jefferson Febr. 17-kén 1801 Adams helyébe 's 1805 Febr. 17-kén második ízben is a' congressus előlülőjének választaték, melly méltóságot azonban csak 1809-ig viselé, a' midőn Madison lön helyébe választatva. Mint előlülő, állhatatosan fentartá a' köztársaság méltóságát Anglia igényei ellen. Luisiana megvétele az ő munkája, valamint Lewis és Clarke felfedező utazásai Luisianában. Egy védelmi tervet is készite, 's 1807 sorhad avagy lineasereg felállittatását javalá; szinte az ő tanácsára közönséges zár vettették az amerikai hajókra, nehogy az amerikai kereskedés Napoleon és Anglia zárvégzeteinél fogva kárt szenvedjen. Pennsylvaniamra újra szerette volna őt előlülőnek választani; de ő kinyilatkozatá, hogy az alkotmány okfejei szerint magányéletbe fog visszalépni. A' kormányban ő alapitá meg ama' jótékony rendszert, mellynél fogva az egyesült státusok feje és veres lakosai (Európaiak és Indianusok) kicsinyenként együvé olvadni 's az utóbbiak mivelteni fognak. — Legfontosabb iratai ezek: „Angol Amerika jogainak sommás átnézete“ (1774); „Revised Code“ Virginia számára (1779); „Notes on Virginia“ (1782); „Egy alapalkotmány javalata“ (1783); „Hypothesis, hogy Ásia népei Amerika Indianusaitól származnak“ (1789); továbbá „Manuel du droit parlementaire“ (francz. Pichontól, Paris 1816); és emlékiratok a' Virginiában találtatott ásványi őriáscsontokról, a Negerek lelki tehetségeiről, 's a' haza függetlenségéről. Mint előlülő, olly beszédet tartá a' sajtószabadság mellett, hogy az az Amerikaiaknál még ma is feledhetetlen. Az eke formáját geometriai okfők szerint igyekezett javítani. Egy illy mintát a' parisi Conservatoire des arts et metiers-nek ada által (l. erről irt értekezését a' „Museum d' histoire naturelle“-ben). Destutt de Tracy „Commentaire sur Montesquieu“ czimű munkáját angolra forditá 1824. 1797-től fogva előlülője volt a' philosophiai társaságnak Philadelphhiában. 1800 a' franczia nemzeti Intézet külső tagjának választá. 1814 Sept. kedvező feltételek alatt binálá meg válogatott könyvtárával a' congressust, hogy igy ennek az Angolok által Washingtonban elégettetett könyvtára kipótoltassék. J. a' természet és tudományok kebelében élt Monticello nevű jószágán Virginiában, de olly zavarba jött gazdasági állapotja, hogy birtokának kijátszhatására engedelmet kérne Virginia törvényadó testétől. 1826 Jul. 4. Adamsal együtt halt meg, az egyesült státusok általa 1776 készített és aláirt függetlenségi nyilatkozatjának épen 50-dik évnapján. (l. Biddletől „Eulogy on Th. Jefferson“ Philadelphia 1827).

JEFFREYS vagy JEFFERYS (György), törvényszéki tisztviselő 's egyike az utolsó Stuartok alatt az önkényes országlási rendszabások

leggonoszabb előmozdítóinak. 1666 megjelenék az Assisek ülésén Kingstonban, hová a' dühösködő pestis miatt csak kevés törvénytudók mentenek, 's noha még nem volt felvéve az ügyvédek sorába, mégis megengedték neki a' törvényszék előtt ügyeket viselni. Jó társalkodó lévén, csakhamar annyira megkedveltetett, hogy munkával halmoztatnék 's rövid idő alatt hivatalt nyerne. Befolyása London óvárosi községébe, 's az a' buzgóság, mellyel az országglás minden rendszabásit előmozdította, utat nyitának neki nagyobb nagyobb hivatalok 's felsőbb méltóságokra, míg végre II. Jakab alatt lordcanczellár lön. II. Jakab országglása alatt ingerülte minden nyommasztó és önkényes rendszabásokban, sőt buzgón ingerlé ilyenekre a' királyt, mit II. Károly utolsó éveiben is cselekvék, mikoron az üldözés ideje alatt a' püspöki egyház tanításától eltávozó papok legkeményebb ellenségének mutatkozték. Azon kegyetlen üldözések, mellyeket Monmouth herczeg követőji ellen nyugoti Angliában követett el, undokítják emlékét. Boszuállást ohajtva 's törvénytelenül bánt Algernon Sidney-el is, ki személyes ellensége vala. Hídeg kegyetlenséggel hirdeté ki az üldöztetett előtt az ellene hozott ítéletet, melly azt felakasztatni 's négy részre daraboltatni rendelé, 's gunyolva inté a' szerencsétlent, türje sorsát békével 's nyugodtan. „Tapintsá meg Kegyed eremet.“ felelé Sidney, kezét oda tartva, „'s lássa, nyugtalan-e vérem?“ J. a' törvényszéki ülésekben nagy ügyességgel beszélt; de ha más párthoz tartozott valamely vádoltatott személy, vagy ha annak elítéltetése az udvar előtt kedves lehetett: már akkor elfelejté hivatali kötelességét, 's alig engedé meg, hogy a' vádoltatott egy két szót ejtheszen védelmére; az ilyen szerencsétlent legalább való káromlásokkal tétézé, a' mellette kikelt tanukat nevetségessékké tevé, sőt még az esküdteket is pénzdíjjal 's börtönnel fenyegeté, ha legkeveseb átállottak a' foglyot vétkesnek mondaní. Rettenő szava 's szikrázó szemei még a' vétkest is megijesztették, 's az ártatlanban is félelmet gerjesztettek. Ilyen vonatok igazolják Voltaire ezen ítéletét, hogy J. nem bírónak hanem hóhérnak született. Más alkalmakkal ellenben, hol az országglás haszna nem forgott kérdésben, megmutatá, hogy a' polgárok jogait esmeré, 's tekinetet tudá nekik szerezni. Egyszer, már mint lordcanczellár olly megbízást vön az országglástól, hogy egy kétes választásnál használjon minden eszközt, az udvar kegyeltjének parlamentbe vitelére. Ennél fogva, hogy a' választókat megrettentse, választás napján a' hivatalában eljáró mayor mellé üle. Ez tudá, ki legyen előtte, tetteté azonban magát mint ha nem esmerné, 's elutasíta egy választót, ki az udvarhoz szított. Dühösen kelt fel erre J. 's illetlen kifejezésekkel kíváná a' választó elöbocsáttatását, hozzá tévén, hogy ő a' lordcanczellár. A' mayor nagy megvetéssel néze reá 's ezt felelé: „Kegyed neveletlen magaviselete bizonyítja, hogy nem lehet az, kinek magát lenni állítja; mert ha kegyed lordcanczellár volna, fogná tudni, hogy itt nincs semmi dolga, 's hogy itt egyedül én vizem az előlülést.“ Erre egy törvénytudóhoz fordulván, meghagyá ennek, hogy az idegent tüstént kivezesse, a' mi meg is történt. J. pirulva ment a' fogadóba, 's megválasztatott a' néppárthoz szító. Este meghivatik a' mayor a' lordcanczellárhoz, 's midőn ez vonakodnék hozzá menni, maga jöve a' mayorhoz, 's örvendezett azon, hogy ebben olly férjfiura talált, ki az ország törvényeit jól esmeri, azokat szilárdul teljesíti, 's tisztelete bizonyosságán tüstént egy jövedelmes hivatalra emeli ennek egyik rokonát. Midőn oraniai Vilhelm Angliába kiszált, 's a' király követőji mind zavarban voltak: akkor az utált J. álrühába burkolózték, alkalmat várva szökésre. Matroz öltözetben ült egy csapszékben, mignem jelenléte hírére a' nép oda is benyomult, őt megfogá 's átadá a' felsőségnek. A' Towerbe tetették, a' hol bujában 1689 meghalt, előbb mintsem sorsa elhatározottat volna.

op.

JÉG, általában a' folyó idomból merő idomba általment test, különösen pedig a' hevő vesztés miatt merő testté vált víz. Az első értelem-

ben, sok földtudós állítása szerint, egész földünk nem egyéb jégnél, minthogy vagy hevőben vagy vízben olvadva volt, 's csak idővel ment által mostani merő vagy kemény idomába. Ugyan a' szerint jegek a' kristálok (crystallos szóról szóra annyit tesz mint jég), mellyek egyre képződnek, 's képződésök a' kijelölt módon történik. A' második értelem szerint legesmeretesebb nálunk a' jég, mellyé mindjárt átváltozik a' víz, mihelyt elegendő hevője nincsen. Ezen bizonyos szükölködési pontot fagy pont-nak nevezük. Ennél p. o. egy vízzel töltött pohárban mindenek előtt is egy igen vékony és finom hártya vétetik észre. Nem sokára finom jégcszálak erednek, az üveg falával egyenetlen szegleteket képezők, sugáridombban egymás felé terjedők. Ezen sugarakból viszont ujak lövelnek ki, míg nem a' víz egész színe csupa jég lesz. A' fagyás alatt jég fejlődik ki a' vízből, melly a' lassu fagyás idején elszál, a' gyors fagyásnál pedig bezáratik, 's néha szegidomu foltokat mutat a' jégben. A' jég könnyebb a' víznél, azért fen uszik. Esmertes, hogy az álló vizek előbb befagnak a' folyóknál; azonban a' teljes nyugvás sem kedvez a' fagyásnak, mert tapasztalák, hogy a' caendes tó nem fagyott be, noha a' hőmérő a' 0° alól állott; a' mozgás pedig mindjárt jeget teremt elő. A' tengeri 's minden sós víz nehezebben vál jéggé, mivel sójának előbb le kell csapnia, a' mi hevő szabadon bocsátással történik; innét ad tengeri jég tiszta, megiható vizet. Erősebb hidegség nagyobb keménységet ad a' jégnek 's a' földsark közeleti jeget kalapáccsal alig lehet összeverni. Nem ritkaság a' jégterem immár, sőt jégágyuk is dörögtek, mint p. o. 1740-ben Pétervárában. L. Mairantól „*Abhandlung von dem Eise.*“ 1752.

JÉG (mesterséges). Már a' Görögök és Rómáik különböző módot használtak a' hó és jég megtartására, mellyel italaikat hivesítsék; de annyira nem mentek, mint mi. Most jobban esmertetnek a' hidegokozó és szülő módok. A' physica azt tanítja, 's a' tapasztalás erősíti, hogy a' nedv elgőzölgések, vagy a' testnek durvább idomból finomabbá átmenetelekor, hidegség támad. Így a' kénégeny (spirit. vitrioli) és még inkább a' vágégeny (spir. aetheris nitrici) által a' legmelegebb nyárban is teremtheti jeget elő. Ezen alaptapasztalás szerint készítenek a' heves nyarat félfő Hinduk Calcutta körül jeget. Télen havat, jeget hoznak a' magas hegyekről, abból egy keveset apró, cserep, máztalan lábosokba tesznek, napnyugtakor vízzel megtöltendőkké. A' lábosok 2 láb mélységű 's száraz szalmával fedett árkokba tétetnek, 's a' kigőzölgésnek szabad mező hagyatják. Tiszta időben olly erősen dolgozik a' kigőzölgés, hogy a' kevés hó és jég segítségével jéggé változtatja az egész vizet, melly mély vermekbe vitetik még napkelte előtt. A' 16 század közepe táján Olaszthonban szokás lön az italt salétrommal (válsavval) hűteni. Utób a' hó és jég hidegségét salétrom közbekeverés által kezdék emelni. Idővel mindig tovább haladtak a' mesterséges jég készítésében, 's a' mi előbb csak vizgálat vala, bujálkodási czikkely lön. A' 17-dik század kezdetén már jeges poharak 's jégbe fagyalt gyümölcsök forogtak az asztalokon; nem sokára ezután a' Francziák mindenféle jó növény nedveket fagyaltak meg, 's hoztak fel a' vendégeskedés után az asztalra. A' 18 század közepe óta a' Németek és mi is követjük példájokat.

JÉGESŐ, jéggé fagyott esőcseppek, a' levegőből lehullók. A' leeseő jegek nagysága különböző, borsó nagyságtól dió, sőt tojás nagyságuig; mondják, font nehézségű is láttaték. Télen és éjjel ritkán hull jegeső; Majus, Junius, Julius, Augustus havakban igen gyakran. Többnyire zivatar, villám és dörgés kíséri a' jegesőt; innét igen hihető, hogy a' villany jeles szerepet játszik a' jegeső képzésénél, a' többi ható okokkal együtt elvonva az eső cseppekből a' hevőt. A' dolog azonban nincs teljes világban. Jegeső háritók is készítenek, 's a' hir szerint nem kisebb foganattal, mint a' villámfogók; vannak jégkármentő intézetek is.

JÉGHEGYEK. Hol a' hegyek tul emelkednek a' jégvonalon, örök hóval vannak fedve, melly hó keményebb az alantinal, de azért nem

jég. A' hegyek oldalain több a' hó, mint tetőiken; de ezeket nem mondjuk jéghegyeknek; mert a' jéghegyek a' hegyek lejtőjétől terjednek messze a' völgyekbe 's jóval alább a' hóvonalnál. Ők tehát inkább jégmezők a' hegyek között, hegynevezetet annyiban érdemlők, mivel valamennyire álltajában hárántosak. Jegek különbözik a' tenger és folyamok jegétől; nem fekszik rétegesen, hanem csupa összefagyott hópolyhekből áll, 's innét teljesen átláthatlan, törése is szemes, nem sugaras. A' jéghegyek telvék repedésekkel, mellyekben a' jég fen zöldes, alant kéklő. Valódi-lag a' jéghegyekhez tartoznak az ő széleik, mellyeket Savoyában Mo-raines de glaciers, Islandban pedig Jökelsgiärdenek mondanak. Ezek iszapos földből állók, semmi növényéletet nem mutatók, nyáron vé-getlen mocsárhoz hasonlítók. Ezek az alsóbb jegek olvadásától látszanak (nyáron) származni, minthogy különben is egész jég-síkok csusz-nak a' meleg időkben alább a' völgyekbe, ott a' levegőt meghűtők, magok pedig a' naptól felmelegülők, olvadók. Egész sziklátak hajtának ezek ilyenkor magok előtt, 's a' hó omlatoktól is elősegítetnek. Az így eredt pos-ványokban sokszor egészen más vidék tört szikláit találtatnak. Táplálója az illy jéghegyeknek az engedő és váltva fagyó idő, közbe közbe hóval is bővelkedő. Az örök kigőzölgés és a' folyamok, csermelyek emésztik őket. Tirolban, Piemont, Savoya és Schweizban annyi a' jéghegy, hogy öszszetéve 70 geogr. nsz. mfdt tennének. Savoyában különösen 3 mfdnyi hosszú, fél mfdnyi széles, és 20—100 ölnyi vastag jég-síkok találtatnak. Egy a' leghirezsek közül a' Mer de Glace (jégtenger) a' Chamouny-völgyben, 5700 lábbal a' tenger felett. Frankhonban Beaumnál, a' Kar-patokban Szedlicznél földalatti jég-síkok is vannak, nagy üregtanyákban, hova a' nap soha nem juthat, 's így őket fel nem olvashatja. Lunét látható, hogy a' hévég alatt jéghegyek nem találkozhatnak, minthogy ott a' légmérséklet nem olly változó; — a' mit az Andések be is bizo-nyítanak.

JÉGMADÁR (Halcion, Alcedo), a' ragadozókhöz tartozó nem; jeli: orra három lapu, vastag, egyenes hosszú. Nyelve rövid; uja vetélő. Es-meretes faja: közönséges vagy europai J. (A. ispida), felül kék, vakszeme vonása sárga, farka rövid. Csaknem az egész régi világban él; a' tenger, tavak, folyók körül lakik; nagyon szép; hajdan sok mese mondaték róla. Hallal él, mellynek csontjait az emésztés után egy cso-móban kiveti, mint a' baglyok az egerek csontjait. — Orra fekete, majd két hüvelyknyi; lábai pirosak.

JÉGPONT, azon pont a' hőmérőn, melly a' viznek jéggé fagyni kezdesét mutatja 's fagypontra is mondatik. Illyen Celsius és Reaumur hőmérőjén a' 0°. Fahrenheit mesterséges jégpontot von fel, azt t. i., melly a' salmiákkal kevert hó hidegét mutatja, 's szinte 0-val jeleltetik.

JEGYPÉNZ, már a' régi Magyaroknál szokásban volt, 's II. And-rás idejében törvény által is megerősítettett. Ez, a' törvényes nőnek, meghalt férje javaiból annak örököse által kiadatandó, házassági hűs-géért való bére. Mindjárt illeti ugyan a' nőt, mihelyt a' házasság meg-kötöttetett, de azért azt még is csak férjének halála után követelheti, ki-vében ha a' férjnek bűnéért ágyra és asztalra nézve elválasztattak volna; mert akkor, valamint egyéb özvegyi jogokban, ugy a' jegypéNZ megfi-zetésében is elmarasztaltatik az élő férj, mellyet ez semmi tettei által sem is forgathat fel, hanem elvesztését csupán maga a' nő okozhatja bünei által. Illy bűnök a' következők: HÁZASSÁGTÖRÉS (l. e.) és a' férjet gonoszul elhagyás; ha továbbá azt másodszeri férjhez menetelekor bírói megintetés után sem veszi fel, vagy a' javakat az örökösöknek kezébe átadni nem akarja; ha az örökösöket illető okleveleket 's irományokat törvényes visszakívánás után is magánál tartja; ha a' jegypéNZ vagy öz-vegyi jus fejében birt javakat pusztulásra jutni engedi vagy épen elide-geníti; ha főhatalmaskodást (major potentia) követ el; 's végre ha azt férjének önkényt elengedte. — Ha pedig a' férj temetésére feleslegesen

tett költségekkel a' javakat megterhelte, a' feleslegesség jegypénzébe számíttatik be. — A' jegypénz törvényes vagy írott avagy egyezeti. Törvényes jegypénznek az mondatik, melly a' birtokos nemesek özvegyeinek, férjeik méltosága, és javaik mennyisége szerint, maga a' törvény által meghatározza, adatik. Ugyanis az ország fő zászlósa özvegyének 100 nehéz márka; más ország nagyjének vagy fő rendű nemesének 50 márka, kisebb birtoku nemeseknek pedig arány szerint kevesebb kevesebb rendel-tetik, 's az első férjtől ugyan az egész, a' másodiktól fele 's így tovább fizettetik. Felét a' járandóságnak kész pénzben kell lefizetni, másikat pedig könnyen pénzzé tetethető ingóságokban, azoknak valódi becsárrok szerint. Kész pénz nem léte esetében pedig az ingatlan vagyonnak egy része metszetik ki 's adatik át zálogkép az özvegynek, mellyet mind addig bir, míg nem az visszaváltatik; ez azonban, ha az özvegy második házasságra lép, csak a' belső telkeknek köz becsárán (communis aestimatio) történik, ha pedig továbbra is özvegy marad, a' becsárba a' külső telkeké is beszámítatik. — Ha egyéb javak nincsenek, a' férj által örökösen elidegenítettekben csak úgy kapja vissza az özvegy jegypénzét, ha az eladásnak idején ellene mondott 's azt eltiltotta; — ellenkező esetben pedig nem. — Egyezeti jegypénz az, mellyet a' férj, mint holta után ön javaiból nejének kifizettetendő írásban kötelez. Ez és a' törvényes közötti különbség a' következőkben áll: 1) ez ha meg nem ígértetett, nem követeltethetik: amaz ígélet nélkül is létezik; 2) ennek mennyisége egyezéstől függ: amaz törvény által van meghatározva; 3) ez mindenek között és által létesülhet: amaz csak a' birtokos nemesek özvegyeit illeti; 4) ez ha mértéken túl felesleges, megkevesítettik, amaz soha sem; 5) ezt az elidősítés (praescriptio) eldöntheti, amarra nézve nincs sikere; 6) ez a' férj adósságai között nem bir elsőbbséggel, amaz mindnyájának elébe tétetik; 7) ez, kivéven ha igen mérsékelt, csak a' szerzemény javakból, amaz az ősiekből is kifizettetik; 8) végre a' nő, ha férje előtt történik halála, erről ugyan tehet végrendelet, de végrendelet és gyermek nélkül halván meg, a' hitvesi öröklés erejénél fogva a' férjre marad; amaz, végrendelet nélkül is, a' nő örökösié lesz. — Viszonjegypénz (contrados) az, mellyet a' nő, ennek szülei, vagy rokonai, ígérnek a' férjnek. Ez mindenkor egyezés mellett köttetik meg, és így az egyezeti jegypénzzel hasontermészetű. — Ha a' nő, gyermekek nélkül hal meg, a' férj csak viszonjegypénzének lefizettetése után ereszti által a' női javakat ennek öröklői kezére, melly jusa a' férjnek még a' hitvesi örökösödés által sem döntetik el; és az ilyen javakból, a' viszonjegypénz lefizettetésének idejéig vett gyümölcsöt még akkor sem fizetné vissza, ha ezek azt felül haladnák is.

Kunoss.

JEHOVA. Így nevezi Moses Israel Istenét. A' név eredetéről nem egyeznek a' tudósok; a' zsidók tiszteletből soha sem merik e' szót ki-mondani. Csalatkoznak, kik azt vélik, hogy a' zsidók Jehovát csak nemzeti istenségnek állíták lenni, mert az írás ötet mindenkor ég 's föld teremőjének, és seregek urának hirdeti.

JELEK, characterek, bizonyos bélyegek valami tárgy vagy megfogás megjegyzésére. A' chinai írás tiszta jelírás, melly minden tárgyat vagy megfogást különös jegy által tesz ki. Mi is némelly tudományokban, rövidség vagy meghatározottság végett, bizonyos jeleket használunk, p. o.

A) Csillagászati jelek: ☉ Nap; ☾ Hold; ● Föld; ☿ Mercurius; ♀ Venus; ♂ Mars; ☽ Vesta; ♀ Juno; ♃ Pallas; ♁ Ceres; ♃ Jupiter; ♄ Saturnus; ♅ Uranus. A' naput tizenkét jelei: ♋ kos; ♌ bika; ♍ kettős; ♎ rák; ♏ oroszlán; ♐ szüz; ♑ mérték; ♒ scorpio; ♓ nyilas; ♈ bak; ♉ vizöntő; ♊ halak.

B) Mathematicai, számvetési stb. jelek: A' romai számok:

I, 1; II, 2; IV, 4; V, 5; VI, 6 'stb.; IX, 9; X, 10; XX, 20 'stb.; L, 50; C, 100; CC, 200 'stb.; D, vagy IO, 500; M vagy CIO, 1000; 'sat. Algebrában az ABC első betűji: a, b, c, rendszerint adott mennyiséget, az utolsó betük ellenben: z, y, x 'stb., esmeretlen, találandó mennyiséget jelentenek. Továbbá: + több (plus), — kevesb (minus), egyszersmind az összeadás és levonas jelei; X sokszorozást, $\frac{\square}{\square}$ osztást, = egyenlőséget jelent. Végre: ° fok, 'percz, "másodpercz "harmadpercz.

C) Chemiai jelek: \triangle levegő; ∇ föld; ∇ víz; \triangle tűz; \odot ezüst; \odot arany; ♀ réz; ♂ vas; h ón; z czin; ☿ kénesó; \odot salitrom; \ominus só; \triangle kénkö; \square borkő.

D) Geometriai és trigonometriai jelek: \triangle szeglet; \triangle háromszeg; \square négyszeg (quadratum); \circ kör; ∞ hasonló; \parallel vagy ≡ paralellák; \perp perpendicularis; \perp egyenes szeglet; \square parallelogrammum 'sat. A' három utolsó jel azonban ritkán használtatik, mivel, főképen sebes írás közben, igen könnyen hibásan irathatik, 's tévedést okozhat.

JELENET, I. NÉZŐJÁTÉK.

JELENTŐ MÓD, I. IGE.

JELKÉP, minden érzékileg ábrázolt vagy rajzolt tárgy (kép), mely által egy tőle különböző (érzéki vagy szellemi) tárgy jelettetik, ábrázoltatik. Ezen utolsó vagy a' mutatandó tárgy maga, 's akkor a' jelkép önállásu 's tulajdonképen nevezethetik jelképnek, vagy csak tulajdonsága annak, 's az illy esetekben a' jelkép csak mellekes, lógós, 's tulajdonságnak (Attributum) is nevezetik. Hozzá tartozik az emblema is, mint jelképes kiékesítés. — Szoros értelemben jelképnek (symbolum) mondjuk az érzéki- vagy képileg ábrázolt tárgyat, mely által szellemi tárgy jelentetik vagy (Sulzer szerint) valami általános ábrázoltatik, mint p. o. ártatlan szerelem galamb jelképe által. A' jelkép becse a' képnek tárgyához való igazi belső tartozásától függ; ne magáért álljon tehát ott, hanem egy benne létező értelemre vezessen, a' nélkül, hogy világosságából vesztene. Értelemességet világos egyéniséggel (individualitas), természetességet fejező tulajdonisággal összekötni, azon nagy feladás itt, mely ritkán fejtetik meg azerencsésen. A' jelképekkel éles (symbolica) olly ó, mint a' dolgok rokonságáról 's a' természeti 's szellemi dolgok kövéről való gondolkodás. Az Egyiptomiaktól különösen mivelteték, kiknek hieroglypháik nagy részint jelképiek voltak, a' titokban (mysteria) pedig tovább terjeszteték. Szépségek és egyéniségek által jelesek voltak a' Görögök jelképei, mellyek a' Mythologiában 's görög mirekben találtatnak; az utóbbiak, az ujak nem birnak olly kifejezettel, mint azok. Mi tehát elfajultában látjuk a' symbolicát, hol a' képi ábrázolás írásbeli magyarázatot vagy közelebbi meghatározást kíván. Ezen eset van az ujak jelképeinél vagy emblemainál, mellyek által az oda mellékelt jel- vagy választott mondást akarják érzékivé tenni, 's egy bizonyos dologra vagy személyre alkalmaztatni, — ha t. i. az utolsó elmés rövidségben szinte egy rejtett gondolatot fejt ki, a' maga magát kimagyarázó képpel közegegyenesen futót, vagy azzal tréfás ellenzetet okozót. Ez utolsó esetekben elmés ábrázolatnak mondhatni, mely szemet és elmét foglalatoskodtat egyszersmind. Az első esetben az önkényesség és illóság okoz homályt. A' természet, miv és történetek mezejéről vett illyen jelképek használtattak gyakran pénzekre, emlékekre, diszkapukra 'sat. A' 16-dik században igen szokottak valának az illy jelképek; irtak rólok: Harsdörffer, Menetrier, Bonhours („*Entr. de la devise*“), Morhof („*Unterricht von der deutschen Sprache und Poësie*“). A' jelképek tudományának neve általjában Iconologia. — A' tág értelemben vett jelképekhez tartoznak az allegoriák, mesék, parabolák, találós mesék (talányok) és hasonlítások 'sat.

JELTUDOMÁNY (Semiotica, Semiologia), azon ága a' gyógytudományoknak, melly a' külső tünetenyekből a' test állapotját esmerteti. A' test különböző miveleti vagy a' jelen ép vagy beteg állapotot jelentik (esmertető jegyek), vagy a' jövődóbelit (jóslati jegyek), vagy a' mmltat (emlékeztető jegyek); a' test minden miveletének megszűnése a' halált jelenti. Nagy feladatja a' jeltudományoknak, megkülönböztetni a' valódi halált az álhalál nemeitől, az erőszakos halált a' természetitől, 's az erőszakos halál nemeit egymástól.

—j—a.

JELZÁLOG (Hypotheca), írásban lekötött zálog, melly nem adatik által, hanem a' kölcsön nagyobb bátorsága végett a' törvényhatóság jegyző könyvébe bejegyeztetik. A' hypothecának tárgya maga a' kölcsön, ennek bátorsága pedig a' lekötött hypotheca, melly rendesen ingatlan vagy fekvő vagyon, de lehet olyan is, melly magában ugyan nem ingatlan, hanem bizonyos törvényes fictionál fogva az ingatlan vagyonok közé számláltatik, p. o. a' lábán álló termés, halak a' vízben, vadak az erdőkben, bizonyos ingóságok az épületekben. Hogy a' jelzalogok a' czélnak megfeleljenek, szükség a' törvényhatóságoknál földbirtoki jegyzőkönyveket tartani, mellyekben a' birtokosok neve, földbirtokaik környülállásos leírása meglegyen, és a' birtok-változások is mindenkor rendesen feljegyeztessenek; különben mind a' kölcsön bátorsága szenvedhet, és könnyen megcsalathatik a' kölcsönöző, mind pedig a' törvénykezés homályosabb és nehezebb menetelű lesz. Az illy jegyző könyvek mellett megkivántatik még, hogy az oklevelekről is külön jegyzőkönyv vitessék, melly a' birtok czimét és jusát, a' vett kölcsönt időszám szerint, az egyezési feltételeket, szóval minden változásokat, mellyek vagy a' birtokos személyét, vagy magát a' birtokot, annak hasznait és terheit illetik, magában foglalja, 's mellyből, a' mikor kívántatik, kivonatokat is lehessen hiteles kéz által adatni, mint ez az austriai német örökös tartományokban régolta divatban van, hol az 1804 Februar. 14-kén költ patensnél fogva az illy jelzalogok feljegyzése jó rendbe hozatott. *Kállay.*

JEMAPPES, falu Belgium Hennegau tartományában, Mons mellett, közel a' Scheldéhez, híres a' revolutioháboru első nagy ütközetéről (Nov. 6. 1792), mellynek emlékére a' francia uralkodás alatt az egész département Jemappesnek nevezteték. Ezen ütközetnek elvesztése az Austriaiak által, legnagyobb befolyásu volt Európában a' közvéleményre, 's a' Francziák enthusiasmusát a' legmagasb fokra emelte. Ez által veszték el a' szövetségesek Németalföldet és Lüttichet. De még sokkal nagyobb következei lettek volna ezen ütközetnek, ha a' Francziák a' megfutamodott Austriaiak üzésével Roernél fel nem hagynak, hanem mindjárt visszanyomják őket a' Rajna jobb partjára. A' Poroszok ugyanis az 1792-ki szerencsétlen táborozás után már visszavonultak a' Rajnához, midőn Dumouriez Németalföldet megtámadá, 's hadjaival olly okos és olly sebes mozdulatokat tön, hogy a' szövetségesek már a' jemappesi ütközetet megelőzőtt napon jól átlátták, hogy a' francia seregnek korántsem hibáznak a' jó vezérek. A' francia sereg kétszerre erősebb volt az austriainál, mellyet Albert szász-tescheni herczeg vezérlett; ez ellenben majdnem megtámadhatatlannak tartatott helyen állott. Hanem a' Francziák enthusiasmusá 's harczias szelleme, melly itt mutatkozik legelőször tökéletes fényében, meggyőze minden nehézséget; az ágyúsánczok a' marseillei hymnus harsogtatása közben rohanással szedettek el egymás után. Dumouriez a' középponton parancsolt, 's mellette volt az ifju Chartres herczeg, most Filep Lajos, királya a' Francziáknak; Dampierre és Beurnonville a' jobb szárnyat vezérlék, Ferrand pedig a' balt. Az Austriaiak 5000-re tevék veszteségeket. Dumouriez az ütközet után ötödik napon bement Brüsselbe.

op.

JENA, sachsen-weimari város Thüringenben, a' Leuthrának a' Saale folyamba ömlésénél, egy kies völgyben; van mintegy 6000 lakosa, egy kő hidja 's egy kastélya, A' szomszédságában álló Rókatörny (*Fuchs-*

thurm) a' régi Kirchberg vár maradványa. Jenát egyeteme tevéhíressé, 's azon ütközet, mellyben ott a' Francziák Oct. 14-kén 1806 Porszországot majdnem egészen tenkre tették.

JENNER (Eduard), gyógyász, a' tehénhimlő-oltás feltalálója 's elterjesztője, szül. Maj. 17-kén 1749. Berkleyben Gloucestershireben; Hunter János, híres bonczoló, tanítványa. Sok évig gyakorló orvos és seb-orvos lévén, az élettudomány és természetleírás tanulásának adá magát. A' hangáról irt, 's észrevételekben gazdag értekezése miatt tagja lön a' tudományok kir. társaságának Londonban. Kiténteté még magát a' mely-gyik (angina pectoris) jeles leírásával. 1776-olta a' tehénhimlő vizsgálásával foglalatokodék, 1798-ban első munkáját adá ki arról Londonban, melly Balhorn fordítása által (1799) Némethonban is esmeretes lön. A' tehénhimlő körül tett észrevételei Gloucestershireben 1769 oltá, vezették feltalálására. Maj. 14-kén 1796-ban oltá először tehénhimlővel; ha azilly beoltottakba azután emberi himlő oltaték, ez nem fogamodék meg. Ezen vizsgákról 1799-ben egy második írás által ada hirdetést. A' töle beoltott 6000 ember közül egy sem esett ember-himlőbe. Figyelmeztete ő a' beoltás által támadt tehénhimlő vészedelmetlenségére, szelidségére 's tovább nem ragadó tulajdonságára, és az emberi himlő alól felszabadítására. Azonban hamar észre yevé, hogy hamis tehénhimlő is van, mellynek idoma 's lefolyása a' valódiétől különbözik, 's melly az emberi himlőtől nem bátorságosit. Esmertető jegyeiket pontosan leirá. 1800-ban egy harmadik írományában, ön és más orvosok tapasztalási által bebizonyítá az új oltás elsőseiget, 's 1801-ben még egy értekezést íra annak eredetéről. A' beoltottak nagy számából több mint 3000-be oltaték emberi himlő, de siker nélkül. Korán egyesült sok nevezetes orvos Jennerrel, további vizsgálatok végett, hol nevezetesek barátjai Woodwille és Marshall, nem különben Peorson 's mások. Nagy levelezése által rövid idő alatt egész Európában, sőt a' többi világrészeken, különösen Amerikában elterjeszté J. feltalását. Baudin franciaia körülhajókázó a' déli tenger szigeteire vivé. Londonban már 1799-ben közönséges oltóintézet állítaték fel, melly több helyen utánozást talála. Az Egyiptomba menő angol seregek is beoltattak, 's jobban kiállák az idegen éghajlatot, mint a' Francziák. Jenner érdeme mindenfelé beccültteték, de különösen Angolhonban. Az angol hajószeregbeli orvosok emlékpénzt verettek neki; rajta Apollo, melly egy beoltott katonáját ábrázolja Britanniának, polgárkoszorúval 's ezen felirással: „*Jenner. Alba nautis stella refulsit.*“ Az orosz özvegy czárné 1802-ben írásával tisztelé még J.-t és egy szép gyémánttal. 1803-ban London városától egy aranytokban megnyeré a' polgári jogot, neve vertpénzek által tisztelteték, a' parlament kétszer nyilatkoztatá ki neki a' nemzet tiszteletét, 's pénzájándékot is rendelt neki (1802— és 1807-ben), melly 30,000 fontra megy. (Levelezése többbe került 1000 fontnál 's többi kiadásait 6000 fontra teszi). Társaság alkottaték, egész Angolhonban a' himlőoltást elterjesztendő, e' név alatt: kir. Jenner-társaság, — a' pártfogóinak a' király és királyné ajánlák magokat. J. Jan. 26. 1823-ban halt meg. (Vö. TEHÉNHIMLŐ). I. „*Jenners Leben*“ Baron D.-tól (London 1827).

JENNY MACHINÁK-nak neveztetnek azon híres machinák, mellyek gyapottat fonnak, 's 1775 táján találtattak fel ARKWRIGHT RICHARDTÓL (l. e.). Midőn ez találmányára szabadságot váltott, hitvese után Jenny machinák nak nevezé el, 's minekutánna későbbben még megjavítá, Jennyi-mule (korcs Jenny) nevet adott neki mule őszvértől. E' mesterséges találmány, gyapottat fonní, áll négy erőmivből, a' vakaróból (Cardingmill), melly a' gyapottat tisztítja, 's neki kendő formát ad; a' simítóból (Drawing mill), melly a' gyapott tisztítását elvégzi, 's azt hurka formán őszvesodorja; az előre fonóból (Bowling mill), mellyre a' gyapott, minekutánna a' lámpásban még inkább megvékonyítatott, 's egy kevésbé meg is sodortatott, felgombolyítatik, 's eként készül el

fonásra, 's azután a' tulajdonképeni fonó machinán, egy sok orsóból álló készüléten, csak kevés kezektől igazgatott csudálkozásra méltó erőmivezet által a' gyapott fonállá fonatik. E' fonó machina tulajdonképen ismét kétféle: az egyik adja a' szálfonalat (Twist), és a' másik a' bálfonalat (Wést). Mondják, hogy tulajdonképen csak ez utolsó nevezetik Jenny machinának. Mind ezen erőmiveket vagy egy nagy vízi kerék, vagy gőzerőmivek hajtják.

JEREMIAS az ó test. nagy profetáinak másodika, egy nemes zsidó papi nemzetségből. Tartós türelemmel és hivatással teljesíté profetai rendeltetését, Juda országának azon szomorú korában a' négy utolsó kfrály alatt, egész a' babyloniai fogságig, tehát tovább 40 esztendőnél. Hijában erőltette meg magát a' tanításban, kérésben, intésben, hogy az elfajult népet isteni félelemre, sorsában való megnyugvásra bírja. Szünteleni nyomás, melly alatt csak sohajthatott, rossz bánás, tömlöcz és halál veszedelem volt jutalma. De Jerusalemben feldúlása után még is megtisztelte őt Nebukadnezar, mert ez, midőn az egész zsidó nép fogságra hurcoltatott, ő neki, mint nemzete legnemesibikének szabadságot engedé lakhelyet választani. Az öreg proféta a' szent város romjainál maradt, 's nem szünt meg a' hátra maradt zsidókat tanácsa és tanítása által vezetgetni; 's midőn ezek végre, hogy a' helytartó nyomását elkerüljék, Egyiptomba szöktek, elkíséré őket, 's ott élemedett agg korában halt meg. Már Jojakim uralkodása alatt elkezdé tanítását, 's jóslatát Baruch irnoka által feljegyeztetni, mellyek, a' mint mi az ó test. kanonjában birjuk, legherezesebb honazeretetre 's az atyák istenébe rendíthetlen bizodalomra mutatnak, 's azt is eléggé bizonyítják, mint terhelte és nyomta le ezen profeta lelkét ön és nemzetének szerencsétlensége. Csak külső statusok iránti jóslataiban emelkedik kifejezése erőre, egyébkor hangja nyájas, mint caractere, és szomorú, mint azon idő, mellyben élt. Már előre látta Juda elenyészését, 's ezt Jerusalemben siratá meg. Ezen fájdalom gyümölcsei a' gyászénekek (innét nevezetnek Jeremiadoknak) epedő 's fájdalommal telt érzékeny elegiák, mellyek szép öszvehangzó alkatások által a' hebraeus költészség boldogabb idejére emlékeztetnek.

JERICO, meglehetősen nagy város régi Judaeában, egy síkságon Jerusalemtól éjszakeletre, a' Jordantól pedig nyugotra; balsam kertjei, pálma és rózsza erdeiről, kiváltképen Salamon idejében híres, és virágzó balsam 's fűszer kereskedése által. Jericho kulcsa volt Palaestinának; ugyan azért az Izraeliták, Josua alatt a' Jordánon átköltözködvén, hogy Palaestinát elfoglalhassák, miután Jerichoba kémeket küldöttek volna, megrohanták a' várost, 's hetedik napon bevévén csudálatos módon feldúlták; hanem későbbben ismét felépítették. Ennek helyén most Rihhaz nevű falu áll, eltűnván a' kertek és erdőcskék. Most csak a' balsam fa tenyésztetik itt. Kertjeinkben egy rekenyős csuda alkatu 's illatozó virágu növény, mellyet mi Jericho rózsának (Anastatica) nevezünk, emlékeztet bennünket e' városra. Hihető, hogy a' kereszties háboruk idejében szállítottott ez hozzánk által.

JERMAK I. SIBERIA.

JERMOLOFF (Alexei Petrowitsch), orosz császári gyalogság tábornoka, és Grusia 's Kaukaszus tartományok fő kormányozója. Ez a' derék hadvezér és diplomaticus régebben a' német és lengyelországi háborukban, azután a' Persákkal folyt hadban mutatta ki magát. 1815 a' muszka sereg második hadtestét vezérlé, melly Barclay de Tolly alatt Lengyelországból indult ki a' Rajna felé, 's Franciaország némelly megújít elfoglalá. Georgiának vagy Grusiának fő kormányozója lett 1817, valamint a' kaukasusi tartományoké is, hol 50 ezer válogatott katonával rakta meg a' határszéleket, 's minden fontosabb pontokat maga megjárván, Teheranba indult a' persiai udvarhoz, mint rendkívül való fő követje a' muszka udvarnak, melly nem szívelheté, hogy az angol követ-

nek nagy befolyása volt a' persa udvarnál. Pompás volt kísérete. A muszka nemesség disze kíséré őt, és néhány francia tiszt, kiket Napoleon hasonló czélból még 1807 küldött volt Persziába, Gardanne generállal. Általadattak Jermoloffnak Gardanne tudósításai, mellyek muszka kézre kerültek vala, úgy a' francia tisztok által készítettett földrajzok is, hogy azokat használhassa. Olly okosan tudta vinni dolgát a' teherani udvarnál, használva az angol követ Willock ügyetlenségét, hogy nem soká nagyobb bizodalmat nyert, mint angol vetélkedő társa, 's így Muszkaországra nézve hasznos szövetségi és kereskedési egyezést kötött a' két udvar közt, mellyben a' még 1813 Oct. 12-én Ghulistanban kötöttett és Tiflisben 1814 Sept. 15-én meg erősítettett béke teljesítésbe vétetett, 's melly 1818 kihirdettetett. Ezen egyezésnél fogva Muszkaország bizonyos kezeséget vállalt fel a' persiai thronöröklés dolgában, 's Persia majd csak nem olyan viszonyba jöve Muszkaországgal, millyenben állott Lengyelország 11-dik Katalin alatt. A' szerencsés békekötés után visszatért Jermoloff a' maga kormányhelyére, agensnek Mazarowitsch ezeredest hagyván Teheranban. Hadseregét száz ezer főre nevelte, udvarától kapott utasítás szerint; a' Kaukasus különbféle vad népeit, kik ragadozásból éltek, zabolán tartotta, 's nagy részint a' Muszkabirodalom alá vetette 1823. Jermoloff felváltója a' kormányban Paskewitsch lön.

JERUSALEM (Soliman). Ezen világszerte nevezetes város Palaestinában, Syria egy részében, fekszik, 's a' damaszki basának van alája vetve. Vidéke pusztá 's hegyes. A' város egy bazalt hegy nyugoti lejtőjén, kőszirtek és mély völgyektől körülvéve, sokkal hidegebb helyen fekszik, mint a' millyent geographiai fekvéséről lehetne gondolni. Kerülete most alig fél mf.; rend nélkül van építve, meglehetősen magasak falai, 's 6 kapuja van, mellyek még most is zsidó nevet viselnek. A' homokkőből épült három emeletű házak az alsó emeletben ablaktalanok. Ezen holt egyformaságot csak a' mecsetek csucsai, a' templomok tornyai és néhány cyprusok szakasztják félbe. 25,000 lakosa közül 13,000 muhamedanus és 4000 zsidó. Keresztyének és zsidók megkülönböztetés végett kék turbánt viselnek; az asszonyok sűrű fátyolokkal és fejez öltözetekkel, vándorló holtakhoz hasonlítanak. A' kövezetlen utakon, szüntelen porfellegekkel és tisztátalansággal kell küzdeni. Nem látni egyebet beburkolott fejez alakoknál, felfuvalkodott Törököknél, tompa eszű és komoly lelkű keresztyéneknél. Hogy se tudomány se miveszség nem virágzik a' mostani Jerusálemben, könnyen képzelhetjük, ha a' Törökök despotismusát 's a' keresztyének homályos babonásságát gondolóra vesszük. Gyártói egyedül takácsok és papucscsinálók. Számos szent ereklyéket és olvasókat, mellyek hihető, nem mind a' városban, hanem vidékén is készítettnek, adnak itt el az igazhitű zarándokoknak. Egyébiránt e' város középpontja az Arabok kereskedésének Syriába, Arabiába, 's Egyiptomba. Olaj kivitetik, riskása pedig Acren keresztül behozatik. Az élelem benne felesleges és olcsó, kivált a' vad; bora igen jó. A' lakosok táplálátának még most is nagy forrása a' zarándokok, kiknek száma husvét felé néha 5000-re is megy; azonban kevés europai találtatik közöttök. Jerusálemnek egy helytartója vagy főbírája, egy fellegvári parancsnoka, és egy muftija van, ki feje az egyháznak. Még ma is sok hely és épület mutattatik benne, régi szent nevezet alatt. Fellegvára, melly Dávid várának lenni mondatik, egészen goth épület. Ez pisai toronynak is nevezetik, mivel talán a' pisaiak építették a' keresztes háború alatt. A' zarándokok mind a' Franciscanusok nagy klastromába (a' sz. megváltónál) szállnak, hol egész hónapig ingyen tartatnak. Ezen kívül Jerusálemben még 61 keresztyén klastrom van, mellyek közt az örmény legnagyobb. Jövedelmek kegyes adakozás, legtöbnyire Európából. A' sz. sir temploma már másfél század olta a' legszentebb hely Jerusálemben, több egyesített templomokból áll, 's azt mondják, a' Golgatha hegyére

van építve. Itt mutatnak egy gazdagon felékesített nagy földalatti teremben egy sirt, mely allítólag a' megráltóé, benne egy fejr márvány sarcophagot. Ugy mondják, Helena császárné építette ez egyházat a' 4 században, miután a' valódi keresztet feltalálta volna. A' zsidók legnagyobb nyomoruságban sanyargatva élnek a' város egy kis részecskéjében. Salamon temploma helyén fekszik a' mohamedanusok pompás temploma, el Haram, melyet ők a' Kaaba után legnagyobb szentségnek tartanak. Ennek belső szentségébe egy keresztýennek, egy zsidónak sem szabad lépni. Azonban még is tudjuk, hogy ez két nagy épületből áll, melyeknek egyike, El Aksa, pompás kupu, és felséges aranyzattal van felékesítve. A' másik épület 8 szegletű, 's el Saharának neveztetik; itt mutogatják a' mohamedanusok profetájok lányomait arany rostéllyal kerítve, és egy 4 lábnyi hosszú 's 2 1/2 l. szélességű koránt. Még m' is látni az olajhegyen egy keresztýen templomot, melyben az idevítő lányoma mutatattik, a' mint azt menybe menetelekor hátra hagyta. Egynehány ós israelitain kívül, számos görög és romai, 's több keresztýen, 's kivált goth emlékoszlopokat láthatni benne, melyek a' kereszties háboruból valók. Prevot a' helyszínén rajzoló Jerusaleml panoramáját. Melchisedek, Ábrahám kortársa, K. e. már 2000 évvel Salem királyának nevezetik. Ezen Salemból lett az utóbbi Jerusaleml. Akkor a' Jebusiták birták a' várost, mely midőn 1500 évvel K. e. az Israeliták elfoglalták az ígért országot, Benjamin nemzetségének jutott. Azonban ugy látszik, a' Jebusiták ismét visszanyerték jogokat, mert Dávid elfoglalá 's őn nevével nevezte a' várost, és Sion várát építé benne. Fija Salamon igen megszőpítette Jerusalemlt, 's tyusi mivészek által a' templomot építeté. Utódjai alatt Jerusaleml lett Juda királyság fővárosa. Ötször foglaltatt ez el 's kiraboltatott elsőben Rehabeam alatt az Egyptomiaktól, azután Joram alatt az Araboktól, Joas alatt a' Syriaiaktól, Amazias alatt az Israelitáktól és Josias alatt ismét az Egyptomiaktól, 611 K. e. Az utolsó elfoglalásról Herodotus is tesz említést, ki a' várost Kadytasnak nevezi, mely a' Kädischára, a' szentre, emlékeztet, a' mint hogy a' Mohamedanusok e' várost még most is Elkodnak nevezik. Végre a' chaldaei király Nebukadnezar, kit Nabopolassarnak is neveznek, foglala el Zedekias judaeai király alatt az országot és Jerusaleml városát, melyet alapostól feldulván, 586 K. e. a' Zsidókat a' babyloni fogságra vezeté. Erre 70 esztendő után megengedte nekik Cyrus, hogy visszatérhetnek 's a' várost és templomot újra felépíthetik. Ez főpapjaik Esra és Nehemia vezérlése alatt történt meg, kiknek maradéki uralkodtak is rajtok egy ideig. Hogy Sándor, minekutána Tyrust elfoglalta volna, Jerusalemlt barátságosan meglátogatta, az bizonyosan csak zsidó rege, a' mint hogy Jósefen kívül nem is említi senki. Sándor férváltója, Ptolemaeus, Lagus fia, elfoglalván Jerusalemlt, számos előkelő zsidókat vitt Alexandriába. Azután J., bevettve nagy Antiochus által, egy ideig a' syriai királyok parancsa alatt állott. A' Maccabaeusok alatt ismét szabadokká levének a' zsidók egy időre, és tulajdon királyokat is választának magoknak. Aristobulus, az utolsó királyok egyike, nagy Pompejust az országba hívá, 's így került Jerusaleml 64 évvel a' mi időszámolásnunk előtt, romai uralkodás alá. Mivel pedig még most is voltak tulajdon, de csak névszerinti királyaik és főpapjaik a' romai helytartó mellett: ez szüntelen lázadásra adott okot, melynek végre azzal vetének véget Vespasian és Titus, hogy 70-dik évben egy borzasztó ostrom után a' várost rohanás által bevévék, 's a' lakosokat kiirták, és mindent elpusztítának. Így Jerusaleml egészen elenyészettnek látszott. Azonban részint még elég épületek maradtak fen a' városban, részint ismét öszvegyűltek az elszéljedt zsidók, házakat építettek 's újra felzendültek a' Romainak ellen. Hadrian császár ezen felboszonkodva, 118 mindent elpusztította, a' mit Titus megkímélt volt. Azután új várost építete Aelia Capitolina név alatt, melyben egy zsidónak sem volt szabad lakni. Negy

Constantin és anyja Helena azzal mutaták keresztény buzgóságokat, hogy minden pogány emlékeket kiirtatván, sok új keresztény épületeket állítottak. Julian arra a' gondolatra jött, hogy a' zsidók régi templomát ismét felépítse; de azt mondják, földalatti tűz kitörése által megakadályoztaték szándéka kivitelében. Most a' keleti császárok uralkodása alatt maradt a' város, míg 614 Kosroes persa király el nem foglalta. Hanem a' 628-ki békekötésben visszanyeré Heraclius császár a' szent várost; megtiltotta a' Zsidóknak az ott lakást, 's annyira felboszontá ellenek vallási gyűlölség által a' jerusalemi patriarchát, Sophroniust, hogy Omar az Arabok kalifája 637 kevés fáradsággal beveheté a' várost. Az Arabokról a' Turkmanokra szállt az uraság. Az első kereszties háboruban 1099 elfoglala Jerusalemet Bonillon Gottfried. Erre független keresztény ország alapítottott itten, mellynek azonban a' Törökök, 1187 véget vetettek. Sieber F. W. „Reise von Kairo nach Jerusalem“ című munkájában (Leipzig 1823) pontosan leirá Jerusalemostani milétét, hely és erkölcsi tekintetben.

JESSENI v. JESZENÉZKI (János, nagy jesseni), Turóczi vármegyében Nagy Jessenben szül. 1566. Alsóbb iskoláit hazájában végezvén, a' külföldi tudományos intézeteket szándékozott meglátogatni. Ennél fogva először Wratislaviába, azután pedig Wittenbergbe és Pataviába ment, 's ez utolsóban doctori koszorút nyert. Visszatérvén Wittenbergbe, tanításokat tartott az orvosi tudományokból, mellyekre annyi hallgató gyülekezett, hogy a' teremben alig fértek el. De hírért nem csak tanításai, hanem szerencsés gyógyításai is emelték, ugyannyira, hogy a' szász választófejedelem 's több udvarok is orvosoknak választák. Wittenbergből fényes követség hívá meg őt a' prágai carolina iskola orvosi tanítószekére, mellyet ő el is fogadott. Következve, Tycho de Brahe ajánlására, kivel Jesseni barátságos viszonyban állott, Rudolf (II.) császár udvari orvosává tette; melly helyzetében Rudolf utódja Mátyás által is megtartatott. Fényes köréből ő maga lépe ki; mi által nem csak a' király kegyelmét, hanem önéletét is elveszté. Az országlással megelégedetlen cseh nagyokt. i. Magyarországba küldék, hogy ennek lakosít ékesszólásával elpártolásra 's velek egyesülésre bírja. A' reá bizottakat szerencsésen végezvén, visszamenet Bécsben elfogatott 's tömlöczbe vetetett. Ebből kicserelés után a' cseh rendek által szabadítottott ki. De a' Fridrik nádor és Austriaiak között 1621 történt ütközet után ismét fogságba került, 's hóhér keze által végzé becses életét. — A' prágai tanulók nevért mutató arany pénzt veretének emlékezetére. — Számos nyomtatott munkái közül a' következők nevezetesebbek: 1) „Tractatus de ossibus“ 2) „Institutiones Chirurgicae“ 3) „Historia Anatomiae“ 4) „Tractatus de generatione et vitae humanae periodis“ 5) „Dissertatio de sympathiae et antipathiae rerum naturalium causis“ 6) „De methodo medendi“ 7) „De mithridatico et theriaca“ 8) „De plantis“ 9) „Oratio de vita et morte Tychonis“ sat. mellyeket itt mind elszámálni felesleges volna. Az általa kiadott munkák Kestner „Bibliotheca Medica“-jában híven elszámoltatnak. 54.

JESUITÁK *)

JEUX FLOREAU, I. VIRÁGJÁTÉK.

JÉZUS KRISZTUS, I. KRISZTUS.

JÉZUS SIRÁK, I. SIRÁK.

JOACHIM (I. és II.), I. BRANDENBURG.

JOACHIM, nápolyi király, I. MURAT.

JOACHIMTALLÉR. Midőn 1516 Joachimsthalban Csehországban egy gazdag ezüstbányát fedezének fel, (melly 1586—1600 mintegy 305,790 mark ezüstöt adott), birtokosai, a' Schlick grófok, 1617 nagy számú két

*) Ezen czikkely, bizonyos előre nem láthatott körülmények miatt, a' pótolék kötetre maradt.

latnyi ezüst darabokat veretének, melyeket innen Joachim-³a' nemzetsegről Schlickentalléroknek neveztek. Értékek 1 tall. 13 gar. Ugy tartják, idővel e' nevezetből kerekedett volna a' rövidített tallér név.

JOBBÁGYOK nevezete alatt közönségesen azon személyek értetnek, kik telkeik haszonvételéért, személyekre, javaikra, 's munkáikra nézve földes uraik hatalma alatt vannak. — Hogy a' földesuraknak és jobbágyoknak kölcsönös jogaik 's kötelességeik elvalaha szorosabban meghatározottassanak, boldog emlékezetű Mária Theresia uralkodása alatt az ország főbb törvényhatóságai által készítettett, 's a' királyi biztosoktól 1766-ban kihirdettetett az urbarium, vagy a' földes urak 's jobbágyok közt fenálló jogoknak 's kötelezéseknek köz 's közönséges rendje. E' szerint kötelesek a' földesurak jobbágyaiknak belső telket adni, azaz házhelyet, és külső telki hozzátartozandóságokat (appertinentiákat), t. i. tüzelő és épületbeli fat, legelőt, makkózást; továbbá kötelesek valamely szerencsétlen eset által elszéljedt, de visszakivánczó jobbágyokat visszafogadni, törvényes megkérésre irántok igazságot szolgáltatni; de tartoznak egyszersmind azoknak pártjokat is fogni, valamint gyermekeiknek is gyámokat adni. — Ellenben jogok van a' földes uraknak az urbarium által jóváhagyott adózásokat megkivánni; a' henyélnék vagy engedetleneknek alkalmaztatott büntetést szabni; jobbágyaikat ugyan azon vármegyében más helyre áttaltni; igazságos bérért a' külön gazdasággal nem bírőkat szolgálatjokra fordítani; és, mint első folyamodású bírának, azok minden ügyeit elintézni; őket, ha ne talán kártételek, bűn, vagy adósság miatt elmarasztaltattak 's eleget tenni nem képesek, a' nyertes félnek átadni, hogy szolgálat által teljesítsék kötelezéseket. Alattvalóikat telkeikkel együtt munkájokra és más adózáisakra nézve elidegeníthetik. Elfoglalási jogok van jobbágyaiknak magszakadása vagy hűtlensége esetében. — Továbbá elmozdithatják őket az ellenek teendő vallástételtől; malmaikat, szőleiket, törvényesen elbecsülthetik, 's azoknak javait vagy munkáit illő árron, mások feletti elsőséggel megvehetik. Végre az ő jóváhagyások nélkül a' község, a' község névében pénzt nem vehet kölcsön. — A' jobbágyoknak jogai következők: mind axt, a' mi a' köz és urasági terhektől fenmarad, magok hasznára fordíthatják; munkájok bérét 's a' földesuri telken tett javításoknak becserát méltán követelhetik; törvénytelen koru fiaik helyébe, azok halála esetére más örökösöket tehetnek. Földes urok vagy annak tisztjei kegyetlensége ellen a' vármegye védi őket. — Kötelezéseik ezek: uraik iránt minden tisztelettel, becsülettel és engedelmességgel tartoznak viseltetni. Minden héten egy napot szolgálnak marhájokkal, mely két napi kézi munkába számítatik. Ha a' munka helye félnapi vagy nagyobb távolságra volna, négy egymás után következő nap tartoznak ott dolgozni, beszámoltatván mindazáltal az oda 's visszamenés ideje is. Nagyobb dolog idejében két napot köteleztetnek hetenként szolgálni. Házzal bíró szellér 18 napi, házatlan pedig 12 napi kézi munkával tartozik. — Hosszu szekerezést, négy egész helyes jobbágy négy marhával, esztendőben egyszer tesz, melyet nagy munka időben, rossz utban, menet és jövet számított négy napnál tovább megkivánni, pénzbeli fizetésre átváltoztatni, vagy a' szekeret visszajövet is megterhelni, a' nélkül, hogy ez különös robotba számítatnék, felette tilalmas. — Fajzással bíró, marhatlan jobbágyok, urok számára egy öl fát vágnak, 's azt öszverakják. Egész telkesek pedig tartoznak egy ölet oda vinni (de csak az uradalom határában), hová urok parancsolja; — a' ragadozó állatok kiirtására vadászaton három napot áldoznak fel. Minden jobbágy-nak esztendei adózása egy forint. Rendkívül, mindazáltal mérsékelve, adóznak az országgyűlésére menő, vagy hadi fogságban lévő urokért; a' pálinka főzésért minden kazántól 2 forintot; új irtástól, urokkal tett egyezésekhez képest. Végre minden esztendőben, egész telkesek (a' többiek alkalmaztatva) 2 csirkét, 2 kappant, 12 tojást, egy icze szürt

vajat, 30 jobbágy egy borjut, vagy e' helyett 30 garast. De egyszer rendkívül is adják az előszámláltakat, t. i. földes urok vagy aszsonyok lakodalmára; ezt mindazáltal pénzben is megveheti rajtok az uraság, azonban egy telkes jobbágytól az egészért nem többet 48 krnál. Végre a' törvényes KILENCZEDT (l. e.) mindnyájan tartoznak megadni. — Az urbarium által jóvá nem hagyott, akármí czimű 's nevű követelések és zsarolások szorosan tilalmaztatnak. Egyébiránt akár minő nehézsége legyen a' jobbágynek, tartozik azt először földes urának, vagy uradalmi tisztjének bejelenteni, 's ha ott könnyebbséget nem talál, panaszát a' fő vagy alispány, vagy pedig szolgabíró eleibe terjesztheti. Ezek által vagy azonnal megrendeltetik a' vizgálat, vagy azt maga a' szolgabíró teszi, mellyben mind két részt kihallgatván, ha őket barátságosan meg nem egyeztetheti, meginti a' földes urat, hogy az igazság kiszolgáltatására urszékert tartson, föglalatossága sikeréről pedig a' vármegye gyűlésén jelentést tesz. Ha a' földesur urszékert még sem tartana, ismét megintetik, mi után a' vármegye, annak akaratján kívül is, saját urbariumos törvényszékén a' kérdést egyszerűen, előlegesen 's minél előbb eldönti. A' dolog eddigi folyta a' jegyző könyvbe beiratik, fenmaradván a' felebbviteli szabadság, melly e' tárgyban a' királyi helytartó tanácsához történik, 's innen a' királyi udv. cancellaria utján, ő felségéhez. Azonban a' most előszámlált jogok és kötelezések az 1781 V. 35. cz. által, és az utóbbi, e' tárgyat egy vagy más részről érintő országgyűlések szavai szerint, csak „ideigleni gondoskodás“ (interimális provisio) gyanánt nyertek törvényes erőt: de különben is, mivel a' napenként hatalmasabban fejlődő értelmesség és közgazdaság szeretete a' jobbágyok állapotjának gyökeres megváltoztatását 's könnyebbitését kívánja: ennek 's egyéb hazai ügyeknek, az idő szelleméhez alkalmazottabban leendő elintézése végett országos tanácskozásra gyűltek össze hazánk nagyjai és nemesei a' mult 1832 évi Dec. 16. Posonyba. Remény és ohajlás emelinti millioknak kebelét annak foganatja iránt. *Kunoss.*

JOBBÁGY TELEK. Értetik alatta a' jobbágynek lakhelye, épületekkel, udvarral, kerttel, és hozzá tartozó szántófölddel, kaszálóval, erdővel együtt, melly egy külön házi familiát eltart, 's mintegy kis status, a' több illy familiából álló nagyobb statusnak kis formában hív rajza. Mikor állandó életnemet kezdtek az emberek folytatni, azaz, mikor a' vadászok, pasztorok, és halászok szántásra vetésre adták legegőbb magokat, akkor támadtak az illy házi telkek; mert addig polgári társaságról nem is lehet gondolkodni, míg állandó lakhelyen le nem telepedtek a' vándorok, és szántásvetéshez nem fogtak. Az első telepedés telkei bizonyosan szabadok voltak, mint a' familiák is, mellyek azokon letelepedtek; mert akkor még csak a' fő vagy vezér, mint öregebb és tekintetesebb, parancsolt az egyenlők között, és ezek határoztak el mindent, mint egy vérségből és nemzetségből származottak. Hogy az egyenlőség soká nem tarthatott, bizonyítja a' historia; mert ha magok közt nem is, (ámbar ez is sokszor megtörtént) de idegen hatalom által csak hamar feljön forgatva az eredeti nemzeti egyenlőség, 's a' győzők parancsoltak a' hódítás jusanál fogva az elfoglalt föld lakosainak. Ezek tehát az uraság megesmerése végett tartóztak bizonyos részét mivelte földjeiknek és lakhelyeiknek a' hatalmasabb félnek átengedni, 's a' mint az közöttök maradt vagy nem, a' szerint határozottatott el azután mindenkinek birtokos sorsa, állapotja, munkával való szolgálatja, mit az idő folyamattja törvényes jobbágyi öszveköttetéssé változtatott, úgy hogy nem lehet a' föld kerektségén olly országot találni, mellyben illy változások ne történtek volna, csak hogy különbözőféle színek, formák és alkatok alatt. A' jobbágy telek vagy egész, vagy fél, vagy csak pusztá lakhely. Az utóbbi lakója zsellérnek máskép fogadottnak neveztetik. Burkusország 1820 a' jobbágy telkeket szabad birtokokká változtatta.

JOCASTE, l. OEDIPUS.

JOHANNES PARRICIDA, I. SVÁBORSZÁGI JÁNOS.

JOHANNISBERG (Bischofsberg) falu és szép hegyi kastély Rheingauban a' nassauai hercegségben, melly hajdan a' mainzi választó fejedelemség felsősége alatt a' fuldai püspökséghez tartozott, jeles rajnamelléki borairól híres. A' legjobb a' várhegyen magán terem. 1807 ezen vár minden hozzá tartozandósággal együtt Napoleontól Kellermann marschallnak ajándékoztták; Németország megszabadítása után 1816 Ferencz császártól Metternich hercegnek adták mint feudum. 30,000 fr. jövedelmet hajt. A' bortizedet az austriai császár huzza, ki az itteni főfelsőséget magának tartá meg. Maga a' vár 1722-32 egy régi klastrom romjaira épitetett.

JOHANNITÁK, I. SZENT JÁNOS LOVAGJAI.

JOHN BULL, azaz Bika vagy Ökör János. Ez a' név tréfásan jegyzi az Angolok személyesített nemzeti characterét. John Bull az angol nép nagy tömegét, öszveségét jelenti nemzeti saajátságaiban. Swift legelső használá e' kifejezést.

JOHNSON (Sámuel), egy a' legtudósabb emberei közül Angliának, szül. 1709 Sept. 18. Lichfieldben, a' staffordi megyében, 's már korán rendkívül való talentumainak jeleit kezdte kimutatni. A' romai és görög nyelvet könnyen és hamar megtanulta. Homerus, Virgilius, Horatius költeményeiből nagyon ifju korában szerencsésen fordított, 's e' munkái nyelvemertre és költői tehetségre mutattak. Későbbben figyelmetteséget nyert Pope Messiásának deák hexameterekben való fordítása által, mellyet 1728 készített, midőn az oxfordi egyetemben tanulna. Következő esztendőben hypochondria környékezte meg, melly miatt sokat szenvedett, 's attól egészen soha sem is menekedhetett meg. Nagy szegénysége miatt kénytelen volt 1731 elhagyni az egyetemet, 's Birminghamba mene, hol tudományos dolgozásaiból élt. Akart egy nevelő intézetet is felállítani, de csak három tanítványa akadt, 's ezek közt a' később elhíresedett Garrick, kivel Londonba ment, hol eleinte hasonlóképen dolgozása után élt. Ez idő tájban irt a' parlamenti vitatások főbb tárgyai felett, Demosthenes módjára, némely beszédeket, mintha azokat a' parlamenti tagjai mondották volna, 's mellyekről sokáig hitték a' megyékben, hogy valóban elmondott beszédek. Megeismerkedett a' szerencsétlen Savage-al, kinek életét későbbben remekül leírta. Elhíresedése és felemelkedése 1738 kezdődött, mikor London nevű satiráját kiadta, mellyet juvenalisi nyersséggel töltött el, 's a' főváros bohóságait, mint amaz Romáéit, elmés szeszéllyel rajzolta. Egy hét alatt kétszer nyomtatott ki e' munkája, 's a' könyvnyomtatónak nagy jövedelmet, neki pedig hírt nevet szerzett. Pope úgy megkedvelé e' satirát, hogy személyesen is kívánt annak írójával megesmerkedni. Ezután kiadta a' nagy lilliputi senatus tanácskozásait, mellyek az akkori nevezetesebb parlamenti beszédek kivonásai voltak, magyarázatokkal; de 1743 tul nem maga, hanem Hawkesworth folytatta 1770-ig. E' munkája: „*A compleat vindication of the Licensers of the stage from the malicious and scandalous aspersions of Mr. Brooke author of Gustavus Vasa*“ 1739 látott világot. Ebben a' lordkamarást gunyolja, ki Brooke „*Gustav Vasa*“ nevű szomorujátékát megtiltotta. Kévéssel utóbb kiadá: „*Marmor Norfolciense, or an Essay on an aneient prophetic inscription in monkish rhyme, lately discovered near Lynne in Norfolk by Probus Britannicus*“ politikai tartalmu irását, mellyért rabságba esett volna, ha jókor el nem szökik. „*Life of Richard Savage*“ 1744 bocsátotta közre, 's következett esztendőben „*Miscellaneous observations of the tragedy of Macbeth, with remarks on Sir Thomas Hammers edition of Shakspeare*“, mellyben egyszersmind javalatoakat ad Shakspeare jobb és tökéletesebb kiadására. Dodsley Robert könyváros több társaival együtt egyezésre is lépett Johnsonnal e' végre, igérvén neki kötelező irás mellett 1575 font sterlinget a' kiadás körül teendő fáradságáért. Ezt magára vállalta J.; de a'

mellett más munkákon is dolgozott, p. o., *The vanity of human wishes*,⁶ melly Juvénalis X. satirájának utánozása, 's mellyet 1749 adott ki. Ugyan ekkor írta „*Irene*“ czimű szomorú játékát is, melly semmi kedvezésre nem talált. 1750 egy időszaki íráshoz fogott, a' „Spectator“ idomában, 's azt két esztendeig folytatta nagy dicsérettel „*The Rambler*“ (a' kóborló) czim alatt); a' mi onnan is kitetszik, hogy életében tiz kiadást látott az, mellynek ugy szólván nagyobb részét egyedül készítette, midőn Addison a' maga Spectatorát több segéd társakkal adta ki. Végre kiadta 1755 híres angol szótárát is „*Dictionary of the english language*“ két kötetben, melly az angol nyelvtudományban nagy tekintetű könyv, 's már 1758 hatodsor nyomtatott ki. Ezen political románját „*History of Rasselas, prince of Abyssinia*“ 1759 adta ki. Ekkor állt dicsőségének legfelsőbb fokán, és a' kormánytól 300 font sterling esztendei fizetést kapott, mellyet huzott is haláláig. Shakspeare munkájuak új kiadását csak 1765 végezte el, de azal a' művészeti bírálók nem voltak megelegedve, 's ugy látszik, hogy egész kritikai tehetőségét nem is fordította reá, 's a' dolgot nagyon könnyen vette. Ujjonnan kiadta Shakspeare darabjait Steevens társaságában 1774-ben, 's másodszor 1778 tiz köt. nyolczadrét formában. Irt még azután is némely apróbb political tartalmu irásokat, 's Macphersonnal, ki Ossiant kiadta, nagy harccha keveredett a' munka eredetisége felett. 70 éves korában fogott igen is esmeretes utolsó könyvéhez „*The lives of the most eminent english poets*“, mellyben a' híresebb angol költők életét aetheticai jegyzetekkel írja le, mellyek azonban nem mindenkor részre hajlás nélkül valók. Ezen életrások a' költők költeményeivel együtt kijöttek 1777—1781, 's később 1790 68 köt. 12-edrét. Megholt Johnson 1784 Dec. 13. Minden munkáit kiadta Hawkins (London 1786, 12 köt. 8.) mellyekben mindazáltal versei nem találhatók. Életét egy jó barátja, James Boswell, és Arthur Murphy irták le.

Kállay.

JOMELLI (Nicolo), az olasz hangművészek egyike, szül. 1714. Nápolyország Atelli helységében; eleinte Durante alatt Nápolyban a' *de Poveri di Gesù* conservatoriumban, 's midőn ezen intézet eltörülteték, a' *della Pietà de Turchini* conservatoriumban Prota, Mancini és Leo alatt tanulta a' hangköltészségei. Eleinte csak balletokat irt, melly muzsiká nem Olaszországban nem igen becsültetik; ez által olly kevés hirt szerezhete magának, hogy midőn első vig daljátékát (*L' errore amoroso*) írta, nem bátorkodék magát azon opera szerzőjének nevezni, hanem azt Valentino, egy nem igen különös híru mester neve alatt adatta elő. Ezen daljáték azonban, mellyet ő 23-dik évében, 's hihetően a' nápolyi ujszínház számára készített, nagy tetszésre talált, mi által hangköltészkedésnek folytatására buzdítottatott. Erre 1738 a' florenczi theatrum számára *Odoardo* operáját írta, és pedig még kedvezőbb szerencsével; mi őt arra vezé, hogy 1745. Romába menjen, hol első daljátéka ritka kitüntetéssel fogadtaték. 1740—1748 Roma számára 14 operát irt, mellyek közül megjegyzendők: *Astianatte*, *Ighigenia*, és *Cajo Mario*; ezen utóbbiban ama' felséges ária: „*Sposo, io vado a morir*“ különös tapssal fogadtatott. Ezen daljátékok közé azonban nem tartoznak azok, mellyeket ugyan azon idő alatt Velence 's más városok számára készíte. Már most sz. Péter templomában karmesteri hivatalt nyert, 's ezen közben készíte egyéb motettokon kívül ama' zsolnárt: „*Benedictus Dominus Deus Israel*“, mellynek muzsikája remek munka. Az akkori würtembergi herczeg megkínálá Jomellit szolgálatjával. Ez reá állott, 's a' herczegét Stuttgartba kíséré, hol 1748—1765 maradt, 's nagy hirre kapván, legkedvezőbb kitüntetésben részesüle. Midőn ismét Olaszországba visszatért, V. János portugáli király hívá őt udvarához. Ezen meghívást elmellőzé ugyan, de azért mégis több operákat irt a' király számára, 's azon kívül minden utóbbi munkájának másait is megküldé neki. Ezután Romában két operát, *Achille in Sciro*, 's még egy másikat irt, de egyik sem

tetszett, mivel Németországban a' tetszetősb, könnyebb olasz frászmódot az alaposabb német tételi művészettel cserélé fel. Erre Nápolyba ment, hol szinte szerencsétlen volt, 's ott 1774 Aug. 28-kán meghalt. Halála előtt kevésbé még egy Miserere-t készített, mely a' két énekárnak mindig egyirányosan maradó öszveköttetése miatt csudálást érdemel. Egyházi munkái közül ezen Miserere és egy Requiem a' leghiresebb. Schubar t azt hírellel Jomelli felől, hogy ő volt teremtője azon újabb muzikai izlésnek, mely a' hangszeres muzsikát is nagyobb fokra emelé, 's hogy ő az első muzikai lángezek egyike vala; hogy tüzes elméje, nagy harmoniai esmerete, melodiai bősége, merész hangejtése (modulatio), és utánozhatlan műszerezése (instrumentatio) által új pályát tört meg; hogy ő használta legelsőben is a' bassusok staccato-ját, a' muzikai színezést crescendo és decrescendo által pontosabban ő határozta meg, 's ugy vélekedett, hogy a' hangszereknek is kellene valami dolgot adni, jobb kimivelődések végett. Némellyek Jomelli operájit egyházi műveinek elejébe teszik. A' kamarai stylumban, a' mint modják, gyengébb volt. Átaljában pedig korábbi munkájit alapos tétel hiányával, a' későbbieket mesterkéles 's huzamossággal vádolják, mellyek által ama' hiányt fedezni törekvék.

JOMINI (Henri), Sándor császár segédje és altábornok, szül. Helvetiában Payerneben, a' waadtlandi megyében 1775 Mart. 6. Franciaországban szolgált egy helvetiai ezereknél, míg az 1792. Aug. 10-kén el nem oszlattatott. Ekkor visszatért hazájába, és kereskedésre adta magát. A' polgári katonaság alezeredese volt, mikor Ney 1802 Waadtlandba küldetett, ki vele megesmerkedvén, katonai pályáján nagyon elősegítette. Jomini 1803 Parisba ment egy kereskedő házhoz, de üres idejét a' katonai tudományoknak, nevezetesen a' tactica studiumának szentelte. Ney 1804 a' maga fő tábornoktestéhez vette őrnagyi ranggal, mikor épen „*Traité des grandes opérations militaires*“ című munkáját nyomtatás alá bocsátotta. 1805 vége felé hivatalos dolgokban Napoleon császárhoz küldötték előljáróji Bécsbe, a' hol most nevezett munkájának két első kötetét maga nyújtotta be a' császárnak. Tetszést nyervén, nem sokára ezerelessé neveztetett. Később Ney tábornagy tábornoktestének fő igazgatója lön 's 1807 részt vett a' burkus és lengyel földön folyt háborukban, 's báróságot és csapatvezérséget nyert. Elkísérvén Neyt Spanyolországba, 1808 és 1809 részt vön az oitani háborukban. Mikor 1812 az orosz háboru kiütött, Jomini is elkísérte oda a' nagy sereget, és Smolensk fő kormányozója volt a' szerencsétlen hátrálás idejéig. 1813 Saxonában tett a' tábornagy testnél szolgálatot, és mikor Plaszwitzben a' fegyverszünet felmondatot, hir nélkül oda hagyta a' silesiai hadsereget, 's Aug. 14-kén általmat a' szövetségesekekhez, mivel Napoleon nem akarta osztályos tábornokká tenni. Mint szökött tisztet a' francia haditörvénysek halálra ítélte, Sándor császár pedig altábornokká és őn segédjévé tette, 's így ő szolgálatját a' Franciaák ellen fordította. E' cselekedetért Sarrazin tábornok, midőn a' háboru történeteit leírá, Jominit sértegető szemrehányásokkal illette. Ez elégtételt kívánt az irótól, 's minthogy azt nem nyerhetett, a' dolog felett váltott leveleket világ élibe terjesztette, illy cím alatt „*Correspondence entre le général Jomini et le général Sarrazin sur la campagne 1813.*“ Sándor császárt elkísérte 1815 Parisba, hol XVIII. Lajosról Lajoskeresztet nyert. Feljebb megnevezett munkája első kiadásban illy cím alatt jött ki „*Traité de grande tactique*“ (2 köt. 8. Paris 1805), mellyhez egy atlas is van ragasztva. A' második kiadás czime „*Traité des grandes opérations militaires, ou Relation critique et comparative des campagnes de Frédéric et de Napoléon*“, melly harmadszor 1817-ben 8 kötetben két atlással jelent meg, a' két utolsó részben a' revolutio ideje alatt folyt háborukat adva elő. Jól lehet nem minden részre hajlás nélkül irt, könyve mindazáltal a' haditörténetekre nézve igen becses, mert hiteltel kutfók után dolgozott.

Más munkája „*Tableau de la campagne d'automne en Allemagne*“ k-jött Parisban 1817. Legujabb munkáját Wagner fordította le: „*Analytischer Abriss der vorzüglichsten Combinationen des Kriegs, und ihrer Beziehungen auf die Politik der Staaten*“ (Berlin 1831).

JONES (Pál), az amerikai tengeri erő alapítója, szül. 1747 Scotiabán, Apja kertész volt. 13 éves korában ment Amerikába kereskedést tanulni. Midőn a' gyarmatok, Nagybritannia ellen felkelvén, hajókat is fegyvereztek fel, ajánlá szolgálóját 's 1775 első hadnagy lön. Tapasztalása és tanácsa mindenben használták, a' mi jeles tengeri tisztnek nevelését 's a' matrozok fenytékét illeté. A' tengeri erő jobb karba állításáról fontos terveket készíté, 's több képzetét még a' legujabb időkben is több ízben létesítették. 1776 kapitánnyá nevezetvén, 1778 Brestből kiszáló sereget vezete Irlandba Whitehavenbe. Erre XVI. Lajos a' mérész kapitány parancsa alá egy francia hajósereget ada, mellyel az Anglia tengerpartjait nyugtalanita, jeles ütközeteket nyere meg és sok hajót elfoga. E' mellett Franklinnal 's Lafayette-l szüntelen levelezett. Dicsvágyon kívül, melly neki XVI. Lajostól pompás kardot 's rendkereszetet szerze, lovagos szerelem volt legfőbb szenvedélye. A' szép és eszes Löwendahl grófné Parisban megengede a' hősnek, hogy magát az ő lovagjának hirdethesse. A' congressus az ő tiszteletére 1787 emlékpénzt veretett. Katalin Petersburgba hívá 's ellenadmirálhá tevé. Midőn az egyesült státusok alkotmányát a' császárnénak leiratban áltadná, azt jegyzé ez meg, hogy az amerikai revolutio szükségképen másokat is fog szülni, 's hogy annak minden kormányra nagy befolyásúnak kell lennie. 1788 a' kapudán basa által Oczakra előtt elszéljesített hajóseregnél helyre állította a' jó rendet, a' miért sz. Anna rendjét nyere meg. Erre győzedelmet vön a' török hajóseregen; hanem Potemkin irigy vetekedése nem engedé neki ezen dicsőséget. Panaszára visszahívását eszközlé ki a' hatalmas kedvencz. Boszorkodva hagyá el a' megbántatott tengeri hős Petersburgot, 's Parisba ment, hol 1792 meghalt. A' nemzeti gyűlés gyászba öltözött halálán. Élete történeteit Cooper „*Kormányos*“ című románjában helytelenül adá elő. Hívebben van az rajzolva e' munkában: „*Paul Jones, der kühne Seemann und Gründer der amerikanischen Marine*“ (angolból fordítva, Leipzig, 1826). op.

JONES (Sir William), egy a' legnagyobb orientalisták közül, szül. atyja jószágán Walesben 1746 Sept. 28, a' harrowi oskolában szorgalom és észtehetség által minden tanuló társai felett megkülönbözteté magát. 16 éves korában már mint költő lépe fel, 's *Prolusions*-ait készíté, mellyeket később „*Arca dia*“ cím alatt nyomata ki. 18 éves korában az oxfordi egyetembe mene, hol a' keleti literatura 's legelsőben is az arab nyelv studiumát kedvelé meg. Egy aleppoi fiatal ember segedelmével, ki az arab nyelvet ügyesen beszéle és írta, fordítgata ezen nyelvből; azután pedig nagy szorgalommal foga a' persa nyelvhez, átlátván e' kettőnek szoros öszveköttetését. Nem kevesbé tanulá az ujjab nyelveket is, kivált spanyolt és portugált. Erre 19 éves korában tanítója 's nevelője lön az ifju Spencer grófnak. 21 éves kezdé magyarázatait az ásiál költészségről kidolgozni, 's a' sinai szóbelyegek megtanulásával is foglalatokodék. 1768 a' dán király számára egy keleti kéziratot fordita le, Nadir sah életírását, 's ezért a' kopenhagai kir. társaság tagjává nevezeték. Ezen fordítás előtt, melly 1770 francia nyelven jelent meg, egy értekezés van a' keleti költészségről, melly sok újat és vonszót foglal magában. A' tudományoknak még függetlenebbül élni kívánás arra bírta őt, hogy a' nevelői hivatalról lemondván, törvénytudói pályára lépjen. E' mellett szorgalommal folytatá a' keleti literatura studiumát, 1772 egy kis kötet költeményeket fordita, legtöbbsnyire ásiál nyelvekből, 's 1773 tagja lön a' londoni kir. társaságnak. 1774 magisterré létekor egy beszédet írta, mellyben a' tudós esmereteket igyekezék védelmezni azon vád ellen, hogy általok a' férjfi ész gyengítették, a' szabadság csorbit-

tatfik, 's a' rabszolgai alázatosság előmozdítatik. 1774 elején jelent meg-e' derék munkája „Az ásiái költészetéről“. 1778 Isaenusnak az athenéi öröklési jogról tartott beszédjét adá ki fordításban, bevezetéssel, criticalai és történeti jegyzetekkel 's magyarázattal kísérvé. Miután Paris-ba három utat tett, 's a' Moallakat név alatt esmeretes 7 arab költemény fordítását befejezte volna, főbíró lön Fort Williamban Bengalában, 's ez uttal nemesi rangra emelteték. Apr. 1783 utazott el Indiába, 's Hinzuán (Joanna) szigetét, melly Afrika keleti partja körül fekszik, igen jelesül írá le. Sept. szállt partra Calcuttában. Hivatalos foglalatosságaitól íres órájít tudományos studiumokra fordítá, mellyek leginkább India political és tudós állapotját tárgyazák. 1784 tudós társaságot alapita Calcuttában, mellynek felállításáról az „Asiatic researches“ I kötetében ad tudósítást. Most a' sanskrit nyelvet tanulá, mint India régi történeteinek esmerésére mulhatlanul szükséges segédeszköz. 1785 egy időszaki írás jelent meg Calcuttában: „The asiatic miscellany“, mellynek tartalma legnagyobb részirt Indiára vonatkozik. Az első két kötetben sok munkája fordul elő Jonesnek, jelez bizonyosságai ügyes eszének, melly a' legkülönbözőbb nemű tárgyak és előadáshoz tudá magát illeszteti. Hogy honfijait a' Hindusok 's Mozleminek törvényei és szokásaival megismerkedtesse, a' gyűjtés munkájára, — segittetve a' kormánytól — tudós Hindusok és Mohamedanusokat választá; ő maga készíté az egésznek tervét, 's ő maga mutatá ki a' kéziratokat, mellyekből a' gyűjtemény meritendő volt. 1789 a' társaság „Researches“ e' fenemlített első kötetét adá ki Calcuttában. Saját munkái teszik annak legoktatóbb részét. Eletében még két kötet jelent meg ezen vizgálatokból, mellyek még ma is folytattatnak. Ezek legfontosabb felvilágosításokat foglalnak magokban Ásia és kivált India története, régiségei, mivészete és tudományai felől. Ugyan azon eszt. kiadá „Sakontala“, vagy a' sorsgyűrű“ czimű, igen vonszó nézőjátékát Kalidasa indus költőnek, fordításban. 1794 megjelentek tőle „Menu rendeletei“ szinte fordításban, mellyek a' vallási és polgári kötelességek egész indiai rendszerét magokban foglalják. J. olly bő és különbözőle esmeretekkel birt a' mivészetek, tudományok és nyelvekben, mint talám soha senki, legalább nagyobb mértékben bizonyosan nem birt. Egész életét az a' nagy gondolat lelkesítette, hogy a' kelet és nyugot közt szorosabb lelki öszveköttetést eszközöljön, a' kelet-literaturai kincseit, mellyek az emberi mivelődés tiszta alaphangjait foglalják magokban, a' finomultabb Európával közölje, 's a' keletieket mind saját literaturájokra emlékeztesse, mind europai közlemények 's előhaladás iránt fogékonyokká tegye 1794 Apr. halt meg. Munkái, mellyek közt egy igen jó persa grammatica is érdemel említést, 6 köt. jelentek meg Londonban.

op.

JÓNI (János) Szepesvármegyében Iglón született. A' tudományokra adván magát, minekutána oskolai pályáját a' halai és jeni academiákban végeze, visszatért honába, hol minekutána az ügyvédi esküt letevé, szülővárosába vonta el magát. Itt perek helyett bányászati tudományokkal 's némelly törvényes munkák kidolgozásával foglalatoskodott. Meghalt mintegy 1755 körül. Nyomatásban kijött munkái ezek: „Schediasma historico-juridicum, de auspicio regio Stephani primi Hungarorum Apostoli.“ 2) *Dissertatio de usu et auctoritate juris Romani in Hungaria circa doctrinam de patria potestate.* „Tractatus juris publici et historici“ czim alatt újra nyomatva (Jena 1756); és 3) „*Commentatio historico-juridica, de origine et progressu juris Hunno-Hungarici a primis Hunnorum in Pannoniam susceptis demigrationibus, ad praesentia usque tempora continua annorum serie repetita.*“ (Lőcse 1727); melly igen sok nevezeteset 's nyomos adatokat foglal magában 54.

JORDÁN. Ezen, szent emlékezetekről híres folyó az Antilibanon hegy tövében Syriában (damaski pasalik) ered, a' Keszaret vagy Tibériás' tavát képi, Palaestinán éjsz. dél felé folyik keresztül, 's miután a'

Kidron folyót magába fogadta volna, a' Holttengerbe ömlik. Partjal előbb népek s' miveltek valának, most pedig puszták, 's lassan halad sárga vize a' homokos vidéken. A' Hebraeusoknál Jordán volt a' neve, azaz: törvényszék folyója; most az Araboknál Nahar el Chiria. Az Arabok az ezen folyóbeli vallásos mósásnak nagy orvosi erőt tulajdonitnak. *op.*

JÓREMÉNYFOK. Afrika déli csúcánál (33° 55' 15"), 1493 portugali Bartholomeo Diaztól találtatott fel és csak 1497 hajóztatott körül Vasco de Gama nevű portugál által. Azonban a' Hollandiak voltak az első tengeri hajózók, kik 1600 óta ezen földcsucs becstét megemerték, melly abban áll, hogy itt az asiai archipelagusra utazók, és onnét visszatérők új eledelt és friss vizet vehetnek a' hajóra, 's a' betegeket, kik a' további utazást ki nem állhatják, ispotályba szállíthatják. A' hollandi keletindiai társaság Wankisbeck hajóorvosra bízta az első telepedés elrendelését. Azonban csak az a' czélja volt, hogy ott annyi élelmet teremtsen, mennyi az ott kikötni szokott hajóknak elegendő; csak 1652 biztosított a' fok birtoka erősség és katonák által. Fekvése és éghajlatja, melly egész Afrikában legszelidebb, kedvező az új gyarmatnak. Három hegylánc, melly Cap városát fedi, oltalmazza e' birtokot. Ennek 1/10 része a' száraz síkság (Karroo) és a' homokköhegyek miatt lakhatatlan. Az északkeleti szél télen, Májustól egész Septemberig uralkodik rajta. Illyenkor az idő rendesen kellemes, és csak néha esős, fergeteges és hideg. A' többi hónapokban a' déli szél igen dühösködik. A' nyár igen forró, kivéven a' tenger felől fuvó szél óráit, de még sem egészségtelen. Az európai fák csak egy két hónapra hulasztják el leveleiket, az afrikaiak ellenben mindig zöldelnek. Bor és gabona-termesztés, kerti és erdei gyümölcsök, marhatenyésztés, vadászat és halászat, gazdag jövedelmet adnak a' gyarmatosoknak. A' kézművesek (többnyire született németek) Cap városában, és a' hollandi parasztok a' falukon, gyakori viszálykodásban ugyan a' vad Kafferek, Hottentották és Buschmanokkal, de szorgalmok után még is boldog állapotban szép életet élnek. Magában a' városban nagy pompaüzés uralkodik, főképen az evés és ruházatban. Midőn XIV. Lajos 1672 az alföldi köztársaságot végromlással fenyegeté, a' republicanusok a' legrosszabb esetben inkább Capba és Bataviába szándékoztak kivándorolni, mintsem francia járom alatt nyögni. 1600 óta, a' mikor t. i. a' Hollandiak Cap várost alapíták, 1806-ig, mellyben ezt a' gyarmattal együtt a' Brittek nyerek el, kiknek az 1814 teljesen át is engedték, gyarapodott ugyan a' Capváros 16,000-re menő lakosainak (kik közt 10,000 rabszolga) jóléte; de a' hollandi helytartók soha sem gondolkodtak a' gyarmatban nagy javításokat tenni, millyenek most az angol kormány által eszközöltetnek. A' város középpontja a' gyarmat kormányzásának, és fegyverhelye a' legalább 5000 emberből álló szárazföldi és tengeri katonaságnak. A' britt kormány a' Halfolyó felé terjeszté a' gyarmat birtokát, fegyveres angol munkások 's kézműveseket telepítvén azon vidékekre. De a' Kafferekkel való háboruszkodás gyakran káros vala az új telepedésre nézve. Azonban a' britt helytartó meg tudá az afrikai vadakat békeegyezős és kereskedési szövethetkezé által szelidíteni. Sőt egész törzsekök néha még választott bírónak is teszik őt viszálykodásaikban; a' capi britt sorseregben egy csapat Hottentotta és keletindiai Seapoy is szolgál, kik a' vadakkal való háboru nehézségeit könnyebben eltűrnek az Európaiaknál. Még fontosabb lett a' Cap a' Brittek előtt, miolta Sz. Móriéz (Isle de France) szigetét bírják. Ezen jeles kikötő és védpont ugyan is nem természet szükségesére elegendőt, 's a' hiányt előbb Bourbon szigetéből nyéré, melly Franciaországé maradt. Most tehát a' Cap segíthet rajta. Madagascar is szint ezen hasznokat nyújtja. A' capi parasztok lomhasága mellett is annyi gabonát termeszt a' gyarmat, hogy évenként sok vetni való gabonát küldhet Angolországba. Az Angolok most a' Capból — a' miről a' Hollandiak soha sem gondolkodtak — czethalfogásra járnak az ausztrali nagy szárazföld vizeire, és még a' déli földcsark leg-

végő partjaira is. A' Capváros révtorkolatja nem egészen biztos, hanem van ezen kívül több kikötő öble a' gyarmatnak; ilyenek a' Saldanha, False, Tafel, Limon és Wood öblök. Mivel itt Passát szelek uralkodnak, majd ez majd amaz keleti vagy nyugoti parti öblök biztosok. Azonban mind ezen öblök szűkölködnek révgát (Molo) sőt itt ott forrás viz nélkül is. De a' mostani kormány kezd minden hiányon segíteni. Az elaljasodott bortermesztést az országlás tiszszeresen szaporitá meg, a' bevitt Angliába, mérsékelt vám mellett, megengedvén, egyszersmind a' keletindiai emésztést is előmozdítván, a' szőlőtőkét pedig és sajtolást policziai felügyezés alá állítván. Dohánytermesztése derék, 's jól diszlenek rajta a' juhok is, a' gyarmatnak egyetlen egy szelid állat faja. Van hajó építésre való fája egynehány lakatlan pontokon. A' britt kézi szorgalom igen munkás Afrika és Keletindia termékeit honosítani, 's ezért mozdítja elő a' Malajok és Chinaiak letelepedését. Most a' gyarmat általában jobb korban áll a' figyelmes britt kormány alatt, mint előbb. A' lakosok a' britt gyarmatrendszer következtében bizonyos korlátozott political jogokat is nyerendének. A' kormány megtartá a' birtok 8 megyére osztását, de abban egészen eltávozik a' holland kormánytól, hogy a' kis vidékeken a' letelepedést elősegíti, az elsőben letelepedett afrikai jobbagyok mértéktelen legeltetési jogát korlátozza, és a' rendes öröklési könyvek bevitele által a' földbirtokot a' britt gyarmati jog szerint megállapítja.

JORNANDES, tulajdonkép Jordanes, egy Alanus, Justinianus császár alatt élt 's jegyző volt, azután papi hivatalba lépe, de hibásan tartatik ravennai püspöknek. Munkája „*De Gothorum origine et rebus gestis*” és chronikája „*De regnorum et temporum successionibus*”, mellyek 552-ig terjednek, igen fontosak, noha barbar latin nyelven irattak. Muratori „*Scriptores rer. ital.*” vannak lenyomtatvatva.

JÓSEF (I), romai német császár 's Magyarok királya, I. Leopold császárnak 3-ik hitvesével, Eleonora Magdolna nádor neuenburger hercegasszonnyal nemzett fija, szül. 1676. Még atya életében (1687) Magyarok királyává koronázták, 's 1689 romai király lön. 1699 házasságra lépe Vilhelmina Amália braunschweig-hanoveri hercegasszonnyal. 1704 Landau előtt vezérlé a' sereget. 1705, atya halála után, átvevé annak örökös tartományait 's a' német császári méltóságot. Két terhes háboru szált reá; egyik Magyarországban, az ottani felkeltekkel Rákóczy Ferenc vezérlése alatt; a' másik Franciaországban, a' spanyol öröklés miatt. A' Magyarokkal fegyverszünetet kötö ugyan 1706, de a' békealkudozások csak hamar félbe szakasztattak. A' Francziák ellen szerencsésen harczolt Németalföldön és Olaszországban. Amott 1706 a' malplaqueti, jodoignei 's 1707 az oudemardei ütközetet nyerék meg seregei, 's majdnem minden erős helyeket meghódítanak. Itt 1706 a' turini ütközet nyeretek meg, honnét az Austriaiak Toulonig nyomultak, 's Olaszország az ő háborgatlan birtokában maradt. A' spanyol öröklési háboru folytatában ugy látszék, mintha XII. Károly ő ellene akarna nyilatkozni, mit azonban J. ki tudott kertilni, a' sileziai protestansoknak tetemes szabadságokat engedvén. 1706 a' bajor és kölni választófejedelmeket, 's 1709 a' mantuai herceget, mint Franciaország szövetségeseit, birodalmi jogvesztetre bünteté. A' wetzlari birodalmi törvénykamarát helyre állitá A' spanyol öröklési háborunak nem érhető végét; a' magyarországi felkeltekkel ellenben, kik 1708 Trencsinnel megveretvén, egyre kevesedtek. Pálffy János nyomos eszközésére megkötötték a' szatmári egyezség. Meghalt 1711 himlőben.

JÓSEF (II.) romai német császár, I. Ferencz császár és Mária Theresia fija, szül. 1741 Mart. 13., épen az austriai öröklési háboru kezdetén. Mária Theresia a' Magyarok 1741-ki országgyűlésében, rendkívüles erőlködésekre szólitá fel a' rendeket, a' gyenge csecsemő jogai védelmezésé végett. Miután fiatal éveit kiterjedt esmeretek pyűjésével töltötte volna 1760 házasságra lépett parmai Ersebettel, kit gyengéden szeretett, de

a' kít már második gyermekágyában el kelle vesztene; színtíly hamar fosztaték meg 2-ik felelégétől, Josepha badeni herczegasszonytól is. 1764 romai király lön, 's 1765, atya halála után, császár. Ugyan ekkor segédországlóvá is tetetett anyja által, ki azonban csak a' hadak kormányát bizá reá, az igazgatás egyéb részeit egészen magának tartván meg. Erre heutzá országainak nagy részét, megvizsgálá a' sereg, erősségek, kereskedés és földmivélés mindenütti állapotját; Erdélyben a' pestis ellen hathatós rendszabásokat tön; az uzsorás marha kereskedőket kinszeríté a' szűkölködő városokba hajtani marhájokat; Horvátországban, Zengtől Károlyvárig, országot építtetését rendelé; az Austria 's Velence között határokat rendbe hozá; Csehországban Schwerin porosz tábornoknak emlékoszlopot emeltete; 's egy éhség álkalmával az eleség előteremtéséről atyailag gondoskodék. 1768 Falkenstein gróf név alatt meglátogatá nagy Fridriket Neiske melletti táborában, hol mint barátok, minden ceremóniát félre téve, mulattak egymással. 1769 pedig Fridrik jöve az ő látogatására, a' morva Neustadt melletti táborba. Ezen évben Olaszországba utazék J., hol minden nevezetességek után szorgosan tudakozódkék. 1777 Brüsselből Paris és Lyonba mene. Ez évnek végével Maximilián József, a' wittelsbachi ház utolsó ivadéka, meghalván, Austria, alapos igényeinél fogva, Bajorország nagy részét megraká seregeivel. Károly Theodor, pfalzi választó, 's Bajorország követelt örököse, Austria igényeinek alaposágát maga is megesmervén, megegyezett, hogy kárptólásul neki az austriai örökös tartományokban, nevezetesen Schwabenben adásék egy rész. Hanem Poroszország irigy szemmel nézván Austria nevedekését, a' bajor öröklési háborút gerjeszté; de ennek, Mária Theresia eszközzésére, csak hamar véget vete a' tescheni béke, mellynél fogva Austria, hódításának legnagyobb részét visszaadá, 's meglévék az Innkerülettel. 1780 Moskauba utazott J. Anyja ez évben meghalván, átvevé a' kormányt. Seholy sem koronáztatá meg magát. Magyarországon e' helyett levelekkel tudósítá a' vármegyéket az országítás átvétele felől, 's igéré, hogy törvény és szokás szerint fog igazgatni. Mindjárt a' kormányra léptekor viseleti lajstromokat hozá be, a' tisztviselők számára; az egyházi szerzetek öszveköttetését Romával 's minden külföldi előljárójikkal eltörlé; a' királyi placetumot ujra kihirdetteté; az „*In Coena Domini*“ és „*Unigenitus*“ bullákat elnyomá; vallási türelmet parancsola; a' csupa kegyelmi nyugpénzeket megszünteté; az érsekek 's püspököknek új esküvési formát szaba. Ezen kívül megszünteté sok férjfi és asszonyi szerzetes rendeket; a' földhez ragadt jobbágyágot eltörlé; a' nyilvános nevelést, polieziát 's földmivélést javítá; eltörlé a' halálos büntetést saját törvénykönyve által. Tovább megszünteté a' missziokat; Gergely pápa brevariumából a' fejedelmek letételéről, mint pápai jogról, szóló helyet kihagyatá; a' magyar koronát Bécsbe viteté; a' német nyelvet Magyarországon ügnyelvvé tevé; behozá ugyan itt a' házak feljegyeztetését 's számakkal bélyegeztetését; Magyarhont 10 kerületre osztá, kir. biztosok alatt, megszüntetvén a' fő ispányi hivatalokat; a' szabados kerületeket a' nagy kerületekhez kapcsolá; a' vármegyék közgyűléseit eltöltá; pecsétjeiket 's czimereiket elszedé; a' tisztválasztásokat eltörlé; az alispányok és szolgabírák birói hatalmát megsemmisité, állandó törvényszéket állítván fel; a' városok, kerületek és egyes familiák vérbiroságát a' halálos büntetéssel együtt eltörlé; a' kegyelmezés királyi jogát a' hétszemélyes táblára, és a' kir. biztosokra ruházá; a' birtokosok és jobbágyok közti viszonyt bizonyos határok közé szorítá sat. Ezek voltak országaira nézve tett fő munkálatai. Természetes, hogy illy sok nemű óriási munka közé itt ott hibás lépés is vegyült; de J. a' neki czélirányosnak, birtokai érdekével megegyezőnek látszót sebesen, 's a' fenállóra minden tekintet nélkül akarta létesíteni. Így történt, hogy annak, a' mi kíméléssel eszközöltetve talám áldással teljes gyümölcsöt hozandott, kártékonyok levének következései. Ezen kívül külhá-

talmakkal is volt baja. Így 1784 Hollanddal a' scheldei szabad hajózhathatás miatt. Bajorhont szeretné volna a' cserébe adandó Németalföld helyett megszerezni; de ezen alkudozását sikeretlenné tévé a' II. Fridrik által 1785 felállított fejedelmi szövetség. Chersonba, Katalin orosz czárného- tett utja lön oka az 1788 kiűtött török háborúnak, melly reá nézve szerencsétlenül folyt. Boszorkodva ezen, 's betegen tére vissza Bécsbe. Egy uj, 1789 Nov. behozott adótervény elégedetlenséget szüle a' parasztság között. Ugyan ekkor a' Németalföldiek is fellázadtak, a' császári seregeket elűzik, 's az engedékenység ajánlása által még daczosbak levének. Most már Magyarország is meguná a' fejedelem hatalmaskodását; a' vármegyék öszvegyülének, 's kijelenték, hogy országgyűlés nélkül se ujonczokat se gabonasegedelmet nem adnak. Tirol is nyugtalankodni kezdé. Jósef tehát békéltető eszközökhez nyula. Magyarország nézve adott rendeleteit, a' türelmin, plébanian és urbérin kívül, mind visszavévé, 's ígéré, hogy magát megkoronáztatandja. Tirolban is tetemesen változtatá parancsait. Hanem mind ezen körülmények annyira elgyengíték különben is roskadt testét, hogy 1790 Febr. 20. meghalna. Öccse, a' most országló fejedelem, Bécsben 1807, emlékoszlopot állította neki Zauner által, méltót mind a' dicsőítetthez mind az állítóhoz.

JÓSEF (Antal János), országló fejedelemünk testvére, szül. 1770. Bátyja, Sándor Leopold, halála után 1795 Magyarország királyi helytartójává neveztetvén, 's 1796 az országgyűlés által egy szívvel lélekkel nádorispánná választatván, azolta minden idejét hazánk javára szentelé. Mint előlülő a' főrendek táblájánál, számos józan törvények hozatalát mozdította elő; mint vezére a' királyi helytartó tanácsnak, figyelmét kiterjeszté a' hon minden vidékeinek szükségei 's kívánataira; mint előlülője a' fő törvényszékeknek, számos szövvényes ügyekben köz meglegedéssel tünteté ki sok izben mély belátását 's törvényesmeretét. Midőn a' hon veszélyben forgott, nem kését fő kapitányi tisztének, egész kiterjedésében, lelkesülten megfelelni. Midőn a' hon és a' fejedelem közt véleményi hasonlóság adá magát elő, törvényes közbenjáróságát honja 's fejedelme iránt egyenlő hűséggel teljesité. De nem csak fő méltósága viselésében tündöklött; hanem minden, kicsinyben nagyban, egyesekben avagy egész társaságban keletkezett szép és jó igyekezet kegyes pártolója vala. Fejér, Tolna és Somogy vármegyék századokig poshadt, levegő rontó mocsáraik kiszáríttatását főleg az ő hatalmas pártfogásának köszönhetik, mellynek hálás megismerését azzal kívánák örökösíteni, hogy azon mocsárok száritó csatornájának „Jósef csatorna“ nevet adnának. Az ő lelkes pártfogása eszközlé ki a' Magyaroknak, hogy ne csak tűzzel hanem okkal 's móddal harczolandható fiaiunk honunk kebelében neveltethessenek. A' már zsengéjében is áldott gyümölcselel kecségtető magyar tudós társaság szinte az ő lelkes pártfogása alatt láta létet. Három izben lépe házasságra; elsőben Alexandrina Paulowna, orosz csász. herczegasszonnyal; másodsor Hermine, anhalt bernburg schaumburgi herczegasszonnyal, kivel egy fint 's egy leányt nemzett; 's harmadszor Mária Dorottya württembergi kir. herczegasszonnyal, ki szinte egy fiú 's egy leánnyal boldogította.

JÓSEF, a' kedvelt Rahel utószülött fia, atyjának Jákobnak főleg szeretett gyermeke. Testvérei ezért irigykedtek reá 's ártatlan álmainak magyarázásából felsuvalkodottságot következtetve eladák őt egy ismaelita rabszolga-kereskedőnek, ki által Potiphar, Egyiptom egyik jelesebb status tisztviselője házába jutott. Okosságá, 's hűvége, mellyel ura jószágát igazgatá, enyhülést szüle állapotjának; azon ellentállása által pedig, mellyel Potiphar nője fajtalan kívánatit eligazítá, szüz melléknevet nyere. Magaviselete ezen megkisértés alkalmával, olly lelki erőre és jámborságra mutat, melly egy 20 évü ifjuban bámulásra méltó. A' megvetett asszony bosszúvágya tömlöczbe juttatá. De ő itt is meg

tudta a' felvigyázó bizodalját nyerni, 's azon vigasztalással teljes álom-magyarázás, mellyel a' hasonlókép befogott kir. pohárnokot megörvendziteti, utat tör neki szerencsére. Mert midőn a' pohárnok a' kegyelmet ismét visszanyeré, egy álom alkalmával, mellynek fejtegetésével Pharaó, 's egész udvara hijában vesződött, megemlékezék ő azon hebraeus szolgáról, ki a' tömlőczben az ő álmát olly szerencsésen fejté meg. J. meghivatván, a' király álmát a' hét kövér és hét ösztövér tehenről, jeles elme jelenléttel 's tartomány esmerésével, a' hét egymás után következő bő, és ugyan annyi szűk esztendőre magyaráza. E' mellett olly czélirányos javalokat tett, a' népet az élelem szűke ellen biztosítai, hogy Pharaó ő reá bizná azoknak kivitélét. Ő neki tulajdonítatik még ma is a' 70 mfdnyi hosszúságu nagy csatorna ásatása. Erdemei, mellyeket Egyiptomra nézve szerzett, habár be is vivé a' rabszolgaságot, igazolák a' király bizodalját, ki őt a' haza atyjának nevezé és az országg második emberévé tevé. Összekelvéen egy egyiptomi nagynak leányjával, 's a' király után legfőbb hatalommal ugy szinte a' nép szeretetével is bírván, teljesedve látá minden kívánságát, csak övéi után vágyódását nem. Ekkor eljöttek testvérei a' szükség esztendeiben, hogy az általa megtöltött magtárokból gabonát vásároljanak. A' nélkül, hogy magát velek megesmertetné, egynehány kemény próba által az iránta mutatott testvérietlen tett megbánására igyekezék őket birni, 's kiesmerni. Végre erőt vön rajta szive. Igen érzékeny ezen maga megesmertetése, 's azon jelenet, mellyben J. Egyiptomba hított atyját viszont látja. Most az, kit testvérei eladtak, ezeknek jöltévője lön; a' miért Jákób utolsó áldása alkalmával Rahel két fiának egyenlő jogot ada a' többi testvérekkel; ezért tartá fen a' Hebraeusok közt két törzsök, Manasse és Ephraim, J. emlékezetét. Senki sem nézhet illetődés nélkül illy nagy talentomu, ritka erényü, illy jeles és csudálatos történeteken keresztülment férfura, ki a' történetírás legrégibb idejébe tartozik. Élete leírása kétség kívül legszébb része Mozes iratainak, 's ámbár mindenki tudja, még is egyiránt fél 's reményl az ifju és öreg az ő szerencséje változásánál, midőn azon oklevél egyszerű előadását olvassa. Ezért kedves tárgya is József a' művészségnak, jó képek örökösítették élete jeleneteit; költészség és románok utánozták caractere vonásait és sorsa menetelét, a' nélkül legtöbbsnyire, hogy az originált elérték volna; újabb időben ismét szinpadra alkalmaztatott Méhul ezen érzékeny játékában „Jákób és fia.“

JOSEFINOS I. AFRANCESADOS.

JOSEPHUS FLAVIUS, szül. Jerusalemben K. n. 31 évben, a' papi rendből vévén származását. Ekessége volt a' pharisaeusi felekezetnek, mellyet valla, 's egy ideig Galilaea helytartója, későbben parancsnoka lön a' sidó seregnek, 's bátorsággal, esmeretekkel és elhatározottsággal állt ki Jatapata erősségben egy hét hetes ostromot Vespasianus és Titus ellen. Árulás által átadatván a' vár az ellenségnek, 40,000 lakos konczoltatott fel, 1200 pedig fogollyá tétetett. J. egy barlangba rejtezkedik, de reá akadtak 's átadták a' romai hadvezérnek. Kz épen Nerohoz akará őt küldeni, midőn Josephusnak, a' mint mondják, olly jövendölése által, hogy Vespasianus egykor császár lőend, sikerült megnyerni annak kegyelmét, 's es által ön szabadságát. Ez arra bírta, hogy midőn Titussal Jerusalemb előtt megjelenék, földieit hódolásra szólítsa fel. Jerusalemb elfoglaltatása után Titussal Romába ment, és mint szemmel látott tanu leírá „a' zsidó háboru történetét“ 7 könyvben zsidó 's azután görögül is; olly munka, melly minden történetírási könyvek közt legközelebb áll Liviusához. Szintolly jelesek „Zsidó régiségei“ is (20 könyvben). Ezek a' zsidók történetét a' legrégibb időktől, egész Nero uralkodása végéig foglalják magában; de azt vetik ellene, hogy kicsufolja Krisztus csodáit és mind azt, a' mi képes volna az ugynevezett pogányokat séríthetni, elnyomja és kisebbiti. Mint okos politicus,

Messias jövendölését Vespasianus császárra magyarázá. „Zsidó nemzet régiségei“ című két könyve, becses töredékeket nyújt a régi történetíróktól, és Apion, egy alexandriai grammaticus, 's a Zsidók ellensége ellen van intézve. Munkáit legjobban adá ki Havercamp (Amsterdamban 1729, 2. köt. félrét), görögül és latinul, legújabbán pedig Oberthür (Leipzig 1781—85), németül Friese Böhmert „Über des Flav. Jos. Zeugniß von Christo“ című munkája (Leipzig 1823) J. életírását is magában foglalja.

JÓSLAT. Minél kevesebb tapasztalása, esmerete, tudománya volt és van az emberiségnek és egyes embernek, annál különbfélébb mesterségekhez folyamodott és folyamodik, mellyek által szűkölködésén segítsen. Az illy hiányok szülek mind azon lényeket, mellyeket mi feltétejnny gyanánt 's egészen más szinben látunk, mint mások, kik a' nyomtalannak is csalahatatlan igazságot tulajdonítanak. Különösen pedig a' jövendő homályá feszegeté az emberek képzeletét, tudni vágyását. Gyanujokat sokan sokfélekép jelenték ki, következtetéseket azonban a' jelentől szedtek. A' gyorsabb képzeletű, pergőbb nyelvű kezde e' mezőn is dicséretet aratni; a' rábeszéléshez értő, hitetővé lett; a' csalni akaró forrást lele haszonkeresésének. Utóbb—hihető—némmely csalt, tudta nélkül csalmagyarázótt másoknak, míg volt, ki belsejében neveté, a' mit szája mondott. A' történeteket átfutva, minden miveletlen, tudatlan nemzetnél lelünk jóslókra, 's a' setéségből erednek tapasztalunk minden jövendölést (az okozkodó 's orvos tudománybelit kivéve). A' világosodás örök ellensége volt neki, 's ez minél nagyobb, a' jóslogatás fajai anuál gyérekbbek, fonnyadtabbak. Saulról tudva van, hogy először kilüzé a' jóslókat, jövendölőket, jegyekből magyarázókat, utóbb pedig elég gyenge lön egy nevezetes 's neki életét, thronját elragadandó csata előtt az endori híres bűbajos asszonyt megkérdezni. A' Görögöknél 's Egyiptomiaknál az Oraculum-ok jósoltak. A' Romaiaknál egész rendszerbe volt szedvő a' jövendölés és jegymagyarázás, 's vallások egy részét tevő, 's az igazgatóktól, pártfőktől elég ravaszul használták. Cicero egy könyvet írt a' jóslásról (de divinatione). Cato elég felvilágosodtan mondá: csudálja, hogy az egymással találkozó Aruspexek nem nevetnek, mivel t. i. lehetetlen, hogy két korhely csaló a' magokat csalni hagyók ostoba együgyűségén ne nevéssen. Tacitus szerint, a' régi Németek nagy jósló erőt tulajdonítottak némelly asszonyoknak. A' történetek fentartják egy illy híres jósló asszonynak emléket, kinek neve Vallada, 's a' Romaiak németországi hódoltatások idején élt (első században Kr. után). Magas toronyban lakott, elzárkózva a' világtól, mint egy Dalai Lámanó, 's csak közel rokonai vitték meg a' szent homály titkait felvilágosítva a' kérdező népnek. Szent fejrő lovakat is tartottak a' régi Németek isteneknek és jósolóiknak, mert vélemények szerint a' lovak az Istenek titoknoki, biztosi valának, mint a' Romaiaknál a' madarak, nevezetesen pedig a' ludak. A' jövendő szerencsét vagy bajt ezen szent lovak nyereséből (a' mi a' Persákra emlékeztet bennünket) és nyihogásából jövendöltetek magoknak. A' keresztény vallás elterjedésével elvirágozott a' pogány oraculumok aranyidője, a' jövendölők megehezve más dologhoz fogtak. Keresztény császárok is kezdvén uralkodni, megparancsolták a' hitetlen jóslók elhallgatása, de korán sem tiszta világforrásból. Most a' bibliai oraculumok jöttek fel. Valamint a' Görögöknél Sortes homericæ, a' Romaiaknál Sortes Virgilianæ voltak, ugy a' keresztényeknél Sortes Sanctorum lettek. T. i. az Isten akaratját valamelly dolog felől, 's maga a' dolog kimenetelét a' szent könyvekkel akarák megtudni. Az illyen nagy kérdésre órákig, napokig, hetekig való készület is szánaték, imádságból, böjtből 's más hiti gyakorlásokból álló, mellynek utána a' biblia felnyittaték 's az először szembe ütlő ó vagy új testamentomi vers világosítást ada. Viszaelés lön azonban vele 's több egyházi gyűlés által eltiltaték. 739-dik esztendőben Nagy

Károly is eltiltá a' zsoltárokból 's evangeliomokból szokott jövendölést. De minden tilalom ellenére is tartott az egészen a' 14-dik századig. Hogy azonban ma sincs kiirtva, mindenki megengedi, sőt sokan boszongodva vallják meg. Hány felvilágosodottnak tetsző házban vetnek má is kártyát, jósolnak a' kávé findzsából? 'stb. Hány helyen lelnek hemenetelt a' kézből jósolók, az egyiptomi faj csacska, csaló asszonyai? Csúpa tréfából öntetik-e karácsony éjel ön, hordatik fa, hányatik czipó 'stb.? A' nagy varázsozással teljes időkor különösen bővelkedik profétákkal, mint pelda volt a' harmincz, a' hét éves háboru kezdetén. A' 19-dik században Müller volt a' híres sváb proféta; a' parisi Sybillának, Madem. Lenormandnak nem hittek-e sokan? Pesten nem hordoztatott-e a' parisi juliusi háboru után egy jövendölési lajstrom körül, melly 1832-re egész Európát vérbe fereszté? Ezek nem igen vitézkednek a' 19 század vilagosodottsága mellett.

JOSQUIN DE PREZ (Adrián; másként Josquinus, vagy Jodocus de Prato) a' németalföldi hangászoskola első mestereinek egyike, születésére nézve németalföldi, melléknevét Prato nevű toscanai városban volt több esztendei tartózkodásától nyeré. Tanítványa volt Okenheim Janosnak, ki a' maga korabeli Bach Sebesténynek nevezteték; ennek vezérlése alatt tanuló Josquin a' művészi harmoniát, azután Olaszországba ment, 's 1475 a' pápa énekesei közé vétetett fel. Már itt létele alatt nagy hirt szerze magának motettjei, miséji, 's más egyházi szerzeményei által; mellynél fogva Cambrayba hivatott, 's XII. Lajos, I. Ferencz, 's végre I. Maximilian császár karmestere lett. Meghalt Brüsszelben, hol sirköve sz. Gudala templomában találtatik. Mint contrapontozó méltán csudálatos még 100 évvel Palestrina és Orlando előtt; szerzeményeiben, mellyekben pontozás, canon, és fuga uralkodik, saját pályát töre magának; nem is követe ama' szokást, mellynél fogva masok minden kedvelt themákra valamit írni szoktak. Dr. Luther Márton, midőn Josquin miséjinek egyikét meghallgatta volna, így szólt: „Josquin a' kóták mestere; azoknak ugy kellett tenni, mint ő akarta; holott más szerzőknek ugy kell tennie, mint a' kóták akarják.“ Ez által bizonyosan Josquinnak a' száraz szabályok feletti szabadsága és felemelkedése jeleltetett meg. Híres tanítványai voltak: Senfel, és Gombert Mikl. Szerzeményei lajstromát, mellyek közt 3—4 énekszavu énekek is említetnek, közli Forkel, muzsikai történetének 2. kötetében 557 l.

JÓSZÁGKIJÁTSZÁS (törvényes tekintetben). Az újabb időben gyakran használták a' szerencsejátékok formáját, nehezen vagy nagyobb veszteséggel kész pénzre változtatandó tulajdonnak kész pénzérti eladására, hogy így vagy nagyobb haszon kerüljön ki a' tulajdonból, vagy zavarba jött vagyombeli viszonyok hozathassanak ismét rendbe. (I. LORTER). Minél fontosabb tehát a' tulajdonnak általmenése egyik kézből a' másikba, kivált ha e' tulajdon nagy értékű, 's legkivált földbirtokból áll, melly egyuttal a' nemzeti vagyonnak is tetemes részét teszi; más oldalról minél könnyebben csábíthat el csekély áldozatért nagy szerencsének reménysége számos embert arra, hogy tudatlanságában mások nyerekedésvágyának adózzék: annival inkább kell a' jószágkijátszásnak törvényes felvigyázat alatt állani, 's annival fontosabb lesz azon alaptételek kifejtése, mellyek szerint azt meg lehessen ítélni. Ennél pedig leginkább az előforduló részvevőkre nézve tekintetbe kell venni: 1) a' jószágkijátszásnak arányát a' stathoz; vagy általános nézetek 's fenálló törvények szerint minő feltételek engedhetők 's törvényesek; 2) a' kijátszó arányát a' részvevőkhöz 's viszont, valamint különösen a' kijátszó arányát a' pénzbeszedőkhöz (sorseladókhoz) 's a' nyerteshez, ugy szinte ez utolsót a' kijátszott dologhoz. E' nézetek szerint írta Grollmann e' könyvét: „*Versuch einer Entwicklung der rechtlichen Natur des Ausspielgeschäfts*“ (Giessen 1797). De bővebb 's practice oktatóbb ez: „*Die Rechtstheorie von dem Ausspielungsgeschäft*“, Lange Ker. János

tól, (Erlangen 1818. 8.), mellyben a' jószágkijátszás nem csak egész mivoltában iratik le, hanem fenálló rendelkezések is különös tekintetbe vetettek. A' szerző azt veszi fel, hogy a' jószágkijátszás a' reménységvesztéshez leghasonlóbb, 's hogy a' kijátszó 's részvevők közti egyezés csak akkor valósul meg, ha a' kijátszás valósággal megtörtént, 's valamelyik részvevő a' játék törvényei szerint nyert; hogy következőleg ez időpont előtt a' kijátszandó tárgynak más célra fordítása csak valamennyi részvevő helyben hagyásával történhetik, 's hogy a' nyereség eldöntéséig sem a' közös reménységre egyarányos jussal bíró részvevőknek nem ered a' dolog általadását kívánható jus, sem rájuk által nem mehet a' tulajdon, ennek haszna vagy kára, sem végre azon köteleztetés, hogy a' dolog költségeit ők vigyék; hogy sokkal inkább, ha akárminő okból nem történnek meg a' kijátszás, az egyezés felbomlottnak tekintethetik, 's mindeniknek jusa van berakott pénzét visszakívánhatni. — Szászországban a' jószágkijátszás egy 1784 Febr. 13-diki Generale által tiltatott meg; nálunk pedig a' jószágbirhatás természete szerint divatba sem jöhet.

A***s.

Jószágok (Domainen) a' nemzeti fekvő vagyonnak azon részét tezik, melly a' kormánynak a' nemzettől az országos kiadások fedezésére adatott által, vagy hagyatott meg. A' jószágokat közönségesen meg szokták különböztetni olyanokra, mellyeket az uralkodó mint ilyen, és olyanokra, mellyeket mint különvett magános ember bir; amazok, ahhoz képest, a' mint a' belölök eső jövedelem vagy közönséges országos szükségekre, vagy az udvar költségei fedezésére fordítatik, az első esetben status-jószágok szorosabb értelemben, a' másokban kamarai jószágok; ezek, a' mint vagy az uralkodó személyének, vagy egész nemzetiségének különvett tulajdona; az első esetben fej. privat-jószágok, a' másokban patrimonialis vagy ősi jószágok, néha korona jószágok is. A' jószágok nagy részét az ország első elfoglalásakor szerze meg a' kormány, 's későbbben verés, mivelés, kihalt nemes nemzetségek jószágainak visszaesése, secularisatio, ajándékok, 's öröklések által időről időre szaporította. Hasznok vagy jószágkormányok, vagy haszonbérbe adás által vetetik. Az első esetben fizetésért szolgáló uradalmi tiszt vagy kormányzó viszi a' bevévési és kiadási számadásokat; e' használmód rendszerint a' rozszabbik, mivel rendszerint felette nehez a' kormány hasznát a' tisztekével illő arányba hozni; ezért ennél jobb a' bérbeadás; ez vagy ideigvaló, vagy örökös. A' bérbeadás hosszabb vagy rövidebb időre többé kevésbé akadályoztatja a' mivelés haladását, 's a' szorgalomnak 's tőkepenzeknek reá fordítását; örökös bérbe adás legbiztosabban egyezteteti meg a' kormány hasznát az örökös haszonbérlelével, 's a' föld nevékedő miveltetésével. Az első megállapítandó esztendei örökbér vert pénzben, vagy természetnyekben határozathatják meg; az első esetben alája vetve van azon áringadozásoknak, mellyeknek a' nemesebb érczek hosszabb idő alatt inkább ki vannak téve, mint a' természetnyek. De akár mint használtassanak is a' kormány birtokában lévő jószágok, igen ritkán fizetnek olly jövedelmesen, mint privat jószágok. Ezért mind a' közpénztárra, mind a' nemzeti gazd aságra nézve legcélszerűsabbnak látszik lenni, az illyes jószágokat eladás által változtatni különvett vagyis privat birtakká. Az itt ott fellállított alaptétel a' jószágok eladhatatlanságáról, azon időkből 's azon constitutiókból veszi eredetét, midőn az uralkodóknak alattvalóiktól nem vala szabad adót venni, hanem tulajdon józágaikból éltek, a' tisztviselek fizetésül földbirtokot kaptak, 's minden hádi szükségek termékbeli adományokkal fedeztettek. De minden uralkodónak van jusa, sőt kötelessége is, országát olly gazdaggá és szerencsésé tenni, a' mint csak felik tőle. Ha e' végre a' jószágok lassankénti átalváltoztatása 's eladása szolgálhat eszközül, azt minden aggodás nélkül használni is kell. Ha az illyen jószágok eladásából begyűlt summák statusadósságok lefizetésére,

vagy legalább kevesítésére fordítatnának, felszabadulna a hitelezőknek elzálogosított vagy rendelt statusjövendelmek egy része, mi által a status nagyobb jövedelmet nyerne, mint a jöszágokból valaha volna képes nyerni. 'S e' jövedelemhez kevés esztendő múlva még egy másik is járulna; a' privát vagyonná változtatott statusjöszágok mivelletési állapotja rövid idő múlva emelkednék, 's a' föld termései szaporodásával az ország népesedése is szaporodnék; ha pedig a' népesedés, a' nemzeti jövedelem, 's készítménybeli elhasználás öregbednék, az ételembeli szükségekre vetett adónak (Consumtionssteuer) is öregbednie kellene. — Az újabb időkben majduem minden statusok jöszágai eladását vették elő, 's mindenütt, a' hol az értek bevett pénz az országos adósságok lerovására használtatott, e' rendszer által mind a' nyilvános pénztár, miad a' nemzeti vagyonosság nyert.

A****s.

JOURDAN (Jean Baptiste gróf), birodalmi marsall, franciaországi pair, a' becsületrend nagykeresztese 'sat. szül. Limogesben 1762, hol atyja seb orvos volt; már 1778 katonai szolgálatba lépett, de azt 1784 ismét odahagyá, hogy kereskedésre adja magát, melyet a' revolutio elején tanult volt. A' nemzeti őrsereg vezérévé 's 1791 a' haute-viennei második osztály parancsnokává nevezetvén, ezt az északi sereghez vezette. 1793 brigade-generállá, két hónap múlva pedig osztályossá nevezetett. 1794 Jun. megnyeré a' híres fleurusi ütközetet, 's ez által Németalföldet hatalmába keríté. Minekutána Pichegru a' rajnai seregél a' parancsnokságról lemondott volna, ennek helyébe lépe J., 's 1796 a' Rajna bal partján azon híres berontást vivé ki, melly által a' franconiai kerület majd minden uradalmainak birtokába jutott, 's egész Csehországig nyomulni fenyegetőzött. Ezen szándékában Károly főherczeg austriai fővezér által akadályoztatott, 's hátrálni kénytelenitetett, mellynek következésében letetett, 's helyébe Beurnonville nevezetett. Jourdan teljes bizodalával birt katonájának, 's a' győzedelemben épen olly szerény volt, mint állhatatos a' szerencsétlenségben. A' katonai fenyíték elenyészése, melly seregénél divatba jött, okozá azon kegyetlen kicsapongásokat, mellyek a' Francziáknak ezen hátrálását nevezetessé tevék; és Jourdan nem merészlé e' szerencsétleneket tekintete által a' katonák dühössége ellen védeni. Azonban kimenté Parisban magaviseletét, oda hagyá a' csatatért, 's hazájában Limogesben magános életet élt. 1797 a' haut-viennei departement által az ötszázak tanácsa tagjává nevezeték, 's a' terembe leptekor nagy tapsal fogadtaték. Változatlanul megmaradt a' köztársaság mellett; kétszer nevezetett az ötszázak elöljárójává, 's e' tulajdonságában a' köztársaságnak nagy szolgálatot tett. Ő volt az, kb az Őszveírás nevezetes törvényét inditványba hozta. Ezután az igazgatóság végzete által a' mainzi hadak parancsnokává nevezetett, mellynek a' Rajna felső részére kelle huzódnia. Jourdan Mart. 1. 1799 ment által a' Rajnan. Svárországra benyomult, Károly főherczeget megtámadá, de Mart. 25-kén Stockachnál megveretett, 's hátrálni kénytelenitetett. April 10-én végre Masséna által felváltatott. Jourdan, kinek az igazgatóság az 1799 Franciaországra mért csapásokat tulajdonítani akará, maga Parisba ment, hogy részéről az igazgatóság ellen panaszt tegyen. Ámbár ebben nem sokat boldogult, még is az ötszázak tanácsa tagjává nevezetett. A' 18. Brumaire-i (Nov. 9-ki) revolutio után, mellynek ő magát ellene szegezte, 1800 piemonti kormányzóvá, 1802 statustanácsosává 's 1805 az olasz hadak vezérévé tetetett, hol is 1806-ban marsall 's a' becsületrend nagykeresztese lön. 1806 József király alatt Nápolyországban fővezér volt, 's 1808 Spanyolországba ment, de minekutána a' híres vittoriori ütközetet Wellington ellen elvesztette volna, Soult által felváltatott, 's Rouenne huzta magát vissza. Itt 1814 XVIII. Lajos részére nyilatkoztatta ki magát, kitől gróffá 's a' szent Lajosrend vitézévé nevezetett. Napoleon visszatértével páiri méltóságot nyere, 's annak megbukása után az időközbeni uralkodástól a' rajnai hadak fővezérsége biza-

tott reá, de a' hová, a' szövetségeseknek hirtelen hadi fordulásai miatt nem mehetett el. — Midón Moncey marsall a' Ney ellen intézett hadi törvényeszkél előlülőségét el nem fogadta, Jourdan lett előlülóvé, 's a' tanács ugy nyilatkozék ki, hogy ó a' marsallt meg nem ítéheti. Jourdan 1819 pair lón.

Sz. E.

JOUY, mezőváros 5000 lakossal, 's egy szép kastéllyal a' Bièvre partján, nem messze Versaillestól; az ottani kartongyárról híres, melly 1200 munkást táplál. Az itt készített karton „*Toiles de Jouy*“ nevezet alatt egész Európában esmeretes, és szép 's tartós színe által ajánlja leginkább magát.

Sz. E.

JÖVEDELEM ADÓ, azon adó, melly a' statuspolgárok birtok, tókepénz, vagy szorgalom utáni bevételére van vetve. Ezt Pitt javalatára Angliában vették be legelsőben, hol 1813, 14 ^{1/2} millio font sterlinget hajtott a' statusnak; de minthogy igazságosan nem lehetet felosztani, 1816 ott is örökre eltörültett. Különöcsnek tetszik első tekintetre, miért jött oly későn szokásba a' jövedelemadó, holott ugy látszik, hogy ez minden adók közt legigazságosabb. De ezt a' nehézséget megfejtethi, a' ki meggondolja, hogy annak kivitele, azaz igaz sinórmértékhez szabása, szörnyű sok akadállyal jár. Ugyan is 1) A' statuspolgárok jövedelme kifürkészésének módja nem csak nagyon híjános, hanem terhes is. Kevés számú kereskedők, mesteremberek, és haszonbérlok tartnak szoros jegyzőkönyvet, mellyből magok is tisztán megtudhatnák, mi a' jövedelmek; e' részben legfeljebb is csak a' tókepénzek után élők és fizetésben lévők tudhatnak bizonyos adatokkal szolgálni. 2) Maga a' jövedelem mennyisége gyakori változásoknak van kitéve, ugy hogy minden esztendőben meg kellene igazítani az adó mennyiséget. 3) Az adó felemelése a' jövedelem nevedésétől függ; már pedig annak megtudására, szaporodott-e a' jövedelem? nincs bizonyos és általános kulcs, ugy hogy végre minden ilyen elosztás osupa önkénytől függ. 4) Igazságtalan is ez az adó annyiban, hogy a' polgárok jövedelméből, szükségekre minden tekintet nélkül vetetik fel; a' miért a' házas és gyermekek atyát inkább nyomja, mint a' nőteleut, kinek ha szinte amazzal egyenlő is jövedelme, mégis többet adhatna amannál. Ha pedig az adózók szükségait kellene előbb megtekinteni, a' mi nem egyéb mint tiszta igazság: bizonyos sinórmértéket ahoz megint nem lehetne csinálni, mert kihuzhat szoros elválasztó közfalat a' szükséges és szükségen felül való közt? Rendszerint kiki elkölti jövedelmét, sokszor azon felül is; 's így majd nem lenne, mitől adóznia. Ezen nehézségek miatt csak nagy vigyazattal lehet az adó e' nemét használni.

Kállay.

JOYEUSE ENTRÉE-nak nevezettek hajdan a' brabanti, limburgi 's egyszersmind antwerpi rendek nevezetes privilegiumai. Joyeuse Entrée (örvendetes bejövétel)-nek onnét nevezettek, mivel ezekre a' herczegeknek a' residentiába való innepies bejövetelek előtt meg kellett esküdniük. Legfontosabb pontjuk ez volt, hogy, ha a' herczeg próbálná valamellyiket azon privilegiumok közül eltörülni, egy alattvaló se tartozék többé neki engedelmeskedni.

Sz. E.

JUBA, Numidia és Mauritania egy részének királya, ki Pompejussal tartott Caesar ellen, de ez által Afrikában Thapsusnál, heves viaskodás után 's nem csekély veszteséggel meggyőzetett. Hasonló nevű fia, miután őt Caesar diadallal vezeté Romába, illendően neveltetett, 's később Augustus által Mauritania és Gaetulia uralkodójává tetetett. A' mit ez Afrikáról és Arabiáról irt, azt az idősbik Plinius használta. Roma történeteit, mellyeket ő görögül irt, a' legjelesebb történetirások egyikének nevezi Plutarchus.

JUBILATE. Így nevezetik a' husvétutáni harmadik vasárnap, mivel a' mise ezen szavakkal kezdődik: „*Jubilate deo omnes terrae.*“ 68 Zsol. 2. v.

JUBILAEUM a' Zsidóknál minden 50-ik év, mellyben Mózes tör-

vénye szerint minden eladott jószág előbbi urára ingyen visszaszállott. VIII. Bonifacius 1300-ik évet jubilaummá rendelé, melyben teljes bucsut nyérének, kik vétkeikből kitisztulván Romába utazának, VI. Kelemen minden 50-ik, VI. Orbán minden 33-ik, II. Pál minden 25-ik évet jubilaummá változtató. A' szent intézet csak hamar visszaélésekkel mocskoltatott, mellyek okot adának a' 16-ik századi reformatióra. — Az intézetek, házas társak, áldozó papok is szoktak jubilaumot ülleni.

JUDA NEMZETSÉG ÉS ORSZÁGLÁS, I. HEBRAEUSOK ÉS ZSIDÓK.

JUDAS MACCABAEUS, I. ZSIDÓK.

JUDAEA, I. PALAESTINA.

JUDICA, így neveztetik az ötödik vasárnap böjt után, mivel a' mise ezen szavakkal kezdődik: „*Judica me domine.*“ 43 Zsolt. I. v.

JUGURTHA, fija Manastabulnak, Masinissa egyik ágyásával nemzett fijának. Mint unoka öccse Micipsának, ki atya testvére 's Masinissa utan numidiai király vala, épen olly jeles nevelést nyert, millyent Micipsa két fija, Adherbal és Hiempsal, 's birt is tulajdonokkal, mellyek neki közönséges kedvelést 's tekintetet szerzének. Szép alkatu vala, tele férjfiás erővel 's felruházva nagy tehetségekkel. Korán képezé magát harczolóvá. Micipsa félni kezdvén tőle, elhatározá őt maga mellől eltávolítani, 's ezért egy sereggel a' Romaiakhoz küldé segédül Numantia ellen; de itt vitézsége 's okos magaviselete által megnyeré a' hadisereg tiszteletét 's Scipio barátságát. Micipsa most jószággal akará magához kapcsolni. Örökbe fogadván, fiaival együtt közös örökösnek nyilatkoztató. Még halálos ágyában is barátságra 's hűvségre inté a' vele testvéri kötelekkel egyesített fiai iránt; ezeknek pedig meghagyá, hogy tisztelettel bánjanak Jugurthával 's erényire törekedjenek. J. úgy felelt a' haldokló királynak, a' mint ez csak kívánhatta; noha már akkor is szándéka volt magát Numidia egyedül uralkodójává tenni. Kevéssel Micipsa halála után megöleté Hiempsalt, testvérét Adherbalt pedig elüzé az országból, miután annak csak nem egész numidiai osztályrészét elfoglalta volna. Azon hirre, hogy Adherbal Romába ment, ő is követeket küldé oda, annak lépteit megvesztegetés által sikeretleníteni. A' senatus többsége az ő részére állt. Tíz meghatalmazott nevezteték ki, Numidiát Adherbal és J. közt elosztandók, 's Hiempsal haláláról a' hely színen tudakozandók. J. ezen meghatalmazottakat is maga részére tudá édesgetni, elannyira, hogy ezek, Hiempsal meggyilkoltatását védelem állapotjában történetnek nyilatkoztaták, 's az elosztásnál Jugurthának a' leggazdagabb tartományokat adák. Alig utaztak vissza a' meghatalmazottak, azonnal beütött Jugurtha, hogy Adherbalt háborura ingerelje, az ennek részére esett tartományokba, 's nagy pusztításokat követe el. Adherbal minden sereimei mellett is nyugodt maradt. J. ezért ujra beütött Adherbal tartományaiba, 's erőszakosan kinszerité őt védelemre. Adherbal serege Cirtha fővárosnál megveretett 's elszéljesztetett. Ő maga is Cirthába vevé magát, hol J. által ostromaltaték ugyan, de még is talált alkalmat Romában sorsát előterjeszthetni. Azonban J. barátjai annyira vevék a' dolgot, hogy ismét csak felhatalmazottak küldetének Numidiába. Természetes, hogy ezen küldöttség sem vete véget a' dolognak. J. most erősen foga Cirtha ostromlásához, Adherbalt feladásra kinszerité, 's ámbár élete kimelését megígérte neki, mégis meggyilkoltató a' legembertelenebb módon. Most már maga a' nép kívánta, hogy komoly rendszabások tétessenek a' vétkekre nézve, mellyre a' senatus háborut határozta ellene. A' fő parancsnokság I. Calpurnius Piso consulnak adatott, kibén nagy hadvezéri talentoma mellett legalábbvaló pénzvágy volt. Eleinte nagy tüzzel viselé a' háborut, több városokat elfoglalt; de csak hamar alkudozásokba ereszkedék Jugurthával, 's mivel ez kincseit nem kimélté, igen hasznos feltételeket engedé neki. J. megtartá Numidiát, 's a' köztársaságnak csupán bizonyos számú lovakat és elefántokat 's csekély summa pénzt ada. Ezzel

nem voltak Romában megelégedve, 's Jugurtha sérthetlenség ígérete mellett a' nép itélőszéke előtt megjelenni rendeltetett. De sikerült neki Romában egy népszószólót részére megnyerni. Midőn tehát mentegetni kellett volna magát a' nép előtt, a' szószóló hallgatást parancsolt neki, 's így el kellett a' népnek széljedni a' nélkül; hogy csak legkisebbet is végzett volna. J. annyira vivé Romában felfuvalkodottságát, hogy Massivát, Gulassa természetes fiját, 's Micipsa testvérét, kinek a' romai nép hajlandó volt Numidia koronáját átadni, orozva meggyilkoltatá. Sérthetlenség lévén neki ígérve, ezen tetteért is csupán az végeztetett ellene, hogy füstént kitarakodjék. Most újra háborút izentek neki, mellynek folytatását Posthumius Albidus consubra bizák. De J. fondorgásai által ki tudta eszközölni, hogy az esztendő elmúlt és semmi sem vala végezve. Sőt még oly szerencsés volt az álnok, hogy mindjárt a' consul elutazta után ennek testvérét, Aulus Posthumium megvervén, gyalázatos békére kinszerité, seregét pedig igán meneté keresztül; melly miatt a' senatus ezen békét megsemmisítette 's a' híres Metellust küldé Numidiába. Ez meggyőző J. egy főülkötetben, 's csak ő volt egyedül, kihez az álnok megvesztegető mestersége nem férhetett. Már alá akara írni egy gyalázatos békét 's megadni magát a' Romaiaknak, de félvén, hogy azok elkövetett vétkeiért bosszút állandanak, megváltoztatá szándékát, még egyszer igyekezék a' legvégsőt megpróbálni. Öszveszedvén utolsó erejét, oly okosan tud munkálódni, hogy Metellus buzgó kívánságát a' háboru befejezése iránt, füstbe menni látná. Marius ugyan is kivitte csinjai által, hogy Metellus visszahivatván, annak helyébe ő nevezeték fővezérré. Hanem J. Bomilcar nevű szolgájától elárultatván, majd nem kiadatott a' Romaiaknak, még Marius Romából való kiindulása előtt. Egy új győzedelem után, mellyet Metellus rajta nyert, arra határozá magát J., hogy a' Gaetuliaknál és Bocchus mauritaniai királynál könyörögjön segítségért. Mellyet midőn megnyert volna, próbát tön új seregével, országát ismét visszafoglalni. Ez alatt elérkezék Marius Afrikába, Metellust felváltandó. Miután ez Capsa városát és Mulucha erős várát elfoglalá, visszavonult a' tengerpart mellé, de utközben megtámadtatván Bocchus és J. egyesült seregétől, egy hegyre kinszerítettett vonulni. Itt körülrevék az ellenséges hadak 's dicső győzödelmet reményelve, mérséketlen örömben merülének. De midőn a' táncz és dombérozástól elbágyadva épen le akarnának nyugodni, reájok rohantak a' Romaiak a' hegyről, 's megszaszták őket. Négy nap mulva ismét új rohanást merészle J. és Bocchus, mert a' Romaiakat gondatlan vigyázatlanságban vélek találhatni. De Marius olly vitézül fogadá őket, hogy 90,000 emberből álló seregek majdnem egészen felkonczoltatott, noha J. csudálatra méltó bajnokságot fejté ki. Most Bocchus, a' mauritaniai király, békeségre lépe a' Romaiakkal 's elhagyá Jugurthát. Sőt még arra is biratott Sylla által, hogy azt magához édesgeivén, a' Romaiaknak átadná. Bocchus tehát olly színelalatt, mintha közte és a' Romaiak közt békeséget akarna eszközölni, udvarába csalá Jugurthát, itt azonban megfogá 's átadá Syllának, ki őt lánczra veretve Cirthába Mariushoz kísérteté. Így végződött a' háboru, 's Numidia romai tartománnyá lön. Marius Jugurthával 's ennek két fiával fényesíté diadalát. Miután J. ezen alkalommal a' pórneptől kegyetlenül sértegettetett volna, egy setét börtönbe vetteték, hol 6 nap mulva éhen halás által mult ki. Némelly írók azt állítják, hogy a' diadal után mindjárt kivégeztetett a' tömlöczben. Fiai Venusiumban maradtak fogságban. Sallustius remekül ír le a' Jugurtha elleni háborut.

JUN, az emlősökhez tartozó nem, ezen jelekkel: szarvai hátraállók 's többé vagy kevesebbé csigaidomnak; szája környéke kerekded; álla szakállal. A' kecskével annyira atyafi, hogy vele termékeny nősést gyakorolhat, 's inné Földinél, mint kecskefaj iratik le. Eredetikepen vadon sehol sem találatik többé, csak az „Argali“ mellyet Földi Argali kecskének nevez. Majd az egész ó világban találatik, 's az új világba

is áltvitetvén, gyorsan elszaporodott. Majd minden házi állatok közt leginkább kivetkezett vadságából, az ember ápolására látszik szorulva lenni, melyet ő ugyan bőven és gazdagon megfizet; szinte, mint ápolója, számtalan betegségeknek vettetik, 's épen a' szelidülés miatt — alája. Esmeretes fajai ezek: 1) Argali J. (Ovis Ammon). Szarvai nagyon öszszenyomtak, tőben háromszegletűek, kerekszbe sujtásosak; a' nöstényei félholdidomúak. Gyapja (szőre) sima, barnaszürke. Télen pofókján, tarkán, hasán fejér. Dámvad nagyságu. Középásia hegységeiben lakik; virgoncz, erős, serény állat; jó, gyors sziklamászó; vadásztatik. 2) Sardiniai J. (Ovis Musimon) magas lábú, barna sűrű, hátgerinczén és egy oldalsujtása fekete. A' nőnek vagy nincs vagy igen kis szarva van. Sardinia és Corsika hegyein. Igen vad és gyors, fiatalságában megszeliül. A' közönséges juh törzöskfajtájának tartatik. 3) Szamaroncz J. (O. tragelaphus), gyapja (szőre) veresbarna, nyakán állán lelógó; farka rövid. Akkora mintegy kis számár. Honja Barbaria's Egyiptom. 4) Közönséges J. szarvai öszszenyomtak és holdidomban tekere-dők, a' nösténynél (anyajuhnál) ritkán találkozik. Gyapjas. Igen számos fajtái vannak, nagy és kis szarvuak, melyek néha mindenik nemnél találtnak, majd a' himnél is hibáznak. Nevezetesebb fajtái: a) a' spanyol juh, finom, sűrű gyapjuval; a' kos szarvai csigatekeredésűek; — egész Európán ált elterjedt. b) Angol juh, hosszú finom gyapjuval. c) A' hosszufarku juh (O. macroura) déli Oroszthonban közönséges; igen hosszú farku. d) A' guineai juh; nagylábú, hosszú farku, orra igen meghajlott, fülei függök; szarvtalan vagy kis szarvu, gyapju helyett rövid szőrrel. — A' persiai, tatár és chinai fajtának nincs farka, hanem egészen kövérséggé változott; a' syriai és barbariainak hosszú, de szinte kövér farka van, fülei függök, a' kos szarva nagy és vastag, a' juhé pedig közepszerű, a' gyapju szőrrel kevert. — Az islandi kosnak 3—4 és többszarva is van; a' magyar fajtának (Ovis aries strepsicerus) hosszú, felálló, tekeredett szarva van. — Igen nagy becshen van a' juh, teje, hús, gyapja, bőre, sőt zsiros ganéja miatt is. Mivel a' szabadon kell őket legeltetni, inkább a' félig mivel't 's vad tartományban tarthatók, mint a' népes és mivel'tben, hol nagy legelők alig találtnak. A' bárány két hó mulva választatik el; a' himek (kosok) hatodik hóban heréltetnek ki. Egy év mulva alkalmas a' juh a' szaporításra és pedig 10—12 évig; 5 hóig viselős. A' kos 18-dik havában bocsátatik a' juhokhoz; egy elég 30 juhhoz. Nyolczadik évek körül meg szoktak hizlatatni.

JUHÁSZ (Péter; nevét, göröggre fordítva latin végzettel, Melius-nak is írta). Horkin, Somogyvármegyében szül. 1536. Honfiai között korának egyik legjeleseb nyelvtudósa, ki a' latin és német nyelven kívül a' görög, zsidó, török és arab nyelvekben is jártas volt. Wittenbergából mintegy 20 éves korában a' debreczeni ref. gyülekezet hívá vissza hazájába, ön kebelében egyházi hivatallal kínálván meg. Későbbben, mint nagy tudományu férjfiu és hires szónok, a' Tisza vidéki egyházak superintendense lön. Mint a' vallás hiv követője és hatalmas védőféjfiu, azt tárgyazó sok latin és anyai nyelven irt munkát bocsátott közre; számra mintegy tizenkettőt. A' nem-vallásos tartalmuak közül Herbariuma vagyis Nővénygyűjteménye látott napfényt (Debreczen 1572), melyet Galenus Plinius 'sat. szerint magyarul dolgozott ki. 54.

JUHNYIRÉS. Az egynyiretű juhok nyiretési ideje Majus, a' két-nyiretűeké Majus és sz. Mihály tája. Nyiretés előtti napon a' juhok megsztattatnak, 's azután vigyázni kell, hogy ennek végéig el ne piszkuljanak újra. A' nyirés legczélirányosabban pajtában történik. A' juhok lábai a' nyirő szükségéhez képest változtatva köttetnek öszse; de az vigyázzon, hogy a' juhot meg ne sértse, mivel az ollóval ejtett sértések néha veszedelmes sebekké válhatnak. Nyirés közben egy uttal a' gyapju is külön választatik, a' mennyire lehet; külön tétetik nevezetesen a'

báránnyapju, mivel ez sokkal finomabb. A' nyiréskor nyert gyapju mennyisége igen különböző, de annyi bizonyos, hogy minden nemesített 's jól táplált juhok több gyapjat adnak. A' megnyirt juhokat legjobb legelőre kell hajtani, vagy különben jól tartani, mivel étvágyok ilyenkor mindig nagyobb. A****.

JUHTENYÉSZTÉS. A' juhtenyésztésben az Angolok, Spanyolok, és Németek szolgálhatnak például. Az angol juhtenyésztés ez előtt négy századnál jóval korábban nemesített már spanyol faju juhoknak angol földre szállítása által. E' végre spanyol Barbariából hozták az első juhokat, mellyek igen jól diszlették. De tökéletességre csak Erzsébet alatt emelkedett a' juhtenyésztés. Castiliai kosokat vettek, privilegiumokat, jutalmakat osztottak, 's ez által már 8—10 esztendő múlva olly tökéletes juhajt idézének elő, a' millyent alig lehetne találni Spanyolországban is. Gondosan folytatott tenyésztés meg birta tartani e' tökéletességben, 's azt Angliának gazdag aranybányájává tevő. A' közfaju angol juhok többnyire szarvasok. A' kosok szarvai nagyobbak, 's oldalvást tekerednek; az anyajuhok 's kosokéi ellenben a' fejhez lapulnak, a' fülek hegyett vagy alatt vonulnak el, 's mindjárt a' szemek felett görbülnek. Soknak nincs is szarva. A' legjobb juhoknak szétdőborodott, széles, de nem kerekded hátok, vékony kurta lábok, kis fejek, egyirányos finom gyapjok, hosszú farkok, 's hosszú hattyunyakok van. Legjobb juhokat találni Treswater-, Lincolnshire-, Dorsetshire-, Wiltshire-, Hertfordshire-, Norfolk-, Wallis és Mass-ban. Minthogy a' juhok eledelének a' gyapju jóságára legnagyobb befolyása van, azoknak fajtát mindig a' legelő minőségéhez képest választják. A' juhok helyváltásakor mesterséges takarmánynövényekkel segítenek. A' nagyobb juhnyájok Angliában télen nyáron szabad ég alatt vannak; hol jobb gondviselhetés végett több apró csapatokra osztják. Az angol gazda szereti a' mesterséges réteket, 's közlegelőket is igyekszik használni. A' nyájak téli eledelül kerék répát (Turnips) és káposztát természet. Itt 5 hónapra 4 hold répaföldet számlál 100 juhra. Különben legalább 20—30 (1633 $\frac{1}{5}$ bécsi nsz. öles) hold földjének kell lenni 100 juhra, egy másik darabjának pimpinellával vagy utféli vadócczal bevetve, mellyre tavasz kezdetével hajthasson. A' trágyát tél közepén hordja ki száraz, kavicsos földre. A' fiatal juhokat még másképen is használja. Ezeket Septemberben veszi, a' báránnyokkal a' legszegényebb földön tartja, 's azután répalevével neveli fel takarékosan. Következő nyáron elébb a' megmaradt báránnyokat, azután a' kövér juhokat adja el, még pedig a' mennyire lehet még Májusban, mivel ekkor van legtöbb becsek. Mások ősszel jerketoklyókat vesznek, 's ezeket répával beültetett földön aklozzák, a' hol a' répát magok tépik ki 's ugy eszik meg, 's azután hizlalják meg eladásra. Jövedelmesebbnek tartják 2—3 esztendős kosok vásárlását, mellyeket télen által káposztával 's répával táplálnak, 's ha lehet, folyvást száraz gyeplegelőn kasolják, azután mindenféle eledellel hizlalják, 's Aprilisban vagy Májusban, midőn legdrágábbak, eladják. Káposztától inkább meghiznak, mint a' répától. Némellyek Octobertől tavaszig füvel 's répával tartják, 's szükség esetében rozs és buzaföldekre hajtják, vagy ha a' föld nedves, száraz fekvésű gyeplegelőre. Ősszel az Angolok a' juhokat kátránnyal és írósvajjal kenik meg a' rüh ellen. Az angol gazda Octoberben 's Novemberben sovány juhokkal is lelegelteti a' nyári legelő maradványát, 's a' kövéreket répával 's káposztával tartja. Felséges a' hizlalásra széna répával, árpaliszta és malátapor is, egy szóval minden száraz eledel, még a' polyva is, répával keverve; répa len-szalomával, és néha széna. Mint sok Németek szokták, szinte igen jó foganatu. A' juhok téli eledelül az Angol különösen skot káposztát és karalábot természet, mellyel Májusig etethetni. Középszerű, de jól mivelte földön löhere és utféli vadóc Májusig tartó eledelt szolgáltat, de a' váltogatás kedvéért még is több ilyen föld szükséges. Februariustól kezdve az Angol a' megkeményedő répa

helyett káposztát etet. Ha van még utféli vadócza, vagy más takarmányfüve, ezt is adja. Ez időben sem a' juhokkal, sem a' bárányokkal nem éreztet szükségét, 's inkább eladja ezeknek egy részét, hogy a' másikat jobban tarthassa. Május közepe táján hajtják a' juhokat rendszerint azon legelőkre 's pusztaföldekre, melyek gyakran tele vannak macskanadráffal és páfránnyal, 's el vannak borítva hangyabojokkal. Másutt jól bekertelt 's jó minéműségű rétek vannak. E' mellett a' nyáj tulajdonsága is tekintethe jó. Ha ez csak a' bárányok 's gyapja miatt tartott sovány juhokból áll, csak középszerű legelőkre hajtják. A' hol bekertelt földek és rétek vannak, Augustusban és Septemberben juhokat vásárlanak, karácsonyig ugarföldön vagy szegény gyeplegelőn tartják, azután adnak nekik egy kevés répát vagy káposztát, 's nyárig a' lehetőség felhizlalják, hogy jó kövérek legyenek eladásra. Az Angol már Májusban kezdi az aklozást, különösen káposzta 's répaföldeken, melyeket azután Juniusban beültet. Szinte Juniusban osztja el juhait, a' mint vagy hizlalás, vagy szaporítás, vagy gyapju végett akarja tartani. Ha az idő engedi, hozzá fog a' nyíréshez is. A' juh néhány nappal elébb egészen tisztára mosatik, ezután tiszta helyen tartatik, végre legnagyobb vigyázattal elébb hasa, lábai, czombjai, azután a' háta 's nyaka nyiretik meg. A' bárányoknak elől meg szokták hagyni a' gyapjut, hogy annál inkább biztossák az időváltozások befolyásai ellen. Nyírés után a' juhokat még rendszerint 24 óráig szokták tiszta, szellős, és egészséges istállóban tartani. A' juhokat, hogy minden piszoktól tisztán tarthassák, mossák, fésülik, 's kefélik. Az Angol figyelmes szemmel követi a' juh természetét. Minthogy ennek a' száraz eledel kellemetlen, a' nedves pedig nem használatos: tehát mind a' kettőt együtt adja, nedves idővel a' juhokat dombokra és száraz legelőkre, száraz idővel ellenben nedves tájakra hajtja. Ugy osztja el továbbá nyáját, hogy az erősebb juhok a' gyengébbek elől fel ne falhassák az eledelt, hanem hogy mindnyája jól lakhassék. Minthogy a' nyáj jöklte eredetileg a' kosoktól függ, ezeknek választásakor minden környüállásokra szoros figyelemmel tekint. A' leendő hágó kos két esztendősnél vénebb, ha lehet iker, gyapja pedig fénylő fejez és foltatlan legyen. Azontul ne legyen időtlen, hanem második vagy harmadik ivadékbeli, tavasszal ellett, 's addig szoptatott, míg neki tetszett. 40 juhra számlálnak 1 kost. Mondják, hogy Angliában 43, Scotiában és Hiberniában 30 milliom juhnál többet tenyésztenek. — A' spanyol juhtartás afrikai juhok által nemesített, mert az eredeti spanyol juhnak gyapja semmivel sem finomabb mint a' német juhé. Hogy az így nemesített, Merino nevű juhnyájak el ne korcsosuljanak ismét, gondosan őrzetik minden közönséges fajokkal való vegyüléstől. A' statusgazdaság illy jövedelmes ágának folyvásti tökéletesítésére még különös intézetek is állitattak fel; így alapitattak nevezetesen különös törvényszékek mind azon tárgyak számára, melyek a' juhokkal, gyapjuval, juhászokkal, legelővel, 'sat érintésbe jönnek. A' nemesített juhnyájakkal való bánásmód Spanyolországban rendszerint következő: A' helyett, hogy a' közönséges juhok sohasem jutnak el azon tájról, hol éllettek, 's a' téli éjtszakákon az aklokba záratnak, a' nemesített faj folyvást szabad ég alatt él, nyáron leginkább ó Castiliának hegyes részében, az ugynevezett Montannában, 's Aragonnak Molina uradalmában tartózkodik, melyek Spanyolországnak legmagasb vidékei, 's egyuttal legjelesb legelői. Montanna a' legmagasb, 's Molina a' legalacsonyabb nyári legelő. Ama' tele van illatozó fűszeres növényekkel, melyek emezen nem találtnak; egyébiránt vannak e' hegységeken cser-, bük-, nyir-, magyal és mogyorófák; ugy szinte találni itt valamennyi növényeket, melyek Helvetia bércezin tenyésznek. Ha a' juhász nyájával megérkezett nyári tartózkodása helyén, legelőbb is annyi sőt ad azoknak, a' mennyit csak akarnak. Az 5 nyári hónapban 1000 juhra mintegy 20 mázsa sőt számítanak, a' mi talán sok. Junius végével a' kosokat a' juhok közé eresztik, 5-6-t 100 darabra,

egyébkor külön őrzik. A' kosok több, de nem olly finom gyapjat adnak; 1 mázsa gyapjura 12 kost, vagy 20 juhot számítanak. September közepé táján vízben felolvasztott ércmészszel jegyeztetnek meg a' lágyéktájon. Nyár végével e' hideg bérczes tájakról falkákban hajtának La Mancha, Andalusia, de kivált Estremadura déli lapályaira. Innen ered Merino, azaz vándorló juh nevek. A' déli tájékok felé September végével indulnak meg, a' midőn különös szabadságokkal bírnak. Néha 6—7 mért-földnyi utat haladnak napjában, hogy jó legelőre, 's éji tanyára érhesenek. Az egész utat a' hegyek közül Estremadura belsejéig 150 mért-földre becsülik, 's ehez mintegy 40 nap kell. Itt a' juhász legelőbb is azon van, hogy a' mult téli legelőre 's oda vezesse, a' hol legtöbb bárány elletett. E' helyet a' juhok magok megismerik szagáról. Itt készítenek aklokot, 's a' juhások számára gallyakból kunyhókat. A' téli tanyára érkezés után nem sokára elkezdődik a' bárányozás. A' meddő juhok rosszabb, a' még hasasok jobb, 's a' már megellettek legjobb legelőt kapnak. A' legkésőbb ellett bárányok kapják a' legjobb legelőt, hogy annál jobban megerősődjenek az utra. Martiusban a' juhásoknak sokféle dolgok van a' juhok körül; mert ekkor vágják el a' bárányok farkát, tűz-s vasal belyeget sütnék az orrokra, a' szarvak hegyét elfűrészelik, 's az ürüknék szánttakat kiherélik. Aprilisban érkezik el a' bérczesek felé indulásnak ideje; a' nyáj nyugtalanságával jelenti ki indulási vagyakodását, egyes juhok megazóknak, 'sat. Ha nem rossz az idő, Május elsejével kezdődik a' nyírás, melly befedett helyeken történik. Nyírás előtt nevezetes számú juhok hajtának a' nagy juhakolha, melly 4—800 lépésnyi hosszú, 's 100 (?) lépésnyi széles két épületből áll. Ezekből este felé annyit, a' mennyit másnap megnyírni szándékoznak, egy hosszú, keskeny, alacsony kunyhóba, az ugynevezett izzasztóba hajtának, hol erősen kell kigőzölnögniék. Ez által a' gyapju finomabb tapintású, 's az olló által könnyebben nyírhetővé lesz. A' gyapju szétválogattatik, elküldés előtt megmosatik, a' juhok pedig más helyre vitetnek, megbélyegeztetnek, 's a' csorbák lementszésre különválasztatnak. A' spanyolországi selyemjuhokat 8 milliomra becsülik, mellyektől eső jövedelem Spanyolországra nézve legnagyobb fontosságn. — Németországban a' juhtenyésztés legelőbb Szászországban javított a' honi faj nemesítése által. Az érczhegyek között ez csak magyar kosok által történt; de a' nemesített juhtenyésztés tulajdoni széke a' meissenai tartomány leve. Már 1765-ben hozatott 200 spanyol kos és anyabirka, kisérve két spanyol juhástól, Szászországba, mellyeket a' hajdani vadas kertbe szállította Stolpen mellett. E' spanyol törzsök 1778-ban Leon és Castilia legjobb nyájaiból válogatott merinojuhok által öregbedett, 's az intézet bővítésére Lohmenben és Renneradorfban, 's eleinte Hohnsteinban is állitattak fel juhnyájak. E' stolpeni nyáj azolta folytatott szorgalom által jeles finomságu törzsökké volt. Ő az első eredetileg spanyol juhnyáj Németországban, 's azt állitják, hogy magának Spanyolországnak sincsen már többé olyan nyája, melly az 1765-ben Szászországba hozott törzsökkel mindenben megegyeznék. Ez a' szászországi juhtenyésztés nemesítésére, 's ez által az ország szorgalmi állapotjára igen jótékony befolyású vala, mivel 1779-től 1811-ig 10,000 kos és anyajuhnál több adstott el belföldi juhos gazdáknak, meghatározott igen jutalmas áron. Ezért Szászországban az eredetileg német juhot ugy szólván sehol sem találni már, 's helyében egy új finomszörű juh faj fejlett ki, mellyet electoralis juhok, 's gyapját electoralis gyapjunak hívják. Ha mindjárt, mint némelleyek állitják (l. báró Ehrenfelsnek e' munkáját: „Über das Electoralschaf und die Electoralwolle“ Prága, 1822) az 1765 törzsöknyájának Szászországban csak ritkán találni már tiszta sarjadékát, minthogy a' szász birtokosok többnyire csak honi faju juhaikat nemesíték tiszta vagy is teli vértü electoralis kosokkal, sőt tiszta electoralis nyájakat is az által szentáltak el, hogy nagyobb gyapju mennyiség nyerhetőse végett, idegen származatu tömött szörű spanyol kosokat vegyitettek kö-

zibek, vannak azért mégis nyájak, melyekben tiszta véru ivadék talál-
tatik még, noha igaz, hogy a' szászországi juhtenyésztés a' törzsök faju
állatok szokásszerinti elvesztegetése által szenvedhetne. Az 1765-diki
nyájtól származó birkáknak ritkán van minden hajlások nélkül egészen
sima gyapjok, hanem azoknak tiszta ivadéka vagy egészen, még pedig
többnyire hullámos, vagy pedig, de csak ritkábban, igen göndör gyap-
juval bir. A' királyi juhnyájakon kívül, melyek mindig tiszta véru szár-
mazásuak, 's nemes tenyésztetéseük, más birtokosok is kaptak Spanyol-
országból törzsökjuhnyájukat, 's neveltek tiszta merinojuhokat. Ide
tartozik nevezetesen a' rochsburgi uradalomnak nyája az Erczhegyeken,
melly közel 30 esztendő olta felséges állapotban tartatik. Egész esztend-
dőt által istállózást tart, 's a' jól táplált esztendő s toklyók teste már
majdnem végképen kifejtlett, 's ezért nevezetes mennyiségű igen hosszú
's erős gyapjút adnak. — Hasonló merinonyájak vannak Holicsban (Nyit-
ravárm.), hol a' juhok nemesítését az újabb időben nagy szorgalommal üzik,
's Rambouilletben Paris vidékén. Báró Ehrenfels ur azon javaslatot te-
vé, hogy az 1765-diki törzsöknyájbeli anyajuhokat spanyol kosokkal kelle-
ne hágtatni, 's azután német nemesítési 's párosítási alapregulák szerint
tovább folytatni, hogy ez által olly gyapju nyeresékek, mely a' spanyol-
nál magánál is sokkal jelesebb volna. — Az austriai birodalomba leg-
elsőben paduai juhok nevezete alatt hozattak Olaszországból finom juhok
a' cs. k. familiai jószágokra; későbbben pedig, Mária Theresia alatt, az első
spanyol juhok Manneradorf cs. kir. familiai jószágra, hol folyvást tenyész-
tetik eredeti törzsök nyáj; innen terjedtek el a' többi leginkább Morva-
országban fekvő cs. kir. jószágokra, minek következtében Morvaország-
ban máé csak híreről ismerik a' nem selymes juhot, 's még a' jobbágy
ember is a' legnagyobb finomság után törekszik juhainál; így szinte
Sileziában is. Csehországban még sok a' honi durvább és félig nemes-
ített faju. Altalhozattak ugyan a' cs. kir. familiai jószágokra hazánkba
is, nevezetesen Holicsra Nyitravármegyében, hol folyvást tartatik törzsök-
nyáj; innen terjedtek el a' többi jószágokra, 's vevés által egyes birto-
kosok jószágaira. Eredeti törzsöknyájakkal honunkban is bírnak többen,
p. o. herczeg Eszterházy, Chernel 'sat. Hazánkban a' selymes juhok tenyész-
tése legkivált a' Dunán túl virágzik; találtnak azonban, de leginkább
csak nagyobb birtokosoknál, azon innen, sőt a' Tiszán túl is szép nyá-
jak. A' legnevezetesebb nyájak közé tartoznak: Gaal István uré Som-
ogyvármegyében, mely némellyek vélekedése szerint elérte a' lehető
legnagyobb finomságot; Chernel törzsöknyája, gróf Hunyadyak törzsök
nyája Somogyban; a' magyaróvári és budaörsi nyájak, ó cs. kir. főher-
sege nádorunk nyájai; szép törzsöknyájjal bir gr. Festetics László Szá-
lában, gr. Festetics Imre Patyon Sopronyvármegyében; gr. Batthyáni
nyája Bólyban Baranyában a' legelsőek közé való, valamint szinte az elsőek
közé tartoznak gr. Károlyiak törzsöknyájai, kivált a' tótmegyeri Komá-
romvármegyében, gr. Eszterházy Miklós törzsöknyája Csákváron, Fejér,
és hercz. Liechtensteiné Acson Komáromvármegyében, 's e' nyáj egyik vala
az elsőek közül, melyek Magyarországba kerültek (ez gr. Eszterházy Ká-
roly által), 'sat. A' selymes juhtenyésztés hazánkban napról napra min-
dig terjed. — A' nemesített juhtenyésztés főczélja a' gyapju; a' közönsé-
ges juh fajoknál azontal a' sajt, 's nálunk az alföldön brinza név alatt es-
meretes turókészítés. A' selymes juhtenyésztésből eredő haszontól inge-
reltetve, az europai, de legkivált német juhtenyésztésnek (hova a' magyar-
országi is értetik, mivel a' német kereskedés által jut gyapja az ang-
ol és éjszakamerikai gyárokbá) két félelmes vetélkedője támadt az újabb
időben; az egyik, Muszkaországban, hol szinte kezdik a' selymes juhot
honosítani, mind addig nem fog ártani, míg a' rozsz belföldi közönsülés,
utak 's hajókázható csatornák hiánya miatt a' muszkaországi tenyész-
tő csak ünvesztéséggel hozhatná gyapját az europai vásárookra; de annál
félelmesebb kezd lenni a' másik, t. i. az Angolok, kik a' jöreményfoki 's

australiai bő legelőkön nagy mennyiségben kezdik tenyészteni a' selymes juhokat. Auszaliába az első 12 juhot 1795-ben vitte Waterhouse kapitány a' Jöremény fokáról; 1804-ben M. Arthur kapitány az elköttyavetyélt windsori kir. merinonyájnak egy részével szaporítá ezt, 's 1806-ban hoztak onnan Angliába legelőször 215 font gyapjút; azolta a' juhok száma annyira szaporodott, hogy 1830-diki Decemberben Van-Diemen földén magán 665,200 juhot számláltak, 's 1831-ben Auszaliából 2,493,337 (mellyből Van Diemen földjére esik 1,359,203) font gyapjat hoztak Angliába; e' vetelkedőkkel tehát csak a' nyájoknak fíradhatatlan szorgalommal folytatott nemesítése által mérközhetni meg. — Honi nevezetesebb írók e' tárgyban: Pethe, Rummy, Angyalffy, Balásházy, Bartosság, Leibitzer 'sat.

JULIA, Augustus és Scribonia egyetlen egy leánya, kellemes társalkodóné, jeles szépségű és művelt lelkű volt. Elsőben Octavia első házasságabeli fiához, az ifju Marcellushoz ment férjhez. Hamar özvegyiségre jutván, M. Vipsanius Agrippával kelt egybe, kitől három fiut és két leányt szüle. Már ezen férje életében is fektelen életet élt. Egész Roma esmerete kicsapongásait, csak Augustus nem. Agrippa halála után Tiberius neje lön, a' ki ugyan jól esmerete viseletét, de nem meré magát a' császár akaratjának ellene szegezni. Julia ezen új házasság által sem hagyá magát szokott kicsapongásaiban háborgattatni, úgy hogy Tiberius, sem kicsapongásainak tanuja sem Augustus előtt vádolója nem akarván lenni, eltávozék az udvarból. Szentelensége annyira terjedt, hogy minden reggel annyi koronát tétetne Mars szobrára, a' mennyi szeretőt az elmúlt éjjel boldogított. Végre atyja előtt sem maradhattak titokban kicsapongásai, ki ennek hallatára legdühösebb haragra lobbanván, elsőben meg akará őt öletni, azonban még is megelégedék száműzésével Pandataria pusztja szigetére, a' campaniai partok szomszédságában, hová őt anyja Scribonia is elkíséré; 's olly kérlelhetlen maradt Augustus, hogy még a' nép sürgető kérésére sem akart neki megkegyelmezni; hanem végre még is reá biraték, hogy a' szigetből a' szárazra Rhegium városába vitesse. Romába nem volt neki szabad visszatérni. A' császár halála után igen szomorú lön állapotja. Mig az élt, Tiberius mindig nagy gyengédséget mutatott iránta, 's gyakran kérte a' császárt, kegyelmezne meg neki. De most a' legnagyobb kegyetlenséggel bánt vele. Az előtt csak Rhegium városából nem volt szabad kimennie. Tiberius ellenben egészen házába zárá; sőt még azon kis évpénzt is megvoná tőle, mellyet Augustus rendelt volt számára, 's így száműzetése 15-dik évében; szükkölködés 's nyomorúság közt halt meg.

JULIANUS (Flavius Claudius) romai császár, kinek a' keresztýének apostata mellék nevet adtak, Julius Constansnak (Nagy Constantin testvére) második nőjével Basiliával, Julian praefectus egyik leányával nemzett fia, Constantinápolban szül. 331. Alig volt még hat éves, midőn atyját 's familiája több tagjait nagybátyja II. Constans császár (N. Constantin egyik fia) katonától meggyilkoltatni látá. Ő is alig menekedheték meg a' haláltól öccsével Gallussal. Ő maga akkor súlyos nyarvalyában sinlődék, 's azt gondolák felőle, nem fog felgyógyulni; Gallus öccsét pedig fiatal léte menté meg. Ezen két herczeg nevelése nicodemiai Eusebiusra bízott, a' ki Macedoniust adá nekik tanítóul. Keresztýén vallásban nevelék fel őket, melly akkor még igen új volt a' császári udvarnál. Sőt egyházi rendbe is adattak, hogy a' császári széktől eltávoztattassanak. Templomaikban olvasókká választatának. Ezen nevelés egészen ellenkező benyomást tett a' két testvér lelkébe, kiknek caractere már magában is különböző volt. Gallus, az ifjabbik, soha sem tért el a' keresztýén hitről, 's ez által megnyeré az egyházi írók dicséretét. Annál elevenebben érezé J. mivel már idősebb volt, azon üldözést és félelmet is, mellyben ifjuságát kelle töltenie. Ezért a' szép tudományokban és philosophiában keresé vigasztalást. 24 éves korában Athenébe és Nicodemiába ment,

hol különbéle tanítók tanítását, de leginkább Libanis Sophistáét hallgató. Itt határozta magát arra, hogy familiája gyilkosai vallásáról lemondva pogányságra térjen. Azonban úgy látszik, nem volt elég lelki ereje, hogy felül emelkedhessék az akkori hittudomány tévelygésén; azt látjuk legalább, hogy nagy hitelt adott az Astrologiának, a' Haruspexek tudományának, 's azon mesterségnek, melly által bizonyos szellemeket megnyerni, 's általok a' jövődöbe látni lehet, 's más illyes dolgoknak. Constans, ki attól tarthatott, hogy a' Németek belitnek a' romai birodalom tartományaiiba, nője Eusebia reábeszélésére elhatározá magát, a' fő parancsnokságot Juliánnak adni. Ez 355 Mailandban caesarrá választatott Constans által, a' kinek testvérét Helenát nőül nyerte. Most J. csak kis számú csapatall Galliába nyomula, melly a' Németektől pusztittatott. Alig vala hihető, hogy egy ifju, ki mindedig csak a' philosophiával és a' széptudományokkal foglalatokodék, 's kivált olly gyenge erővel képes legyen a' rettenetes Németeket meggyőzni. Sőt úgy látszik, még maga Constans sem számoltezen lehetőségre. Miután J. a' telet a' beálló háboru előkészületeivel töltötte volna, eleibe mene a' Németeknek, elfoglalá több városaikat, győztes lön különbéle csatákban, 's egy fő ütközetben tenkre teve 7 vezért Strassburgnál, mi által Galliát egészen megszabadítá az ellenségtől. A' Németeket tul üzé a' Rajnán 's tulajdon földjökön harczolt velek. Mint országló is ritka tehetségeket mutatott J. Galliának új szerkezetet ada, a' pénzdolgát jó lábra állítá, az adókat leszállítá 's czélirányosabban osztá el, a' törvényszékekbe becsuzzott visszaéléseket eltörlé, a' legfontosabb ügyekben személyesen ítélé, 's városokat és erősegeket építete. Azonközben, hogy egy nagy tartomány javáért ekképen fáradozott, elárultaték Constansnál, mintha függetlenné akarná magát tenni. Lön is sikere ezen árulásnak; mert az agyarkodó Constans csak hamar irigy szemekkel nézé rokonjának Galliában szerencsés előmenetelét. Sőt a' mi több, elég alávaló volt a' Galliaiakat titkon ellene ingerelni, töle legjobb seregeit visszakivátnatni, azt adván okul, hogy azokat a' Persák ellen szükség használnia. Ezen parancs zendülést okozá a' katonák között, kik nem akartak Persiába menni, 's így caesariokat Juliant vonakodása ellen is császárnak kiálták ki 360. J. megizené Constansnak a' dolog miben létét. Ez azt parancsolá, tegye le a' császári czimet. Bár melly hajlandó volt is J. ezt cselekedni, ujlal ellene szegezék magokat a' galliai legiök. Constans most sereget küldé J. ellen, 's ez a' megtámadásra készült. Julian tehát elhagyván Galliát, hol 5 évet tölte, elfoglalá Syrmiumot, Illyria fővárosát, Aquileját pedig ostrom alá vevé. Itt tudá meg Constans császár halálát. Most Thracián keresztül Konstantinápolba sieté, hol Dec. 11-kén 361 megérkezvén, császárnak kiáltatott ki. Tüstént eltörlé számtalan rossz szokásokat, 's takarékoságot hozá be udvarába. Elődjei ezer borbélyá közül csak egyet tarta meg. A' hasonló számú szakácsokon is kiadott, egyen kívül. A' heréltek is szinte elbocsáttattak, valamint az ugynevezett Curiosusok is, kik azon szin alatt, mintha a' császárt hasznos dolgokról tudósitanák, veszedelmes kémek 's a' társasági élet ostorai voltak. Illyen gazdálkodás mellett elengedheté a' népek az adó ötöd részét. Egyébiránt J. a' pogány vallást egész fényében akará ismét behozni, mi által a' keresztyénség ellen munkálkodott, de a' nélkül, hogy a' keresztyéneket, mint elődjei, kegyetlenül üldözte volna. A' keresztyén templomok gyakran nagy gazdaságát elszedvén, katonái között osztá el; próbát tön, azon keresztyének elébe, kiket édesgetés 's jótétemény által nem vala képes pogányságra birni, ollyan dolgokban, mellyek nem a' vallást illették, mindenféle gáncsot vetni. Így megtiltá nekik a' törvényszék előtt, mint ügyvéd fellépni, stathivalt viselni; sőt még nyilvános tanítók sem lehettek a' keresztyének, mert jól tudá ő, milly segédeszközvel kelljen nekik a' pogánysággal megküzdésre irataikban birniök. — Hogy Jezusnak a' jerusalemi templom iránti jövendölését megsemmisítse, megengedé a' zsidóknak ezt ujra felépíte-

ni, feldulása után mintegy 300 évben. De azt mondják, tüzes láng emelkedék fel annak mélyjéből, 's elégete több munkásokat. Azonban mindenek előtt a' Persakkal való háborut akará' befejezni. Első táborozása szerencsés volt, elfoglala több városokat, 's előre nyomula Ctesiphonig. De az élelem szűke visszavonulni kinszeríté. Ekkor Jun. 26-kán 365, veszedelmes sebet kapván, következett éjjel meghalt, életének 34 évében. Talám sem a' régi sem az új történetírásban nem akadunk fejedelemlere, kiról oly sokfélekép ítétek volna az írók; ez talám onnét ered, mivel valóban számos ellenkező volt characterében, 's némellyek azt hiszik, öly sok rossz és jó tulajdonságokkal bírt, hogy igen könnyű őt becsmérelni vagy dicsérni az igazság megsértése nélkül. Egy részről tanult, nagylelkű, mérsékletes, magát megtartóztató, előre látó, igazságos, kegyes emberséges volt, más részről pedig könnyelmű, állhatatlan, külöнкödő, rajaszkodó, 's babonás a' legnagyobb mértékben, ezen kívül dicsvágyó, 's kívánsággal teljes, ugyan azon időben Plato, Marcus Aurelius és Nagy Sándor lenni, hamis ítélettől csábíttatva egyedül csak arra törekedett, a' mi őt képes vala kiténtetni. Mind ezen vonatoknak, ugy látszik, gunyoló és sophisticai hidegség 's mesterséges színlelés voltak alapjai. Munkáiból több beszédek, levelek és gunyiratok maradtak fen, melly utóbbiak közt a' caesarok elleni satyra, 's az antiochiai lakosok ellen készített, 's „*Misopogon*“ czim alatt esmeretes gunyirat jelelik ki magokat eszme és szeszély által. Az első nevezetesen becűltetik. A' föld első császári székén ültekről hozott critical itélet egy szigoru philosophustól, ki maga is űlt ezen thronon, valóban nem leheté nem érdekes. „*Misopogon*“-jában keményen kigunyolja az Antiochiaiakat, de a' hol maga fordul elő, ott nem kíméli a' dicséretet. Azon különbféle munkák, mellyek tőle fenmaradtak (egész, és legjobb kiadások Spanheim Ezechiel által eszközöltetett, Leipzig 1696, fol.) eléggé megbizonyítják, hogy ezen császár jeles tehetségekkel, lélekkel, élénkséggel, az előadásban könnyűséggel, és valami különös termékenységgel bírt. Azonban ugy látszik, igen hódolt századja izlésének, mellyben a' szónokság helyett csupa rhetorical declamatio, a' gondolatokét antithetisiek, 's az eszmét szójáték foglalák el. A' keresztvény vallás ellen is irt egy munkát, mellyből csak egynehány töredék maradt fen; ezeket marquis d' Argens francziára fordította (L. Neandertól „*Über Kaiser Julianus und sein Zeitalter ein historisches Gemälde*“ Leipzig, 1812).

JULIAN KALENDÁRIOMA, I. KALENDÁRIOM.

JULIUS CAESAR, I. CAESAR.

JULIUS (szent: Jakab hava), esztendőnk 7-dik hónapja, a' Romaiaknál, kik Martiussal kezdék esztendeiket, 5-dik hónap volt, a' honnét Quintilisnek neveztetett egész Julius Caesarig, kinek tiszteletére, mivel ezen hónapban születék, mai neve adatek neki.

JULIUS ROMANUS, tulajdonkép *Giulio Papi*, közönségesen *Giulio Romano*, legjelesbiké Rafael tanítványai és segédeinek, 1499 Romában szül. Rafael éltében, mindig ennél 's ennek felvigyázása alatt dolgozván, az által mérsékeltetek benne a' borzasztó és erőszakos iránti hajlandóság, melly azonban annál szabadabban tört ki mestere halála után, mi által első vete alapot, a' manirirozott festésnek. Elvégezvén Romában VII. Kelemen nagy Constantin termének festését, Mantuába me-ne gróf Castiglione hívására; de nem azért, mint hitték, hogy a' pápa haragját kikerülhesse, a' ki igen megboszonkodott reá az ő készítette 's Raimondi metszette fajtalan rajzolatokért, — mert ezek csak később jelentek meg. Itt szabad tért talála lelke erős emelkedésének mind az architecturában mind a' festésben. A' del Te palotát egészen maga, vagy felvigyázása alatt az ő tanítványai ékesítették fel. Azon iskola által, mellyet itt nyitá, esmeretesebbek lévén Lombardiában Rafael okfejei, Sangallo halála után, 1546, ő reá bízott sz. Péter templomának építése, de ő is meghalt azon esztendőben. Míg tanítóját utánozá, gondo-

kozó, nyájas, és tetszékeny volt munkáiban; de midőn egészen szabad tért engede képzelőtehetségének, akkor bámulásra indita styla merészsége, rajzai nagyneműsége, compositioja tüze, költészi képzeleteinek magassága 's kifejezésének ereje által. Ezen tulajdonokat a' gigások letaszításában (del Te palotában) és Constantin ütközeteiben (Romában) csudálhatni. Azt vetik ugyan szemére, hogy elmellőzé a' természet tanulását, 's csak egészen az antiket követte; hogy nem érté a' ránczvetést, hogy fejeiben nagy az egyformaság, hogy coloritja igen sikitó; de egy mester sem öntött miveibe több lelket és esmeretet. Legjelesebb tanítványai Rafael dal Colle, Primaticcio és Giovanni Battista Mantovano voltak.

JUNG (János Henrik), heidelbergi professor és tanácsos, szül. Grundban, a' nassaui hercegségben 1740. Ifjúságában szabó mesterséget tanult, 's nagy tanítani vágyása őt oskola-mesterségre unszolta, mellyben nem boldogultán, szabó-mesterségéhez ismét visszatért; utóbb orvosá lett Elberfeldben. — Nevezetes élete nagyobb részét maga írta le e' hires munkájában: „*Heinrich Schillings Jugend, Jugendjahre und Wanderschaft*“ — (Berlin 1787, 3 rész.). — Pietisticus iratai számosak; nevezetesebbek: „*Theobald, der Schwärmer*“; „*das Heimweh*“; „*der Volkslehrer*“; „*der christliche Menschenfreund*“ (mellyben Krisztus urunk látható megjelenését 1836-ra teszi); „*der graue Mann*“ (egy most is folytatott időszaki írás). Legnagyobb megütközést 's ellenmondást támasztott e' munkája: „*Theorie der Geisterkunde*“ (1808), mellyben az elvált lelkeknek az élőkkel való öszvejövetelét, mint véleménye szerint kétséget nem szenvedhető dolgot, úgy adja elő. Egyébiránt e'beli kegyes álmai tiszteletre méltó characterrel vannak öszveköltve. — Dicsértetik mint hires szemhályog-orvos; Matthisson állítása szerint 2000-nél több szegény vaknak nem csak visszaadta szeme világát, hanem ezek közül sokat meg is ajándékozott, 's a' gyógyítási idő alatt a' vendégfogadóban tulajdon költségén tartott.

Sz. E.

JUNIUS, I. SZENT IVÁN HAVA.

JUNIUS LEVELEI, I. LEVELEI JUNIUSNAK.

JUNO, a' Görögöknél Here, Jupiter (gör. Zeus) után a' Görögök és Romaiaknál legfőbb 's leghatalmasabb istenség, Jupiternek testrére és nője, 's Cronos (Saturnus) és Rhea leánya. Arcadia, Argos és Samos tartották magokat születése helyének. Homer szerint Oceanus és Thetis, mások szerint pedig a' Horák nevelték fel. Jupiterrel való öszvekelése Creta szigetén minden istenek jelenlétével dicsőítettet. Homer szerint Zeus Herével szüleiik tudta nélkül ölelkezett; azt is tartják mások, hogy ravasszág által nyerte el, 's Samos szigetén vevé nőül. Ugyan is, midőn már sokáig szerette volna a' nélkül, hogy viszont szeretettének, megpillantá egyszer kisérőnéitől elválva setálni Thronax hegyén 's pihenés végett ledülni. Most nagy záport ereszte, 's ez alatt egy átázott 's hidegtől didergő kakuk alakjában lábaihoz rohant. Szánakozva vevé J. köpönyegje alá a' szegény állatot, melly azonban átváltozván igazi alakjába, hogy ölelkezését megnyerhesse, házasságot ígért neki. De ezen istenek házassága nem volt boldog. A' kevély uralkodni vágyó 's szerelemfélto Juno nem nézheté nyugodtan férje gyakori hivtelenségét; ez pedig olly keményen bánt vele, mint a' férj régi időkben nőjével rendszerint bánti szokott. A' régi költők, különösen Homer, elég példát hoznak fel erről. Midőn Juno Hercules, férje kedvenczét, fergeteg által Kos szigetéhez üzte, úgy megharagudott reá Jupiter, hogy mind a' két kezét megkötözvén, 's lábaira két ülöt akasztván, az Olympra függeszté 's ég és föld közt lebegteté. A' többi istenek közül senki sem segíthetett rajta. Midőn pedig a' trojai had alatt Jupitert elaltatá, hogy ennek alvása közben a' Görögöknek győzdelmet szerezhessen, csak nagy bajjal menekedhetett meg azon verésektől, mellyeket Jupiter felébredtekor aeki szánt. Juno a' legrégibb költeményekben úgy festetik, mint Hercules

Íránt ellenséges Istenség, ki már az ő születésénél is szerencsétlenséget hozva jelent meg, 's őt azután mindenben, a' mihez csak fogott, akadályoztatá. Homer ezen képzetet közönségesebbé tévé 's belőle egy ellenséges istennét képezte, melyet mindig használt, ha valahol valami terv volt akadályoztatandó, vagy valami vállalat megemmisítendő. Környülállásosan leírja azon ravaszságot, melyet Juno, hogy férje parancsát elmellőzhesse, a' Görögök oltalmazására használt. Ezen kívül még ellenséges üldözője mind azon asszonyoknak, kiket Jupiter szeretett (p. o. Latona, Semele, és Alcmené), azon gyermekeknek, melyeket az ezekkel nemzett. Az utolsók közt Herculesnek és Bacchusnak legiőbbet kellett szenvedni. Még a' Thebaiak is érezék gyűlölsége foganatját, mivel Hercules ő nálok született. Athamast családjával együtt üldözte, azért, hogy ez a' kis Bacchust felnevelé. Azokkal is érezteté bosszuját, kik ő felette magoknak vagy másoknak elsőséget adtak. Juno szépsége felséges és tisztelőre gerjesztő, de hibázik benne az a' gyengéd, hízogó, szívbjáló, a' mi Venusban van. A' trojai háboruban védistennéje volt a' Görögöknek, sőt néha még maga is bele avatkozott a' csatába. Így Jupiter p. o. megengedé neki egyszer, Marst a' Trojaiak védistenét az ütközetből eltávoztatni. Egy istenné sem bátorkodott vele viadalban megmérkőzni. Diana egyszer merészle illyent, de arczai nagyon megéreztek a' hatalmas Juno erejét. Jupiteről fogantatott gyermekei: Hebe, Ilythia, Mars és Vulcan. Az utolsót azonban, úgy mondják, közösülés nélkül szülé mintegy daczára Jupiternek, mivel az is fejből bocsátá ki Minervát. Néhány írók szerint Typhon szörnyeteget is ő szülte, mellynek különben más származást adnak. Junoval közönségesen négy különböző fogat köttetik össze. Az orpheusi vallás szerint az alsó lég jelképe, mint Jupiter a' felsőé, 's néha általjában az egész levegő is. Ezzel egy más fogat vegyitetett össze, melyet Samosban a' pelasgi vallásból meritetek, 's melly szerint ő az istenek királynéja volt. Ehez járul a' phoenicziai fogat, midőn Venus Uraniát, melly név alatt a' Phoenicziaiak a' természetet imádnák, Görögországban Junoval cserélek el. Mint illyen kiváltképen Argosban tiszteltetett. Végre a' költők egy ellenséges istenné characterét ruházzák rá, a' ki Jupiter és más istenek vagy hősök és emberek szándékainak kivetlét meggátolá. Egyébiránt egész Görögországban tiszteltetett; fő helye Argos volt, mellynek közelében állott hires temploma, a' Heraeum, és Samos, a' hol született 's eljegyeztetett; innét a' többek közt Samosi mellékeve. Mint illyen a' pénzdarabokon fejr félholddal 's kezeit két pálczára téve, ábrázoltatik. Juno kísérorji a' Nymphák, Gratiák és Horák voltak. Iris (I. e.) volt legjelesebb szolgálója. Az állatok közt a' páva, lud és kakuk neki voltak szentek. Közönséges attributumai hosszudak háromszegű királyi diadema, mellynek legkurább és tompább hegye, mint egy csucs felfelé áll. Gyakran csillagokkal himezett fátyolt visel, melly vagy fő ékességül szolgál neki, vagy pedig hátul lobog utána. Stosch gyűjteményében, egy drága kövön, nyugodt felséggel láthatni őt thronon ülni, mellynek hátul mind a' két oldalán a' nap és hold, feje felett pedig a' planeták látszanak, hogy őt mint az ég uralkodónóját characterisálják. Egy kocsiban két pávától vonatik. Egyébiránt a' régiéknél nem igen számos volt Juno leábrázolása, mert még a' művészség legnemesebb stylu idejében sem mutathattak a' Görögök ezen istennéről egészen tökéletes nagy és jeles képszoibrot. A' metszett köveken látszó Junok legtöbbsnyire görög művészek-től készittettek, a' romai császárok alatt. A' Romaiaknál Junonak szint azon characterre volt, mint a' Görögöknél. Azoknál főképen Juno regina (regia), Pronuba matrona (mint oltalmazója az eljegyeztetett szűzeknek) és LUCINA (I. e. és ILYTHIA) volt a' neve. Romában több temploma volt. A' hónapok első napjai 's az egész Junius neki voltak szentelve. A' has. nevű planetáról I. PLANETÁK.

JUNTA, egyesülés, Spanyolországban fő collegium a' status ügyei

számára. A' revolutio előtt csak két fő hivatal viselé ezen nevet, t. i. a' királyi kereskedési pénz és bányásztanács (Real Junta general de comercio, moneda, minas y dependencias de estrangeros) és a' kir. dohány igazgatóság (Real Junta de tabaco). Midőn Napoleon 1808 a' spanyol Bourbonokat jogaikról lemondani kinszeríté, Spanyolország nagyjait Bayonneba hívá öszve mint Juntát. Spanyolország régibb idejében az ország nagyjai gyüleseit **CORTESSEKNEK** (l. e.) hívák; Napoleon juntájának 150 tagból, nevezetesen 50 egyházi 's 100 világból kellett volna állnia; de csak 9 követ jelenék meg, 's ezek is elégtelen meghatalmazottsággal, mi azonban őt nem igen botránkozta. A' junta Jun. 15. 1808 d' Aganze finantzminister előlülése alatt nyitattott meg, 's egy akarat-al elfogadá az új szerkezetet. De midőn a' király, Napoleon József, Aug. 1. kénytelen volt Madridot elhagyni, a' lázadók 's fő kormányzó-jik részéről is öszgyült egy junta. Ez elsőben gróf Florida Blanca előlülése alatt 26 tagból állott; azután 44-re emeltetett a' tagok száma. A' Francziák előnyomulta Sevillába rezzenté e' juntát, honnét későbben Cadixba szökött. Ezen középponti juntán kívül minden, Francziaktól meg nem hódított tartományban egy tartományi junta is volt, mellyeknek amaz alatt kelle vala állniok. (L. SPANYOLORSZÁG).

JUPITER I. ZEUS.

JURA, 60—80 órányi hosszú, 's 15 órányi széles hegység, a' savoyeni Alpesek éjszaki folytatasa, onnan kezdve, hol a' Rhône a' hegyet ketté vágja. A' waadi canton alacsony hegyeinél fogva öszveköttetésben van a' berni magas Alpekkel. Több hosszú sorokban nyulik a' franczia és schweizi határok közt éjszak felé, végre elágazik, 's keleti főága Neufchatelen 's Solothurn cantonon fut keresztül, 's Aargau cantonban a' Rajnánál, a' Frickvölgy keleti oldalán végződik. Nyugoti ága jobban éjszak felé tart 's Voges hegység nevet vesz fel. Jurát nem fedi örök hó. Legmagasabb pontjai: Pré des Marmiers 4150 par. láb., Reculet 4130, Dole 4010 a' Leman színe felett, melly 1150 lábnyival áll a' tenger színe felett. Legmagasabb ut rajta a' Col du mont Tendre Waadlandban, (3860 l.) csupán keskeny szekerek számára. — A' Jura département Francziaországban Franche Comté egy része, a' Furieuse és a' Doubs mellékén; van ezüstje, reze, vasa, ónja, márványa és sava; fővárosa Lons le Saulnier.

JURISTITIUM I. TÖRVÉNYSZÜNET.

JURY, I. TÖRVÉNYSZÉKEK FRANCZIAORSZÁGBAN.

JUS, JOG, ez azon nagy szó, melly a' világot különböző szín alatt 's tekintetben mozgatja; ez olly képzeletet fejez ki, melly a' társas élet legszentebb sajátja, 's azt a' természeti szükség vad járma alól, a' kölcsönös jólét, szabadság és felvilágosult lélek országába emeli. A' jog szabadságot és erkölcsi kötelezést (köteg) jelent, melly néha ugyan azon személyben, néha pedig két külön egyénben jelenik meg; de azoknak hatáskörét mindenkor csak annyira terjeszti 's csak annyira tartja korlátok között, hogy minden másoknak munkásságával összehangzásban legyen. Ezen jogot az emberiség önnön természetében, azaz érzékiségében és okosságában, mint nem mulandót és nem változhatót találja fel (**TERMÉSZETJOG**, l. e.) 's csak az ennek fentartására, gyakorlására és egyes esetekben való alkalmazására nézve különböznek egymástól valamennyire a' nemzetek. És ezen különbség meghatározása végett hozott szabályok vagy is törvények lettek kutfejei, a' szabottjoknak (positivum jus), melly a' nép szelleme, mivelődése, másokkal való viszonya 'sat. szerint igen változó. Így támadott minden egyes nemzetnek önjoga, p. o. Angoljog, Magyarjog 'sat. mellynek a' természeti joggal, legalább okfejeire nézve, szükségkép meg kell ugyan egyezni, de a' mellyen a' nemzet viszontagságai, az országlás minősége, a' fejedelem magános nézetei, a' köz felvilágosodás 'stef. felettte sokat változtatának, ugyanígy, hogy némelly nemzetek joga, a' természetitől nem csak egé-

szen eltért, sőt vele ellenkezésbe jött. — Jog, széles értelemben, azon tudományt is jelenti, mely az emberek szabadságait és kötelezéseit, vagyis az ország törvényeit esmerni, érteni, 's a' köz életben egyes esetekre alkalmaztatni tanítja.

—no—

JUSSIEU, (Antoine és Bernard de) két testvér, a' 17-dik század utolsó éveiben születtek, mind a' gyakorió orvoslásban, mind a' fűvésztudományban jelesek voltak. ANTA: fűvészi utazásokat tön és számos növényeket hozza Spanyolhonból. Azután természetleirási és orvosi tárgyokról irt 's 1758-ban halt meg, emberszeretetéért mindenkitől gyaszolva. BERNARD, szül. 1699. Lyonban, a' kir. fűvészkertben a' fűvészet tanítója lön. Ő adá ki másodsor Tournefort ezen munkáját: „*Historie des plantes qui naissent environs de Paris.*“ (1725, 2 köt. 12.). Örömmel látá, hogy a' libanon hegyi, előbb a' királyi kerijében hibázott, 's tőle Angliából hozott cedrusok szemei előtt minden fanál a' kertben magasabbra nőttek. Linné meglátogatóá őt Franciaországban létekor 's egyik kirándulásában jelen volt. Azt mondják, tanítványi kísérteni akarván elrontott jegyű növényeket hoztak elébe, tőle magyarázatot kérve rólok. J. mindig megesmerete a' csalást, de zavarba nem jöve, világosítást ada. Linnével szinte illyen próbát akartak ók tenni, de ő egyenesen kimondá, hogy csak az ur Isten, vagy Jussieu magyarázhatja meg. Sok évig a' növényország rendszeres felosztásával foglalatoskodván, meghalt 1777. 79 éves. Unoka öccse, ANTOINE LAURENT DE JUSSIEU, szül. Lyonban 1748, orvos, a' tudom. acad. tagja Parisban, valamint az orvosi iskoláé is, 1804-ben Baudin kap. ujhollandi útjának sikereiről tudósítást ada. A' növényboncztanban híressé lön a' tőle a' magban feltalált 's perisperme-nek nevezett test által. 1784-ben kiadá: „*Rapport de l'examen du magnetisme animal.*“ A' „*genera plantarum secundum ordines naturales disposita*“ (a' parisi fűvészkertbeli irányzat szerint) 1789 és 1791-ben jelentek meg (Zürichben és Leipzigban is). 1796-ban írta: „*Tableau synoptique de la méthode botanique de B. et A. L. de Jussieu*“; és 1800-ban „*Tableau de l'école de botanique du jardin des plantes de Paris.*“ 1817-ben Sz. Mihály rendjét nyere meg.

—j—

JUSTINIANUS (I.), az ugy nevezett nagy, I. Justinus unoka öccse, a' keleti romai birodalom császára, 's híres törvényadó, 483 esmeretlen családból származék. Részt vön nagybátyja szerencséjében, a' ki közönséges thraciai parasztból császárságra emelkedék. Midőn 521 consulnak választatnék, pompás játékokat ada a' népnek. Szintugy hízelkedék a' senatusnak is, igyekeztvén annak kedvezését megnyerni, miért ez a' nobilissimus királyi czimmal ruházá fel. Nagybátyja élemedett lévén 's egy sebben szenvedvén, mintegy lemondá az országlásról. De Justin. még is csak annak halála után, 527 Aug. 1-jén kiáltatott ki császárnak. Most nőül vevé Theodorát, kit szinjátzónéból és nyilvános kéjleányból emelt császári székre. Ez részint kedveltető mesterségei, részint valódi elsőségek által határtalan hatalmat tudá magának szerezni férjén. Uralkodása alatt elkeseredten kelének fel egymás ellen a' circus pártjai, több véres jeleneteket okozván Constantinápolban, kék és zöld név alatt. J. erőszakos eszközöket használá e' zendülés lecsillapítására; de azokkal még inkább gerjesztette a' tüzet, 's egy a' lazadás következésében kiütött égés Constantinápol nagyobb részét 's legszebb épületeit megemészte. Még J. élete is veszélyben forgott. Mintán vérpatakok és számos halálos büntetések által a' pártok dühe lecsillapított volna, véget vete J. az Isauriak ellen folytatott háborúnak, 's a' Persákon Belisarius tábornoka által 523 és 529 három nevezetes győzödelmet vön. Ezen nagy hadvezér Afrikában 534 a' Vandalok birodalmát is feldulá, 's ennek királyját Gelimert fogolyképen vivé Constantinápolba. Spanyolország és Sicilia ismét elfoglaltatott; az Ostgothok, kik Olaszhont bírták, meggyőzetének. Belisar 536 benyomult Romába, és J. egy másik vezére Narses, az Eunuch, 553 véget vete az Ostgothok olaszhoi birodalmának.

Ezen hódítások ismét megadák a' romai hirodalomnak előbbeni kiterjedése egy részét. Most J. a' törvényekre fordítja figyelmét. 10 törvényűdörsra bizá, csináljanak az ő tulajdon és elődjei törvényeiből Codexet. Ezen Codex után J. a' Pandectákat, Institutiokat és Novellákat következetté, mellyek későbbben e' czim alatt „*Corpus juris civilis*“ egybefoglaltatának (L. CORPUS JURIS és TRIBONIANUS) Arról is gondoskodott J. hogy új városokat építsen, másokat megerősítsen, 's szép épületekkel szépsítsen; de leginkább arról, hogy a' vallási békét visszaállítsa. Több templomok közt ismét felépítetté Constantinápolban Söfia templomát, melly a' kék és zöld párt zendülése alkalmával elégett. Ez az építési művészség remekének tartatik. Az oltár benne egészen aranyból és ezüstből vala készítve 's számos legkülönbözőbb nemű drága kövekkel ékesítve. Ezen templom, melly a' Törököktől mecsetté változtatva még ma is fenáll, oly pompás volt, hogy J. midőn felszentelések legelsőben látá teljes fényében, örömben így kiáltana fel: „egyedül istené 's dicsőség; Salamon én feljül multalak téged.“ De ugy akarta szerencsétlensége, hogy valamint ezen zsidó király, ő is tul élje dicsőségét. Elete vége felé fősvénykedni kezdé, a' nélkül, hogy lemondana pompaszerezetéről, 's kegyetlen lévén, adókkal nyomá a' népet 's minden vádat könnyen elhitt. Ki nem esmeri háladatlanságát Belisarius iránt. Szolgái által büntetlenül hagyá a' legnagyobb vétekkeket is elkövetetni. Meghalt 565. 83 esztendőskorában, uralkodása 38 évében. Szerzetesek, szentek és a' theologiai kérdések iránti szeretete nem védelmezé a' hittudósok becsmérlése ellen, mert ezeknek véleménye szerint halt meg. A' mi országlása alatt hasznos és jeles történt, abban ő maga igen csekély részt vön.

JUSTINUS, latin történetíró, ki hihető Romában a' 2 vagy 3 században élt. Kivoná Trognus Pompejus galliai születésű 's Augustus idejében élt történetíró 44 kötetnyi munkáját, melly a' közönséges történetírást foglalá magában, a' legrégebb idők óta, de kiváltképen a' macedoniai történeteket adá bővebben elő, 's innét van kúliiratja is „*Historiae Philippicae*.“ A' kivonatról ítélve (mert maga a' fő munka elveszett), több kézzel fogható hibák találhatnak a' könyvben, kivált a' zsidó történetírásban: azonban mégis kedvesen fogadtatott ezen kivonat (melly egyébiránt épen oly czimű, és felosztása szinte az, mint ama' munkáé) mert rövidségére nézve igen sokat foglal magában a' régi történetek jelességeiből, 's ez által a' sokkal jelesebb történetírási munkákat is feljül mulja, 's az iskolákban még most is gyakran olvastatik. Előadása általában csinos 's elég tetszető, habár egészen hibázik benne az a' nemes egyszerűség 's classicus hibátlanság, melly a' remek műveket bélyegzi.

JUSTITIA (igazság), a' Görögöknél Astraea, Themis, Dike; azonban a' Romaiak Justitiája jobban istenesített elvont lény vala. Pénzdarábokon gyakran mint szüz jelenik meg, homlokkötővel, vagy diademával, néha karddal és mértékkel, néha meg egyik kezében csészét, a' másikban pedig királyi pálczát tartva; a' csésze igazságosságra 's valláosságra mutat.

JÜTLAND, I. DÉNORSZÁG.

JUVENALIS (Decimus Junius), a' Volsciások birtokából Aquinumból való, az 1-ső század utolsó felében virágzék Romában. Gyönyörűségére az ékesszólást tanul elsőben, azután pedig a' költészségre 's kivált gunyírássra adá magát. Mivel (7-dik gunyiratában) nagyon sértegette Parist, a' kedves pantomimust: Domitian olly szín alatt, mint-ha meg akarná tisztelni. Egyiptom legvégső részeibe küldé seregvezérnek (cohortis praefectus). Trajan alatt visszatért Romába, hol 82-dik évében halt meg. Juvenalis a' Romaiak legerősebb és csipősebb gunyírói közé tartozik. 16 gunyiratot írt, (de az utobbiak töle származta kétségbe hozatik), mellyekben kora balgatagságait 's romlott erkölceit ostorozza.

Stylja nem olly csinos, caractere nem olly derült 's szeszélyes, mint Horatiusé, de nem is olly homályos és komoly mint Persiusé, 's gyakran elárnlja a' szónokot. Legjobb kiadásai ezek: Henniustól (Utrecht 1685, 4. Leiden 1694, 4.) 's a' legújabb Rupertitől (Leipzig, 1801 2 k. 's megrövidítve: Göttinga, 1804 2 köt.); németre fordította Bahrdt C. F. (Dessau 1781). Prof. Fabre de Norbonne franczia versekben fordítá le Juv. satyráit, magyarázást is mellékelvén hozzájuk (Paris, 1825 2 k.); magyarra ford. Kis János (Pesten, 1828).

JUVENTA, JUVENTUS, a' Romaiaknál az istenesített ifjuság, de megkülönböztetendő Hebétől, mivel nem egyéni hanem elvont lény. A' Capitoliumban kápolnája vala, 's egy saját innepe, melyet ifjak ültenek meg. Pénzdarabokon baljában áldozó csészét tartva, jobbával pedig egy háromlábra tömjént hintve láttatik, mivel az ifjak, midőn pelyhező szalakok zsengejét neki szentelék, tömjén áldozatot mutattak fel.

JYNX, Pan és Echo vagy Peitho leánya (a' Romaiak Suadája), Jupitert loval szerelmeskedésre csábitotta, a' miért büntetésül Juno madárrá, ugy nevezett nyaktekercsét (Jynx torquilla) változtatá, melly még mindig birt erővel, részint magát, részint másokat is szerelmre ingerelni. Midőn a' colchisi Medeának Jasonba bele kellett volna szeretnie, Aphrodite ezt Jynx varásmadárral ajándékozá meg, 's megtanítá, miként tegye varáskerékre, 's hogy használja Medea ellen. Ezen idő olta a' Jynx egy részét tevő a' Görögök szerelemgerjesztésre használt varáskészületének. A' varásló ezen madarat négy küllőü kerékhez kötő, melyet varásának közt forgata; egy más mese szerint a' madár kivetett belét feszítette a' kerékre. Egy harmadik bánásmód abban állt, hogy a' varáslóné a' madarat viaszos vászonon felolvasztá. Azt tartják, hogy az a' magusi kör is így neveztetett, melyet a' varáslók használtak, mert ez a' madár, vagy legalább a' bele volt reá feszítve. A' képző mivészesség, főképen a' buja szerelmre való rábeszélés mestersége jelképének használta. Utóbb megváltoztatott Jynx jelentése. A' mi eredetileg hódító szerelm kecsét jelentett, az most minden Musa mivészesség varázsának közönséges jelképe lön, a' költészesség és hangászat minden édesen hódító kecséé. Jynxet ezen utóbbi jelentésében Keledonnak is (filemilének) hívták, hogy nemesebb jelentése annál jobban kifejeztessék, 's mint illyen áll Sophocles síremlékén, 's a' pythiai Apollo templomán.

FOGLALAT.

	lap.		lap.
H.	1	Hajnácskő, Ajnácskő	28
Haag	—	Hajnal	—
Hab	—	Hajnalcsillag	—
Habakuk	—	Hajnali kör (circulus vel terminus crepusculorum)	—
Habarnicza	2	Hajnali pirosság (Aurora)	—
Habeas corpus acta	—	Hajóépítés	29
Habes vagy Habessinia	3	Hajóhid	—
Habsburg	5	Hajókázás	30
Hackert (Filep)	—	Hajókázás mestersége	—
Had	6	Hajólobogó	33
Hadad	—	Hajómalom	—
Hadászság mestersége	—	Hajózási acta	—
Hades l. Pluto	7	Hajszálcscók	34
Hadfogoly	—	Hajszáledények rendszere	—
Hadi jel	—	Hajtogató I. Ige	—
Hadi (András, futaki gróf)	—	Hakim	—
Hadi literatura	8	Halak	—
Hadi rendszabás (Reglement)	9	Halál (mythologiai)	35
Hadi tar	10	Halál (természeti)	36
Hadi tudomány	—	Halál (polgári)	37
Hadriannus (P. Aelius)	—	Halálcassák	—
Hadsereg	11	Halálküzdes	—
Hadzs	—	Halálmadár	38
Haemus	—	Halálos büntetés	—
Haenke (Thaddeus)	—	Haláltörvényszék	40
Haeresis	12	Halálüzés, Halálinnep	—
Haff	13	Halas	41
Hafiz (Mohammed Schemsedin)	—	Halászat	—
Hagedorn (Fridrik)	—	Halasztás I. Elhalasztani	—
Hagen (Fridrik Henrik)]	14	Halberstadt	—
Hager (József)	15	Halcsont	42
Hagyomány (Legatum)	16	Halhatatlanság, lélek halhatatlansága	—
Hahn (Filep Máté)	—	Halicarnassus	44
Hahnemann (Sámuel Keresztély Fridrik)	17	Hallorok l. Halle	—
Haimon gyermekei	20	Halifax, Ujscotiai v. Amerikáb.	—
Haireti	21	Halifax mv. Yorkshireben, Angliában	—
Haiti	—	Hallás	—
Haj	24	Hallástudomány l. Acustica	—
Hajadoni jog	25	Hallástudományi l. Acusticai	—
Hajdu városok	—	Halle	—
Hajéesség	—	Hallein	46
Hajlandóság	27	Halleluja	—
Hajlandóság	—		—
Hajlat (inclinatio)	—		—

	lap.		lap.
Haller (Albert)	46	Hangtorlások (Rückungen)	79
Haller (Károly Lajos)	47	Hangváltás (hangcserélés)	80
Haller (László, hallerkői gróf)	49	Hangváltoztatás (hangfordi- tás)	—
Halley (Edmund)	—	Hangya	—
Hallócső	50	Hannibal	—
Haló, Haló hártya	—	Hanno	83
Halottak lajstroma	51	Hanovera királyság	—
Halotti házak	—	Hanover	89
Halurgia I. Sóaknatudomány	52	Hanoveri rendek	—
Hályog	—	Hans Sachs I. Sachs Hans	90
Hályogkövek I. Pálmák	53	Hansa	—
Hályog szemüveg	—	Hanság	91
Halványság	—	Hanswurst	92
Hamadryadok	54	Hanvay (Jónás)	93
Hamah	—	Hányad (Aliquotus)	—
Hamam	—	Hányadszerű számrend (series geometrica)	94
Hamann (János György)	—	Hányó kerék	—
Hamburg	55	Hánytatók	—
Hamilton (Antony, gróf)	58	Harag	—
Hamilton (Emma [Lyon, ké- sőbbben lady])	—	Harald (I.)	95
Hamilton (Sir William)	59	Harald (III.)	96
Hammer (József)	60	Harangjáték	—
Hámor	61	Hárantsíp (Querpfeife, Piffaro)	97
Hamu	—	Harczbárd	—
Hamuzsír I. Növényalkali	—	Harczfestés	—
Hamvazó szerda	—	Harczgát	—
Hamvveder	—	Harczátnok (Sappeur)	98
Hanakok	—	Harczkározat (Pallisaden)	—
Hanau	62	Harczkunyhó (Bollwerk)	—
Hanaui ütközet	—	Harczmozgások (Manoeuvres)	—
Händel (György Fridr.)	63	Hardenberg (Károly Aug. bá- ró, későbbben herceg)	—
Hang	65	Hardenberg (Fridrik)	100
Hang (szóhang, Stimme)	66	Hardouin (János)	101
Hang, Hangnem, Hanglajtor- ja, Hangrendszer	67	Harem	—
Hangalakok (Klangfiguren)	71	Hárfa	—
Hangászat I. Muzsika	—	Harisnyakötés	102
Hanggyám I. Hang, szóhang	—	Harisnyaszövés	—
Hangjel I. Kóta	—	Harlekin	103
Hanglajtorja I. Hang, Hang- nem	72	Harlem, Haarlem	—
Hangköz, intervallum	—	Hármas öszvehangzat (Trias, Dreiklang)	104
Hangművészség I. Muzsika	—	Hármas szám (Trias)	—
Hangnem I. Hang, Hangnem	—	Harmat	—
Hangoztatás (Hangadás, hang- ejtés, intonatio)	—	Harmattan	105
Hangszer (musikalisches In- strument)	73	Harminczad	—
Hangszeres muzsika (Instru- mentalmusik)	—	Harmincz esztendő's háboru (1618—48)	106
Hangszerzés (Compositio, Hangszerzemény)	75	Harmonia vagy Hermione	108
Hangszerzési művészség (Ton- setzkunst)	76	Harmonia	—
Hangszerzők (hiresebbek és ujabbak)	—	Harmonica	109
		Harmonica (Harmonik)	110
		Harmoniták	111
		Hármaskönyv (Hármas tör- vénykönyv)	—

	lap.		lap.
Háromnyomás vagy Ugarszer	111	Haug (János Keresztély Fridrik)	131
Háromság (szent)	—	Haugwitz (Keresztély Henrik Károly, gróf)	—
Három szavu tétel	112	Hauser (Gáspár)	133
Háromszeg (Trigonon)	—	Hautbois I. Oboe	136
Háromszegű fény I. Aspectus	—	Hautelisse	—
Háromszegmérés vagy Trigonometria	—	Hautrelief I. Basrelief	—
Háromszegű számok (Numeri trigonales)	113	Hauy (René Just)	—
Háromszék	—	Hauy (Valentin)	137
Harpe (Jean François, de la), I. Laharpe (Jean François)	—	Havana (st. Christoval de la)	—
Harpe (Frédéric César), I. Laharpe (Frédéric César)	—	Havaria I. Avaria	138
Harpeggio (Arpeggio)	—	Havercamp (Sigebert)	—
Harpocrates	114	Hawkesbury I. Liverpool	—
Harpyák	—	Haydn (Jos.)	—
Harrington (James)	—	Haydon (B.)	139
Harriri	—	Hayti, I. Haiti	140
Harris (James)	—	Hazafi	—
Harrison (János)	115	Hazafiuság	—
Hartleben (Theodor)	—	Hazafiusítás	141
Hartley (Dávid)	116	Hazard- vagy szerencsejátékok	—
Haruspex I. Aruspex	—	Házasság	142
Harwey (William)	—	Házasságtörés	143
Harwich	117	Házi (János)	—
Harz	—	Házi játékszin	—
Has	118	Hazzi (József)	145
Hasbeszélő	—	Hebe	146
Häser (Charlotte Henriette)	—	Hebegés	—
Hasse (János Adolf)	—	Hebel (János Péter)	147
Hasselquist (Fridrik)	119	Hebert (Jacques René)	—
Hastings (Warren)	120	Hebraeusok	148
Hastings (Francis Rawdon)	121	Hebraeus nyelv és literatura	149
Használat (usus)	—	Hebridák	152
Haszonbér	122	Hecate	—
Hatalom (Potentia) I. Rang	—	Hecatombe	—
Hatalmaskodás	—	Hecla	—
Határ	124	Hector	153
Határjárás, Határujtás	—	Hecticus	—
Határnap	125	Hecuba	—
Határörvidék	—	Hédervár	—
Határörvonal	126	Hedlinger (János Károly)	154
Határozás (metatio)	—	Hedvig	—
Határozatlan mód	—	Heemskerck (Márton)	155
Határozó	—	Heeren (Arnold Hermann Lajos)	156
Határtalan (infinutum)	127	Hegedű (Violino, francziául Violon)	—
Hatás (Wirkung)	128	Hegel (György Vilhelm Fridrik)	158
Hátgerincz görbülése	—	Hegel philosophiája	159
Hatház	130	Hegira (Hedzsra)	161
Hatscherif, Hattischerif	—	Hegyallja	162
Hatszegű számok	—	Hegyek	—
Hattyu	—	Hegyess	164
Hatvan, mezőváros	—	Hegyprofil	—
Hatvani gyűlés, I. II. Lajos	131	Hegyvám	165
Hatvanos osztály	—	Heidelberg	—
Hátvéd (Arrière garde)	—		

	lap.		lap.
Heidelbergi könyvtár	166	Henriette (Anna), orléansi her- cegné	187
Hein (Péter Petersen)	167	Henrik (I.)	188
Heineccius (János Gottlieb)	—	Henrik (III.)	189
Heinsius (Dániel és Miklós)	—	Henrik (IV.) } német császárok	—
Heinsius, Holland nagypen- sionnairje	168	Henrik (V.) }	191
Héjasállatok	—	Henrik (VII.) }	192
Hela, I. Éjszaki Mythologia	—	Henrik (III.) } francia	—
Helena	—	Henrik (IV.) } királyok	193
Helena szigete, I. Sz. Ilona Szigete	—	Henrik (II.) }	195
Helenus	—	Henrik (V.) }	—
Helgoland	—	Henrik (VI.) } angol királyok	196
Heliadok (Heliadae)	169	Henrik (VII.) }	—
Helicon (most Sagara)	—	Henrik (VIII.) }	—
Heliodorus	—	Henrik (az oroszán), szász herczeg	197
Heliometrum, I. Napmérőcső	—	Henrik (ifjabbik), braunschwei- gi herczeg	198
Helios	—	Henrik, a' tengeri hajós, por- tugal herczeg	199
Helioscop (napüveg)	170	Henrik (Fridrik Lajos), po- rosz herczeg	200
Hell (Maximilian)	—	Henrik Kristóf, haitii király, I. Haiti	201
Hellas, Hellenek, Hellenies	—	Hephästion	—
Helle	172	Hephaestus, I. Vulcan	202
Hellenek az újabb időben	—	Heptachord	—
Hellenisták	—	Heraclidák	—
Hellenisták Egyiptomban	—	Heraclitus	—
Hellespontus	—	Heraldica vagy czimertudo- mány	—
Helmers (János Fridrik)	—	Herbarium (növénygyűjte- mény)	204
Helmintholiták (kőférgek v. fé- regkövek)	173	Herberstein (Sigmond, báró)	—
Helmont (ker. Ján.)	—	Herbst (János Fridr. Vi helm)	205
Heloise	—	Herculanum	—
Heloták	174	Hercules	207
Helsingfors	—	Hercules oszlopai	212
Helst (Bartholom. van der)	—	Herczeg	—
Heltai (Gáspár)	—	Herder (János Gottfried)	214
Helvetiai szövetség	175	Here, I. Juno	216
Helvetius (Claude Adrian)	177	Herélés (castratio)	—
Helvig (Amalia)	—	Héring	217
Helvoetsluis	178	Hermadad	—
Helyesírás	—	Hermann (latinul Arminius)	218
Helyesírási jelek	179	Hermann (Thüringeni)	220
Helyhatározás	181	Hermann (János Gottfr. Jakob)	221
Helytartó	—	Hermann oszlopa, I. Irmen osz- lopa	185
Helytartó tanács (királyi)	184	Hermaphroditus (Atlantius is)	222
Helytelen vád büntetése	—	Hermbstädt (Sigmond Fridrik)	—
Hemerodromusok	—	Hermelin (Sámuel Gusztáv, báró)	—
Hemisphaera, I. Félgömb	—	Hermeneytica	223
Hemsterhuis (Tiberius)	—	Hermes, I. Mercurius	—
Hemsterhuis (Ferencz)	185	Hermesek	—
Hendecasyllabás	—	Hermes Trismegistus	—
Henger (cylinder)	—		
Hengerbolt	186		
Hengermiv vagy Nyujtomiv	—		
Hengist és Horsa	—		
Henil, Henile	—		
Henke (Henrik Filep Kon- rád)	—		

	lap.		lap.
Hermes (János August)	223	Heun (Károly)	244
Hermes (János Timotheus)	224	Hevenesi Gábor	—
Hermetikai mesterség, 1. Alchymia	—	Hevesvármegye	245
Hermione	—	Heves, mezőváros	—
Hermitage	—	Hévmérő	—
Hermode, 1. Éjszaki mythologia	—	Hevristica vagy Heuristica	246
Hernád	—	Hexameter	248
Hernia, 1. Sérvés	—	Hexapla	249
Hero	—	Heynatz (János Fridrik)	—
Herodes	225	Heyne (Christian Gottlob)	—
Herodes (Tiberius Claudius)	—	Hiatus, 1. Hijány	251
Herodian	—	Hibernia	—
Herodotus	—	Hidalgo	—
Herosi	226	Hidegség	—
Herosok	—	Hidegtelelés, 1. Láz	252
Heroide	227	Hiéna	—
Herold	—	Hierarchia, 1. Egyházi koromány	—
Heronlaptája	228	Hières (Hyères)	—
Herostratus	—	Hiero (I.)	—
Herrera (Hernando de)	—	Hiero (II.)	—
Herrera (Antonio)	229	Hierodulok	254
Herrnhut	—	Hieroglyphák	255
Herschel (Fridr. Vilhelm)	—	Hieronymiták	256
Hertha, Jord, Joard, Hertha	230	Hieronymus pragensis	—
Herzberg (Evald Fridrik)	—	Hieronymus (szent)	—
Herzogenbusch	232	Hierophant	257
Hesiodus	—	Highwaymok	—
Hesperidák	233	Higmérő, 1. Hygrometer	—
Hesperus	—	Hihetőség (Verisimilitudo)	—
Hesz (Lajos)	—	Hijány	258
Hesz (Károly)	234	Hildburghausen	—
Hesz (Péter és Henrik)	—	Hildesheim	259
Hesz (Kár. Adolf Henrik)	—	Hillebrand (József)	—
Hessek	—	Hiller (János Adám)	—
Hessen választó fejedelemség	235	Hiller (János, báró)	260
Hessen nagyhercezség	237	Himalaya (Himalih)	261
Hessen-Homburg, landgrófság	238	Himlő	262
Hessen nagyhercezség polgári alkotmánya	—	Himlőoltás	263
Hesychastok	239	Himmel (Fridrik Henrik)	—
Hesychius	240	Miadostan	264
Hetairák	—	Hindusok	—
Hetairia	—	Hippel (Theodor Gottlieb)	267
Hét bölc	242	Hippias	268
Heterodox és Heterodoxia	—	Hippocentaurusok	—
Heterogen és Homogen, 1. Különnemű	—	Hipocrates	—
Heteroscinsok	—	Hippocrene	269
Hétesztendő háboru, 1. Mária Theresia és II. Fridrik	—	Hippodamia	—
Hetmann	—	Hippodromus	270
Hetruria, 1. Etruria	243	Hippogryph	—
Hétszegű számok	—	Hippolytus, 1. Phaedra	—
Hetye (Egyházas)	—	Hirschberg	—
Hétszemélyes tábla	—	Hirt (Alois)	—
		Hirzel (János Gáspár)	271
		Hispania	—
		Historia, 1. Történetírás	272

	lap.		lap.
Historiai festő, I. Képiró és Történeti képiró	272	Hohenlohe - Ingelfingen (Fridrik Lajos, herczeg)	—
Historiai	—	Hohenstaufen	294
Historiai Compositio, Hist. critica, Hist. mesterség, Hist. stylus	—	Hohenstaufen	295
Historiai rajzolat, I. Historai	—	Hohenwarth (Sigmund Antal, gróf)	296
Historiai tudományok és Hist. Literatura, I. Történettudományok és Történettudományi Literatura	—	Hohenzollern	—
Historicus, I. Történetíró és Történetvizsgáló	—	Hókut	298
Histriok	273	Holbach (Paul Thierry, báró)	—
Hit	274	Holbein (János)	—
Hit vagy Eskü	—	Holberg (Lajos, báró)	—
Hitelalapítás	275	Hold (jagerum)	299
Hitelrendszer	276	Hold	—
Hitszegés	277	Holdév, I. Esztendő	—
Hittagadók (renegati)	—	Holdfogyatkozások	301
Hitvallás (Confessio)	—	Heldfoltok	302
Hitelenség	—	Holdingása	303
Hitrebizott jószág (Fideicommissum)	278	Holdképek, Holdmappák	304
Hiuz	279	Holdkör	—
Hivatal	—	Holdkórságos	305
Hivatkozás (Provocatio)	280	Holdkövek, I. Meteorkövek	—
Hó	—	Holdkulcsa, Holdszám, I. Epacta	—
Hobbes (Tamás)	281	Holdnap, Hónap	—
Hoche (Lázár)	282	Holdnegyedek, I. Holdváltózárai	—
Hochheim	283	Holdrajzolat	306
Hochkirchi ütközet	—	Holdtáblák	—
Hochstädti csata és ütközet	—	Hold változásai	—
Hód (castor)	284	Holics	307
Hódító Vilhelm, I. Vilhelm a' hódító	—	Holkar	—
Hoditz (Albert József, gróf)	—	Holland, I. Németalföld	—
Hódolat	285	Hollandi Literatura és nyelv, I. Németalföldi Literatura és nyelv	—
Hódolati egyezés (Pactum fundamentale subjectionis civilis)	—	Hollandi iskola, I. Németalföldi iskola	—
Hof	286	Holló	308
Hofer (András)	—	Hollókő	—
Hoffmann (Fridrik)	287	Holstein	309
Hoffmann (Lajos Kristóf)	—	Hölyt (Lajos Henrik Kristóf)	—
Hoffmann (Ernst Emil)	288	Holtak eltakarítása	310
Hoffmannsegg (János Centurius, gróf)	289	Holtak felnyitása	—
Hofwyl	—	Holt tenger	—
Hogarth (William)	290	Hólyagsák rendszere	311
Hogendorp (Gysbert Károly, gróf)	291	Hómadár	—
Hógyész	292	Homagium	—
Hohenheim (Nagy)	—	Homály	—
Hohenheim (Francisca, birodalmi grófné)	293	Home	—
Hohenlohe	—	Homer, Homeridák	312
		Homilia	315
		Homlitás	316
		Homlokzat	—
		Homlokrend	—
		Homogeneum, I. Különnemü	—
		Homokkő	—
		Homonnai	317

	lap.		lap.
Homoród Almás	317	Huber (Mihály)	342
Homoru és Domboru	—	Huber (Lajos Ferdinánd)	—
Hompesch (Ferdinánd, báró)	—	Huber (Ferencz)	—
Hondekoeter (Melchior)	318	Huber (Therese)	343
Honneurs	—	Hubertsburg	344
Honorarium	—	Hübner (János)	—
Hontvármegye	—	Hudson (Henry)	—
Hont	319	Hudson öble	—
Hontheim (János Miklós)	—	Huehuetlapallan	346
Honvéd	—	Hufeland (Christian Vilhelm)	—
Hood (Sámuel)	320	Hugenották	347
Hooft (Péter Corneliszoon)	—	Hugo Capet	348
Hospital (Michel de l')	—	Hugo (Gusztáv)	—
Horák	321	Hugy	349
Horányi (Elek)	322	Hull	—
Horatiusok	323	Hullatagh	—
Horatius Cocles)	324	Hullin (Pierre Augustin, gróf)	—
Horatius (Quintus Horatius Flaccus)	—	Humanus, Humanitas	350
Hörsök (Marmota Cricetus)	326	Humboldt (Károly Vilhelm, báró)	—
Horeb (arab. Dsaibel Musa)	—	Humboldt (Fridrik Henr. Sándor, báró)	351
Horiah	—	Hume Dávid	355
Horizon, l. Láthatár	327	Hummel (Nep. János)	356
Hormayr (József, báró)	—	Hunnok	357
Hormayr (József, báró)	—	Hunter	—
Horn vagy Hornes	328	Hunnan	358
Hornfok	—	Hunyadvármegye (Erdélyben)	—
Hornemann (Fridr. Konr.)	—	Hunyad (Vajda-Hunyad)	—
Hornthal (Ferencz Lajos)	—	Hunyadi János	359
Hornya	329	Hunyadi János származása	366
Horoscop	—	Hunyadi László	369
Horpadt kör, l. Ellipsis	—	Hunyadi Mátyás, l. I. Mátyás király	372
Hortensius (Quintus)	—	Hunyadi János, l. Corvin János	—
Horus	330	Hupazoli (Ferencz)	—
Horvát Endre	—	Hur	373
Horvát István	331	Huronok	—
Horváth Márk	332	Huros hangszerek	—
Hoseas	333	Hus, l. Izmok	374
Hosianna	—	Húség	—
Hósköltemény	—	Hushagyó kedd, Farsáng és farsángi játékok	—
Hospodar	334	Husmérés	376
Hossz (földleirási)	—	Hussózás	—
Hosszintézetek	335	Huszár	—
Hosszurét (Dluha Luka)	—	Huszforintos láb, l. Pénzláb	377
Hótorlatok, l. Lavinak	—	Husztai (István)	—
Hottentották	—	Husztai (Péter)	—
Houdon	336	Huta, Hámor	—
Hourik	—	Hutatudomány	—
Houtmann (Cornelius)	337	Hutcheson, vagy Hutchinson (Francis)	—
Houwald (Kristóf Erneszt, báró)	—	Hutten (Ulrik)	378
Hóvonal	338	Hüttner (János Kerestély)	379
Howard (János)	339	Huygens (Christian)	—
Howard (Luke)	340		
Howe (Richard, gróf)	—		
Hoym (Károly György Henr., gróf)	341		
Hozomány	—		

	lap.		lap.
Huysum (János)	380	Hygieia, Hygiea	384
Huzat	—	Hygrometer, Hygroskop (Nedv- mérő)	385
Huzó csiga, l. Huzat	—	Hylas	—
Hyacinthus	—	Hylozoismus	—
Hyadok	—	Hymen, Hymenaeos	—
Hyalith	—	Hymettus	386
Hyalurgia	381	Hymnus	—
Hyde de Neuville (Pál, gróf)	—	Hyperbole	387
Hyder Ali	382	Hyperboraeusok	—
Hydra (lernai), l. Hercules és lernai kigyó	—	Hyporion, l. Titanok	—
Hydraulica	—	Hypermnestra, l. Danaidák	—
Hydrioták, Spezzioták és Ip- sarioták	383	Hypnos, l. Somnus	—
Hydrocephalus, l. Vizkórság	384	Hypotheca, l. Jelzalog	388
Hydrogenium, l. Gyuló	—	Hypothecás Hitelintézetek, l. Jelzalogi Hitelintézetek	—
Hydrographia	—	Hypothenus	—
Hydrologia	—	Hypothesis	—
Hydrometer	—	Hypotypose	389
Hydrophobia, l. Veszettség	—	Hypsipyle	—
Hydrostatica, l. Hydraulica	—	Hyrkania	—
Hydryadok	—	Hysteria (anyakór)	—
Hiéresi szigetek, l. Hiéresi szigetek	—		

I.

I	390	Idéző levél	399
Iambus, l. Rhythmus	—	Idioelectricus, l. Electricitas	—
Iarbas, l. Dido	—	Idioma, l. Idioticon	—
Iason	—	Idiosyncrasia	—
Ibell (Károly Fridrik)	391	Idiota	—
Iberia	—	Idioticon	—
Isis	—	Idiotismus	—
Ibycus	—	Idő	—
Icarus, l. Daedalus	392	Idő	—
Ichtyolith, Halkó, halnyomat	—	Időegyenlítés	400
Icon	—	Idősmerés	—
Ida (nagy)	—	Időfény	401
Ida (régi geogr.)	—	Időfordító	—
Idalium	393	Időkor (mythologiai négy)	—
Idea	—	Idom (Anlage)	402
Ideál	—	Idomenus	—
Idealisálni	394	Idómérő (Chronometer)	—
Idealismus	395	Idómérték	—
Ideálpénz	396	Idómulta, Elidősítés	—
Idegenek	—	Időszakaszai az életnek, l. Szakaszai az életnek	404
Idegnyavalyák	—	Időszakaszai az írásmódnak, l. Periodus	—
Idegenszer	397	Időszakaszai a' történetírásnak l. Periodus	—
Identitas	398	Időszaki írások, l. Ujságok évi 's havi írások	—
Identitas rendszere, l. Schel- ling philosophiája	—		
Ideologia	—		
Idézés	—		

	lap.		lap.
Időszaki nyavalyák, I. Szakaszos nyavalyák	404	India, I. Kelet-és Nyugatindia	424
Időszámolás, I. Chronologia	—	Indiai literatura, I. Keletindiai literatura	—
Időszellem	—	Indiai mythologia, I. Keletindiai mythologia	—
Időtévesztés, I. Anachronismus	—	Indiai nyelvek, I. Keletindiai nyelvek	—
Idria	—	Indicativus, I. Jelentő Mód	—
Iduna, Idunna, I. Éjszaki mythologia	—	Indifferentismus	—
Idus, I. Kalendáriom	—	Indigenatus, I. Hazafiusítás	—
Idylla	—	Indigo (Indigofera)	—
Iferten, I. Yverdun	405	Individialis	425
Iffland (August Vilhelm)	406	Indolentia	426
Igazgató (Director)	—	Indossalni	—
Igazhitiség (Orthodoxia)	—	Inductio (a' Logicában)	427
Igazítás (Rectificatio)	—	Indulat	—
Igazítás, Igazító villa	—	Indulgentia (bucsu, bünbocsánat)	428
Igazság (veritas)	407	Industria, I. Szorgalom	—
Igazságszolgáltatás jobbágyok ellen	408	Ines de Castro	—
Ige	409	Infans	429
Ijedés	410	Infantado (herczeg)	—
Iktatás, Beavatás	411	Infanteria, I. Gyalogság	430
Iliás, Iliade, I. Homer	412	Inferiák (inferiæ)	—
Iliithya	—	Infinitesimalis számvetés	—
Ilium	413	Influenza (befolyási betegség)	431
Illusio, I. Áltatás	—	Infula	—
Illyésházy (Gáspár, Illyésházi)	—	Infusoria (Azalék férgek F.)	—
Illyriaiak, Illyria	—	Ingadozása a' földtengelyének (nutatio, deviatio)	432
Ilna, magyar királyné, I. István (II.) és Béla (II.)	414	Ingemann (Bernhárd Severin)	—
Ilnatüze (St. Elmo v. Illéstüze, feu-st. Elme)	—	Ingenhousz (János)	433
Imádkozni	—	Ingenieurtudományok	—
Imaginatio, I. Képzelődes	415	Ingerens (avatkozó)	—
Imanok	—	Ingerlékenység	434
Imaus	—	Ingerlési theoria v. elmélet	—
Immatriculatio	—	Ingó vagyon (Ingóság)	436
Immediatrendek, I. Közvetetlen Rendek	—	Ingovány (Moor)	—
Immunitas	—	Inka, I. Peru. Inkaut	—
Imperator	—	Innepek	—
Impraegnatio	—	Innepély (solemnitas)	439
Improvisatorok	—	Innsbruck (Innsbrugg)	440
Imputatio, I. Tulajdonítás	418	Ino	—
Imre, Magyarok királya	—	Inquisitio, I. Tanuvallatás	—
Imre (János)	419	Inquisitio (egyházi), I. Szent Hivatal	—
Imre herczeg (szent)	420	Inscriptio (érdembér)	—
In	421	Inscriptio (epigraphæ)	441
Inachus	—	In solidum, I. Mindnyájan egyért	—
Incestus, I. Vértartalom	—	Instinctus, I. Ösztön	—
Inchoffer (Menyhárt)	—	Institutum, I. Intézet	—
Incognito	—	Instrumentalis Muzsika, I. Hangszes muzsika	—
Incommensurabilis	422	Insurrectio (felkelés, lázadás)	—
Incubus (Boszorkánynyomás)	—	Intabulatio (bejegyzés)	442
Incunabula	—	Intagiák	443
Incze III., IV., XI. (pápák)	423		
Independensek	—		

	lap.		lap.
Integralis számvetés, I. Infinitesimalis számvetés	443	Irene	458
Intellectualis	—	Irgalmas Barátok	—
Intellectualismus, Intellectualis philosophia	—	Irhakészítés	—
Intelligentia (Intelligenz)	—	Irigység	459
Intelligibilis, I. Intellectualis	444	Iris	—
Intensio	—	Irkutsk	460
Interdictum, I. Egyházi fenyték	—	Irland (Ireland)	—
Interesse	—	Irmenoszlop (Irminsul)	462
Interim (Augsburgi)	445	Irokézek v. Mohawkerek	—
Intermezzo (közbeli játék)	—	Ironia	—
Internuncius	—	Irregularis, I. Rendetlen	463
Interpunctio, I. Helyesírási jelek	—	Irtrajz (tollal való rajzolás)	—
Interregnum, I. Országalásszünet és Németország	—	Irus	—
Intervallum, I. Hangköz	—	Irving Washington, I. Washington Irving	—
Interventio, I. Közbenjárás	—	Irving, I. Eduard	—
Intés vagy Megintés	—	Isabey (ker. Ján.)	—
Intézet	446	Isák	—
Intézet (kegyes)	448	Isaeus	—
Intézet (Nemzeti, Institut National)	449	Isenburg	464
Intolerantia, I. Türelmetlenség	451	Isis	—
Intonatio, I. Hangoztatás	—	Isistábla	465
Intrade, I. Bevezetés	—	Islam (Igaz hit)	466
Intrigue, I. Szövevény	—	Island	—
Introductio, I. Bevezetés	—	Isle de France	—
Invalidusok	—	Ismail	467
Inventarium (vagyonjegyzék)	—	Isocrates	—
Inversa methodus tangentium (az érintők megfordított szere)	—	Isolálni, I. Szigetelni	468
Investitura	—	Ispahan, Hispahan, Isfahan	—
Invocavit	452	Ispotályi hidegtelelés, I. Láz	—
Io	—	Ispotályok, I. Kórházak	—
Iocaste (Epicaste)	—	Israel és Israeliták, I. Jákob, Hebraeusok és Zsidók	—
Iodium (Ibolyó)	—	Istakar, I. Persepolis	—
Iolaus, I. Protesilaus	453	Istambul, I. Konstantinápol	—
Iole, I. Hercules	—	Isten v. Istenség	—
Ion	—	Istenek eledele (Ambrosia)	471
Ionia	454	Isteni ihlés	—
Ioniai Szigetek	455	Isteni jelentés, I. Revelatio	—
Ioniai iskola, I. Philosophia története	456	Istenitéletek	—
Iphigenia	—	Istenítés, I. Apotheosis	473
Ipsara, I. Hydra	—	Isthmus	—
Irak Adschemi, I. Persia	—	Isthmusi játékok, I. Isthmus	—
Irak Arabi	—	Istria, Histerország	—
Iram (Arámszarvas, nyargalócz)	—	István (I.)	474
Iran, I. Persia	457	István (II.)	477
Irányszeglet (Parallaxis)	—	István (III.)	478
Írásmestersége	—	István (IV.)	479
Írás (szentBibliai)	458	István (V.)	—
Irland, I. Irland	—	István herczeg	480
		Istvánfy. (Miklós, Kisasszonyfalvi)	—
		Iszidór	481
		Itélet	482
		Itélet (bírói)	—
		Itéletlevél	—
		Itélő tehetség	—

	lap.		lap.
Ithaca	483	Izabella	484
Ittasság	—	Izabella (castiliai)	486
Iwan (helyesebben Ioan)	—	Izlés (élettudományi)	—
Ixion	484	Izmok (musculus, egerecske)	—

J.

J	487	János (Keresztelő)	504
Jacobi (János György)	—	János (Nepomuk)	505
Jacobi (Fridrik Henrik)	—	János (szent) Lovagjai, I. Szent János Lovagjai	505
Jacobinusok, I. Zenditők Franciaországban	488	Jánostűz	—
Jacobiták	—	Jansen (Kornél)	—
Jacobs (Fridrik Keresztély Vilhelm)	489	Januarius (szent)	—
Jackson (Andrew)	—	Janus	—
Jacobson (Israel) 	491	Janus Pannonius, I. Cessinge János	506
Jacquin	—	Japan	—
Jáczi (Hyacinthus)	492	Járandóságok (Renten)	510
Jagellok, I. Lengyelország)	—	Járvány (Accessio)	—
Jaggernath	—	Járvány, I. Epidemia	511
Jakab (I mint angl. kir., mint scot. kir. VI.)	—	Jaspis, I. Kvarcz	—
Jakab (II.) angl. kir.	493	Jassy (Jasch)	—
Jakab (III.) pratendens	494	Jász-Berény	—
Jákob patriarcha	495	Jászó (Jósz)	—
Jakob (Lajos Henrik)	—	Jászok és Kunok, I. Kunok és Jászok	—
Jamaica	496	Jászság	512
Jamblichus	497	Játékszin (theatrum gör.)	—
James (St.), I. London	—	Jaucourt (Louis)	514
Jameson (Robert)	—	Java	—
Jamieson (John)	—	Jávor	515
Janicsárok	498	Jay (Antoine)	—
Janina	—	Jeanne d' Arc, I. Orleansi Szüz	516
Jankovich (Antal)	499	Jeddo, I. Japan	—
Jankovich (József)	500	Jefferson (Tamás)	—
János (I. és II.), magyar királyok, I. Zápolya János és Sigmund János	—	Jeffreys v. Jefferys (György)	517
János, a' sváb, I. Sváborzszági János	—	Jég	518
János, az állandó, I. Szászország	—	Jég (mesterséges)	519
János Fridrik, a' nagylelkű, I. Szászország	—	Jégesó	—
János György, I., II., III. és IV., I. Szászország	—	Jéghegyek	—
János, a' birtoktalan, ang. kir.	—	Jégmadár (Halcion, Alcedo)	520
János (III.), lengyel király, I. Sobieski János	501	Jégpont	—
János (VI.)	—	Jegypénz	—
János (Keresztelő, József)	502	Jehova	521
János evangélista	504	Jelek	—
		Jelenet, I. Nézőjáték	522
		Jelentő mód, I. Ige	—
		Jelkép	—
		Jeltudomány (Semiotica, Semiologia)	523
		Jelzalog (Hypotheca)	—
		Jemappes	—

	lap.		lap.
Jena	523	Jószágok (Domainen)	543
Jenner (Eduard)	524	Jourdan (Jean Bapt.)	544
Jenny machinák	—	Jouy mezőváros	545
Jeremiás	525	Jövedelem adó	—
Jericho	—	Joyeuse Entrée	—
Jermak, I. Siberia	—	Juba	—
Jermoloff (Alexei Petrowitsch)	—	Jubilate	—
Jerusalem (Soliman)	526	Jubilaeum	—
Jeseni v. Jeszenszki (János)	528	Juda nemzetség és országlás,	
Jesuiták	—	I. Hebraeusok és Zsidók	546
Jeux floreaux, I. Virágjáték	—	Judas Maccabaeus, I. Zsidók	—
Jézus Krisztus, I. Krisztus	—	Judaea, I. Palaestina	—
Jezus Sirák, I. Sirák	—	Judica	—
Joachim (I. II.), I. Brandenburg	—	Jugurtha	—
Joachim, nápolyi király, I. Murat	—	Juh	547
Joachimtallér	—	Juhász (Péter)	548
Jobbágyok	529	Juhnyírás	—
Jobbágy telek	530	Juhtenyésztés	549
Jocaste, I. Oedipus	—	Julia	553
Johannes parricida, I. Svábor- szági János	531	Julianus (Flavius Claudius)	—
Johannisberg (Bischofsberg)	—	Julian Kalendárioma, I. Kalend	555
Johanniták, I. Szent János Iovagjai	—	Julius caesar, I. Caesar	—
John Bull	—	Julius (sz. Jakab hava)	—
Johnson (Sámuel)	—	Julius Romanus	—
Jomelli (Nicolo)	532	Jung (János Henrik)	556
Jomini (Henri)	533	Junius, I. Szent Iván hava	—
Jones (Pál)	534	Junius levelei, I. Levelei Juni- usnak	—
Jones (William)	—	Juno	—
Jóni (János)	535	Junta	557
Jordan	—	Jupiter, I. Zeus	558
Jóreményfoka	536	Jura	—
Jornandes	537	Juristitium, I. Törvényszünet	—
Józef (I.) rom. ném. csász. és Magy. királyja	—	Jury, I. Törvényszékek Fran- cziaországban	—
Józef (II.) romai ném. császár	—	Jus, Jog	—
Józef (Antal József), nádorispány	539	Jussieu (Antoine és Bernard de)	559
Józef Rahel fija	—	Justinianus	—
Josefinos, I. Afrancesados	540	Justinus	560
Josephus Flavius	—	Justitia (igazság)	—
Jóslat	541	Jütland, I. Dánország	—
Josquin de Prez (Adrian)	542	Juvenalis (Decimus Junius)	—
Jószágkijátszás (törvényes te- kintetben)	—	Juventa Juventus	—
		Jynx	—

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

